II-4432

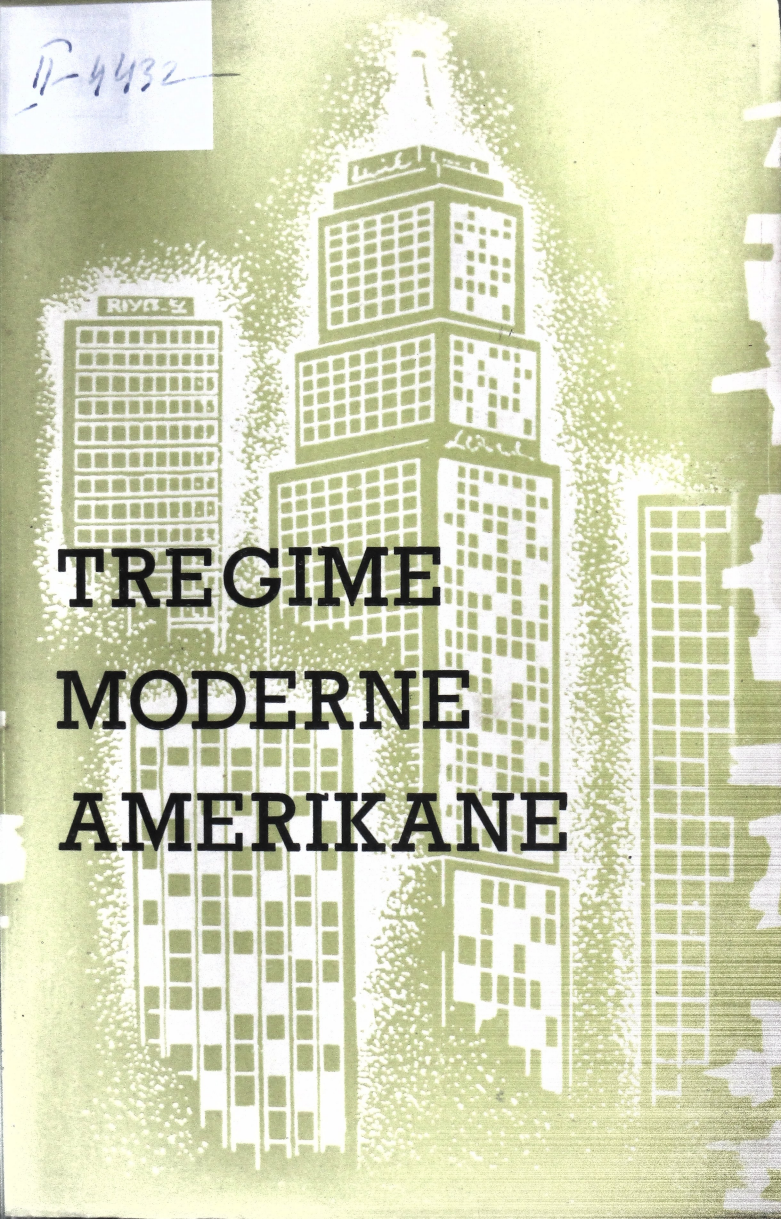

TREGIME MODERNE AMERIKANE

TREGIME
BASHKËKOHORE
AMERIKANE

SHKRIMTARËT BOTNORË

TREGIME BASHKËKOHORE AMERIKANE

„RILINDJA"
Prishtinë — 1958

Përkthyen nga sërbishtja

MASAR MURTEZAI E RAMIZ KELMENDI

Redaktor

SULEJMAN DRINI

ЈАВНА БИБЛИОТЕКА
BIBLIOTEKA PUBLIKE
„МИЛАДИН ПОПОВИЋ" ПРИШТИНА
„MILADIN POPOVIĆ" PRISHTINA

Ubd: 78.041

e Vendit II-4432

Mbulesën e ilustroi

MIOMIR ZUBIQ

PARATHANJE

Kjo përmbledhje tregimesh përfshin afërsisht, periodën prej vjetit 1900 deri 1950, dhe duhet t'i paraqesi lexuesit në miniatyrë, cakun dhe kualitetin e kësaj gjinije letrare në SHBA. Nëse merret parasysh se Edgar Allan Po (1809—1849) âsht ndoshta krijues i tregimit modern dhe se Amerika, atdheu i tij, lavron prej asaj kohe aq shum këtë gjini letrare saqë, simbas nji llogarije, numri i tregimeve, që botohet në muej në revista, fletore argëtuese dhe gazeta të shumta amerikane, ndoshta tejkalon prodhimin botnuer vjetuer të kësaj gjinije të krijimevet letrare, atëherë do të kuptohet se çdo përmbledhje e këtillë mbetet medoemos mjaft e kufizueme, si dhe fakti se përpiluesi — me dashje e padashje — âsht i orientuem në rastët mâ të shumta në „tregime të ndryshme të zgjedhuna" dhe n'antologji të „tregimevet mâ të mira" të botueme në nji periodë ose në ndonji fletore ose për nji motiv. Kështu, në masën mâ të madhe, âsht krijue edhe kjo përmbledhje tregimesh; por, megjithkëtê, përpiluesi âsht përpjekë që në të të përfaqsohen tregimtarët mâ të randsishëm modernë t'Amerikës, madje me tregime, që i paraqesin mâ së miri si artista dhe si vështguesa të jetës, nëse këto dy kualitete duhet me i nda me të vërtetë. Në këtë përmbledhje, natyrisht, nuk janë gjithë shkrimtarët amerikanë, të cilët, simbas vleftës së punës së tyne letrare, duhet të paraqiteshin; përveç Ring Lardnerit,

Doroti Parkerit, Katrine Porterit, Eudor Velltit, Ben Hehtit, Henri Milerit, Xhon O'Harit, dhe disa tjerëve, ka mbetë jashtë, fatkeqsisht edhe Shervud Anderson, i cili âsht shum i randsishëm përsa i përket ndikimit të tij që ka bâ në shkrimtarët e rij amerikanë.

Asht për t'ardhë keq, gjithashtu, që nuk gjinden në këto përmbledhje tregimet prej luftës së kalueme (vetëm „Medaloni prej Jerusalemit" nuk mjafton) as nga „Prendimi i egër", as për Indianët amerikanë, e veçanisht që nuk âsht botue asnji tregim që të dallohet me kthjelltsi të vertetë humori. Këto zbrazti janë shkaktue shum ma pak prej kushteve subjektive — gjykimit dhe andës së përpiluesit — e shum mâ tepër për shkak të vetë natyrës së materjes, kualitetit të saj, tërheqshmenis dhe afërsis që ka lexuesi ndaj saj.

Ky fakt sqaron, po kështu, edhe ndonji vërejtje eventuale që mund të bâhet në llogari të nji farë njianshmenije të motiveve të tregimeve në këto përmbledhje. Sepse këto janë, në raste mâ të shumta, tregime — proteste — proteste kundër jobarasis shoqnore, eksploatimit, vobegsis, vetmis, diskriminimit dhe terrorit. Përpiluesi nuk i ka zgjedhë simbas këtyne motiveve; kriteri për zgjedhjen e tyne ka qenë vlefta artistike dhe letrare. Mirëpo, nëse ato me realitetin ngashërues të dokumentave njerzore, janë krijime mâ të vlefshme letrare se sa feltonët e shumtë, qëllimi i të cilëve âsht argëtimi i lehtë, i cektë dhe i kotë i lexuesave të ngeshëm; nëse realizmi i tyne âsht ndonjiherë i trashë, i vrullshëm dhe brutal; madje nëse këto janë ndonjiherë fotografi të jetës së lakuriqtë, prozaike dhe të mundueshme — këto janë, në realitet, ato veçori, me të cilat letërsija amerikane, veçanisht novelistika dhe drama, kerkohet dhe lexohet ma së shumti në botë. Në këtë pikëpamje, tregimi i Xhek Londonit, në krye të kësaj përmbledhjeje, mund të mirret si parathanje e saj e vertetë, si manifest i shkrimtarëve që janë përfaqsue në të: „Kam mujtë me u bâ mbikëqyrës në Fund të Ferrit, mirëpo zgjodha me u bâ tregimtar... Dhe porosija ime, vllazën, âsht se kohë të mira po vijnë kur çdo gjâ në botë do të jetë e mirë, dhe kur nuk do të ketë mâ as zotni as robë".

Letërsija bashkëhohore amerikane, ajo mâ e mira, âsht e preokopueme, sikurse edhe njerzimi bashkëkohuer, me probleme shoqnore; ky âsht, mendoj, shkaku i depërtimit të saj në të gjitha anët e botës, dhe që lexohet e përkthehet mâ shum se asnji letërsi tjetër. Prandej, edhe në këtë përmbledhje, si fragment i vogël i saj, ky problem shihet mâ së shumti.

B. N.

XHEK LONDON

XHEK LONDON (Xhon Grifit London, 1876-1916, SHBA) kaloi nji fëmini të vështirë, pa shkollim të rregullt. Si fëmi, që i detyruem me punue në nji fabrikë nga dhetë orë në ditë vetëm për nji dollar. Kur mbushi pesëmbëdhetë vjet muer botën në sy, kështuqë për shkak të të bredhunit u dënue me nji muej punë të detyrueshme. Kur i mbushi gjashtëmbëdhetë vjet u bâ pronar dhe „kapetan" i nji shallupe të vogël dhe zinte stridhe. Tue huajtë libra prej bibliotekave publike, Xhek Londoni qysh kur mbushi dhetë vjet filloi me lexue shum, e kur studjoi „Manifestin komunist" u bâ socialist. Iu përvol punës që ta kryente shkollën e mesme, kështuqë, tue studjue nga nandëmbëdhetë orë në ditë, i dha provimet e nevojshme dhe u regjistrue në fakultet. Mirëpo, studimet nuk i kreu, sepse nuk kishte mjete materiale. Kur u gjet ari në vjetin 1896 më Klondajk „malarja e artë" për fshiu dhe Xhek Londonin, dhe ai u nis në Veriun e largët. Dëshira për zgjanimin e horizontit menduer dhe për shkollim as atje nuk e la të qetë: në shkretí bore ai muer me vedi „Origjinën e llojeve" të Darvinit, „Kapitalin" e Marksit, „Filozofin e stilit" të Spenserit dhe „Parajsin e humbun" të Miltonit. Prej kësaj rruge u kthye me nji begati të madhe materiali. Vepra e parë në të cilën transmetoi përvojën e vet qe tregimi „Zani i egersis", me të cilin korri menjiherë sukses të madh, e mbas tij vijuen shum romane dhe tregime të cilat banë që të ndëgjohet emni i Xhek Londonit në mbarë botën.

Për ansye të simpathive të thella njerzore që ndjeu për njerëz të shtypun dhe të përbuzun, për ata „të fundit", për të cilët shkroi mâ së shumti dhe jetën e të cilëve e njofti mâ së miri, Londonin e quejtën „Gorki amerikan". Prej pesëdhetë veprave që shkroi, mâ e randsishmja âsht „Thembra e hekurt", roman në të cilin dha vizionin profetik të fashizmit në botë, dhe „Martin Idën", roman që âsht, në pjesën mâ të madhe, autobiografí e autorit. Si edhe protagonisti i këtij romani, Londoni, si duket, bani vetëvrasje kur mbushi katërdhetë vjet.

FRAGMENT I ÇUDIÇËM

Asht konstatue se kapitalisti, ose oligarku industrial, Roxher Vandervoteri, që përmendet në këtë dokument, ka qenë i nandi në breznin e Vandervoterëve, të cilët sunduen me qinda vjetë në punishte pëlhurash në Jug. Ky' Roxher Vandervoteri, sundoi në decenjet e fundit të shekullit njezeteshtatë t'epokës sonë, që donmethanë në shekullin e pestë t'asaj oligarkije të hatashme industriale që u ngrit në gërmadhat e Republikës së hershme.

Faktet na bindin se dokumenti që vijon nuk ka qenë i shënuem në letër deri në shekullin e njizetenadë. Sepse, jo vetëm që ishtë kundër ligjit me shkrue dhe shtypë gjana të tilla në këtë periodë, por edhe klasa puntore ishte aq analfabete, saqë antarët e saj në raste shum të rralla dijshin me shkrue dhe lexue. Kjo ka qenë koha e sundimit t'errët të mbinjeriut, simbas fjalëve të të cilit turma e madhe e popullit ka qenë e shënueme si „tufë bagtish". Çdo shkollim shiqohej me sy shtrembët, dhe shpejt ia fshijshin gjurmat. Prej kolekcionit të ligjeve t'asaj kohe mund të përmendet ai neni i zi, simbas të cilit, çdokush, pa marrë parasysh se cilës shtresë shoqnore i përket, ban krimin mâ të madh nëse ia mëson edhe prej alfabetit ndonji germë cilitdo antar të klasës puntore. Për nji arsimim të tillë të kufizuem kishte nevojë të domosdoshme klasa sunduese, nëse kjo klasë duhej të mbetej në fuqi.

Nji rrjedhim i gjendjes së përshkrueme ka qenë shtimi i numrit të tregimtarëve profesionalë. Këta tregimtarë i paguente oligarkija, e tregimet që i kallxojshin ishin legjendare, mitologjike, romantike, dhe të pasherr. Mirëpo, fryma e liris nuk u shue asnjiherë, dhe agjitatorët, të veshun si tregimtarët predikojshin kryengritjen e klasës së robëve. Se oligarkija ka ndalue tregimin që vijon, kemi fakte në raportin e gjyqit ndeshkimuer t'Ashberis, prej të cilit shihet se me 27 kallnuer të vjetit 2734, njifarë Xhon Turnej âsht denue pesë vjetë me punë të randë në minierën e baroksit në shkretinën e Arizonës, për shkak se me rastin e nji ndeje në nji kafe u kallxoi shokëve — puntorë këtë tregim. — Shënim i Redaktorit.

Ndëgjoni, vllazën të mij, do të ju kallxoi tregimin për dorën e Tomë Diksonit. Tomë Diksoni ka qenë pelhurëbâs i shkëlqyeshëm në fabrikën e atij dreqi të mallkuem — Zotni Roxher Vandervoterit. Robët, që punojshin në këtë fabrikë e quejshin „Fundi i Ferrit", e ata, mendoj, duhet ta dijshin këtë, ajo gjindej në Kingsberi, por jo në pjesën ku gjindej jerevija e Vandervoterit, por në pjesën krejt tjetër të qytetit. Ju nuk dini ku âsht Kingsberia, a? Ka shum gjana, vllazën të mij, që ju nuk i dini, e kjo âsht për t'u vajtue. Kjo rrjedh për arsye se ju nuk e dini se jeni robë. Kur do të ju kallxoj këtë tregim kisha me dashtë me formue nji klasë më mes tuej, në mënyrë që të mësoni me shkrue dhe me lexue. Zotnijt tanë lexojnë e shkruejnë dhe kanë shum libra, prandej edhe janë zotnij tanë, jetojnë në pallate dhe nuk punojnë. Kur puntorët do të nxanë me shkrue dhe me lexue — natyrisht të gjithë — ata do të bâhen të fuqishëm; atëherë ata do ta përdorin forcën e vet, do të thejnë prangat, dhe nuk do të ketë mâ zotni, nuk do të ketë mâ robë.

Kingsberi, vllazën të mij, gjindet në shtetin e vjetër Alabami. Treqind vjet Vandervoterët ishin pronarë të Kingsberit dhe kasollave të tija për robë, mandej edhe pronarë të fabrikave dhe kasollave për robë në shum vende dhe shtete tjera. Ju keni ndëgjue për Vandervoterët — e, kush nuk ka ndëgjue? — por më lejoni të ju tregoj gjana për të cilat ju nuk dini. Va-

ndervoteri i parë ka qenë rob, mû si ju dhe unë. A e mbajt ndërmend këtê? Para treqind vjetve e mâ ai ishte rob. I ati ka qenë maqinist në kasollën e robëve t'Aleksandër Barelit, ndërsa e ama petkalase po në këtê kasollë. Për këtê nuk ka kurrfarë dyshimi. Unë po ju flas të vertetën. Kjo âsht histori. Kjo gjâ âsht e shtypun, fjalë për fjalë, në librat e historis së zotnijve tanë, të cilat ju nuk mundeni me i lexue për arsye se zotnijt tuej nuk lejojnë të nxeni me lexue. Ju kuptoni arsyen pse ata nuk ju lejojnë të nxeni me lexue, kur në libra ka gjana të tilla. Ata dijnë çka bâjnë, ata janë shum t'urtë. Po të lexojshit ju diçka kështu, mund të ngjante që mos të tregoni nderim të mjaftueshëm ndaj zotnijve tuej, gjâ që do t'ishte e rrezikshme... për zotnijt tuej. Mirëpo, unë dij, sepse dij me lexue dhe po ju tregoj atê që lexova me sy të mij në libra ku âsht e shënueme historija e zotnijve tanë.

Emni i Vandervoterit të parë nuk ka qenë Vandervotër; emni i tij ka qenë Vanxhi—Bil Vanxh, i biri i Jergis Vanxhit, maqinistit, dhe Laure Karnlit, petkalases. Bil Vanxhi i ri ka qenë i fuqishëm. Ai ka mujtë me mbetë me robë dhe me i udhëheqë në lirí: mirëpo, ai u shërbente zotnijve të vet kështu që shpërblehej mirë. Shërbimin e vet e filloi qysh kur ishte fëmi, si spiun i robëve të kasollës ku banonte. Për te dihet se ka spiunue vetë atin e vet për fjalë revolte. Ky âsht fakt. Këtê kam lexue me syt e mij në dokumenta të vjetër. Ai ishte rob tejet i mirë për kasollë. Aleksandër Bareli e tërhoqi prej andej, qysh kur ishte fëmi, dhe e mësuen me lexue dhe me shkrue. Ia mësuen shum gjana, kështuqë ai hyni edhe në shërbimin sekret të qeveris. Ai tashmâ nuk bante, natyrisht, rrobe të robëve, përveç kur, i veshun si rob, përpiqej me diktue dhe me zbulue sekretet dhe komplotet e robëve. Ai qe ai, e sa i pat mbushë tetëmbëdhetë vjet, i cili e qiti para gjyqit trimin dhe shokun e madh, Ralf Xhekobusin dhe kështu kontribuoi ekzekutimin e tij në karrigë elektrike. Ju, natyrisht keni ndëgjue të gjithë për emnin e shejtë të Ralf Xhekobusit, por për ju âsht i ri fakti se jetën ia muer Vandervoteri i parë, emni i të cilit ishte

Vanxh. Unë këtê e dij. Unë këtê e kam lexue në libra. Në libra ka shum gjana interesante sikurse âsht kjo.

E kur Ralf Xhekobusi vdiq me vdekje të turpshme, emni i Bil Vanxhit filloi me pësue ato ndryshime të shumta që u banë. An'e mb'anë botës ate e njifshin si „Vanxhi Dinak". U ngrit nalt në shërbimin sekret, dhe u shpërblye me të madhe, mirëpo, ai nuk ishte ende antar i klasës së zotnijve. Burrat ishin gati që ta pranojnë; mirëpo, grát e zotnijve kundërshtuen pranimin e Vanxhit Dinak në shoqnin e tyne. Vanxhi Dinak u bante shërbime të mira zotnijve të vet. Ai ishte edhe vetë rob, dhe dinte sjelljet e robëve. Ate nuk mundte askush me e mashtrue. N'at kohë robët ishin mâ të guximshëm se tash, dhe përpiqeshin gjithnji me u lirue. Ndërsa Vanxhi Dinak shtinte hundën gjithkund, në të gjitha qëllimet dhe planet, tue pengue qëllimet dhe planet e tyne, të cilat i asgjasonte, ndërsa udhëheqsat e tyne i dërgonte në karrigë elektrike. Ndryshimin tjetër, emni i tij pësoi në vjetin 2255. At vjet shpërtheu krye ngritja e madhe. N'at krahinë, në prendim të Maleve Shkambore shtatëmbëdhetë milion robë luftuen trimnisht me rrëxue zotnijt e tyne. Kushedi, po mos t'ishte Vanxhi Dinak, ndoshta ata do të kishin sukses. Mirëpo Vanxhi Dinak, iu përvol mirë punës. Në këto ngjarje zotnijt ia dhanë fuqin supreme. Mbas tetë muejsh lufte, u vranë nji milion dhe treqind e pesëdhetë mijë robë. Vanxhi, Bil Vanxhi, Vanxhi Dinak, i mbyti dhe shtypi Kryengritjen e madhe. Për këtë gjâ u shpërblye shum mirë e duert i kishte aq të kuqe prej gjakut të robëve, saqë mandej e quejtën „Vanxhi i Përgjakun". Shiqoni, vllazën të mij, çfarë gjanash interesante mund të gjinden në libra kur njeriu din me lexue. Dhe, më besoni, po ju them, në libra ka edhe shum gjana tjera, mandje edhe mâ interesante. E nëse dëshironi që të ju mësoj, do të mundeni edhe vetë me lexue këto libra mbrenda nji vjeti — madje-madje, ndokush prej jush këto libra do të mund t'i lexonte mbrenda gjashtë muejsh.

Vanxhi i Përgjakun jetoi shum, dhe zotnijt e pranuen gjithnji, deri në fund, në këshillat e tyne, mirëpo, ate nuk e bânë kurrnjiherë zotni. Ju e kuptoni ai e pá botën me sy për të parën herë në kasolla të robëve. Mi-

rëpo, oh! ate e shpërblyen me të madhe! Kishte nja dhetë pallate ku mundte me jetue. Kishte jahtën e vet të madhe për qejf në det, që ishte si nji pallat lundrues, e në det kishte edhe nji ujdhesë të tanë ku punojshin dhetë mijë robë në plantazhet e tij të kafes. Mirëpo, në pleqni u vetmue sepse jetonte vetë për veti, i urrejtun prej vllazëve të tij, robëve, ndërsa ata që u shërbeu e shiqojshin prej së nalti dhe nuk pranojshin që të bahen vllazën të tij. Zotnijt e shiqojshin prej së nalti edhe për arsye se ai kishte lindë, si rob. Vdiq shum i pasun; mirëpo, vdiq tmersisht, tue u mundue prej vetëdijës, tue u pendue për çdo gja që kishte bâ dhe për shkak se emni i tij ishte përlye me gjak.

Mirëpo, fati i fëmijve të tij ishte krejt tjetër. Ata nuk kishin lindë në kasolla të robëve, dhe simbas urdhnit special t'Oligarkut Kryesuer t'asaj kohe, Xhon Morisonit, ata u ngritën në klasën e zotnijve. N'at kohë emni Vanxh zhduket prej faqeve të historis. Ai shndërrohet në Vandervoter, ndërsa Xhason Vanxhi, i biri i Vanxhit të Përgjakun, bâhet Xhason Vandervoter, i pari që sajoi brezin e Vandervoterëve. Kjo âsht bâ para treqind vjetëve, mirëpo Vandervoterët e tashëm harrojnë fillimin dhe mendojnë disi se materja e trupave të tyne nuk âsht njisoj si materja e trupave tuej, trupit tim dhe trupave të të gjithë robëve. E unë tash po ju pyes· pse robi të bâhet zotni i robit tjetër? Dhe, pse i biri i robit të bâhet zotni i shum robëve? Po ju la që t'u përgjegjeni vetë këtyne pyetjeve, por mos harroni se në fillim Vandervoterët ishin robë.

E tash, vllazën të mij, të kthehem në fillim të tregimit tim dhe të ju flas për dorën e Tomë Diksonit. Fabrikën e Roxher Vandervoterit e quejshin me të drejtë „Fundi i Ferrit", mirëpo, njerzit që punojshin në të ishin njerëz, sikurse do të shifni. Në të punojshin pokështu edhe femnat, dhe fëmijt, fëmijt e vegjël. Të gjithë ata që punojshin aty kishin simbas ligjit të drejtat e rendomta të robit, por vetëm simbas ligjit, sepse dy mbikëqyrsa të Fundit të Ferrit, Xhozef Klansi dhe Adolf Munsteri, u merrshin edhe shum të drejta të tyne.

Ky âsht tregim i gjatë, por unë nuk do të ju tregoj të gjitha gjanat. Do të ju flas vetëm për dorën. T'ia fillojmë: simbas ligjit, nji pjesë e mëditjes së mjerë të robëve ndalej për çdo muej dhe mbetej në fond. Qëllimi i ktëtij fondi ishte me ndihmue ata shokë—puntorë të mjerë, që i gjente ndonji fatkeqsi ose kur sëmuheshin. E ju e dini vetë se këto fonde janë në kontrollin e mbikëqyersit. Ky âsht ligj, kështuqë edhe fondi i Fundit të Ferrit ishte nën kontrollin e atyne dy kontrolluesave famëkëqij.

Paj, Klansi dhe Munsteri e shndërruen këtë fond në dobí të tyne personale. Kur i gjente puntorët ndonji fatkeqsi shokët e tyne, ashtu si ishte e drejtë, u lejojshin me marrë ndihmë prej fondit; mirëpo, mbikëqyrsat nuk i jepshin këto ndihma. Çka mujshin robët me bâ? Simbas ligjit ata kishin të drejtat e veta, mirëpo ata nuk i gëzojshin. Ata që ankoheshin te mbikëqyrsat denoheshin. Ju e dini vetë se çfarë denimesh janë këto — gjobë për punë të keqe që nuk âsht e keqe; llogarit e rrejshme në dyqanin e Kompanis; qëndrim i poshtër ndaj grues e fëmijve të puntorit; caktimi i punës pranë maqinës së keqe, në të cilën, puno sa të duesh, vdes prej uris.

Njiherë robët e Fundit të Ferrit ia shprehën Vandervoterit revoltin e tyne. Atëherë ishte ajo stinë e vjetit kur ai kalonte nga disa muej në Kingsberi. Njeni prej robëvet dinte me shkrue; rastsisht ndodhi që nana e tij dinte me shkrue, dhe kështu të birin e kishte mësue mësheftas, sikurse edhe nana e saj ate që e kishte mësue mësheftas. Kështu ky rob shkroi nji ankesë, në të cilën u paraqitën hallet e tyne, dhe gjithë robët shënuen me nga nji shej nënshkrimin e tyne në rreth. Ankesën e futën në zarf, në të cilin ngjitën pullat e nevojshme, dhe ia dërguen me postë Roxher Vandervoterit. Mirëpo, Roxher Vandervoteri nuk bani kurrgjâ, përveç që, u tregoi ankesën dy mbikëqyrsave. Klansi dhe Munsteri u zemruen. At natë ata shtinë rojet në kasolla të robëve. Rojet ishin t'armatosuna me dajakë. Thuhet se të nesërmen vetëm gjysa e robëve ishin t'aftë për punë në Fundin e Ferrit. I kishin shkallmue. Atê, robin, që dinte me shkrue, e kishin rrahë aq

shum saqë jetoi vetëm edhe tre muej. Mirëpo, para se të vdiste, shkroi edhe nji herë e për çfarë qëllimi, do të ndëgjoni.

Katër apo pesë muej mâ vonë, rrypi ia këputi dorën e Tomë Diksonit, robit të Fundit të Ferrit. Puntorët—shokët e tij, si rendom, ia caktuen ndihimën, e cila duhet t'i jipej prej fondit, por, Klansi e Munsteri, si rëndom, nuk pranuen me ia pague këte prej fondit. Ai robi që dinte me shkrue, dhe i cili kalonte qysh atëherë ditt e fundit, shkroi nji ankesë të re dhe paraqiti hallet e tyne. Kët dokument e shtinë në grusht të dorës së këputun prej trupit të Tomë Diksonit.

Mu n'at kohë Roxher Vandervoteri ishte shtri i sëmundë në pallatin e vet, në pjesën tjetër të Kingsberit — jo prej ndonji dhimbje të madhe që rrëxon ju dhe mue, vllazën; vetëm, ndoshta, sa me thanë, nji sulm i vogël i tamthit, e ndoshta kurrgjâ mâ tepër se dhimbja e kokës për shkak t'ushqimit dhe pijes së tepërt. Mirëpo, për ate kjo ishte mjaft meqenëse ishte tepër i ndieshëm dhe i paqëndrueshëm për shkak t'edukatës së zotnijve. Njerzit e tillë, të mbështjellun në vatën e pambuktë, gjatë tanë jetës së tyne janë të dobët dhe të butë përtej mase. Më besoni, vllazën, Roxher Vandervoteri vuente aq prej dhimbjes së kokës, ose *mendonte* se vuen po aq sa, sikurse në të vërtetë vuente Tomë Diksoni kur iu këput dora prej supit.

Rasti deshti që Roxher Vandervoteri ishte dashunues i kopshtaris shkencore. Atij i shkoi për dore të shartojë nji lloj të ri dredhzash në farmën e vet, ja tri mila jashtë Kingsberit. Ishte tepër shum krenar për kët dredhzën e vet të re, dhe sikur mos t'ishte sëmû, sigurisht kishte me shkue vetë me vjelë frytet e para të pjekuna. Por, meqenëse ishte i sëmundë, urdhnoi robin e vet të vjetër që t'i binte përsonalisht shportën e parë me dredhza. Krejt këto gjana u muerën vesht me anë të nji enëlase të pallatit, e cila flente për çdo natë në kasolla të robëve. Mbikëqyrsi i plantazhit duhej të sillte dredhzat, mirëpo ai ishte shtri me kambë të thyeme, si pasojë e provës me zbutë nji maz. Enëlasja përhapi këtë lajm natën, kështu që dihej se dredhzat do të silleshin të nesërmen. Kështu, njerzit në kasolla

të robëve të Fundit të Ferrit, meqenëse ishin njerëz e jo frigacakë, mbajtën nji kështillim.

Ai robi që dinte me shkrue, e që tash ishte i sëmundë dhe vdiste prej të rrahunave tha se do ta çonte vetë dorën e Tomë Diksonit; ai tha gjithashtu se do të vdiste sido qoftë, prandej nuk çante kryet aspak nëse vdiste pak përpara. Kështu, at natë pesë robë u përvodhën prej kasollave, mbas vizitës së fundit të rojës. Njeni prej robëve ishte ai që dinte me shkrue. U shtrinë në kaçuba përskaj rrugës deri në mëngjez vonë, kur kaloi robi i vjetër prej farme, tue çue në qytet frytin e çmueshëm për zotnin e vet. Meqenëse robi i farmës ishte plak dhe kishte dhimbje eshtnash, e ai që dinte me shkrue ishte mpi dhe lëndue prej të rrahunave, ata ecshin gati njisoj si njeni ashtu dhe tjetri. Robi që dinte me shkrue veshi rrobet e atij tjetrit, vûni në kokë kapelën me rreth të gjanë, hypi në qerre, dhe mbërrijti në qytet. Robin e vjetër të farmës e mbajtën lidhë gjithë ditën në kaçubë, e tek në mbramje e zgjidhën dhe e liruen, e vetë shkuen në kasolla që të merrshin denimin për shkeljen e rregullave.

Në ndërkohë, Roxher Vandervoteri ishte shtri dhe pritte n'odën e vet të mrekullueshme të fjetjes — nji bukuri dhe nji komoditet i tillë kishte me ju lbyrë syt tuej dhe të mij, sepse kurr nuk kemi pa gjana të tilla. Robi që dinte me shkrue tregoi mâ vonë se iu duk se po shihte parajsin! E pse jo? Mundi dhe jeta e dhetë mijë robëve ishin shkri që të bâhet kjo odë e fjetjes, ndërsa ata vetë flejshin në shtrofuj si shtazë t'egra. Robi që dinte me shkrue pruni dredhzat në tabake t'argjentë — sepse, duhet ta dini, Roxher Vandervoteri donte personalisht të bisedojë me te për dredhzat.

Robi që dinte me shkrue hyni në dhomë të fjetjes tue iu marrë kambët prej dhimbjeve, dhe u gjûjzue pranë shtratit të Vandervoterit, tue mbajtë tabaken para vedit. Gjethe të mëdha të gjelbërta kishin mbulue tabaken, mirëpo këto roja personale i hoqi që Vandervoteri të mundte me pa. Dhe Roxher Vandervoteri i mbështetun në bërryl, pa. Pa frytet e freskta dhe të mrekullueshme — si margaritarë, e në mes qëndronte dora e Tomë Diksonit, mu ashtu si ishte këputë prej

trupit të tij, e lame mirë, natyrisht, vllazën të mij, dhe shum e bardhë, përkundër frytit si gjaku të kuq. Dhe pa po kështu, të shtrëngueme me gishta të shtanguem e të vdekun, lutjen e robëve të vet, që stërmundoheshin në Fundin e Ferrit.

„Merre dhe lexo!" tha robi që dinte me shkrue. Dhe, atëherë, kur zotnija muer lutjen, roja personale, që deri atëherë ishte çmeritë prej çudis, goditi me grusht në gojë robin që ishte gjujzue. Robi kishte dit të numrueme, dhe ishte tepër i dobët, kështuqë nuk kishte dert. Nuk bëzani dhe mbasi ra përanash, rrinte ashtu i shtrimë i qetë dhe qitte gjak prej goje nga goditja. Mjeku, që vrapoi mbas rojes së pallatit, u kthye me ta, dhe robin e ngritën vertikalisht, në kambë. Mirëpo, tue e çue, dora e tij kapi fort dorën e Tomë Diksonit dhe e çoi prej dyshemes ku kishte ra.

„Hedhnje të gjallë qejve" bërtitte roja personale në zemrim të madh. „Hedhnje qejve!"

Mirëpo, Roxher Vandervoteri, tue harrue dhimbjen e kokës, dhe tue qenë gjithnji i mbështetun në bërryl, urdhnoi që të bâhet qetsi, dhe vazhdoi me lexue lutjen. Ndërsa lexonte, mbretnonte qetsi, të gjithë rrijshin në kambë: roja personale e zemrueme, mjeku, rojet e pallatit, dhe në mesin e tyne robi tue qitë gjak prej goje, dhe tue mbajtë gjithnji dorën e Tomë Diksonit. Kur Roxher Vandervoteri e lexoi lutjen, iu drejtue robit dhe i tha:

„Nëse në këtë dokument egziston së paku nji rrenë, ke me u pendue që ke lindë".

Robi u përgjegj: „Unë jam pendue gjatë gjithë jetës që kam lindë".

Roxher Vandervoteri e shiqoi me kujdes, e robi tha:

„Ti më ke bâ mâ së keqi që mund t'i bâhet njeriut. Unë tash po vdes. Mbrenda nji jave do të vdes, prandej âsht njünji nëse më mbyt tash".

„Çka po don me thanë me këtë?" pyeti zotnija, tue tregue dorën, e robi u përgjegj:

„Do ta marr përsëri e do ta dërgoj në kasolla për ta vorrosë. Tomë Diksoni ka qenë miku im. Na kemi punue afër njeni tjetrit në maqinat tueja endse".

Mbet edhe pak me ju tregue, vllazën. Robin dhe dorën e kthyen në vik në kasolla. Askush prej robëve nuk u dënue për këtë vepër të tyne. Roxher Vandervoteri bâni vërtet hetime dhe dënoi ata dy mbikëqyersa, Xhozef Klansin dhe Adolf Munsterin. Nuk ishin mâ të lirë. Të dyve u vûnë vulën në ballë, ndërsa duert e djathta iu prenë dhe u lanë që të bredhin nëpër rrugë e të lypin deri sa të vdesin. Prej asaj ngjarjeje fondi shërbeu si duhet për nji kohë, — por vetëm për nji kohë, vllazën të mij; sepse mbas Roxher Vandervoterit erdh biri i tij, Alberti, i cili ishte zotni i pashpirt dhe gati i marrë.

Vllazën, ai robi që e çoi dorën para zotnis, ka qenë ati im. Ai ka qenë burr trim. Mu ashtu sikurse e mësoi mësheftas me lexue nana e vet, ashtu edhe ai më mësoi mue. Për arsye se vdiq menjiherë mbas atij të rrahuni, Roxher Vandervoteri më nxorri prej kasollave të robëve dhe u përpoq që të më përmirsojë mâ tepër. Kam mujtë me u bâ mbikëqyerës në Fund të Fernit, mirëpo unë zgjodha që të bâhem tregimtar, që të bredhi an' e mb' anë vendit dhe t'i afrohem vllazënve të mij, robëve, kudo që të jenë. Unë po ju kallxoj tregime sikurse âsht ky, mësheftas, tue dijtë se ju nuk do të më spiunoni, tradhtoni; sepse nëse veproni kështu, ju e dini mirë sikurse edhe unë, se do të ma kishin këputë gjuhën dhe se nuk do të kisha rrëfye mâ tregime. E porosija ime, vllazën âsht se nji kohë mâ e mirë po vjen, koha kur në botë çdo gjâ do të jetë mâ e mirë, dhe kur nuk do të ketë në botë mâ as zotni as robë. Mirëpo, ju mâ parë duhet të përgatiteni për këtë kohë mâ të mirë tue mësue me lexue. Fjala e shtypun ka fuqi. E qe ku jam unë të ju mësoj me lexue, si dhe të tjerët që do të kujdesohen për libra, kur do të largohem unë në rrugën time — libra historike prej të cilave do të mësoni për zotnijt tuej, prej të cilave do të mësoni të bâheni të fuqishëm mû si kanë qenë ata.

(Shënim. — „Prej fragmenteve dhe skicave historike", të botueme për të parën herë në pesëdhetë libra në vjetin 4427, dhe tash, mbas dyqind vjetëve, për shkak të saktsis dhe vleftës së tyne, i redaktoi dhe i botoi përsëri Komiteti populluer për hulumtime historike).

O. HENRI

O. HENRI (Vilem Sidni Porter, 1862—1910), SHBA)
la shkollën në moshën pesëmbëdhetë vjeçare për me hy në punë në drogerin e dajës së vet, e mandej punoi dhetë vjet në bankë si llogaritar dhe arkatar, tue bashkëpunue gjithashtu me rubrikën humoristike të nji gazete të përditshme. I dënuem për shpërdorim, tri vjet i kaloi në burg, ku nisi me shkrue tregime (pseudonimi „O. Henri" âsht padyshim emni i rojtsit të tij, Orin Henrit). Mbas burgut filloi me u marrë intenzivisht me punë letrare, tue botue gjithsejt afër gjashtëqind tregime (12 libra), kryesisht nga jeta e qytetarëve të Njujorkut. Me këto tregime krijoi nji g e n r e të vet specifik tregimi të shkurtë humoristik dhe me ironi të butë, që âsht karakteristik sidomos përkah teknika e përfundimit të papritun.
Vdiç prej tuberkulozit në moshën 48 vjeçare

DHURATA E T'URTËVE

Nji dollar dhe tetëdhetë e shtatë qindarë. Asnji metelik mâ tepër. Madje gjashtëdhetë qindarë në copa nga nji peni! Këto të holla t'ima shpëtuen metelik mbas meteliku tue u shty me cikrrimtarin, pemëshitsin dhe mishtarin gjithnji derisa të ju skuqen faqet nga padija e mëshefte për koprrací, që do të çfaqej mbas aq pazarllëqesh. Dela i numroi të hollat tri herë. Nji dollar dhe tetëdhetë e shtatë qindarë. E nesër janë Këshndellat.

Nuk i mbeti tjetër pos me ra në kanapén e vogël e të vjetrueme dhe me qa. Dela as nuk bani gjâ tjetër. Kjo i cyti refleksin moral se jeta âsht e përbame prej dënesjeve, lotve dhe të qeshunave, me dënesje në pjesën mâ të madhe.

Ndërsa e zoja e kësaj shtëpije qetsohet dalngadalë dhe kalon prej nji shkalle në tjetrën, po shiqojmë për nji çast këthough banesë. Banesë me mobiljet e tetë dollarëve në javë. Nuk kishte me shkue aq sa· tue dashtë me e përshkrue, të detyroheshim me u bâ lypsa, mirëpo kjo fjalë gjindej gjithsesi aty, e gaçme për Seksionin e lypsave.

Poshtë, në koridor, ishte kutija për letra, në të cilën nuk do të mund të hynte asnji letër, e pranë saj susta e zilës elektrike, prej së cilës askush për bé nuk do të mundte me nxjerrë zanin. Përveç këtyne gjindej edhe

nji kartë-vizitë dhe në të emni: Z. Xhems Dillinam Jang.

Kjo „Dillinam" u ishte rrasë njerëzve nën hundë në kohën e nji prosperiteti të mâparshëm, kur pronari i shtëpis kishte rrogën tridhetë dollarë në javë. Ndërsa tash, kur t'ardhunat zbritën në njizet dollarë, germat e „Dillinam"-it dukeshin të zbehta dhe ta merrte mendja se janë tue mendue seriozisht a me u'ngushtue në nji D të përvujtë dhe jopretencioze. Mirëpo, saherë vinte në shtëpi Z. Xhems Dillinam Jangu dhe mbërrinte në banesën e vet atje nalt, atê e përshëndetshin vetëm me „Xhim" dhe përqafej plot fuqi nga ana e zojës Jang, e cila ju âsht rekomandue si Dela. Të gjitha këto mâ në fund, janë gjana shum të mira.

Dela nuk qau mâ dhe me pak pudër fshiu faqet. Mandej qëndroi afër dritares dhe, si e ngurueme, shiqonte se si nji macë e murrme ecte nepër pahín e murrme t'oborrit të murrmë. Nesër janë Këshndellat, e ajo ka vetëm nji dollar dhe tetëdhetë e shtatë qindarë e duhet me i ble nji dhuratë Xhimit. Me muej kursente çdo peni, si dinte mâ mirë, e tash ky rezultat. Njizet dollarë në javë nuk shtrihen larg. Harxhimet ishin mâ të mëdha se sa i kishte llogaritë ajo. Gjithmonë âsht kështu. Vetëm nji dollar e tetëdhetë e shtatë qindarë për me ble dhuratë për Xhimin. Xhimin e saj. Sa orë të bukura i ka kalue tue mendue diçka të bukur për tê. Diçka të jashtëzakonshme, të rrallë dhe të klasit të parë — diçka që do t'i vinte shum afër me qenë e dêjë ndaj nderës me i takue Xhimit.

Në mes dritareve të dhomës gjindej pasqyra e gjatë. Ndoshta keni pa ndonjiherë pasqyrë të gjatë në banesa të tetë dollarëve. Ndonji njeri shum i hollë dhe shum i lëvizshëm ndoshta do të mundte disi me parafytyrue si duket ajo, kur shiqon fotografin e vet në vargun e shpejtë të të premeve për së gjati. Dela, nga se ishte shtat-hjedhun, ia kishte marrë dorën kësaj mjeshtrije.

Papritmas u largue prej dritares dhe qëndroi para pasqyrës. Syt e saj shkëlqejshin shum bukur, por fytyrës iu tret krejt ngjyra për njizet sekonda. Mandej

i ngrehu me të shpejtë flokët e saj dhe i lëshoi të bijnë në tanë gjatsin e tyne.

Dy gjana kanë qenë pronë e Xhems Dillinam-Jangëve për të cilat krenoheshin të dy pa masë. Njena ishte ora e artë e Xhimit, që i takonte dikur babës së tij dhe gjyshit të tij. Tjetra — flokët e Delës. Sikur të banonte rasësisht mbretnesha e Sabës në banesën përkundruell, Dela do t'i lëshonte nji ditë flokët e saj me u varë në dritare dhe me u terë, vetëm e vetëm me ia ulë vleftën margaritarëve dhe dhuratave të Naltmadhnis së Saj. E sikur të ngjante që Mbreti Solomon të jetë dertar i kësaj shtëpije, me tanë thesarin e vet të grumbulluem poshtë në podrum, Xhimi do ta nxinrte orën e vet sa herë të kalonte andej, veç sa me pá se si do ta fërkonte mjekrrën prej lakmije.

Flokët e bukura të Delës bijshin tash rreth saj, valë-valë dhe tue u derdhë, si ndonji ujvarse me ujë ngjyrë gështeje. I mbërnijshin deri nën gjûj dhe e mbulojshin si ndonji fustan. E mandej i mblodhi e i gershetoi me të shpetë dhe me nervozitet. Njiherë u dridh për nji çast dhe qëndroi e palëvizshme ndërsa nji a dy pika loti u derdhën në qylymin e kuq të vjetruem.

Mandej veshi me të shpejtë mantilin e saj të murrmë e të vjetër dhe vuni në krye kapelën e vet të murrme e të vjetër. Me fundin e vërtitun dhe me shkëndin ende shkëlqyese në sy, turravrap këceu prej dere e shkallëve teposhtë doli në rrugë.

Aty ku u ndal, në firmë ishte shkrue: „Madam Sofronia. Prodhime prej flokëve të çdo lloji". Dela vrapoi në katin e parë dhe u ndal e mbushun frymë me u qetsue pak. Madama — kaba, tepër e bardhë, e akullt — mezi i ngjante ndonji „Sofronie".

„A doni me ble flokët e mija?" pyeti Dela.

„Unë blej flokë", tha Madam. „Hiqni kapelën, t'i shofim pak si duken".

Ujëvarsja ngjyrëgështeje u valëvit teposhtë.

„Njizet dollarë", tha Madam, tue çue flokët me dorë t'ushtrueme.

„M'i jepni me të shpejtë", tha Dela.

Oh, dhe dy orët tjera fluturuen si në krahët mâ të bukur. Mirëpo, harrojeni këtë metaforë të vjetrueme.

Ajo nuk la send pa shique vetëm për dhuratën e Xhimit.

Mâ në fund e gjeti. Ishte si e krijueme për Xhimin dhe për kërkend tjetër. Kurrgjâ të ngjajshme nuk do të mund të gjindej n'asnji shitore tjetër, sepse kjo i shiqoi të gjitha, prej majes deri në fund. Ky send ishte nji qostek platine për orë, i thjeshtë dhe modest përkah të punuemit, i cili me madhsin e vet, e jo me ornamentikën e rrêjshme, theksonte vleftën e vet — ashtu sikurse lypet ndër të gjitha sendet e mira. Dhe ishte plotsisht i denjë për *at orë*. Posa e vërejti, e dijti se detyrohet të jetë i Xhimit. Ishte njisoj si ai. Urtija dhe vlefta — ky përshkrim do t'i përshtatej edhe orës edhe qostekut. Për tê i muerën njizetë e nji dollarë, e ajo vrapoi në shtëpi me tetëdhetë e shtatë qindarë. Me këtë qostek n'orë Xhimi mund të shiqojë plot krenari sa âsht ora në çfarëdo sipërmarrje. Sadoqë ora e tij ishte madhshtore, ndonjiherë ai ia hidhte synin timëz, vetëm për shkak të rrypit të vjetër lëkure që e përdorte në vend të qostekut.

Kur mbërrijti Dela në shtëpi, entuziazmi i saj ra pak para kujdesimit dhe arsyes. Nxuer „kollmajzin" e vet, ndezi gazin dhe iu përvesh punës me rregullue shkatërrimin që kishte krijue dashunija e bylmueme me bujari. E kjo âsht, miq të dashtun, gjithmonë detyrë e tmershme — detyrë mamutiane.

Mbrenda katërdhetë minutave kryet e saj u mbulue me krrela t'imta, të denduna të cilat e bâjshin me i ngjâ ndonji nxansi të vogël përtac. Mjaft gjatë, me kujdes e me sy kritik, shiqoi vehten në pasqyre.

„Nëqoftëse nuk më vret Xhimi", tha më veti, „para se të mbërrijë me më shique edhe së dyti, do të thotë se i ngjaj ndonji balerine të Koni Ajlendit. Po mirë, a kam pasë shtegdalje tjetër — oh! çka kam mundë me bâ me nji dollar dhe tetëdhetë qindarë?"

N'ora shtatë u poq kafja, e fëlterja gjindej në furrë, e nxehtë dhe e gaçme me përzhitë brijt.

Xhimi nuk vononte kurr. Dela e mbështuell dyzash në shuplakë qostekun e orës dhe u ul afër skajit të tryezës, pranë derës në të cilën hynte ai, sa herë vinte. Atëherë ndëgjoi hapin e tij në shkallë, atje po-

shtë, nën katin e parë, dhe vetëm për nji çast u zbé krejt. E kishte bâ shprehi me e thanë gjithmonë në vete nji uratëz të vogël madje edhe atëherë, kur ishte fjala për gjana të përditshme mâ të thjeshta, kështuqë edhe tash pëshpëriti, „O zot, po të lutem, le të mendojë se jam ende e bukur".

Dera u hap dhe hyni Xhimi, i cili e mbylli mandej. Dukej i ligësht dhe mjaft serioz. I shkreti, memzi i kishte mbushë të njizet e dytat e me familje në qafë! I nevojitej nji kapotë e re, e ai nuk kishte as dorëza.

Xhimi bani disa hapa mbrendë, i nguruem si zagari kur heton shkurtat. Syt i kishte drejtue në Delën, e këta kishin marrë nji shprehje që ajo nuk dinte me e spjegue, dhe e frigonte. Kjo nuk ishte idhnim, as habi, as mospajtim, as tmer, as asnji prej atyne ndjenjave për të cilat ishte përgatitë ajo. Ai, shkurt, e kishte ngulë shiqimin në të, me at shprehje të çudiçme në fytyrë.

Dela u largue prej tryeze dhe shkoi kah ai.

„Xhim, i dashtun", briti ajo, „mos më shiqo ashtu. I kam pré flokët dhe i kam shitë, sepse nuk munda me durue me më kalue Këshndellat pa të ble ndonji dhuratë. Më rriten prap — ti nuk po idhnohesh, apo jo? Qeshë detyrue me bâ kështu. Mue më rriten flokët jashtëzakonisht shpejt. Thuej, „Me fat nata e këshndellave!' Xhim, e të jemi të gëzueshëm. Mendja nuk ta merr çfarë dhurate të bukur — dhuratë të mrekullueshme të kam ble".

„I ke pré flokët?" pyeti Xhimi, me ngashërim, si mos ta kuptonte ende këtë fakt të qartë, madje as edhe mbas përpjekjes mâ të vështirë mendore.

„I kam pré dhe i kam shitë", tha Dela. „Pse, a kështu nuk je kah më don njisoj si përpara? Unë jam unë edhe pa flokët e mij, apo jo?"

Xhimi shiqoi me kurreshtje nepër dhomë.

„Po thue se nuk ke mâ flokë?" tha ai me nji shprehje gati idiotike.

„Nuk duhet t'i kërkojsh", tha Dela. „I kam shitë, po të them — i kam shitë dhe nuk i kam mâ. Nata e këshndellave âsht, i dashtun. Banu i mirë ndaj meje, sepse për ty i kam shitë. Ndoshta flokët e kokës sime kanë qenë të matuna", vazhdoi ajo papritmas me nji

butsi serioze, „por askush nuk do të mund ta matte dashunin time ndaj teje. A t'i vêj brijt me u përzhitë, Xhim?"

Xhimi u duk si të zgjohej shpejt prej habis së vet. Përqafi Delën e vet. Tetë dollarë në javë ose nji milion në vjet — çfarë ndryshimi kanë? Ndonji matematikan apo finok do të jepte përgjegje të gabueshme. T'urtit kanë prû dhurata të çmueshme, por kjo dhuratë nuk gjindej në mesin e tyne. Këto fjalë të pakuptueshme do t'i keni të qarta mâ vonë.

Xhimi nxuer prej xhepit pako të vogël dhe e hodhi në tryezë.

„Mos u dëshpro, Delzë, në mue" tha ai. „Mendoj se kurrfarë qethje, as rroje as lamje nuk do të mund të më shtynte me dashtë tash sado mâ pak vajzën time. Por, nëqoftëse e hapë këtë paketë të vogël, do të shofish pse më pate hjedhë prej binarëve për disa çaste".

Gishtat e bardhë dhe të shpejtë këputën penin dhe mbulesën. E mandej nji brritje entuziaste gëzimi dhe menjiherë mbas kësaj, vaj medet! ndryshimi i shpejt femnuer në lot dhe dënesje histerike, për të cilën nevojitet ndihma e drejtpërdrejtë e të gjitha fuqive ngushlluese të të zotit të banesës.

Sepse në të gjindeshin krahnat — garnitura e krahnave, të mbrapme dhe ansorë, që i adhuroi Dela mjaft gjatë në nji vitrinë të Brodvejit. Krahna të bukur, prej korje të pastër të breshkës, në skaje të stolisuna me gurë — mû n'at nyansë që do të pajtohej me flokët e saj të tretun. Këta ishin krahna të shtrejtë, e ka dijtë kaherë, dhe zemra e saj i pat lakmue dikur së tepërmi, pa pasë kurrfarë shprese se mund t'i ketë. E tash, krahnat janë të saj, por u zhdukën kaçurrelat që do t'i stolisshin stolinat e dëshirueme.

Mirëpo, ajo i shtërngoi në parzma dhe mâ në fund qe në gjendje me shique përpjetë, me sy të mjegullluem, dhe me qeshë e me thanë, „Flokët e mij rriten shum shpejt, Xhim!"

Mbas kësaj, Dela këceu si ndonji macë e përcllueme dhe briti, „Oh, oh!"

Xhimi nuk e kishte pá ende dhuratën e saj. Ajo ia dha plot gjallni në shpullën e hapun. Metali i errtë

e i çmueshëm dukej sikur të shëndritte nga shkëlqimi i frymës së saj të hareshme dhe entuziaste.

„A s'âshit i mrekullueshëm, Xhim? E kam shetitë krejt qytetin, derisa e gjeta. Tash mund ta shiqojsh sa âsht ora nga njiqind herë në ditë. Ma jep orën tande. Po due me pá si do të duket në të".

Në vend që ta ndëgjonte, Xhimi u hodh në kanapé dhe i vuni duert mbas koke tue qeshë.

„Delzë", tha ai, „t'i lamë këto dhurata tona të këshndellave anash dhe t'i ruejmë për nji kohë. Janë tepër të bukura sa me mundë me i përdorë mû në këtë çast. Unë e kam shitë orën, për të mundë me pasë të hollat që më nevojiteshin me t'i ble krahnat. E tash, të themi, veni brijt të përzhiten".

T'urtët kanë qenë sikurse e dini, njerëz të mençëm — jashtëzakonisht njerëz të mençëm — të cilët i kanë pru dhurata Fëmis në strehë fëmijsh. Ata e kanë kujtue këtë rast të dhanjes së dhuratave për këshndella. Prandej qenë t'urtë, prandej edhe dhuratat e tyne kanë qenë padyshim t'urta dhe ban vaki shum lehtë se kanë pasë at privilegj me mundë me u ndërrue me gjâ tjetër në rast nevoje. E unë ju tregova këtu plogsisht kronikën e pa përmbajtje për dy fëmij të mârrë, të nji banese në kat, të cilët në mënyrë tejet të pamençme sakrifikuen për njeni tjetrin thesaret mâ të mëdha të shtëpis së vet. Por, në fjalën time të fundit drejtue t'urtëve të kësaj epoke le t'i themi edhe këto, se nga gjithë ata që japin dhurata këta dy kanë qenë mâ t'urtit. Nga gjithë ata që japin dhe marrin dhurata, ata si këta janë mâ t'urtit. Kudo dhe për çdo gjâ këta janë mâ t'urtit. Ata janë njerëz të mençëm.

TEODOR DRAJZER

TEODOR DRAJZERI (1871—1945), leu në Ter Ot, shteti Indiana. Ishte bir i prindëve tejet në vorfun, të cilët bredhshin prej nji vendi në vend tjetër, dhe kështu, bashkë me fëminin e mjerë, edhe shkollimi i tij u vështirsue bukur shum dhe deridiku u kufizue. Mbas nji kariere të shkurtë tregtare (inkasant i tregtis për orendi dhe nëpunës për shitëblemjen e pasunive të paluejtshme), kur i mbushi 21 vjetë Drajzeri iu kushtue gazetaris, e dhetë vjet mâ vonë, në vjetin 1900, nën ndikimin e romaneve të Balzakut dhe lektyrës shkencoro-filozofike, e shkroi romanin e vet të parë „Motra Keri". Këtë vepër mâ të mirë të Drajzerit, simbas mendimeve të disave, e ndaloi cenzura, kështuqë auktori i saj u shtrëngue të shkruejë edhe dhetë vjet tjera për gazeta t'ilustrueme, argëtuese dhe të modës, derisa botoi romanin „Xheni Gerhart" në vjetin 1911, mbas të cilit vijuen përshpejt romanet tjera: „Finansieri" 1912, „Titani" 1914, „Gjeniu" 1915. Mirëpo, vetëm me romanin „Tragjedija amerikane" 1925, Drajzeri fitoi ofirmim të vërtetë dhe popullaritet të gjanë në SHBA dhe në botë.

Kur e studjoi dhe e njofti socializmin, Drajzeri ndërroi qëndrimin e vet pesimist kështuqë në veprën „Amerika tragjike", 1931, shprehu shpresën e vet në shpëtimin e botës nëpërmjet socializmit. Pak para vdekjes i dërgoi Partis komuniste të vendit të vet nji letër, në të cilën paraqiti lutjen që të pranohet si antar i saj. „Kjo lutje", shkruen ai në këtë letër, „rrjedh nga bindja që kam fitue qysh moti, e të cilën vjetët e kanë forcue dhe thellue. Unë kam besue pa luhatje se njerzit e rendomtë, e në rend të parë puntorët, janë... rojtsat e fatit të tyne vehtijak dhe krijuesat e ardhmenis së vet. Jam përpjekë që në jetë të veproj simbas bindjes sime, ta mveshi këtë bindje me fjalë dhe simbole, ta hulumtoj kuptimin e saj të plotë në jetën e burrave dhe grave... Besimi në madhnin dhe dinjitetin e njeriut ka qenë parim udhëheqës i jetës dhe i punës sime".

Jetojshin në nji krahinë, e cila tashma nuk ishte e pasun si përpara, tri mila larg njanës prej atyne qytezave, populsija e së cilës, në vend që të shtohet, zvoglohej gjithnji. Krahina nuk ishte e banueme dendun; ndoshta nji shtëpi në çdo mile të dytë ose kështu afërsisht, me sipërfaqe të mëdha të mbjelluna me misër e grunë dhe sipërfaqe djerre, e cila ishte e mbjellun sukcesivisht me tërfojë dhe groshzë. Nji pjesë e shtëpis së tyne ishte prej druni e nji pjesë prej gardhi, pjesa e përbame prej hatllave ishte shtëpija e parë e vjetër e të jatit të Henriut. Pjesën e re të shtëpis prej gardhit të vjetruem, — nëpër bira të të cilit fishkllonte nganjiherë era, dhe e cila, në hijen e vidheve dhe të nji arre, dukej piktoreske dhe patetike, por pak e lagësht, — e kishte ndërtue Henriu kur i mbushi njizet e nji vjet mû atëherë kur u martue.

Prej asaj kohe tash kanë kalue katërdhetë e tetë vjet. Orendit mbrenda, si edhe vetë shtëpija jashtë, ishin të vjetra, të mykta dhe njeriut ia kujtojshin nji kohë të kalueme. Ndoshta keni pa ndonjiherë nji send, që as vetë nuk e dij, prej drunit të qershis, me kambë spirale dhe me sipërfaqe të sipërme të thellueme. Ky send gjindej aty. Këtu gjindej edhe shtrati i modës së vjetër për të martuem, me gunga të rrumbullakta dhe skalitje të thella, mbasardhës i mjerë i zvetnuem i nji

të parit të vet të hershëm stuartovik. Dollapi i teshave prej drunit të qershis, ishte pokështu i naltë, i gjanë dhe i fortë, mirëpo dukej se ishte i vjetruem, kështuqë nji duhmë myku dilte prej tij. Shtroja, që vehej nën të gjitha këto egzemplarë t'orendis së vjetrueme, ishte e dobët dhe e zbehtë, me ngjyrë të drandafiltë, dhe e kishte bâ në vek vetë Fibe Ani me duert e veta, kur ishte pesëmbëdhetë vjet mâ e re para se me vdekë. Veku krikllues prej druni, në të cilin e kishte thurë këtë shtrojë, qëndronte tash si skelet i pluhnuem, bashkë me karrigën e ikthyeme për luhatje, dollapin e brejtun prej krymbi — zoti e din sa të vjetër — me nji bankë të stërpilkun me gëlqere në të cilën i vejshin dikur lulet para shtëpis, dhe me gjana tjera të vjetrueme e të nevojshme për shtëpi; të gjitha këto gjindeshin në nji dhomë përanash, e cila mbështetej n'ate kryesoren. Aty gjindeshin edhe gjana të shumduershme: nji rreth i vjetër për terjen e ndërresave; pasqyrja e thyeme në kornizë prej drunit të qershis, e cila kishte ra prej gozhdës dhe thye tri dit para vdekjes së birit të tyne mâ të ri, Xheriut, varsja për kapele, që mund të zgjatej, dhe e cila, dikur, kishte mbajtse porcelani; dhe maqina për qepje, mekanizmin e madh të së cilës qysh moti e kishin shkelë gjeneratat e reja të priruna për gara.

Pemishtja, në lindje të shtëpis, ishte plot me molla të vjetra, gunga-gunga, me trungje dhe degë të brejtuna nga krymbat, të stolisuna tejet shum me lëmyshqe të gjelbërta dhe të bardha, kështuqë, në dritë të hanës paraqitshin nji pamje jo të gëzueshme, me ngjyrë bardh-gjelbërt dhe t'argjentë. Nëpër pullaze të ndërtesave t'ulta t'oborrit, në të cilat dikur i mbylleshin zogjt, nji ose dy kuaj· lopën dhe disa derra, tash rritej lëmashku, kurse muret kishin humbë ngjyrën e vet dhe kishin marrë nji ngjyrë të murme në të zezë dhe ishin rrëxue ngapak. Gardhi i përparshëm me derë të madhe krikllues dhe të rrëxueme, ishte vjetrue; pokështu ishte dhe ajo pjesa e hekurt, që gjindej përanash. Në realitet, ata ishin vjetrue njikohsisht me personat që jetojshin këtu, me Henri Rajfshnajderin dhe grun e tij Fiben.

Këta të dy jetojshin këtu qysh prej ditës së kunorzimit, para katërdhetëetetë vjetsh, ndërsa Henriu jetoi këtu edhe përpara, prej fëminis. I ati dhe nana e tij, që ishin mjaft pleq kur ai ishte ende fëmi, i propozuen që ta sillte nusen këtu qysh atëherë kur u dashunue për të parën herë dhe vendosi me u martue; dhe ai veproi kështu. Mbas kunorzimit të tij, ati dhe nana jetuen edhe dhetë vjetë, të dy vdiqën; ndërsa Henriu dhe Fibja mbetën me pesë fëmijt e tyne që rriteshin si prej ujit. Mirëpo, prej asaj kohe e deri tash shum gjana u ndryshuen. Prej shtatë fëmijve, gjithsejt, që i banë, tre vdiqën, nji vajzë u shkoi në Kansas, nji djalë në Sin-Fols, dhe për tre nuk u ndëgjue gjâ kurr mâ; tjetri shkoi në Vashington; kurse vajza mâ e re jetonte në qarkun e pestë në të njajtin shtet, mirëpo aq ishte e zanun me hallet e veta sa që rrallë i bijshin ndërmend prindët e saj. Koha dhe punët e përditshme shtëpijake, të cilat nuk janë kurr të tërheqshme, i larguen ata plotsisht, kështuqë, kudo të ishin, rrallëherë u shkonte ndërmend se çka âsht tue punue ati dhe nana e tyne.

Henri Rajfshnajderi plak dhe Fibja e tij ishin çift i ndieshëm bashkëshortuer. Ju ndoshta e dini se si personat me natyrë të thjeshtë e të përzemërt ngjiten njeni për tjetrin si lëmyshku për guri, dhe i kalojnë ditt e tyne derisa koha nuk i zhduk. Bota e gjanë buçet rreth tyne, mirëpo ajo për ta nuk ka kurrfarë zâni. Intelekti i tyne nuk synon naltsi. Pemishtja, livadhi, ara, thanku i derrave dhe koteci i shpezëve kufizojnë fushën e veprimtaris së tyne njerzore. Kur piqet gruni, ai korret dhe fshihet; kur piqet misri, ai vilet dhe qërohet; kur groshza âsht në lulzimin mâ të madh ajo kositet dhe ngrihen mullarë. Mandej vjen dimni, drût çohen në treg, prehen dhe coptohen, punohet rreth votrës zihet, diçka rregullohet dhe njerzit shkojnë në vizitë te njeni tjetri. Përveç kësaj dhe ndërrimi i motit — bora, shiu, dhe ditt e kthjellta — nuk kanë ndonji randsi të drejtpërdrejtshme. Të gjitha aspektet tjera të jetës janë vetëm fantasmagorí që dridhet natën si drita polare e veriut dhe jehon jo qartë si ndonji cingare bagtish në largsi.

Henriu plak dhe Fibja e tij dojshin njeni tjetrin ashtu si munden vetëm dy pleq, që nuk kanë kurrgjâ tjetër në jetë që mund të dashunojnë. Kur ajo vdiq ai ishte plak i ligësht, shtatëdhetë vjeçar, i çuditshëm, njeriu me orë, me flokë dhe mjekërr të thimë, krejt të rralluem e të pakrehun. Ai ju shiqonte me sy të turbullt, sy peshku e të përlotun, të cilët kishin përanësh rrudha të thella. Rrobet e tij, si rrobet e shum bujqve, ishin si thes, të vjetra dhe me qoshe, me plot xhepa, të gjana rreth qafe, të daluna dhe të hangruna në bërryla e në gjûj. Fibja An ishte e hollë dhe e deformueme, si çadër e vërtetë gruje, e veshun me të zeza të vjetrueme, të dërmueme, dhe kishte nji kapelëz të zezë, si pjesa mâ e mirë e pajimeve të saj. Sa mâ tepër që kalonte koha dhe ata kujdesoheshin vetëm për vedi, lëvizjet e tyne bâheshin gjithnji mâ të ngadalshme e mâ të ngadalshme, punët e tyne gjithnji mâ tê pakta dhe mâ tê pakta. Ndërsa përpara májshin nga pesë derra në vjet, tash majshin vetëm nji, kurse kalin e vetëm që e kishte Henriu, ishte nji shtazë e plogësht,e paushqyeme mirë dhe jo aq e pastërt. Zogjt e pulave, që dikur përbajshin nji tubë të madhe, tash ishin gati zhdukë plotsisht, pak prej buklave dhe dhelpnave, e pak për shkak të sëmundjes të shkaktueme prej mungesës së kujdesit. Prej bahçes së dikurshme të bukur tash memzi ka mbetë nji kujtim, kurse hardhît dhe lehet me lule, që zbukurojshin dikur dritaret dhe pjesën e përparshme t'oborrit, tash ishin kaplue me barishte që gufonte. Kjo pasuni e vogël, e ngarkueme me tatime, u ishte nda me testament njisoj katër fëmijve të gjallë, kështuqë asnjeni prej tyne nuk i kushtonte kujdes. Mirëpo, këta të dy jetojshin sëbashku në qetsi dhe harmoni, përveç që Henriu plak, kohëmbaskohe, pa kurrfarë arsyeje e kapshin dreqnit, dhe ankohej gati gjithmonë se diçka âsht lanë mbasdore ose âsht bâ keq, gjâ që nuk kishte kurrfarë ramdsije.

„Fibe, ku âsht kimesa ime? Maje ndërmend njiherë — gjanat e mija leni aty ku gjinden".

„Mos piskat, Henri," i thoshte grueja me zâ të plasun dhe fishkllues. „Nëse nuk i len këto gjana, kam me të lanë. Nji ditë prej ditësh do të ngrihem e do të

shkoj prej këtuhit, e atëherë çka do të bâjsh! Më ke vetëm mu që kujdesohem për ty, prandaj bahu i njerzishëm. Kmesa jote âsht në policë, atje e len gjithmonë, përveç nëse nuk e ike lanë tjetërkund."

Henriu plak i cili e dinte se grueja e tij s'ka për ta lanë çka do që të bâhet, mendonte nganjiherë çka do të bante nëse ajo vdiste. Kjo ishte e vetmja ndamje prej së cilës ai frigohej me të vërtetë. Kur në mbramje hypte në karrigë me e ngrehë orën e vjetër me lavjerës të gjatë dhe me zinxhir të dyfishtë me boça ose kur shkonte me mbyllë me shul derën kryesore dhe derën e vogël të shtëpis, i vinte mirë kur dinte se Fibja âsht shtri, e strukun me rahatí n'anën e vet të shtratit, dhe, nëse natën ai trandej shqetsueshëm ajo ishte aty që ta pyette a kishte nevojë për ndonji gjâ.

„Tash, Henri, qetsou! Po trandesh pa ndërpre."

„Nuk po mundem me fjetë, Fibe."

„Paj, nuk je i detyruem me u rrotullue gjithnji. Më lejo të flej."

Mbas kësaj ai rendom kotej. Nëse ajo dëshironte nji gotë ujë, atij i vinte mirë që t'ia sjelli, mirëpo tue murmurue; e nëse ajo çohej e para me ndezë zjarmin, ai kujdesohej që drût të coptohen dhe t'ia sjelli afër. Këtë jetë të rendomtë ata e kishin nda mirë ndërmjet vedi.

Mirëpo vjetët kalojshin dhe mysafirët vijshin gjithnji mâ rrallë e mâ rrallë. Në nji largsi afërsisht prej dhetë mija katrorësh ata ishin të njoftun shum mirë si zotniu dhe zoja e vjetër Rafshnajder, njerëz të ndershëm dhe krishtenë të matun, por edhe tejet pleq, që të jenë me të vërtetë ende interesantë. Shkruemja e letrave u bâ barrë gati e pamundshme dhe tejet e vështirë që të vazhdojë ose të kryhet me ndihmën e tjerëve, megjithqë ndonji letër mbërrinte ende prej vajzës që jetonte në qarkun e Pembortonit. Kohëmbaskohe vinte ndonji dashamirë i vjetër dhe u sillte pite me mish ose ambëlsina, zog ose shotan të pjekun, ose vinte vetëm sa me i pa a janë ende gjallë e shëndoshë; mirëpo edhe këto vizita qëllimmira nuk ishin mâ të shpeshta.

Nji ditë heret në pranverë, kur i mbushi gjashtëdhetë e katër vjet, zoja Rafshnajder u sëmû, dhe ma-

larja e lehtë i kaloi në nji dhimbje të pacaktueme, e cila, për shkak të vjetëve të saja, u tregue e pashërueshme. Henriu plak shkoi në Svinerton, në nji qytezë t' afërme, dhe pruni mjekun. Disa mikesha erdhën në shtëpi dhe kështu ia hoqën barrën e kujdesit të drejtpërdrejtshme për te. Mirëpo, në nji natë pak të fitoftë pranverore, ajo vdiq e Henriu plak, në mjegullën e trishtimit dhe të pasiguris· e përcolli trupin e saj deri të vorrezet ma t'afërta, në vendin jo të dashtun, ku rriteshin disa pisha. Ai mujti me shkue te bija e vet në Pemberton, ose me thirrë ate afër vedi, mirëpo për këtë gjâ nevojitej mund i madh, ai ishte tejet i lodhun dhe i mpimë. Nji mik, — e mandej edhe nji tjetër, — i propozi menjiherë që për nji kohë të qëndronte në shtëpin e tij, mirëpo ai nuk u bind. Ishte aq plak dhe i vendosun në kujtimet e veta dhe aq i mësuem me rrethinën ku kishte kalue të gjitha ditët e veta, saqë nuk i shkoi as ndërmend me e braktisë shtëpin e vet. Dëshironte me ngelë afër vendit ku e kishin vendosë Fiben e vet; e nuk shqetsohej aspak që ishte i detyruem me jetue vetëm. Fëmijt e tij u informuen, dhe e thirrën pranë vedit, mirëpo ai nuk dëshiroi me e lanë shtëpin.

„Do të mundem me u gjetë," i thoshte pa ndërpre Dr. Morout, i cili e mjekoi gruen e tij. „Dij ngapak me zie, e përveç kësaj, çka me duhet mue tjetër përveç pak kafe dhe bukë në mëngjes. Do të bâhet mirë. Vetëm më lini mue të qetë". Dhe mbas shum bindjesh, çbindjesh dhe këshillash, me ofrime të detyrueshme të kafes, lardës dhe biskotës, të cilat i pranonte, njerzit e lejshin të qetë. Për nji kohë rrinte pa kurrfarë pune, kot para derës së shtëpis dhe kotej në diellin pranveruer. U përpoq që ta ringjalli interesimin e vet për bujqsi, në mënyrë që, tue punue n'ara të braktisuna, të lanuna mbas dore, t'i zhdavaritte mendimet. Mirëpo, ishte gjâ e randë, me ardhë në mbramje ose mbasdite në shtëpi e mos me gjetë as hijen e Fibes aty ku çdo gjâ rikujtonte ate. Paknjapak largoi disa sende të saja. Natën rrinte afër llampës dhe lexonte gazeta, që ia lente dikush herë mbas here, ose lexonte librin, e Shejtë, që vjet me radhë nuk e kishte lexue, mirëpo shum pak ngushllim gjente në te. Mâ së shumti rrinte me dorë në gojë dhe

tue shique në dysheme, tue mendue se çka e kishte gjetë dhe kur do të vdeste edhe ai vetë. Thuese bante ndonji punë të madhe, argtohej në mëngjes rreth ziemjes së kafes, dhe mbramjeve derisa fërgonte pak lardh; mirëpo apetiti i kishte humbë. Kasolla në të cilën jetoi aq shumë dukej e zbrazët ndërsa hijet e saja paralajmrojshin nji pikllim të pashërueshëm. Kështu jetoi në mënyrë të mjerë pesë muej të gjatë, e mandej filloi nji ndryshim.

Ndryshimi u bâ nji natë kur mbylli me shul derën kryesore dhe derën e vogël të shtëpis, ngrehu orën, shkimi dritën dhe bâni të gjitha ato punë të njajta që i kreu vjetë me radhë, e mandej u shtri në shtrat jo aq me fjetë sa me mendue. Jashtë ndriçonte hana. Pemishtja, me trungje të mbulueme me lëmyshqe të verdha, gjindej para shtëpis dhe ai mund të shihej, prej shtratit të tij, i argjentë dhe si fantazëm. Hana ndriçonte nëpër dritare të lindjes, tue qitë hijen e dritareve në dysheme të drujtë, ndërsa orendija e vjetër, me të cilën ishte mësue, dallohej tejet pak në dhomë. Si rendom, iu kujtuen Fibja dhe ato dit kur të dy ishin të rij, dhe fëmijt që i kishin humbë, shkue, dhe mendonte për mjerimin e vet sot. Shtëpija me të vërtetë po bâhet tejet e lanun mbasdore. Të shtruemet e fjetjes të hedhuna dhe jo të pastra, sepse lamjen e kishte mëni të madhe. Lamje për te ishte tmerr. Pullazi pikte, dhe sendet, disa prej tyne, me javë mbeteshin të lagështa, mirëpo ate e përfshiu ajo gjendje e njeriut të menduem kur mâ shum duron çdo gjâ tjetër se sa me u përpjekë, me u mundue. Ai dëshironte mâ tepër me ecë andej këndej ose me u ulë dhe me mendue.

At natë, para dymbëdhetë, plakun e kishte marrë gjumi, mirëpo u zgjue para orës dy. Tashmâ hana kishte kalue n'anën e djathtë të shtëpis dhe ndriçonte nëpër dritare të kuzhinës dhe dhomës ku hajshin bukë. Njifarë shkriemje e orendive — nji karrigë afër tryezës, dhe setra e tij mbi te, dera gjymsë e hapun e kuzhinës, që kishte lëshue hijen e vet, dhe pozita e llampës afër gazetave — ja jepshin pikërisht pamjen e Fibes të krysun mbi tryezë ashtu sikurse e kishte pa shpeshherë në jetë. Kjo gjâ e trandi shum. A mundet

kjo me qenë ajo — ose fryma e saj. Ai gati kurrnjiherë nuk ka besue shpirtna; por megjithate, e shiqonte pa luejtë syt në kët dritë krejt të dobët, flokët e rrallë, mû në rrâjë, ia përfshiu nji tërqethje, e mandej u çue në shtrat të vet. I qiti kambët në dysheme dhe rrinte tue shique në tê, dhe tue pyetë vehten a mundet kjo me qenë me të vërtetë Fibja. Ata përpara kishin folë shpesh për shpirtna, për vegime dhe për paralajmime; mirëpo kurrnjiherë nuk u bindën se gjanat e tilla janë të mundshme. Grueja e vet nuk besonte kurr se ka shpirt, i cili mund të kthehet, që të eci përsëri nëpër tokë. Bota tjetër e saj ka qenë diçka krejt tjetër, njifarë parajse e pacaktueme, prej të cilit mandej njerëzve të drejtë nuk u shkon ndërmend as me u kthye. Por megjithate, qe ajo âsht krrusë tash mbi tryezë me fustanin e saj të zi dhe me shallin e murrmë, me profil të zbehtë që vijzohet në dritë të hanës.

„Fibe," klithi ai, u tërqeth i tani dhe tue zgjatë dorën ashtnore, „a u ktheve, a?"

Hijalli nuk lëvizte. Ai u ngrit dhe u nis i pasigurtë drejt derës tue shique pa i mëshelë aspak syt. Mirëpo, kur u afrue, hijalli u shque në përmbajtjen e vet të përparshme — setra e tij e vjetër, e hedhun në karrigën me mbështetse të naltë, llampa afër gazetave, dera gjymsë e hapun.

„Qe" i tha ai vetëvehtës, i çmeritun, „e m'u duk se e pashë me të vërtetë." Dhe, në nji mënyrë të çuditshme dhe i humbun e shtinte dorën nëpër flokë, ndërsa gjendja e ngrehun filloi me u zbutë. Megjithqë hijalli u zhduk, ai bâni që të mendojë se a mund të kthehet Fibja me të vërtetë.

Natën tjetër, për shkak të mashtrimit të parë, dhe për shkak se ajo tash i rrinte gjithnji në mendje e ai ishte plak, shiqonte nëpër dritare, e cila ishte mâ afër shtratit dhe nëpër të cilën shihej koteci i shpezëve, tharku dhe nji pjesë e izbes, dhe atje, ku avullohej nji mjegull e hollë prej tokës së lagësht, iu duk se e pa përsëri. Kjo, në realitet, ishte nji prej degzave të mjegullës, nji avullim i vogël i tokës, i cili ngri-

het në freskin e natës mbas ditës së nxehtë dhe dridhet si selví të vogla mjegullash para se të zhduken. Kur ishte gjallë e kishte zakon të kalojë nëpër këtë pjesë t'oborrit, tue shkue prej kuzhinës së vet deri te tharku i derrave, për t'i hjedhë mbrenda të gjitha mbeturinat e kuzhinës, e tash· që, këtu âsht përsëri. U ngrit në shtrat dhe shiqoi me çudi, me dyshim, i mësuem prej përvojës së përparshme, mirëpo i prirun, për shkak të ngacmimit nervuer që e ndiente në trup, të besojë që shpirtat egzistojnë me të vërtetë, dhe që Fibja, të cilën padyshim e brente vetmija e tij, mendonte patjetër për te, dhe për këtë arsye âsht kthye. Çfarë arsyeje tjetër mund të kishte? Si mund të paraqitet tjetërqysh? Zemra e saj e mirë e ka shty që të veprojë kështu, prej dashunis që kishte ndaj tij. Dridhej dhe shiqonte me sy të hapun; mirëpo fryni nji puhi e hollë kështuqë pamja u shkri, dhe u zhduk atje afër gardhit.

Nji natë të tretë, ndërsa andrronte me të vërtetë, nja dhetë dit mâ vonë, ajo erdh pranë shtratit të tij dhe ia vû dorën në ballë:

„I ngrati Henrik!" tha. „Kjo âsht me të vërtetë vështirë."

U zgjue me rrëmbim· në mënyrë që ta shofi me të vërtetë, iu duk se shkonte prej dhomës së fjetjes në dhomën e haes, nji hije në të zeza. Për shkak të koncentrimit të madh të syve të dobët, iu duk se pikat e dritës ndriçojshin rreth vijzave të formës së saj. U ngrit, i hutuem për së tepërmi, dhe u nis nëpër dyshemе të dhomës së ftoftë, tue qenë i bindun se Fibja po i kthehet. Vetëm atëherë kur mendonte shum, kur me ndiesin e vet tregonte qartë se ajo i nevojitej pa masë, ajo i kthehej, ajo grueja e tij e mirë, dhe i tregonte çka me punue. Ndoshta kishte me ndejtë me te për nji kohë të gjatë, por natën, natyrisht; e kështu do t'ishte mâ pak i vetmuem, kjo gjendje do të bâhej mâ e dureshme.

Te pleqt dhe të pafuqishmit nuk âsht larg mashtrimi i vogël prej hallucinacionit të vërtetë. Kjo gjendje me kohë e përfshiu edhe Henriun. Për çdo natë ai pritte, tue shpresue në kthimin e saj. Njiherë në gjendjen

e tij të humbun iu shti njifarë drite e zbehtë, tue ecë nëpër dhomë, e në nji rast tjetër iu duk se e pa në muzg nëpër pemishte. Nji mëngjes, kur disa imtsi të gjendjes së tij të vetmueme u banë me të vërtetë të padurueshme, u zgjue me mendim se ajo nuk ka vdekë. Asht vështirë me thanë se si erdhi në nji përfundim të tillë. Ai kishte humbë gjykimin. Në vend të tij ishte rranjosë mashtrimi. Ai dhe Fibja u përlanë disi pa kurfarë arsyeje. E qortoi që llullën e tij nuk e kishte lanë në vendin e vet në mënyrë që ta gjejë menjiherë, dhe ajo iku prej tij. Kjo gjâ në mendjen e humbun· ishte plotsim i kërcnimit të saj, të thanun në mahí se do ta lëshonte nëse nuk do të ishte i mirë.

„Pashazotin, unë kisha me të gjetë lehtë," i thoshte ai kur kjo kërcnohej. Mirëpo, ajo përsëri llumatte tue u kërcnue:

„S'ke me më gjetë nëse të lâ njiherë. Do të fshihem diku, dhe pashazotin nuk do të mundesh me më gjetë."

Këtë mengjes, kur u çue, nuk mendoi qysh me e ndezë zjarrin ashtu sikurse e kishte zakon ose me e blue kafen dhe me pré nji copë bukë, sikurse vepronte gjithmonë, por dëshiroi vetëm që të mendonte se ku duhej me e kërkue dhe si me e bindë që t'i kthehej. Para do kohe e shiti edhe të vetmin kalë, sepse iu bâ barrë e panevojshme. Kur u vesh, syt i ndriçojshin me njifarë kujdesi dhe vendosmenije të re, dhe kështu, mbasi hoqi kapelen e vet të butë e të ndrydhun dhe muer mbas dere, aty ku rrinte gjithmonë, shkopin e vet, u nis me e kërkue me vendosmeni Fiben e vet te fqijt mâ t' afërm. Këpucët e tija të vjetra rrapllojshin nëpër pluhun që shkelte, ndërsa tufët e flokëve të thime, tash mjaft të gjata· depërtojshin në nji kornizë dramatike ose si nimbus nëa kapele. Setra e tij e shkurtë valvitte rreth tij tue ecë, ndërsa duert dhe fytyra i ishin shtrëngue dhe zbehë.

„Qe, qe! tungjatjeta, Henri! Ku je nisë në këtë mëngjes?" E pyeti farmeri Doxh, kur e takoi në rrugë tue çue nji barrë grunë në treg. Ai plakun nuk e kishte pa që disa muej, nuk e kishte pa qysh se kishte vdekë grueja e tij, kështuqë u çudit kur e pa tash kaq të gjallë.

„A mos e pe Fiben?" e pyeti plaku tue shique në mënyrë pyetse.

„Cilën Fibë?" e pyeti Doxhi, tue mos e përzie për asnji moment këtë emën me gruen e vdekun të Henriut.

„Paj Fiben time, natyrisht, gruen time. Për cilën tjetër mundem me pyetë?" dhe në shiqimin e tij nën vetulla të mrroluna e të thime shifej nji ashpërsi patetike.

„Henri pashëzotin, mos po mahitesh?" tha Doxhi mendjematun, nji njeri astmatik, me fytyrë të lëmuet dhe të kuqe. „Paj, nuk je tue folë për gruen tande. Ajo ka vdekë."

„Ka vdekë! Çfarë, more!" U përgjegj Rrafshnajderi i mahnitun. „Më la sot në mëngjes, ndërsa flejsha. Ajo ndizte gjithmonë zjarmin, e tash âsht largue. Mbramë diçka u zumë, ndoshta për këtë. Por, kam me e gjetë, pashazotin. Ka shkue atje te Matillda Rejs; atje âsht ajo."

U nis me të shpejtë rrugës, tue lanë Doxhin e çmeritun ta shiqojë me çudi.

„Shiqo, pashëzotin!" tha ai me zâ. „Krejt e ka humbë mendjen. I ngrati plak, rrnoi atje derisa nuk u çmend. Duhet me i lajmue organet e pushtetit." Dhe ai shpejt e kërsiti kamxhikun. „Ajt!", tha dhe qerri u nis.

Në këtë krahinë të banueme mjaft rrallë Rafshnajderi nuk takoi kërkend, derisa erdh te rrethoja e bardhë e gëlqerosun të shtëpis së Matillda Rejs dhe bunrit të saj, tri mila larg. Rrugës kaloi pranë disa shtëpijave tjera, mirëpo meqenëse këto nuk ishin në qarkun e mashtrimit të tij, ai as nuk u vû mendjen. Grueja e tij, e cila njifej mirë me Matillden, sigurisht âsht aty. Hapi derën e vogël mbas së cilës gjindej rruga dhe u nis me hapa të shpejtë kah dera e shtëpis.

„Shiqo, z. Rafshnajderi!" klithi Matillda plakë, nji grue e trashë, kur ia hapi derën mbas trokitjes së tij, „prej kah në këtë mëngjes?"

„A âsht Fibja këtu?" pyeti gjallnisht.

„Cila Fibë? Çfarë Fibe?" u përgjegj zoja Rejs, me kureshtje për këtë dukuni të papritun të gjallnis së tij.

„Paj, Fibja ime, natyrisht. Bashkëshortja ime. Por, për kend po mendoni ju? A s'âsht ajo këtu, a?"

„Zoti na ruejtë!" klithi zoja Rejs, tue u çmeritë. „Njeri i mjerë! Paskeni luejtë krejt mendsh. Ejani në shtëpi dhe uluni. Do t'ju bâj nji kafe. Grueja juej nuk âsht këtu, natyrisht. Por e gjej unë ate, pritni pak. Unë e dij ku âsht ajo."

Syt e plakut u zbutën dhe ai hyni. Ishte aq i ligë dhe i zbehtë, plak dhe matuf, saqë zoja Rejs u prek tepër kur ai hoqi kapelen dhe e vû në gjûj lehtë dhe prajshëm.

„Mbramë diçka u zumë dhe kështu më la," tha ai, pa e pyetë kush.

„Zoti na ruejtë, zoti na ruejtë!" Ofshani zoja Rejs, meqenëse nuk kishte askush me kend me nda këtë çmerí të saj, dhe u drejtue në kuzhinë. „I mjeri njeri! Dikush duhet me u kujdesue për te. Nuk mund të lejohet që të endet kështu gjithkah tue kërkue gruen e vet të mdjerë. Kjo gjâ âsht e hatashme."

Ja bani nji vorbë kafe dhe ia pruni nji copë bukë të nxehtë dhe tlyen të freskët Ndërsa e rrente gjithnji e patëkeq ia dha edhe pak xhem mâ të mirë të vetin dhe ia vu dy ve me u zie.

„Rrini ju mâ së miri këtu, mixha Henri, dhe pritni derisa të vijë Xhejku, e mandej unë do ta dërgoj me e kërkue Fiben. Unë mendoj se ajo âsht atje në Svinerton te disa miq. Duhet me shique, patjetër. E tash pini këtë kafe dhe hani këtë bukë. Sigurisht jeni të lodhun?" Ajo kishte ndërmend me u këshillue me Xhejkun, „njeriun e vet", dhe me e dërgue ndoshta që ta lajmojë te organet e pushtetit.

Ajo punonte nëpër shtëpi tue mendue e çmendue për pasigurít e jetës, ndërsa Rrafshnajderi plak trumbetonte me gishta në rrethin e kapelës së vet, e mandej hante i humbun ate çka ia kishte qitë ajo përpara. Ai mendonte për gruen e vet, por meqenëse ajo nuk ishte aty, ose nuk paraqitej, mendja e tij shkoi në mënyrë të pacaktueshme te nji familje me emnin Mari, me mila larg në drejtim tjetër. Mbas pak kohe vendosi mos me pritë Xhej Rejsin, që ta gjejë gruen e tij, por do ta kërkojë vetë. Ai duhet me shkue mâtej, t'i thotë që të kthehet.

„Paj, të shkoj unë," tha ai, tue u ngritë dhe tue shiqueë në mënyrë të çuditshme rreth vedi. „Ajo ndoshta nuk ka ardhë këndej. Ndoshta ka shkue atje te Maríjet. Nuk ka kurrfarë dobije me pritë mâ, zoja Rejs. Sot në shtëpi kemi shum punë." Përkundër fjalëve të saj, ai duel prej shtëpije dhe u drejtue prap në rrugën e pluhnosun e të ndriçueme me diellin pranveruer, tue i mëshue tokës fort me shkop.

Dy orë mâ vonë u duk hija e tij e zbehtë para dyrve të Marijes, i pluhnosun, i djersitun, tue u dridhë. Kishte udhtue pesë mila të mira, e tash ishte mesditë. Burri dhe grueja të çmeritun, gjashtëdhetë vjeçarë ndugjuen pyetjen e tij dhe kështu kuptuen se âsht i marrë. E ndalen për drekë, tue pasë ndërmend që mâ vonë t'i lajmojnë organet e pushtetit dhe të shofin çka munden me bâ; mirëpo megjithqë mbeti të hajë pak, nuk ndejti shum, dhe u nis kah nji farmë tjetër të largët, tue mendue se ka edhe shum punë me krye, i shtymë prej nevojës që ta gjejë Fiben e vet. Kështu kaloi kjo ditë, edhe e nesërmja, dhe të — nesërmen, kështu qarku kah pyette dhe kërkonte zgjanohej gjithnji.

Mënyra me të cilën njeriu në nji rrethinë të tillë shoqnuer merr karakteristika të hujnikut, dhe çuditnit e tija bâhen të tmershme dhe të parrezikshme, âsht shpesh e komplikueme dhe patetike. Në këtë ditë, sikurse u tha, njerzit e kishin pa Rrafshnajderin para dyerve të hueja tue bâ pyetjen e vet të panatyrshme dhe tue lanë mbas vedi çmeritje, bashkëndiesi e mëshirë. Megjithqë organet ishin informue — vetë sherifi i qarkut — nuk konsiderohej se ishte me vend me e mbyllë; sepse kur njerzit, të cilët e njifshin Henriun plak, madje kaq gjatë mendojshin për gjendjen në spitalin e të marrëve të qarkut, që ishte nji ndërtesë, për shkak të vobektsis së krahinës, e rrëxueme dhe e tmershme, vendosën që ta lanë të lirë; sepse, për mrekulli, u kuptue, mbas hulumtimeve se ai natën kthehet qetsisht në shtëpin e vet të vetmueme, që të shihte a âsht kthye bashkëshortja e tij dhe që të kotej në vetmi deri në mëngjes. Kush kishte me e futë matanë derës së mbyllun nji plak të lig, të humbun, dëshirues, me flok të

thimë, gjentil dhe të parrezikshëm, i cili pyet për gruen e vet, e veçanisht kur dihej se ai përpara kishte qenë i njoftun mirë si njeri i përkushtueshëm dhe i zellshëm? Ata që e njifshin më së miri u pajtuen që ta lejojnë të bredhi lirisht kudoqë dëshironte. Ai kurrkujt nuk mundte me i bâ keq. Shumkush ishte gati me e ndihmue me ushqim, me robe të vjetra, me cikrime të nevojshme në jetën e përditshme — sëpaku në fillim. Mbas pak kohe dukja e tij u bâ jo aq e rendomtë sa kërshëri interesante, dhe përgjegjet, „pashazotin, Henri, unë nuk e kam pa," ose „Jo, Henri, sot nuk ka qenë këtu," u banë të thuesh të rëndomta.

Mandej, gjatë disa vjetëve, pamja e tij e çuditshme shihej nëpër diell dhe nëpër shi, nëpër rrugë me pluhun e baltë, nganjiherë edhe nëpër vende jo të zakonshme të paprituna, tue shkue mbas kërkesës së tij të gjithnjishme. Ushqimi i pamjaftueshëm mbas disa kohe, megjithqë fqijt dhe ata që dijshin historin e tij, i jepshin me zemër, prej rezervave të tyne, dobsoi trupin e tij; sepse eote shum e hante pak. Sa më tepër endej kështu nëpër rrugë aq më e fuqishme bâhej hallucinacioni i tij i çuditshëm; dhe meqenëse e kishte gjithnji më vështirë e më vështirë me u kthye prej udhtimeve të tija gjithnji hulumtuese, gjithnji më të largta dhe më të lergta, në fund filloi me marrë me vedi cikrrime të nevojshme të cilat i lidhte në nji bohçe të vogël, në mënyrë që mos të detyrohet me u kthye në shtëpi. Në nji enë të vjetër prej llastre vente nji tas të vogël prej teneqje, thiken, pirunin dhe lugen, pak krypë dhe speca, e sipër tyne, me nji spagë, që e kishte nëpër nji birë që e kishte çelë; e shtrëngonte pjatën, të cilën mundte me e heqë. Kjo ishte sofra e tij e fushës. Pa kurrfarë mundi të madh siguronte ushqimin e paktë për të cilin kishte nevojë, dhe me nji dinjitet të çuditshëm, gati hyjnuer, kërkonte kët ushqim të vogël të paktë pa kurfarë ngurrzimi. Dalngadalë flokët e tij rriteshin gjithnji më tepër, kapela e dikurshme e zezë iu bâ e murrme, ngjyrë dheu, ndërsa rrobet e tija të pluhnosuna dhe të vjetrueme.

Tri vjet rresht brodhi kështu dhe askush nuk dinte sa të gjata ishin udhtimet e tija, as qysh kalonte stuhin

dhe të ftoftin. Njerzit me mendje të thjeshtë katundare dhe të matun, nuk mujshin me e mendue tue fjetë në mullar të sanës, ose përbri bagtive, trupi i nxehtë i të cilave e mbronte prej ftohtsis meqenëse mendjes së pazhvillueme të tyne nuk i pengonte gjâ prezenca e tij e parrezikshme. Shkambijt e dalun dhe drujt plot me gjethe e mbrojshin nganjiherë prej shiut, mirëpo edhe ndonji pleme ose hambar i mikut nuk ishin mbi kërkesat e tija të përvujta.

Asht i çuditshëm zëvillimi i komplikuem i halucinacionit. Prej pyetjeve para dyerve dhe përgjegjeve të pandërpreme negative mâ në fund përfundoi se, megjithqë Fibja e tij ndoshta nuk gjindet n'asnji shtëpi para dyerve të të cilave kishte pyetë, ajo ndoshta gjindet ndokund krej afër tij. Dhe kështu mbas pyetjeve të obligueshme, filloi me e thirrë, dhe thirrjet e tija të kohëmbaskoshme, të dhimbshme e prishshin shpesh qetsin e krahinës së qetë dhe të brigjeve shkambore, kurse jehona e përhapte thirrjen e tij fishkllùese „O-o-o Fibe! O-o-o Fibe!" Ky zâ, megjithse i marrë, ishte trandës, dhe shumkush prej bujqve ose barijve e njifte prej së largu dhe thoshte, „Qe, po vjen Rajfshnajderi plak."

Mbas nji kohe edhe mbas mija pyetjeve dhe kërkimeve të përsërituna, kur mâ nuk kishte parasysh asnji prak të caktuem dhe asnji pyetje të veçantë, atëherë bindte në dyshim të madh në të cilën anë me u nisë. Këto udhëkryqe, të cilat të çojnë nganjiherë në katër ose edhe në gjashtë drejtime, filluen me e hutue. Mirëpo, për me e zgjidhë këtë problem mâ të komplikuem, që i bâhej gjithnji mâ enigmatik. I erdh në ndihmë nji halucinacion tjetër. Shpirti i Fibes ose ndonji fuqi tjetër e ajrit, erës ose natyrës do t'i tregojë këtë gjâ. Nëse qëndronte mû në ndonji udhëkryq, i mbyllte syt, rrotullohej tri herë rreth vedi, dhe thirrte „O-o-o Fibe!" Dy herë, e mandej e hidhte shkopin para vedi, dhe kjo gjâ i tregonte padyshim kah duhet me u nisë, sepse Fibja, ose ndonjena prej këtyne fuqive magjike, do t'ia tregojë drejtimin dhe humbjen e saj! Në çfarëdo drejtimi që të ketë shkue, madje edhe nëse e kthente në rrugë, në të cilen kishte kalue njiherë, gjâ që ngjante

shpesh, ose nëse e drejtonte nëpër fusha, ai nuk ishte aq i trentë sa që të mos kërkojë mjaft para se të fillojë me e thirrë përsëri. Halucinacioni se nji ditë prej ditsh do ta gjejë iu rranjoste gjithnji mâ shum. Kishte raste kur shuplakat e kambëve i djegshin, kur kambët iu raskapitshin dhe kur ndalej në zheg me e fshi djersën prej ballit të rrudhun, n'acari që të lëvizi dhe t'ia hyjë vetëvehtës me dorë. Ngandonjiherë, kur hidhte shkopin dhe shifte se ai ia tregonte drejtimin prej të cilit mû tash ishte kthye ai, në mënyrë filozofike dhe lodhshëm luente kokën, thuese mendonte ndonji gjâ të pakuptueshme dhe të çuditshme, dhe u niste gjallnisht n' at drejtim. Mâ në fund, pamja e tij e çuditshme u bâ e njoftun dhe në skutat mâ të largta të qarkut të tretë ose të katërt. Rafshnajderi plak ishte i mjerë dhe i helmuem. Për te kishin ndëgjue anë a mbanë.

Afër qytezës Votersvil në qarkun Grin, nja katër kilometra larg prej kësaj qendre të vogël të ndërmarrjeve njerzore, gjindej nji shkamb i naltë, të cilin ata të qytezës e quejshin Shkambi i Kuq, që ishte nji mur i vërtetë i përbamë prej ranishtes së kuqe, nja njiqind shuplaka nalt, balli i ashpërt i të cilit shtrihej në gjatsi prej gjymës mile e mâ shum mbi ara dhe pemishte të frytshme që shtriheshin poshtë në rafsh, e i cili ishte mbuluem me drûj të shpeshtë. Përpjetza që të çonte ngadalë n'anën tjetër nalt, ishte e mbulueme me bime të holla të bujshme t'ahut, arrave dhe frashënve, e shtigjet e shumta kryqzoheshin këtu nën kande të dryshme. Rajfshnajderi plak ishte mësue — kaq ishte forcue me jetue jashtë — që kur ishte mot i bukur të shtrojë për vedi në ndonji kaçub të tillë, të pjekë aty pak lardh ose të ziej voe, para se të shtrihej me pushue. Ngadonjiherë udhtonte edhe natën, kështuqë flente tejet pak dhe pa rregull. Edhe mâ shpesh, kur e zgjonte drita e hanës ose ndonji puhi e papritun në druj ose ndonji shtazë e egër, ai çohej dhe fillonte me mendue, ose shkonte drejt qëllimit tue kërkue, nëpër dritë të hanës ose nëpër terr, në nji mënyrë të çuditshme, të panatyrshme, nëpër dritë të hanës, krijesa gjysmë e marrë, por aspak e rrezikshme, e cila thrret nëpër udhëkryqet e shkreta, shiqon në shtëpi t'errta e

të mbylluna, dhe pyet ku âsht, ku âsht vallë Fibja e tij.

Ajo heshtje e veçantë, që bâhet në rrahjet e zemrës së këtij rruzullit toksor, kah ora dy e mesnatës, e zgjonte gjithmonë, dhe ai, nëse nuk shkonte kurrkund mâ larg, ulej dhe shiqonte me çudi terrin ose yjt.

Ngadonjiherë, në shqetsimet e çuditshme të mendjes së vet i shtihej se në mes drujve po e shifte hijallin e grues së vet të humbun, dhe atëherë çohej me u nis mbas saj, tue i marrë n'at rast sendet e veta në bohçe dhe shkopin e vet. Nëse iu dukte se ajo po i largohej ngadalë, ai vraponte, ose e lutte, ose, tue humbë pa pritë e pa kujtue gjurmën e hijallit të menduem, u ndalte i friguem dhe i dëshpruem, tue vajtue për nji moment për vështërsít e pa kapërcyeshme të kërkimit të tij.

Mbas shtatë vjetsh të bredhimeve të tija të pashpresa, n'aigim të nji pranvere të ngjashme me ate kur vdiq grueja e tij, erdh mâ në fund nji nat afër po atij pylli të vogël që shtrihej në shpatin që të çonte kah Shkambi i Kuq. Shkopi i tij i hedhun larg, thues: t'ishte magjik, e ndihmoi te udhëkryqi i fundit, e çoi këndej. Kishte kalue shum, shum mila. Kishte kalue ora dhetë e natës dhe ishte shum i lodhun. Prej bredhjeve të gjata dhe ushqimit të dobët dukej si hije e qenjes së vet të përparshme. Ajo që e mbante tash nuk ishte aq fuqija fizike se sa qëndrueshmenija shpirtnore. Atë ditë gati s'kishte hangër kurrgjâ dhe i rraskapitun u shtri me pushue në terr, e ndoshta edhe me fjetë.

Në nji mënyrë të çuditshme e përfshiu nji ndiesi e jashtzakonshme për pranin e grues së vet. Tash nuk do të kalojë shum kohë, filozofonte ai në vedi, megjithqë muejt e gjatë nuk i sollën kurrgjâ, dhe ka për ta pa përsëri, do të flasi me te. Mbas pak kohe e muer gjumi me kokë në gjûj. Në mesnatë duel hana, e n'ora dy të mëngjesit ora e zgjimit të tij, rrota e madhe e argjentë ndriçonte nëpër druj në Lindje. Ai hapi syt atëherë kur drita u bâ e madhe, tue bâ lara t'argjenta afër kambëve të tija dhe tue ndriçue prozhmet me dritat e çuditshme e me trajta t'argjenta, që t'i merrshin syt. Si rendom, ai mendimi i vjetër se grueja e tij gjindet

padyshim aty diku afër, i ra ndërmend edhe në këtë rast, dhe ai shiqoi me shpresë rreth vedi, me sy të tërbuem. Çka po ecë diçka atje n'ato hije të largta kah shtegu me të cilin kishte ardhë — nji hije e dridhshme, bredhse, e zbehtë, që po luen hijeshëm mes drujve dhe prej së cilës nuk po mundet me i nda syt? Drita e hanës dhe hijet u bashkuen në mënyrë që t'i japin nji trajtë të çuditshme e njimendsi edhe mâ të çuditshme asaj drite të dridhshme t'avullimit ose lojës së xixillojave endacake. A âsht kjo me të vërtetë Fibja e tij e humbun? Kjo kishte kalue tërthorasi pranë tij dhe, në gjendjen e tij nën ethe, iu duk se pa edhe syt e saj, jo ashtu sikurse kanë qenë atëherë kur e pa për të parën herë e veshun në të zeza dhe me shall, por tash Fiben e re magjike, mâ të gëzueshme, mâ të dashtun, ate të cilën e njifte para shum vjetsh si vajzë. Rajfshnajderi plak u çue. Ai pritte këtë çast, për te andrroi vjete me radhë dhe tash kur pa dritën e dobët tue luejtë ngapak para tij, shiqoi në mënyrë pyetse dorën e thatët në flokët e tij të thimë.

Tash atij iu kujtuen menjiherë, për të parën herë mbas kaq vjetsh, të gjitha bukurit tërheqse si vajzë, si e njifte në fëminin e vet, iu kujtue buzëqeshja e dashun e sinqertë, flokët ngjyrë gështeje, kollani i kaltërt rreth belit, që e kishte njiherë në nji ekskurzion, iu kujtuen lëvizjet e saja të gëzueshme, tërheqse. U rrotullue rreth trungut, tue i koncentrue e hapë syt, dhe e harroi njiherë shkopin dhe sendet e veta, dhe u nis në mënyrë dëshiruese drejt saj. Ajo ecte para tij, drita dredhse pranverore, nji flakëz drite mbi kokën e saj, dhe u dukte thuese ia bante me dorë të lehtë e të re në mes drujve të njomë t'ahut e frashënve dhe trungjeve të trashë t'arrave dhe vidhave.

„O Fibe! O Fibe! Fibe" e thërriste. „A je kthye me të vërtetë? A me të vërtetë iu përgjegje thirrjes sime?". Tue nxitue, zû thue në diçka dhe u rrëxue njiherë, e kur u çue përsëri në kambë pa dritën larg tue u dridhë rrêjshëm para tij. Ai nxitonte larg e mâ larg, tue vrapue mirë, fërkue mangët e shkyeme për drû, tue u përplasë me duer e me fytyrë në degza që ia prejshin udhën. Kapela i kishte ra, kishte mbetë pa frymë, gjy-

kimi iu kishte errsue plotsisht, kur erdh deri në skaj të shkambit, ate e pa poshtë në mes beharit t'argjentë të mollave pranverore.

„O, Fibe!" e thërriste. „O, Fibe! Oh, moś më le!" Dhe tue ndie joshjen e asaj bote, në të cilën dashunija âsht e njomë, e re, e Fibja në këtë hijall nji përmbajtje e ambël e rinis së tyne të dikurshme, ai klithi me gëzim: „Oh, prit, Fibe!" Dhe — këceu.

Disa të rij të katundit, tue bredhë disa dit mâ vonë nëpër këto anë të frytshme pitoreske, gjetën mâ së pari, nën drunin ku e kishte lanë, enët prej llastre për gjellë, e mandej, në rranzë të shkambit, trupin e tij të llomitun, me buzqeshje të qetë dhe t'ambël. Kapelen e tij të vjetër e gjetën nën disa fille t'ulta bimësh të reja, degët e të cilave ia kishin heqë prej koke. Askush prej gjithë atyne njerëzve trashamanë nuk kuptoi se me çfarë afshi dhe gëzimi gjeti shoqen e vet të humbun.

VILLA KATER

VILLA KATER lindi më 1875 në Vinçestër, në SHBA, kurse u rrit në rrenjën e Nebraskut; mbasi aty afër nuk kishte kurrfarë shkollash, nisi me mësue në shtëpi gjuhën latine dhe me lexue klasikët anglezë. Më vonë, kur u transferue familja në qytetzën Red Klaud, mbaroi shkollën e mesme e mandej edhe universitetin, tue u marrë, përveç studimeve, edhe me gazetari. Nji kohë qe mësimdhanse e gjuhës dhe e letërsis angleze. Udhëtoi mjaft nepër Amerikë dhe Europë.

Mbas përmbledhjes së parë të vjershave, „Muzgjet e prillit", më 1903, Villa Kater botoi nji numër të konsiderueshëm tregimesh dhe disa romana, si dhe nji përmbledhje esejesh letrare. Perëndimi amerikan, gjysëm i qytetnuem dhe i vrazhdë, me ardhacakët, farmerët dhe blegtorët e vet, zen pjesën më të randsishme të punës së saj letrare.

VORRIMI I SKULPTORIT

Në peronin e stacionit hekurudhurer të nji qytetze të vogël në Kanzas, nji grup qytetarësh pritte ardhjen e trenit të mbramjes, i cili tash njizet minuta ishte në vonesë. Shtresa e trashë e borës kishte mbulue çdo gjâ. Mb' at anë livadheve të gjana e të bardha, në jug të qytetit, në dritën e zbehtë t'yjve vijëzoheshin kodrat, si harqe të buta, të mbështjelluna me tym. Njerzit në peron këcejshin tash në njenën tash në tjetrën kambë, me duer të futuna thellë në xhepa; palltat i kishin të zbërthyeme, krahët të rrudhun prej së ftofti; herëmbashere shiqojshin kah jugpërendimi, atje ku kthente hekurudha, buzë bregut të lumit. Njerzit bisedojshin ngadale dhe lëvizshin me nervozitet sa andej këndej, si mos ta kishin të qartë ç'âsht ajo që lypet prej tyne. Në këtë shoqni gjindej vetëm nji, i cili kinse e dinte cok pse gjindet n'at vend dhe qëndronte anash sa binte në sy menjiherë; shetitte deri në fund të peronit dhe kthehej deri në hymje të stacionit, e mandej drejtohej prap kah hekurudha, me mjekërr të futun në jakën e naltë të palltës dimnore, krahgjanë, i krusun pak përpara, me hecje të randë dhe të paqejf.

Nji njeri i gjatë, i thatë, i thimë, n'uniformë të vjetrueme t'Armatës së madhe, u nda prej grupit dhe iu afrue atij njeriu me njifarë respekti, tue zgjatë qafën gjithnji derisa kurrizi nuk bani nji kand si tri të katërtat e briskut të çelun.

„Duket se prap do të vonojë mjaft, Xhim", konstatoi ky me falset fishkllues. „Për shkak bore, padyshim?"

„Nuk dij", u përgjegj tjetri me nji dozë mërzije, tue folë nga ujvarsja habitse mjekërrkuqe, e cila, egërsisht dhe dendshëm, rritej në të gjitha drejtimet.

Njeriu thatak çiti kleçkën e dhambëve në skajin tjetër të gojës. „Sigurisht nuk do ta përcjelli askush të vdekun", vazhdoi ai menduesh ëm.

„Nuk dij", u përgjegj tjetri, mâ shkurt se pak mâ parë.

„Vërtetë nuk vlen që s'ka qenë antar i ndonji lozhe apo diçkafje kësodore. Unë dëshiroj vorrim simbas rregullit. Kjo u ka hije disi mâ tepër njerzve që janë në zâ", vazhdoi njeriu thatak me njifarë serviliteti në zanin kërkllishës, e mandej e kthei me kujdes kleçkën e dhambëve në xhepin e jelekut. Në vorrimet e antarëve t'Armatës së madhe të republikës ky bánte vazhdimisht flamurin.

Njeriu kolos u kthye në themër dhe, pa u përgjegjë kurrgjâ, u drejtue kah binari i dorës së dytë. Njeriu thatak iu kthye grupit të padurueshëm. „Xhimi âsht bâ tapë, si zakonisht", tha me dhimbsuni.

Mû n'at çast jehoi fishkëllima e largët, e në peron u ndëgjuen krismat e hapave. Grupi i djelmoshave kambëgjatë, moshash së ndryshme, u paraqit aq pa pritë dhe përlloçshëm si njalat që i zgjon krisma e rês; disa erdhën prej vendpritjes, ku nxeheshin ngat stufës së skuqun apo dremiteshin mbi bankat e ngushta; të tjerët memzi u çuen prej karrocave për valixhe ose duelën prej vagonave transporti. Dy vetë zbritën me zor nga nji skaj i kerrit vorrues, që gjindej ngat binarit të dorës së dytë. Mbas kësaj fishkëllime të ftoftë dhe të dridhshme, mbas kësaj ftese njerzve të gjithë botës, ata drejtuen krahët e vet të krusun dhe çuen krenat, ndërsa syt e tyne të pashprehje për nji çast shkëlqyen dhe u ringjallën. Kjo i shqetsoi, si ushtima e burís; mû ashtu sikurse e kishte shqetsue shpesh në fëmini njeriun që kthehej sonte në shtëpi.

Ekspresi i mbramjes, i kuq si raketa, u çfaq nga moçalet lindore dhe kthei ngat bregut të lumit, atje nën

rreshtin e gjatë të plepave të dridhshëm që bajshin roje mbi livadhe, kurse tymi qëndronte varë në shllunga të murrme nëpër qiellin e zbehtë dhe mëshifte Rrugën e Qumshtit. Shkëlqimi i kuq i farëve të përparshëm u derdh për nji çast mbi borë dhe shkëlqei në binarët e lagët dhe të zi. Njeriu kolos me mjekërr të kuqe dhe të shprishun, tue heqë kapelën në të hecun, u nis me të shpejtë gjatë peronit drejt trenit që afrohej. Njerzit mbas tij hamendeshin, shiqojshin njeni tjetrin me sy pyetës, e mandej u nisën mbas tij habitshëm. Treni u ndal e grupi iu afrue vagonit transportues mû në çastin kur u hap dera e nji njeri n'uniformë t'Armatës së madhe çiti kryet plot kurreshtje. Në derë u duk përcjellsi, e mbas tij nji djalosh me mantil të gjatë dhe kapelë udhtarësh.

„A janë këtu miqt e z. Merikut?" pyeti djaloshi.

Grupi në peron lëvizi me keqardhje. Filip Felpsi, bankier, u përgjegj plot krenari: „Na kemi ardhë me marrë trupin. Baba i z. Merikut âsht shum i sëmundë dhe nuk ka mundë me ardhë".

„Bjereni këtu vorrtarin", bërtiti përcjellsi, „dhe thuejini njerzve të tij të ndihmojnë".

Prej nji arke t'ashpër nxuerën arkivolin dhe e zbritën në peronin e mbuluem me borë. Qytetarët u tërhoqën me i bâ vend, e mandej formuen rreth tij nji gjysëmhark dhe lëshuen shiqimet kurreshtare mbi fletën e hurmës që shtrihej në kapakun e zi. Askush nuk tha kurrgjâ. Hamalli qëndronte pranë karrocës së vet, tue pritë me kapë valixhet. Lokomotiva merrte frymë me vështirsi, e zjarmndezësi vërvitej rreth rrotëve me llampën e vet të verdhë dhe lëmojsen e gjatë me të cilën u binte vendeve ku gjindej boshti. Bostonasi i ri, nji prej nxansave të skulptorit të vdekun, që erdhi me kufomën, shiqonte pa qenë i zoti me ndërmarrë çkado. Iu drejtue bankierit, si të vetmit n'at grup të zi dhe të neveritshëm njerzish me krahë të krrusun, për të cilin mendonte se mund t'i drejtohet si individi.

„Asnjeni prej vllazënve të z. Merikut nuk âsht këtu?" pyeti ky pa siguri. Njeriu me mjekërr të kuqe u afrue tash së pari dhe u bashkue me të tjerët. „Jo, ende nuk kanë ardhë; familja âsht shpartallue. Kufoma

duhet të dërgohet drejt në shtëpi". U krrus dhe kapi njenën dorëz t'arkivolit.

„Nisu asaj rruge mâ të gjatë, kah bregu, Tompson, mbasi andej do të jetë mâ lehtë për kuaj", bërtiti vorrtari kur mbylli derën karrocieri dhe u bâ gati me kcye në skaj të karrocës.

Leirdi, advokati mjekërrukuq, iu drejtue prap ardhacakut: „Nuk e kemi dijtë a do të wijë kush me tê", tha ai. „Lang âsht pak, prandej do t'ishte mirë të hyni në karrocë". Ai tregoi me gisht të vetmen karrocë të vjetrueme, por djaloshi u përgjegj vrazhdë: „Ju falem nderit, por mâ me qejf po shkoj me kerrin e vdekjes. Nëse nuk keni kurrgjâ kundër", i tha ky vorrtarit, „po vij me ju".

Hypën tue shkelë në rrota dhe, në dritën e yjve, u nisën nepër kodrinën e bardhë e të gjatë drejt qytetzës. Nën pullazet e ulta, mbulue me borë, ndriqojshin kandilat në katundin e qetë; e mâ andej, kudo rreth e përqark, shtriheshin fushat e paskaj, të heshtuna dhe të gjana, mû si qielli i butë, të mbështjelluna në qetsín e prekshme të bardhë.

Kur u ndal karroca e vdekjes para shtëpis së vjetër, rreth derës së saj u mblodh ai i njajti grup i përbamë dhe i pacaktuem njerzish, që qëndroi edhe në peronin e stacionit. Oborri i përparshëm ishte moçale e akulltë, ndërsa dy dërrasa të shtrembnueme, që ishin vû prej trotuarit deri te dera, përfaqsojshin njifarë urëze të pasigurtë. Dera ishte kapë për nji qivi dhe hapej me të vështirë. Ardhacaku i ri, Stivensi, vërejti se në dorëzën e derës së hymjes ishte lidhë diçka e zezë.

Mbas krikëllimës që shkaktoi nxjerrja e arkivolit prej kerrit të vdekjes, në shtëpi u ndëgjue klithja; dera u hap me të shpejtë dhe nji grue e gjatë, e plotë vrapoi kryezbuluet në borë dhe u hodh mbi arkivol, tue kukatë: „Djali im, djali im! A kështu po më kthehesh!"

Kur u kthye Stivensi dhe me nji trishtim të papërshkrueshëm mbylli syt, prej shtëpije ia behu edhe nji grue veshë krejt në të zeza, edhe kjo e gjatë, por e ligësht dhe skelet, kapi zojën Merik për krahësh dhe briti rrept: „Mos de, mos nanë; nuk guxon me bâ kë-

shtu!" Zani iu duk solemnisht servil, kur iu drejtue bankierit: „Saloni âsht gati, z. Felps".

Njerzit bájshin arkivolin nepër dërrasat e ngushta, kurse vorrtari, tue bajtë kambëzat e arkivolit, vrapoi në shtëpi para tyne. E prunë në nji dhomë të madhe e të ftohtë, plot lagështi, vjetërsi dhe mobilje të vernikosun, dhe e vendosën nën nji llampë varëse me prizma qelqi. Henri Stivensi shiqonte ngurueshëm rreth vehtes, i bindun pikllueshëm se padyshim âsht ndonji gabim në mes dhe se ka mbërrijtë disi në vend të gabueshëm. Shiqonte perdet briseliane, të blerta si tërfoja, mobiljet e veshuna me push të trashë, medalonet, panoet dhe saksijat prej porculani të ngjyrueme me dorë, kërkonte ndonji shêj identifikimi — diçka për të cilën do të kishte të drejtë me mendue se dikur mund t'i ketë taku Harvej Merikut. Vetëm kur në portretin me shkumës, që varej mbi piano, njofti mikun e vet si fëmi në fustan dhe me krela-krela, u bind me u lejue këtyne njerzve që t'i afrohen arkivolit.

„Hiqni kapakun, z. Tompson; due ta shof fytyrën e djalit tim", kukati grueja e moçme, tue dënesë. Këtherë Stivensi shiqoi frigsueshëm, gati tue u lutë, fytyrën e saj të kuqe dhe t'ajun, nën morín e flokëve të forta, të zeza dhe të ndriçme. Uli shiqimin, e mandej, pothuej me mosbesim, e shiqoi prap. Fytyra e saj kishte njifarë fuqije — madje njifarë bukurije të vrazhdë; mirëpo, fytyra e saj ishte rrudha-rrudha dhe e çame nga fuqija e ndjenjave, kurse prej epsheve të forta ishte bâ aq e vrazhdë dhe kishte marrë asofarë shprehje, sa që dukej se dhimbja nuk ka lanë në të kurrë gjurmë bujarije. Hunda e gjatë ishte âjë dhe me gungë në maje, kurse në të dyja anët e saj shifeshin rrudha të thella; vetullat e zeza, të denduna, ishin gati të puthuna në ballin e saj, dhambët i kishte të mëdhaj dhe katrorë, dhe tepër të rrallë — dhambë që mund të coptojshin. Ajo mbushte dhomën; mashkujt dukeshin të spastruem, si degëzat që i hjedh vërshima sa andejkëndej· sa që edhe vetë Stivensi ndjente se gjiri âsht tue e ngrehë në fund.

Vajza — femën e gjatë, me eshtna të fortë, në të zeza, me krahën të madh e të zi në flokë, prej të cilit

fytyra e saj e gjatë dukej edhe mâ e gjatë — rrinte e ngurueme në mindërllëk, me duer jashtzakonisht muskuloze, të lidhuna në prehën, me gojë dhe sy të lëshuem posht, dhe solemnisht pritte hapjen e arkivolit. Ngat dere qëndronte nji meleze, padyshim sherbtore e shtëpis, me sjellje të frigshme dhe me fytyrë edhe të ligshtë, edhe të pikllueshme, edhe të butë. Qante ngadalë dhe, tue ia afrue syve nji kind të përparses së vet pëlhurëhollë, ndalte herëmbashere dënesjen e gjatë, të dridhshme. Stivensi iu afrue dhe qëndroi ngat saj.

Në shkallë u ndëgjuen hapa të dobët dhe, i pasigurtë, hyni nji plak i gjatë dhe i ligësht, me flokë të kërleshun, të shprishun e të thimë dhe me mjekërr të zverdhueme; plakut i vinte era duhan kamishi. Iu afrue ngadalë arkivolit dhe tue marrë tash në njenën tash në tjetrën dorë pecën e blertë të pamukut, dukej aq i tronditun dhe i habitun nga dhimbja e të shoqes, sa që nuk ishte i vetëdijshëm për kurrgjâ tjetër.

„Lene, lene, Anë e dashtun, mos u mërzit aq shum", tha ky me frigë, tue ia përkdhelë ngathtsisht brrylin me dorën e dridhun. Ajo u kthye dhe ra në krahun e tij aq shpejt sa që këtij ia muer ana pak. Ai madje as nuk shiqoi arkivolin, por vazhdimisht shiqonte gruen me syt e turbullt, të frigshëm, lutës, njisoj sikurse zagari i shkurtave shiqon kërbaçin. Faqet e tij ngadalë u skuqën dhe u banë gjak prej turpit të mjerë. Kur vrapoi grueja e tij prej dhome jasht, e bija e saj iu turr mbrapa me buzë të shtërngueme. Shërbtorja u përvjedh deri te arkivoli, për nji çast u përkul mbi të, e mandej iku në kuzhinë, kurse në dhomë mbetën vetëm Stivensi, advokati, dhe baba. Plaku qëndronte dhe shiqonte fytyrën e djalit të vet të vdekun. Kryet e mrekullueshëm të skulptorit dukej në qetsin e vet të ngurueme edhe mâ bujare se sa gjatë jetës. Nji shllungë flokësh të zez kishte ra mbi ballin e tij të haptë; fytyra i dukej jashtzakonisht e gjatë, por në të nuk ishte ajo urtësi që presim me pá në fytyrat e të vdekunve. Vetullat ishin bashkue asi soji, sa që mbi hundën-shkabë vijëzoheshin dy rrudha të thella, kurse mjekrra ishte e çitun si provokueshëm. Dukej sikur përpjekja jetsore ka qenë aq e ashpër dhe e idhët, sa që vdekja nuk ka

mbërrijtë menjiherë me plogshtue shtërngimin dhe me lëmue fytyrën në nji qetsi të përkryeme — si të ruente ende diçka të çmueshme, që do të mund t'ia grabitte ndokush edhe tash.

Buzët e plakut lëvizshin nën mjekrrën e zverdhueme. Me nji respekt të frigshëm iu drejtue advokatit: „Felpsi dhe ata tjerët do të kthehen me ruejtë Harvin, apo jo?" pyeti ai. „Të falem nderit, Xhim, të falem nderit". Përkdheli me të butë flokët në ballin e të birit. „E kam pasë djalë të mirë, Xhim; gjithmonë djalë të mirë. Qysh fëmi ka qenë i ndieshëm dhe mâ i miri ndër të gjithë — por asnjeni prej nesh nuk e kuptonte". Teposhtë mjekrrës së tij ngadalë rrëshqitën lott dhe ranë në pallltën e skulptorit.

„Martin, o Martin! Oh, Martin, eja këha" thirri grueja e tij nga kryet e shkallëve. Plaku u trand frigshëm: „Po, Ana, qe po vij". U kthye, hamendej, dhe nji çast qëndroi në dyshim të mjerë; mandej u kthye, përkdheli me të butë flokët e të vdekunit dhe me pasiguri duel prej dhome.

„I shkreti plak, nuk kam mendue se i kanë mbetë mâ lot. Njeriut do t'ia merrte mendja se iu kanë shterrë syt qyshkur. Në vjett e tij nuk mund të lajë mbresë të thellë kurrgjâ", tha advokati.

Diçka në zanin e tij e shtyni Stivensin me ngritë shiqimin. Derisa ishte nana në dhomë, djaloshi pothuej nuk shifte askend tjetër; mirëpo, ç'prej momentit kur pá së pari fytyrën e kuqe të Xhim Leirdit, dhe syt e tij të përgjakun· e dinte se ka gjetë atë që kërkoi deri tash kot dhe dhimbshëm — bashkëndjenja, të kuptuemit, që duhet t'egzistojnë, madje dhe këtu, së paku ndër disa.

Ky njeri ishte i kuq njisoj si mjekrra e tij, me fytyrë t'ajun dhe të mjegullueme nga jeta e çfrenueme, e syt i kishte të kaltërt, të skuqun dhe të flakët. Shprehja e fytyrës së tij ishte e raskapitun — si e njeriut që frenohet me të vështirë — dhe vazhdimisht, si me ndonji idhnim, fërkonte mjekrrën. Stivensi, që qëndronte ngat dritares, e shiqonte se si e sjellte fitilin e llampës, se si me lëvizje t'idhnueshme heshtte xingrimën e stolive të kristalit dhe se si qëndronte me duer në shpinë e me sy të ngultë shiqon fytyrën e mësuesit. Ai nuk

mujti pa pyetë vetëvehten me habi çfarë lidhje kishte ndërmjet këtyne enëve të porcelanit dhe të kësaj bûce kaq të ndytë gline vorbëtarije.

Nga kuzhina u ndëgjue zhurmë e madhe; domethanja e saj u bâ e qartë, kur u hap dera e sallës së bukës. Nana qortonte shërbtoren pse ka harrue me bâ bylmesën për zogun e pulës së pjekun, që do t'u jepet atyne të cilët do të ruejnë të vdekunin. Stivensi nuk kishte ndëgjue kurrë gjana as ngat këtyne; ishin këto fjalë fyese, tronditse, dramatike, të pashoqe dhe mjeshtrore në mizorín e mundimit, dhe gjithashtu të vrullshme e të pafrenueshme, njisoj sikurse ishte para njizet minutave edhe dhimbja e saj. I rrënqethun nga neverija, advokati shkoi në sallën e bukës dhe mbylli derën e kuzhinës.

„E shkreta Roksi tash âsht tue e hangër të vetën", tha ai, kur u kthye. „Para shum vjetësh Merikët e muerën prej nji strehimorje të vobegtish; e sikur t'i lejonte kushtimi i saj familjes, mendoj se plaka e ngratë do të mund të tregonte ngjarje nga të cilat do të ju ngrihej gjaku. Kjo âsht ajo melezja që qëndronte pak mâ parë aty, me përparëse në sy. Asht shtrigë e keqe, qe nuk ta sheh syni. Kur jetoi Harvi këtu, ajo ia pat mërzitë jetën; ishte ferr i vërtetë, prandej ai turpnohej për të. Kurrë nuk kam mujtë me kuptue si e ruejti butsín e vet".

„Ai ka qenë njeri i mrekullueshëm", tha Stivensi ngadalë, „i mrekullueshëm; sonte e kuptova tamam sa ka qenë i mrekullueshëm".

„Natyrisht, âsht çudi tepër e madhe si ka mujtë me dalë nji njeri i tillë prej kësifarë plehu" tha advokati, tue tregue me gisht shum mâ andej katër mureve të dhomës.

„Të lëshojmë pak ajër të freskët. Në këtë dhomë âsht aq zabollueshëm, sa që po më mirren mendët ngapak,", tha Stivensi, tue provue me hapë njenën dritare. Mirëpo, qerçiva ishte mbërthye dhe nuk lirohej, kështuqë ai u ul i dëshpruem dhe filloi me ngrehë qaforën e vet. U afrue advokati, me nji të rame të grushtit të vet të kuq e luejti qerçivën dhe e çoi dritaren disa inça. Stivensi i shprehu mirënjoftje, por ndjenja e neveris,

që mbrenda gjysëm orës së fundit filloi me ia zanë fytin, cytte vetëm nji dëshirë — ndjenjën e tmershme se prej këtij vendi detyrohet me ikë me atê ç'ka mbetë nga Harvi Meriku. Oh, tash e kuptonte mirë at idhënim të qetë të buzëqeshjes që shifte aq shpesh në buzët e mësuesit të vet.

Njiherë, kur u kthye prej shtëpije, Meriku pruni nji barelef jashtzakonisht të ndijshëm dhe të frymëzuem të nji plake të ligësht e tepër të lodhun, që âsht e ulun dhe qep diçka që mban në gjû; e pranë saj qëndron nji fëmi i llastuem buzëplotë, pantollët ia mban vetëm nji aski, dhe tërheq plakën për fustani me nervozitet, me i tregue fluturën që ka zanë. I entuziazmuem nga forma e njomë dhe e ndijshme e kësaj fytyrë të ligësht dhe të lodhun, Stivensi e ka pyet a âsht kjo nana e tij. Tash i kujtohej skuqja që vërshoi krejt fytyrën e skulptorit.

Me krye të hjedhun dhe me sy të mbyllun advokati ishte ulë në karrikën për luhatje ngat arkivolit. Stivensi e shiqonte seriozisht dhe habitej pse ky njeri mëshefte vijat aq të dêja me at mjekërr të shëmtuet. Përnjiherë, si ta kishte ndie shiqimin e rreptë të djaloshit, Xhim Leirdi hapi syt.

„A ka qenë gjithmonë njeri i heshtun tepër?" pyeti pa pritmas ai. „Si fëmi ka qenë jashtzakonisht i turpshëm".

„Po, njeri i heshtun ka qenë", pohoi Stivensi. „Megjithse mundte me dashtë shum, kurdoherë të lente përshtypjen e njeriut të ndamë. Nuk pëlqente shqetsimet e mëdha; ka qenë plot mend dhe mjaft i pabesueshëm ndaj vetëvehtes — përveç, natyrisht, në pikëpamje të punës së vet. Aty ishte mjaft i sigurtë. Njerzve nuk u besonte shum, femnave edhe mâ pak, megjithse nuk mendonte keq për ta. Ai, përnjimend, ka qenë i vendosun me besue në gjanat mâ të mira: por, si duket frigohej me i vërtetue këto".

„Kuj iu kanë djegë buzët njiherë, ai i fryen edhe kosit", tha advokati mrrolshëm dhe mbylli syt.

Stivensi mendonte gjithnji për tanë këtë fëminí të mjerë. Gjithë kjo ndysi e thatë, fyese, i kishte ra hise njeriut, mendja e të cilit do të bâhet kolekcion i pa-

shtërshëm i përshtypjeve të mrekullueshme — mendje aq e ndijshme sa që edhe vetë hija e gjethit të plepit të dridhun, në murin e ndriçuem prej diellit, do të rranjosej në të dhe të mbetej përgjithmonë. S'ka dyshim, nëqoftëse ndokush ka pasë në maje të gishtave fuqi magjike, Meriku e ka pasë. Zbulonte mësheftsit mâ të shêjta të çdo gjâje që përkitte; e lironte nga misteri dhe e kthente n'ambëlsín e saj të përparshme. Në secilin send që prekte, lente gjurmën e mrekullueshme t'atij përjetimi — njifarë nënshkrimi eterik; erën, tingullin, ngjyrën, që ishin të tij.

Stivensi e kuptoi tash tragjedín e vërtetë të mësuesit të vet; këto nuk ishin as dashunija as vena, sikurse ia merrte mendja shumkuj; por grushti që kishte ra përpara dhe pre mâ thellë se çkado tjetër që kishte mujtë me bâ këtê — turpi jo i tij, megjithse aq paevitueshëm i tij, sa që u detyrue me e mëshefë në zemër qysh prej fëminije. E së jashtmi — betejë frontale; malli i fëmis, të hjedhun në shkretinën e së rês, neverís dhe ndysís· malli për gjithçka âsht e pastër dhe e vjetër, e fisnikueme traditash.

N'ora njimbëdhetë, grueja e gjatë dhe e ligësht në të zeza kumtoi se po vijnë njerzit që do të qëndrojnë pranë arkivolit, prandej i luti „të kalojnë në sallën e bukës". Kur u çue advokati, Stivensi i tha: „Shkoni ju — do të jetë e dobishme për ju kjo përvojë. Unë nuk po mundem me i durue sonte këta njerëz; tash njizet vjet jam tue i durue".

Tue mbyllë derën përmbrapa, Stivensi pá advokatin se si, i mbështetun në brryl, rrinte në dritën e zbehtë pranë arkivolit.

I njejti grup njerzish, që pat qëndrue para derës së vagonit transportues, hyni tash në sallën e bukës. Drita e llampës i ndau dhe u paraqitën si individë. Kishtari, njeri i zbehtë dhe i dobët, me flokë të thime e të lëmueta, u ul ngat nji tavolinëze dhe vuni mbi të Librin e shêjtë. Njeriu i Armatës së madhe u ul mbas stufës, u ndê mirë në karrikë, e mandej nxuer prej xhepit të jelekut kleçkën e dhambëve, prej ashti. Dy bankierët, Felpsi dhe Elderi· u ulën më nji çoshe mbrapa tryezës së ngranjes, ku mund ta kryejshin bisedën

për ligjin e ri kundër fajdexhillëkut dhe ndikimin, e për sigurín e huanave të deponueme. Mbas pak iu afrue edhe ndërmjetsi për shitjen e pasunive të patundshme, nji plak me fytyrë të buzëqeshun, hipokrite. Tregtari i qymyrit e drujve dhe eksportuesi i kafshëve u ulën nga ana tjetër e stufës dhe i shtrinë kambët në parmakët e niklit. Stivensi nxuer prej xhepi nji libër dhe filloi me lexue. Ndërsa heshtej shtëpija, rreth tij zhvillohej nji bisedë e gjallë për temat e ndryshme të vendit. Kur u bâ e qartë se antarët e familjes kanë ra në shtrat, njeriu i Armatës së madhe u përdredh krahësh dhe, kur i çthuri kambët e veta të gjata, i kapi themrat për skaj të karrikës së vet.

„Felps, a do të ketë testament?" pyeti ky me falsetin e vet të dobët.

Bankieri buzëqeshi mërziçëm dhe filloi me pre thojt me briskun që kishte dorëz sedefi.

„Nuk do të ketë nevojë, apo jo?" tha ai nga ana e tij.

Njeriu nervoz i Armatës së madhe luejti vendit prap dhe i afroi edhe mâ gjûjt kah mjekrra. „More, plaku thot se Harvi i ka pasë punët mirë në kohë të fundit", cicëroi ky.

Tash foli bankieri tjetër. „Ndoshta ka dashtë me thanë me këtê se Harvi nuk i ka kërkue mâ me lanë peng farmat, për të mujtë me vazhdue shkollimin e vet".

„Mue më duket se Harvi âsht shkollue qyshse dij për vehte", u zgërdhi njeriu i Armatës së madhe.

Të gjithë qeshën. Kishtari nxuer mindilin dhe fryu hundët me të madhe. Bankieri Felps krisi me brisk, kur e mbylli. „Sa keq që plaku nuk ka pasë mâ shum fat me djemt e vet", tha ky mendueshëm. „Kurrë nuk kanë jetue së bashku. Për Harvin ka harxhue aq shum, sa që ka mujtë me furnizue nja dhetë farma blegtorale, e kështu si t'i kishte hjedhë të hollat n'ujë. Sikur të kishte mbetë Harvi në shtëpi dhe të ndihmonte me ruejtë at pak pasuni që kishin, të gjithë do të kishin pasë mjaft për jetesë. Mirëpo, plaku u detyrue me ia besue të gjitha qiraxhive, që e mashtrojshin edhe majtas edhe djathtas".

„Harvi nuk ka dijtë kurrë me u marrë me pasuni", ndërhyni blegtori. „I mungonte vendosmënija. A ju kujtohet, kur i pat ble mushqit prej Sandersit, kinse tetë vjet të moçëm, megjithse gjithkush në qytet e dinte se vjehrri i Sandersit ia kishte dhurue së bijës, si dhanti martese, para tetëmbëdhetë vjetësh, e qysh atëherë kanë pasë nga disa vjet të mira!"

Shoqnija qeshi me ngadalë, kurse njeriu i Armatës së madhe i ra gjunit disa herë, i entuziazmuem si fëmija.

„Harvi, të thuesh, s'ka dijtë kurrë me ndërmarrë kurrfarë pune praktike, e âsht mâ se e sigurtë që nuk e ka dashtë punën", tha tregtari i qymyrit e druve. „Më kujtohet kur ishte herën e fundit këtu; at ditë kur duhej të nisej, ndërsa Plaku ndihmonte në shtallë me i ngjitë kuajt në qerre, që do ta çojshin Harvin në stacion, e Kal Mutsi rregullonte gardhin, Harvi duel në shkallët e shtëpis dhe ia dha kangës me zanin e tij femnuer. „Kal Mutsi, o Kal Mutsi! Të lutem eja me m'i lidhë valixhet".

„Qe, ky âsht Harvi juej", tha njeriu i Armatës së madhe. „Po më duket se po e ndëgjoj edhe tash si gërvallet, — megjithse ishte horongop i rritun me pantollë të gjata, — e nana e rrahte shpesh në shtallë, sepse lejonte që t'i bante lopët plot shêja në trup nga të ramet e tij, derisa i kthente në shtëpi prej kullose. Kështu e pat marrë në qafë njiherë nji lopë time — nji xhersejkë të vërtetë dhe pllén mâ të mirë që kam pasë, e plaku u detyrue me ma pague. Harvi kishte qenë tue shique përendimin e diellit mbrapa moçaleve, kur i kishte ikë lopa".

„Plaku ka gabue që e çoi djalin në shkollë të Lindjes", tha Felpsi, tue përkdhelë mjekrrën e vogël dhe tue folë matun e me krenarí. „Atje ia kanë mbushë kryet me fiks-idena të ndryshme. Harvi ka pasë nevojë, mâ shum se askush tjetër, për nji shkollim të mirë, në ndonji shkollë tregtare klasi të parë të Kanzas-Sitit".

Gërmat lëvizën para syve të Stivensit. A thue âsht e mundun që këta njerëz nuk kuptojnë, se për ta nuk ka kurrfarë domethanje humma n'arkivol? Edhe vetë emni i qytetzës së tyne do të mbetej përgjithmonë i vo-

rrosun në regjistrin postal sikur mos të përmendej, herëmbashere, në botë në lidhje me Harvi Merikun. Iu kujtue çka i pat thanë mësuesi i tij në ditën e vdekjes së vet, kur djegëja e të dyja flegrave të mushknive përjashtoi mundsín e shërimit, e kur skulptori luti nxansin e vet që t'ia dërgoi trupin e tij në shtëpi. „Ai nuk âsht vend i përshtatshëm për prehje derisa njeriu lëviz, punon dhe përpaŕon", i ka thanë tue buzëqeshë dobët, „mirëpo, mue ma merr mendja se në fund duhet të kthehemi atje prej kah kemi ardhë. Qytetarët do të vijnë me më pá; e kur ta thonë ata të vetën nuk do të jemë i detyruem me iu frigue shum denimit të të Plotfuqishmit".

Blegtori muer fjalën. „Asht tepër heret për nji Merik me u dorëzue në të katërdhetat; këta zakonisht mbahen mjaft gjatë. Ai e ka marrë vehten në qafë padyshim me viski".

„Familja prej së cilës rrjedh nana e tij nuk âsht jetëgjatë, e Harvi nuk ka qenë kurrë njeri i fuqishëm", tha kishtari me të butë. Ai do të thonte me qejf edhe mâ tepër. Ka qenë mësimdhanës i djaloshit në shkollën e përjavshme dhe e ka dashtë; por ndjeu se nuk âsht mirë me folë ai. Vetë fëmijt e tij kanë dalë si nuk duhet, e madje nuk âsht vjeti qyshse njenin prej tyne e transportuen këtu në vagon transporti, të vramë në nji bixhozxhihane të Blek Hilsit.

„Megjithatê, s'ka dyshim se Harvi e ka pasë në qejf ndonji hurp të venës së zezë, e besa nuk u bante kajde as llojeve tjera, tue e bâ vehten padyshim budallë të madh", moralizonte blegtori.

Mû n'at çast krisi dera e sallonit dhe të gjithë u trondítën papritmas; u duk se të gjithë u qetsuen, kur panë vetëm Xhim Leirdin. Njeriu i Armatës së madhe shtrembnoi kryet, kur vërejti nji shkëndi në syt e tij të kaltërt e të përgjakun. Të gjithë ia kishin frigën Xhimit; ishte pijanec, por mâ mirë se askush në mbarë Kanzasin perëndimuer dinte me dredhue ligjin dhe me e përshtatë simbas nevojave të klientit të vet, gjâ që patën rast me vërtetue shum vetë. Advokati mbylli derën përmbrapa· u mbështet në të, mandej i kryqzoi duert dhe shtrembnoi pak kryet. Kur qëndronte kështu

në gjyq, të gjithë ndërroheshin në veshë, sepse kjo parandjellte nji stuhi të tanë sarkazmi dështues.

„Kam qenë me ju, zotnij, edhe mâ parë", filloi ky me nji zâ të thatë, monoton, „kur keni ndêjë pranë arkivoleve të djelmoshave të lindun dhe të rritun në këtë qytetzë; dhe, në mos harrofsha, kurrë nuk keni qenë krejtsisht të kënaqun tue mbledhë llogarit për ata. Ç'âsht, pra, në këtë mes? Pse në Sand-Siti janë të rrallë si milionarët djelmoshat bujarë? Ardhacakut gati do t'ia merrte mendja se diçka nuk vlen në qytetin tuej përparimtar. Pse Rubin Sejeri, mâ i talentuemi jurist i ri që ka dalë prej rrethit tuej, i pastër si dielli, kur u kthye prej universitetit në shtëpi, u detyrue me u dejë, me falsifikue çekun dhe me bâ vetëvrasje? Pse djali i Bil Merit vdiq mbas sulmit të delirium-tremensit në byfën e Omahit? Pse djali i Tomasit të këtij këtu, u vra në bixhozxhihane? Pse Adamsi i ri dogj mullinin e vet për me marrë sigurimin dhe me shkue në robi?"

Advokati pushoi dhe ngadalë e lëshoi në tryezë njenin grusht të shtërnguem. „Qe po ju them pse. Sepse ua keni shurdhue vesht me përralla për të holla dhe hajdu'llëqe, qyshkur bájshin fustana të vogjël fëmijsh; sepse i keni marrë nëpër gojë për të keq, sikurse bât edhe sonte këtu, dhe marrë si shembull për të mirë miqt tanë Felpsin dhe Elderin, ashtu sikurse na flitshin gjyshnit tanë për Xhorxh Vashingtonin dhe Xhon Adamsin. Mirëpo, djelmoshat kanë qenë të rij dhe të papërvojë në punë që i çojshit dhe si mund të krahasoheshin me mjeshtrat siç janë Felpsi dhe Fideri. Keni dashtë të bâhen faqezi që kanë sukses; por ata nuk kishin sukses, — këtu âsht i vetmi ndryshim! Vetëm nji fëmi i lindun në këtë anë ndërmjet hajdukllëqeve dhe qytetnimit nuk âsht pikllue, prandej e keni urrejtë Harvi Merikun pse ka triumfue mâ shum se gjithë djelmoshat tjerë që kanë ra nën rrota. O Zot, o Zot, sa shum e keni urrejtë! Ky Felpsi dëshiron me thanë se mund të na blejë dhe të na shesi të gjithëve, kurdo që të ketë qejf; mirëpo ky e ka dijtë se Harvi nuk do të jepte asnji metelik për bankën e tij dhe për të gjitha farmat e tij blegtorale së bashku; e nji mosrespekt i tillë nuk âsht i kandshëm për Felpsin.

„Nimrodi plak mendon se Harvi ka pi tepër; ani kush po e thot këtë? Nimrodi dhe unë!

„Vllau Elder thot se Harvi ka harxhue për së tepërmi të hollat e plakut — se ndoshta nuk ka pasë kurrfarë të kuptuemi djali. E pra, ne të gjithëve na kujtohet edhe vetë zani me të cilin vllau Elder u betue në gjyqin e rrethit se vetë baba i tij âsht rrenacak; megjithse të gjithë e dijmë se plaku ka dalë prej këtij ortakllëku me të birin lakuriq si delja e rjepun. Por, ndoshta po hyj në gjana personale, prandej mâ mirë të ju them atê çka kam ndërmend me ju thanë".

Advokati heshti pak, drejtoi krahët e vet të plotë dhe vazhdoi: „Harvej Meriku dhe unë shkojshim bashkë në shkollë, atje në Lindje. Ishim mjaft seriozë dhe dëshirojshim që gjithë ju të krenoheshit me ne nji ditë. Kishim ndërmend me u bâ njerëz të mëdhaj. Madje edhe unë — e unë, o zotnij, nuk kam humbë ndjenjën për humor — edhe unë mendojsha me u bâ njeri i madh. U ktheva këtu me punue dhe u binda se ju nuk dëshironi aspak të jem njeri i madh. Ju dojshit të jem advokat i zhdërvjelltë — oh, po! Ky luftari ynë i vjetër dëshironte me ia nxjerrë shtesën e pensionit, për këtë arsye ka tretje të dobët; Felpsi dëshironte me u matë edhe njiherë toka e këtij rrethi, për të mujtë me u gëllitë farma e vogël e vejushës Vilson dhe me kalue në këtë anë të megjes së tij jugore; Elderi dëshironte me ju lejue fajdexhillëku me kamatë mujore pesë përqind; e ky Plak dëshironte me ua mbushë mendjen plakave të Vermontit që t'i deponojnë t'ardhunat e veta vjetore në hipotekat për pasuni të patundshme, të cilat nuk vlejnë as sa letra ku janë shkrue kontratat. Oh, unë kam qenë tejet i nevojshëm, e do të ju nevojitem edhe mâ!"

„Nejse, u ktheva këtu dhe u bana mashtrues, sikurse dëshirojshit të jemë. Silluni ndaj meje kinse me respekt; e megjithatê çoheni dhe nuk leni gjâ pa thanë kundër Harvi Merikut, shpirtin e të cilit nuk keni mujtë me e ndy dhe duert e të cilit nuk keni mujtë me i lidhë. Oh, ç'kristianë të çudiçëm më qenkeni ju! Më ka ngjâ ndonjiherë t'uli kryet, si qeni i rrahun, kur shifsha emnin e Harveut në ndonji gazetë lindore, e ndonji-

herë dëshirojsha me mendue për të se si atje në botë, larg kësaj llorgaçe derrash, âsht tue hypë në përpjetzen e naltë dhe të pastër që ai kishte shenue vetëvehtes."

„Po na? Mbasi jemi grindë dhe rrejtë, djersitë, vjedhë dhe urrejtë ashtu sikurse dijnë vetëm pushtuesat e dëshpruem në qytetzë të vogël, të hidhtë, të vdekun të Perëndimit, çka kemi na tash me tregue? Harvi Meriku nuk do të jepte as nji të perënduem dielli mbi moçalet e jueja për të gjitha që të gjithë ju së bashku keni pronësue, e dini edhe vetë. S'âsht punë e ime me thanë pse, në mendjehollësin e pambërrijtshme të Plotfuqishmit, âsht dashtë të lindte nji gjeni në këtë vend t'urrejtjes dhe hidhnimit; mirëpo unë do të dëshirojsha që ky njeri prej Bostoni të kuptojë se kjo llomotitje, që ndëgjoi sonte këtu, âsht i vetmi pohim të cilin mund ta fitojë cilido njeri vërtetë i madh nga nji turmë e tillë hijenash të sëmunda, të mârra, të mjera dhe t'unta, siç janë këta finansierë të Sand-Sitit që gjinden të pranishëm — Zoti iu mëshiroftë këtij qyteti!"

Advokati, tue kalue, i shtriu dorën Stivensit, e mandej muer në koridor kaparanin e vet dhe doli para se njeriu i Armatës së madhe të kishte kohë me çue kryet e vet të shtrembnuem dhe të zgjatte qafën e vet të gjatë në drejtim të shokëve.

N'e nesre, Xhim Leirdi qe i dejun dhe i paaftë me marrë pjesë në vorrim. Stivensi e kërkoi dy herë në zyren e tij, por u detyrue me udhtue në Lindje, pa u pá me të. Kishte njifarë parandjenje se do të marri letër prej tij, prandej la adresën e vet në tavolinën e advokatit; mirëpo, nëqoftëse Leirdi e ka gjetë këtë adresë, ai nuk dha me kuptue këtë gjâ asnjiherë. Padyshim ajo që pëlqente Harvi Meriku në të kishte shkue nën tokë bashkë me arkivolin e Harvi Merikut; sepse nuk u ndëgjue kurrë mâ së dyti e Xhimi vdiq nga nji të ftoftë, që muer tue udhtue bjeshkëve të Kolorados, për të mprojtë njenin prej të bijve të Felpsit, i cili kishte ra në konflikt për shkak të premjes së malit shtetnuer.

PERLL BAK

PERLL BAK leu në vjetin 1892, në Vergjinin Perendimore, në SHBA, mirëpo fëminin e kaloi në Kinë, ku ishin prindët e saj si misionarë. „Kur i mbusha 15 vjet", thot ajo, „më dërguen në shkollë — n'internat — në Shangaj, e qysh prej asaj kohe fillova vehten me e konsiderue kineze. Mbas studimeve univerzitare n'Angli dhe SHBA, u kthye në Kinë, ku dha mësime të letërsis angleze n'Universitetin e Nankingut.

Perll Baku shkroi tetë romane nga jeta kineze, prej të cilave mâ i njoftuni âsht „Toka e mirë"; përktheu edhe veprën klasike kineze „Gjithë njerzit janë vllazën". Në vjetin 1938 shkrimtarja muer shpërblimin Nobel për letërsi.

Gjyshja Vang dinte, natyrisht, se âsht luftë. Të gjithë e dijshin se po bâhet luftë dhe se Japonezët po i mbysin Kinezët. Mirëpo, të gjitha këto të thanme mâ shum i përngjajshin ndonji prralle të tmershme se sa realitetit, sepse ende nuk ishte vra asnji prej Vangajve. Madje, katundi i Vangajve, n'anët e rrafshta të Lumit të Verdhë, i quejtun „Mila e Tretë", ku jetonte qysh se dihej fisi i Vangajve, nuk i kishte pa deri atëherë Japonezët.

Mirëpo, qe si u zhvillue përgjithsisht biseda për Japonezët. Ishte mbramje e nji vere të hershme. Gjyshja Vang në mbramje u ngrit nëpër shkallë në maje të pendës, ashtu sikurse vepronte për çdo ditë, në mënyrë që të shiqonte sa ishte rritë lumi. Ajo mâ shum i frigohej lumit se sa Japonezëve. Dinte se çka mund të bajë uji i tij. Katundarët, nji nga nji, hypën mbas saj në pendë, dhe rrijshin tue shique ujët e verdhë valët i të cilit, si lamsh gjarpijsh rrotulloheshin dhe sulmojshin në mënyrë fatale anët e pendës thuese ishin tue i kafshue.

„Asnjiherë deri tash nuk e kam pa kaq të madh kështu heret", — tha gjyshja Vang, dhe pshtyni n'ujë, mandej u ul në karrigë të punueme prej drunit të bambusit, të cilën ia kishte prûe nipi i saj, Pigu i vogël.

„Ky lum plak i dreqit, âsht mâ i keq se Japonezët", tha Pigu mendjelehtsisht.

„I marrë!" iu përgjegj shpejt gjyshja Vang. „Të ndëgjon zoti i lumejve. Fol për ndonji send tjetër".

Kështu vazhduen bisedën për Japonezët. Si me i njoftë, për shembull, Japonezët kur t'i shofim — pyeti bukëpjeksi Vang, nipi i njenit prej kusherijve mâ t'afërt të gjyshes plakë.

E ajo u përgjegj me zâ bindës, „Ke me i njoftë. E kam pa nji të huej. Ishte mâ i naltë se streha në shtëpin time, flokët i kishte të murrmë si balta, ndërsa ngjyrën e syve si të peshkut. Kushdo që nuk ka pamje si na — ai âsht Japonez."

Të gjithë e ndëgjojshin, sepse ajo ishte grueja mâ e moçme në katund, kurse çdo fjalë e saj për ndonji gjâ — ishte fjalë e fundit.

Atëherë foli Pigu i vogël· n'at mënyrën e vet që e len njeriun në dy mendje, „Ata nuk mund të shifen, gjyshe. Ata mëshifen në qiell, n'aeroplana."

Gjyshja nuk u përgjegj menjiherë. Përpara ajo përgjegjej me vendosmeni, „Nuk besoj n'aeroplan derisa mos ta shof." Mirëpo, shum gjana ndodhën me të vërtetë e në të cilat ajo nuk kishte besue. Përshembull, mbretnesha vdiq, e ajo përpara nuk mund të besonte për kë! gjâ. Mandej, republika, në të cilën nuk besonte, sepse nuk dinte se çka âsht ajo. Ajo tash ende nuk dinte, mirëpo që moti i thojshin se republika egziston. Prandej ajo tash nuk bëzante dhe shiqonte rreth vedi nëpër pendë, ku ishin ulë të gjithë, në nji rrotull rreth saj. Vetëm harlisja e lumit mos të shndërrohet në vërshim, mendonte, se për kurrgjâ tjetër nuk kam dert.

„Unë nuk besoj se Japonezët egzistojnë," tha mâ në fund me vendosmeni dhe me zâ të naltë.

Disa atje qeshën pak, mirëpo kurrkush nuk bëzani. Dikush ia ndezi llullën — kjo ishte grueja e Pigut, të cilën e adhuronte — kështuqë ajo tash filloi me tymue.

„Këndo, Vocrrak!" bërtit dikush.

Pigu filloi me këndue me zâ të naltë e të dridhshëm nji kangë të moçme, kështuqë tue ndëgjue gjyshja plakë i harroi Japonezët. Ishte mbramje e mrekullueshme, qielli aq i kthjelltë dhe i qetë saqë shelgjet, të lëshueme mbi lum, shiheshin si në pasqyrë edhe n'ujë të tij

të përlloçun. Qetsija dhe rahatija mbretnonte kudo. Ndër ara, në nji varg të lakueshëm, vijzoheshin ato tridhetë shtëpija që e përbâjshin katundin. A mundet kush me e prishë këtë qetsi? Mâ në fund edhe Japonezët janë qenje njerzore.

„Unë dyshoj n'ata aeroplana" iu drejtue ajo butsisht përsëri Pigut të vogël kur ky mbaroi kangën.

Mirëpo, ai vazhdoi kangën tjetër, tue mos iu përgjegjë.

Vjetë me radhë kalonte ajo kështu mbramjet verore, në pendë. Për të parën herë, kur i mbushi shtatëmbëdhetë vjetë dhe u bâ nuse, dhandrri e thirri që të dali prej shtëpije deri te penda, ajo hypi deri atje, tue u skuqë dhe tue e thye gishtat prej marres, dhe u mëshef në mes të grave tue shkaktue zhurmën e madhe të meshkujve, që talleshin me te. Megjithkëte, ajo u pëlqeu. „Kafshatë e bukur të ka ra në çanak," i thojshin dhandrrit. „Mirëpo shuplakën e kambës e ka pak të madhe," përgjigjej ai, thuese tue u arsyetue. Mirëpo, ajo konstatoi se ai megjithkëte ishte i kënaqun me te, dhe kështu u lirue shkallë-shkallë prej frigës së vet.

Ai, i mjeri, ishte ende i ri kur u mbyt me rastin e nji vërshimi. Ajo mandej këndoi vjetë me radhë lutje dhe jepte nezra për të librue prej burgatorit budistik. Përveç kësaj tue u kujdesue vetë për tokën dhe fëmijt, mâ në fund në nji moment asaj iu besdisën të gjitha këto, kështuqë, kur prifti i tha se duhet edhe „dhetë monedha argjenti, e mandej burri do t'i dalë krejt përjashta", ajo u përgjegj me pyetje, „E çka i ka mbetë ende mbrenda?"

„Vetëm dora e djathtë," i tha prifti në mënyrë që ta qetsonte.

Kur ndëgjoi përgjegjen ajo humbi durimin. Dhetë dollarë! Paj, me këto kishin mujtë me sigurue ushqimin për gjithë dimnin. Përveç kësaj, duhet me marrë në qesim puntorë për pjesën e vet në ruejtjen e pendës, në mënyrë që të mos bahen vërshime.

„Nëse i ka mbetë vetëm nji dorë, mundet me u tërheqë edhe vetë," tha ajo vendosmenisht.

Megjithkëtë, ajo shpesh pyette vetëvehtën athue ai, i mjeri, ka dalë vërtet prej burgatori. Kjo gjâ ishte e besueshme aq sa ishte edhe e pabesueshme, mendonte shpesh me idhnim natën· se ai âsht ende atje, tue pritë që kjo të ndërmarrë diçka për te. Ai ishte njeri i tipit të tillë. Paj mirë, kur grueja e Pigut do ta lindë me fat fëmin e parë, e kur do të kursejë diçka, ndoshta nji ditë prej ditsh do të ndërrojë mendimin, për ta shpëtue definitivisht prej burgatorit. Për ngutje vërtet nuk kishte nevojë.

„Gjyshe, ju duhet të shkoni në shtëpi," i tha nusja e saj me zâ të butë. „Dielli perëndoi e në lum filloi me u çue mjegulla."

„Po, me të vërtetë duhet," u pajtue gjyshja me te dhe, për nji moment, shiqoi lumin. Eh, ky lum! âsht plot me të mira e me të këqija njikosisht. I vaditte fushat e arat kur e frenojshin dhe e zbutshin, mirëpo, posa t'ia lëshojshin sado pak frêjt, u vërsulte tue shkatrrue çdo gjâ para vedi tue ulurue si kulshedër. Ujët e tij të turbullt e mbyten kështu edhe burrin e saj — ai i ngrati ishte njeri i pakujdesun kështuqë nuk u kujdesue mirë për pjeszën e vet të pendës. Pregatitej gjithmonë që ta rregullojë, gjithmonë mundohej me qitë edhe pak dhé nëpër maje, e mandej nji natë lumi gufoi dhe e shpërtheu pendën. Ai duel me turr prej shtëpis, e ajo me fëmij hypi në kulm, dhe kështu ajo me fëmij shpëtoi, e ai u mbyt në valët e lumit. Po, e mandej prap e zmbrapën lumin në pendë, ku mbet aty prej atëherit. Ajo për çdo ditë shkonte anëmanë të pjesës së pendës, për të cilën katundi ishte përgjegjës, dhe shiqonte me kujdes pjerrsin dhe jazin, pendën e ujit. Njerzit qeshshin me te dhe folshin, „Nëse ndonji gjâ prishet në pendë, gjyshja do të na tregojë menjiherë."

Atyne nuk u shkonte kurr ndërmend me e largue katundin mâ larg lumit. Vangajt këtu jetuen brez mbas brezi, e dikush prej tyne gjithmonë shpëtonte prej vërshimit, e mandej u kacafytshin me lumin mâ rrebtë se kurdoherë përpara.

Kanga e Pigut të vogël pa pritë u ndal.

„Po lind hana!" klithi ai. „Kjo gjâ nuk âsht e mirë. Aeroplanat fluturojnë nëpër dritë të hanës."

„Ku i mësove të gjitha këto gjana për aeroplana?" e pyeti gjyshja Vang. „Kjo bisedë m'u mërzit," shtoi ajo aq rrebtë saqë kurrkush nuk foli asnji fjalë. Në këtë qetsi, tue u mbështetë në dorën e nusës së vet, ajo zbriti ngadalë nëpër shkallë prej dheu qe çojshin në katund, tue u mbeshtetë me dorën tjetër në llullën e vet të gjatë si në shkop. Mbas saj, nji nga nji, shkojshin edhe katundarët në pushim. Kurrkush nuk luejti para saj, mirëpo kurrkush dhe nuk mbeti shum mbas saj.

Ate e muer menjiherë qetsisht gjumi posa ra në shtratin e vet, mbas rrjetës së kaltërt të pambukut kundër miskojave, të cilën e kishte forcue me kujdes grueja e Pigut. Tue qenë e shtrime i mendoi për disa çaste Japonezët dhe pyeti vetëvehtën pse vallë ata dëshirojnë me luftue. Vetëm njerzit trashamanë duen luftat. Tue mendue kështu, para syve të saj i duelën disa hije të mëdha, trashamane njerzisht. Nëse vijnë, duhet me u bâ lajka· mendoi ajo, me i thirrë me pi çaj dhe me u spjegue çdo gjâ në mënyrë të urtë e të qetë — vetëm, pse të vijnë ata në nji katund kaq padashës...?

Kështu, ajo qe krejt e papërgatitun kur i tha grueja e Pigut me zâ të madh se erdhën Japonezët. Ajo u ul në shtrat tue murmurue, „Bjeri çanakët për çaj — çaj, e din —"

„Por, gjyshe nuk kemi kohë për asgjâ!" bërtitte nusja, „ata ja mbërrinë këtu — ata janë këtu!"

„Ku?" bërtiti gjyshja tash plotsisht e zgjueme.

„Në qiell!" bërtiti frigshëm nusja.

Kur ndëgjuen, të gjithë duelën me të shpejtë jashtë· në dritë t'agimit të parë, dhe i drejtuen syt nalt. Atje fluturojshin disa trajta të mëdha, që u përngjajshin shpezëve, sikurse patave në vjeshtë.

E mandej, si ndonji ve argjendi, rrëshqiti diçka prej së nalti poshtë dhe ra në fushë afër kaundit. Bucat e dheut u çuen në rrëmbim përpjetë si ujëhedhës, e ata të gjithë vrapuen me pa prej s'afërmi se çka ndodhte. Gjetën nji gropë të gjanë nja tridhetë pllambët në diametër, të madhe si hurdhë peshqish. Goja u muer prej

mrekullis, e mandej, pa folë mâ kush, gjâ, vet e argjenda fluturuen përsëri teposhtë, njana mbas tjetrës, dhe të gjithë filluen me ikë pa krye...

Të gjithë, përveç gjyshes plakë. Kur grueja e Pigut të vogël e kapi për dore që ta merrte me vedi, gjyshja plakë u tërhoq prej saj dhe u ul në shpatë të pendës.

„Nuk mundem unë me vrapue," tha. „Nuk kam vrapue gjatë shtatëdhetë vjetëve të mija, qyshse m'i kanë lidhë kambët. Ti, hajt. Ku âsht Pigu i vogël?" Shiqoi rreth vedit. Pigu i vogël kishte shkue. „Si edhe gjyshi i tij," tha plaka. „Gjithmonë i pari kur duhet me ikë."

Mirëpo, grueja e Pigut nuk deshti me e lanë vetëm, donmethanë, nuk deshti me e lanë derisa gjyshja Vang nuk ia kujtoi se kjo âsht detyra e saj.

„Nëse Pigu i vogël ka vdekë," tha ajo me qortim, „atëherë biri i tij duhet të lindi i gjallë." E kur pa se nusja e re luhatej gjithnji, ajo ia mëshoi ngadalë me çibuk, tue çue zanin e vet urdhnues, „Hajt — ik, ik mâ larg!"

Kështu, në mes ushtimës së aeroplanave që bombardojshin, prej së cilës memzi ndëgjohej se çka po i thojshin njana tjetrës, grueja e Pigut të vogël u nis pa qejf me të tjerët, e gjyshja mbeti vetëm.

E në këtë moment, megjithqë kishin kalue vetëm disa çaste, katundi ishte shndërrue në gërmadhë, ndërsa kulmet prej kashte dhe hatllat e shtëpijave shpërthejshin gjithkund me flakë. Të gjithë kishin shkue. Në kalim, tue ikë, e thirrshin gjyshen plakë që të shkonte me ta, e ajo iu përgjigjej me të butë:

„Tash do të vij edhe unë menjiherë — tash!"

Mirëpo, nuk shkoi. Mbeti vetëm dhe kundronte pamjen që tash u bâ krejt e çuditshme. Sepse për së shpejti erdhën edhe aeroplana tjerë, ajo nuk dinte se prej kah erdhën — të cilët sulmuen aeroplanat e parë. Dielli ishte çue nalt mbi ara ku piqej gruni, ndërsa në qiellin e kthjelltë veruer aeroplanat rrotulloheshin dhe sulmojshin njeni tjetrin tue qitë flakë. Kur të mbarojë kjo luftë në qiell, mendoi plaka, ajo do të kthehet në katund dhe do të shofi a ka mbetë gjâ pa

u shkatrrue. Aty-këtu kishte mbetë, ende ndonji mur që mbante kulmin. Ajo nuk mujti me pa shtëpin e vet. Mirëpo, për te lufta nuk ishte ndonji gjâ e jashtëzakonshme. Njiherë cubat e patën plaçkitë katundin e tyne, kështuqë me atë rast edhe atëherë shtëpijat ishin në flakë. Tash ndodhi përsëri kështu, e çka u bâ? Njeriu shpesh mundet me i pa shtëpijat në flakë, por s'mundet me e pa edhe këtë luftë të shkëlqyeshme të shigjetave t'argjenta n'ajr. Prej të gjitha këtyne gjanave ajo nuk kuptonte kurrgjâ — nuk kuptonte çka janë ato sende nalt në qiell, as si mbahen ato atje. Ishte ulë si zakonisht dhe shiqonte, tue ndie se e ka marrë ûja.

„Bash dëshiroj me e pa nji prej këtyne fluturakeve prej s'afërmi," tha ajo pa pritë e kujtue me zâ. Në këtë moment si me iu përgjegjë, nji aeroplan fluturoi me të shpejtë kah toka· dhe, tue u rrotullue në dredhje thuese ishte plague, ra me krye teposhtë n'arë, që e kishte lëvrue dje në mëngjes Pigu i vogël për të mbjellë barishta. Sa çel e mshel syt, qielli u zbraz përsëri, e në tokë mbeti vetëm fluturakja e plagueme edhe ajo vetë.

Gjyshja u çue me kujdes në kambë. Në vjetët e saja njeriu nuk ka nevojë që të frigohet prej kurrçkallë barishta. Sa çel' e mshel syt, qielli u zbraz përsëri, kështu, tue u mbështetë në çibuk të punuem prej drunit të bambusit, u nis ngadalë nëpër fushë. Në qetsin që mbretnoi menjiherë duelen dy tre qej të friguem të katundit, të cilët e ndoqen mbrapa. Kur erdhën afër aeroplanit të rrxuem, qêjt filluen me lehë me tërbim, e gjyshja filloi me u ra me çibuk.

„Qyp!" filloi me i qortue, „se edhe pa ju po më pëlset koka prej poterës së madhe!"

E mandej, thuese po u drejtohej prap qejve, tue cakatë me çibuk n'aeroplan, ·„Metal! Padyshim, argjed. Po ta kishin shkri dhe zhgozhdue, do të mjaftonte të bâhemi të gjithë të pasun."

U suell rreth aeroplanit, tue e shique me kujdes nga të gjitha anët. Me çka, qysh, vallë, fluturoi. Ai dukej send i vdekun. Kurrgjâ nuk lëvizte as nuk ndëgjohej mbrenda. Mirëpo, kur iu afrue asaj ane, në të

cilën aeroplani ishte shtremnue, pa nji të ri të krusun në karrikën e vogël. Qejt filluen me i kërcëllue dhambët, por u fashiten kur ajo iu mat përsëri me çibuk.

„A jeni gjallë?" pyeti ajo njerzishëm.

I riu lëvizi kur ndëgjoi zanin e saj por nuk u përgjegj. Ajo iu avit afër dhe e shiqoi me kujdes. Prej ijes i rridhte gjak.

„I plaguem!" klithi ajo. Mandej e muer për dore. Dorën e kishte të nxehtë, mirëpo, kur e lëshoi prej dorës së vet, ra si e vdekun për trup t'aeroplanit. Gjyshja shiqonte të riun me sy të shtangun. Kishte flokë dhe lëkurë të mbyllët sikurse Kinezët, por me gjithkëtê nuk dukej si Kinez.

„Sigurisht âsht prej jugut," mendoi. Paj mirë, kryesore që âsht gjallë.

„Ma mirë do t'ishte të dilni prej atyhit," iu drejtue ajo prap. „Ju vej në ije nji mehlem prej disa barnave."

I riu murmuroi diçka me zâ të marrun.

„Çka thatë?" pyeti ajo, mirëpo ai nuk përsëriti fjalët e veta.

„Ende jam e fortë," tha ajo mbas pak, thuese donte diçka me vendosë, e mandej zgjati duert dhe e kapi të riun në bel e mandej filloi ngadalë me nxjerrë përjashta, tue dihatë gjithnji.

Për fat, ai ishte i vogël dhe shum i lehtë.

Kur e nxuer mâ në fund prej aeroplanit, iu duk se ai mund të mbahet në kambë; dhe me të vërtetë, ai mbahej në kambë, mirëpo tue luhatë e tue u mbështetë për te, dhe ajo e mbante.

„E tash, nëse mundeni të shkojmë deri te shtëpija ime," tha ajo, „e të shofim a gjindet ende atje."

Atëherë ai tha diçka, plotsisht qartë. Ajo ndëgjoi, mirëpo nuk mundte me kuptue asnji fjalë, prandej u zmbrap pak prej tij dhe filloi me shique.

„Çka po thoni?" pyeti.

Ai bani me dorë kah qejt. Ata i kërcëllojshin dhambët, me qafa të currueme. Mandej ai foli prap, mirëpo u përplas për toke si i vdekun kur ishte ende tue folë. Qejt u vërsulën në te, kështuqë gjyshja u detyrue me i përzanë me dorë.

„Hupni!" bërtiti ajo. „Kush ju tha me sulmue!"

Kur qejt u zbutën, ajo diqysh e qiti në shpinë, tue u dridhë, gjysmë tue bajtë e gjysmë tue e tërheqë zhag, e çoi deri te katundi i rrëxuem, ku e la të shtrimë për skaj udhës, ndërsa vetë shkoi me e gjetë shtëpin e vet, tue i marrë qejt me vedi. Shtëpija e saj ishte zhdukë plotsisht. Vendin ku ishte shtëpija përpara e gjeti lehtë. Qe, këtu duhet t'ishte, kundruell pendes. Ajo personalisht kujdesohej gjithmonë për këtë pendë. Për mrekulli· kësaj radhe ajo nuk ishte prishë, as penda kryesore nuk ishte shpërthye. Shtëpija mund të ndërtohet lehtë përsëri. Vetëm se, tashpërtash, shtëpija ishte zhdukë.

Mandej u kthye te i riu. Ai rrinte i shtrimë ashtu sikurse e kishte lanë, i mbështetun në nji pjerrsinë, tue dihatë dhe shum i zbehtë. E kishte shpërthekue bluzën, kurse në dorë mbante nji strajcë të vogël, prej së cilës posa ishte tue nxjerrë nji mbështejllse për varrë dhe njifarë gastarje. Prap flitte diçka dhe ajo prap nuk kuptoi gjâ. Atëherë filloi me i dhanë disa shêja, dhe ajo kuptoi se ai dëshironte ujë. Prandej muer nji prej shtambave të shumta të thyeme e të hedhuna nëpër rrugë dhe, mbasi hypi në pendë, muer pak ujë prej lumit, e pruni poshtë dhe ia lau plagën, e mandej shkeu disa copa të mbështjellses për varrë, të cilën e kishte shpalue. Ai dinte si duhet me vû mbështjellsen në plagë të hapët, dhe me shêja ia tregonte këtë gjâ, e ajo e ndëgjonte. Gjithnji përpiqej me i thanë diçka, mirëpo ajo nuk mujti me kuptue kurrgjâ.

„Ju sigurisht jeni prej jugut· zotni," e pyeti ajo. Mund të shihej lehtë se ai ishte njeri i shkolluem. Dukej tepër i urtë. „Kam ndëgjue se gjuha juej dallohet prej gjuhës sonë," tha dhe qeshi pak, në mënyrë që ai ta ndiejë vedin mâ mirë, mirëpo ai shiqonte mrrolshëm para vedi me sy të vet të turbulluem. Ajo me kthjelltsi tha, „Do t'ishte gjâ e mirë po mujta me ju gjetë ndonji gjâ me hangër."

Ai nuk u përgjegj, por ishte shtri praptë, tue marrë frymë me vështrisi mâ të madhe se përpara, dhe tue shique shtangun në zbraztsin, thuese ajo nuk tha kurrgjâ.

„Kishit me bâ mâ mirë po të hajshit ndonji send," vazhdoi ajo tue shtue, „e pashazotin edhe unë." E kishte marrë ûja, që filloi me u bâ e padurueshme.

Atëherë i ra ndërmend se në furrën e Vangavit mund të ketë pak bukë. Madje edhe nëse ishte e pluhnueme, ajo âsht bukë. Do të shkojë e të shofë. Mirëpo, para se me u largue, e lëkundi pak pilotin e plaguem, në mënyrë që të shtrihet nën hijen e ngushtë të shelgjes, që kishte mbí këtu në pjerrsin e pendës. Mandej shkoi në furrë. Qejt ishin largue.

Sikurse çdo gjâ tjetër, edhe furra ishte bâ gërmadhë. Në te nuk ishte kurrkush. Në të parë ajo nuk pa kurrgjâ përveç nji grumbulli të mureve të rrëxueme të baltës. Mirëpo, iu kujtue se furra gjindet menjiherë mbas derës, ndërsa shtalka e derës qëndronte ende vertikalisht, tue mbajtë kulmin në nji anë. Ajo u ndal para shtalkës dhe tue futë dorën nën kulmin e rrëxuem, me gishta preku kapakun e drujtë të kazanit të hekurt. Në te mund të ketë bukë. Ngadalë e me kujdes ajo filloi me e futë dorën mbrenda. Kjo gjâ vazhdoi për nji kohë pak mâ të gjatë, ndërsa rêt e gëlqeres dhe të pluhunit gati ia morën frymën. Por megjithkëtê, ajo kishte të drejtë. Futi dorën nën kapak dhe preku koren e fortë e të lëmueshme të pogaçes së madhe dhe i nxuer katër pogaçe, nji nga nji.

„Asht vështirë me mbytë nji qenje kaq plakë sikurse jam unë," tha me za të gëzueshëm thuese ndokush e ndëgjonte, e mandej u kthye mbrapa, tue kafshue rrugës nji pogaçe. Sikur të kisha edhe pak hudër dhe nji çanak çaj — mirëpo njeriu në kohë të tilla nuk mund të ketë çdo gjâ.

Në këtë moment ndëgjoi disa zane. Kur e pa përsëri të plaguemin, ate tash e kishte rrethue nji tubë ushtarësh, të cilët dukeshin se kanë ra prej qiellit. Hapshin syt në pilotin e plaguem, syt e të cilit tash ishin të mbyllun.

„Ku e gjete këtë japonez, gjyshe?" e pyetën tue u takue.

„Çfarë japonezi?" pyeti ajo me të veten, tue u afrue.

„Paj këtu!" bërtitën ata përsëri.

„A japonez âsht ky, a?" klithi gjyshja me çudi të madhe. „Paj· ky po duket sikurse na — syt i ka të zez, lëkurën".

„Japonez!" i bërtiti njeni prej tyne.

„Mirë de", — tha ajo krejt e qetë, „ra prej qiellit".

„Epma njat bukë!" Bërtiti tjetri.

„Merri krejt", tha ajo. „Përveç kësaj që e kam nda për te."

„Athue vallë ky majmun japonez të hajë bukë të tillë të mirë?" bërtiti ushtari.

„Unë mendoj se edhe ai âsht i untë", u përgjegj gjyshja Vang. Filloi me i urrejtë këta njerëz. Në realitet, ajo kurr nuk i ka dashtë ushtarët.

„Unë dëshroj që të largoheni prej këtuhit," — tha ajo. „Çka dëshironi ju këtu? Katundi ynë ka qenë gjithmonë paqëdashës."

„Tash sigurisht duket paqëdashës," tha njeni prej këtyne njerëzve, tue u zgërdhî, „âsht i qetë si vorri. A e dini kush e ka bâ këtë· gjyshe? Japonezët!"

„Mendoj se âsht ashtu," u pajtue ajo, e mandej pyeti, „Mirëpo, për çfarë arsyeje? Kjo âsht ajo që unë nuk po e kuptoj."

„Për çfarë arsyeje? Për arsye se duen me e zapue vendin tonë, qe përse!"

„Vendin tonë!" përsëri ajo. „Mirëpo, ata nuk munden me marrë vendin tonë!"

„Kurr!" u përgjegjen ata, tue bërtitë të gjithë me nji zâ.

Mirëpo, ndërsa bisedojshin kështu dhe përtypshin bukën që e kishin nda ndërmjet vedi, ata pa ndërpre vëzhgojshin horizontin në lindje.

„Pse po shiqoni gjithnji në lindje?" pyeti tash gjyshja Vang.

„Prej andej vijnë Japonezët," u përgjegj ai ushtari që e kishte marrë bukën.

„A po ikni ju prej tyne?" pyeti ajo tue u çuditë.

„Na jemi nji grusht njerzish," u përgjegj ai tue kërkue falje. „Neve na lanë që ta ruejmë nji katund — katundin Pao An, në qarkun—"

„E dij këtë katund," ia preu fjalën gjyshja Vang. „Nuk ka nevojë me më spjegue. Atje kam qenë qysh

kur isha vajzë. Si âsht Pao plak, ai që e ka kafehanën në rrugen kryesore? Ai âsht vllau im."

„Të gjithë atje kanë mbarue," u përgjegj ushtari. „Japonezët pushtuen katundin — erdh ushtrija e tyne e madhe, me topat, tanksat e tyne të huej, kështuqë, e çka mujshim me bâ?"

„Vetëm me ikë, natyrisht," u pajtue ajo. Përveç të gjitha këtyne gjanave ate e kaplonte nji mundim dhe ndiente vedin si e marrë. Ashtu a, ai âsht i vdekun, ai vllau im i vetëm që kishte mbetë gjallë! Tash ajo âsht antare e fundit e gjallë e familjes së babës së saj.

Mirëpo, ushtarët tashmâ shkojshin pa kurrfarë rregulli, tue lanë të vetëm.

„Sigurisht po vijnë, ata xhuxhimaxhuxha të zez," thojshin. „Mâ së miri do të jetë me e vazhdue rrugën."

Mirëpo, nji ushtar, qëndroi me te për nji moment — ai që e kishte marrë bukën — dhe i kishte zgurdhatë syt në të plaguemin e ri para kambëve të tij, i cili ishte shtri me sy të mbyllun dhe që ndërkohë nuk kishte luejtë aspak.

„A ka vdekë?" pyeti ushtari, e mandej para se me mujtë me dhanë përgjegje gjyshja Vang, nxuer nji thikë të shkurtë prej shokës. „I vdekun apo jo, t'ia futi nji herë apo dy herë me këtê—"

Mirëpo, gjyshja Vang largoi dorën e tij.

„Jo, këtê s'ke për ta bâ," tha ajo me zâ urdhnues. „Nëse âsht i vdekun, atëherë nuk po e shof arsyen pse ta dërgojmë në burgator të premë copa-copa. Unë jam budiste e mirë.

Ushtari qeshi. „E mirë pra sidoqë të jetë ky âsht i vdekun!" tha ai, e mandej tue pa se shokët e tij ishin largue mjaft, vrapoi mbas tyne.

Athue me të vërtetë ishte ky Japonez? E lanun vetëm me këtë fytyrë të palëvizshme, gjyshja Vang e shiqonte tue studjue. Ishte shum i ri, këtë gjâ mujti me konstatue kur i kishte syt e mbyllun. Dora e tij, e lëshueme pa kurrfarë fuqije, dukej si dorë e fëmis, e pazhvillueme dhe thuese do të rritet prap. Ajo ia preku qafën, mirëpo nuk mujti me gjetë pulsin. U krus mbi te dhe ia afroi gojës së tij pogaçen, gjysën e së cilës e kishte hangër vetë.

„Ha," tha ajo me zâ mjaft të naltë dhe qartë. „Bukë!" Mirëpo, përgjegje nuk muer. Ai shihej qartë, kishte vdekë. Sigurisht kishte vdekë derisa ajo kërkonte bukë. Nuk i mbet gjâ tjetër përveç që bukën ta hajë krejt vetë. Kur e hangri, pyeti a do të duhet me shkue mbas Pigut të vogël e grues së tij dhe gjithë katundarëve tjerë. Dielli kishte hypë nalt në qiell. nxehtsija shtohej. Nëse ka vendosë me shkue, mâ mirë do t'ishte me u nisë menjiherë. Mirëpo, mâ së pari do të hypë në pendë, për të pa në çfarë drejtimi të niset. Ata kanë shkue drejt në perëndim, e rrafshina e madhe shtrihej në këtë drejtim derisa mundte njeriu me pa me sy. Grumbuj njerzish të mëdhej kishte mujtë me i pa lehtë edhe në nji largsi prej mâ shum milash. Sidoqoftë, mundte me pa katundin tjetër, e të gjithë ata mund të jenë krejt lehtë atje.

Prandej hypi ngadalë në maje të pendës, tue u nxe mjaft. Nalt frynte nji puhi e lehtë që ia kishte anda. Mirëpo, u prek keqas kur pa se lumi ishte rritë gati deri në maje të pendës. Pashzotin, athue për nji orë, u rrit kaq shum!

„O ti shpirtkeqi plak!" tha ajo rreptas. Le të ndëgjojë edhe zoti i lumit, nëse don. Ai âsht i keq· qe si âsht — kur kërcnon kështu me vërshim mbas të gjitha këtyne fatkeqsive.

U krrus dhe lau fytyrën e duert. Uji ishte i ftoftë thuese ndokund kishte ra shi pak përpara. Mandej u drejtue dhe shiqoi rreth vedit. Në perendim nuk ishte kurrkush përveç ushtarëve, të cilët edhe tash gjithnji vrapojshin ngapak në largsi të madhe, e pak mâ larg tyne, si në mjegull, shihej katundi tjetër, që shtrihej në nji kreshtë mali të gjatë. Mâ së miri do t'ishte sikur të shkonte në këtë katund. Pigu i vogël dhe grueja e tij gjinden sigurisht atje, dhe e presin.

Mu në momentin kur deshti të zbresi dhe të niset në rrugë, pa diçka në horizontin e lindjes. Në të parë, ishte vetëm nji rê e madhe pluhuni. Mirëpo, ndërsa ajo shiqonte me kujdes, reja u shndërrue shpejt në nji mori pikash të zeza dhe shkëndish të shkëlqyeshme. Atëherë ajo kuptoi se çka âsht kjo. Kuptoi se kjo mori njerzish

— âsht njifarë ushtrije. Po n'at moment e kuptoi dhe çfarë ushtrije âsht.

„Këta janë Japonezët," mendoi ajo. Po, mbi ta ushtojshin aeroplanat e argjendë. Bâjshin harqe rreth e përqark, thuese po kërkojshin ndokend.

„Unë nuk dij kend ju po e kërkoni," murmuroi plaka, „nëse nuk më kërkoni mue, e Pigun e vogël dhe gruen e tij. Vetëm na kemi mbetë të gjallë. Vllaun tim tashmâ e keni mbytë."

Gati kishte harrue se Pao âsht i vdekun. Mirëpo, tash, kur iu kujtue kjo, nji dhimbje e madhe ia goditi zemrën. Ai kishte nji dyqan aq të bukur — gjithmonë të pastër, e çaj të mirë edhe qofte mâ të shishme se çdokund tjetër, dhe çmime gjithmonë të njajta. Pao ka qenë njeri i mirë. Çka u bâ athue me gruen e me shtatë fëmijt e tij? Padyshim të gjithë kanë mbarue. E tash këta Japonezë po e kërkojnë edhe ate. I ra ndërmend se ata munden me e pa lehtë në këtë pendë, prandej zbriti me të shpejtë.

Kur erdh në mes të rrugës në teposhtze, iu kujtue penda e ujit. Ky lum i vjetër — gjithmonë ka paraqitë mallkimin e tyne. Pse mos të japi tash diçka për t'i shpërblye të gjitha fatkeqsit dhe mjerimet që i ka bâ? Prap i ka ra ndërmend ndonji gjâ e keqe dhe u përpoq që të përvidhet mbi anët e tij. Paj mirë, pse jo? Për nji moment u luhat. Do t'ishte keq, natyrisht, që vërshimi ta marrë me vedi at Japonezin e vdekun. Ai âsht djalosh i bukur dhe përveç kësaj ajo e shpetoi prej thikës me të cilën deshtën me e therë. Kjo nuk âsht, natyrisht, krejt njisoj sikurse me ia pasë shpëtue jetën por megjithëkëte ngapak ishte njisoj. Po t'ishte gjallë, intervenimi kishte me e shpëtue. Iu afrue dhe e tërhoqi gati deri në maje të shpatit. Mandej zbriti prap.

Dinte për mrekulli se si hapet dera në lum. Çdo fëmi dinte me e hapë pendën e ujit për vaditjen e të mbjellunave. Mirëpo, ajo dinte, pokështu, edhe qysh hapet krejt penda e ujit. Ishte çashtje vetëm a do të mundet me e hapë mjaft shpejt sa që edhe vetë të largohet prej rrugës së vërshimit?

„Unë jam vetëm nji plakë," murmuroi ajo. U luhat edhe për nji moment. Po, do të jetë gjâ e vajtueshme

nëse nuk do të mundet me e pa se çfarë fëmije do të lindi grueja e Pigut. Mirëpo, njeriu nuk mundet çdo gjâ me pa. Ajo ka pa shum gjana në këtë botë. Mâ në fund edhe gjana që mundet njeriu me i pa kanë fund.

Përsëri shiqoi në lindje. Pa prap Japonezët që kalojshin nëpër rrafshinë. Dukeshin si nji shokë e gjatë e zezë e vijzueme qartë, me mija xixa të shkëlqyeshme. Po e hapi pendën, valët e rrëmbyeshme të lumit kishin me u turrë në ta tue ulurue, tue nxitue nëpër rrafshinë, tue u rrokullisë derisa të mos derdhen në liqenin e gjanë dhe t'i mbysin të gjithë, ndoshta. Atëherë sigurisht nuk do të munden me përparue mâ, nuk do të munden me iu afrue gjithnji mâ afër e mâ afër saj, edhe Pigut të vogël· edhe grues së tij — ata do të pyesin çka u bâ me te — mirëpo as në andërr nuk do të mendojnë në nji gjâ të tillë. Do të jetë ky nji tregim i mirë — ajo kishte me u kënaqë tue e tregue.

Iu afrue me vendosmeni pendës s'ujit. Po, dikush lufton me aeroplana, dikush me topa, mirëpo njeriu mundet edhe lumin me e drejtue në luftë, nëse lumi âsht i keq sikurse âsht ky. Në këtë moment nxuer nji kuj shum të madh druni. Ishte i rrëshqitshëm, i mveshun krejt me lëmashk ngjyrë argjend e të gjelbërt. Prej birës në moment shpërtheu nji gufim i fuqishëm uji. Kur do ta nxjerri edhe nji verigë, të tjerat do të lëshohen vetë.

Filloi me e tërheqë dhe pa se veriga kishte rrëshqitë pak prej vendit të vet.

„Ndoshta kjo do të më shpëtojë prej burgatori," mendoi ajo, „e âsht e mundshme krejt lehtë të ma japi edhe at njeriun tim. Çka âsht nji dorë ndaj të gjitha këtyne? E mandej do të—."

Veriga duel pa pritë, e dera në pendë t'ujit i ra gjyshës Vang mu në gjoks dhe ia ndau frymen. Pat vetëm aq kohë që të bërtasi me frymë të marrun:

„Hajde, tash ti· shpirtkeqi plak!"

E mandej ndjeu se uji e rrëmbeu dhe e ngriti në qiell. Uji ishte rreth saj edhe nën te. Rrjidhte dhe valavitej me hov e gëzueshëm andej e këndej, e mandej, tue shtrëngue fort ngrykë, u drejtue, tue shushuritë, n'anmikun.

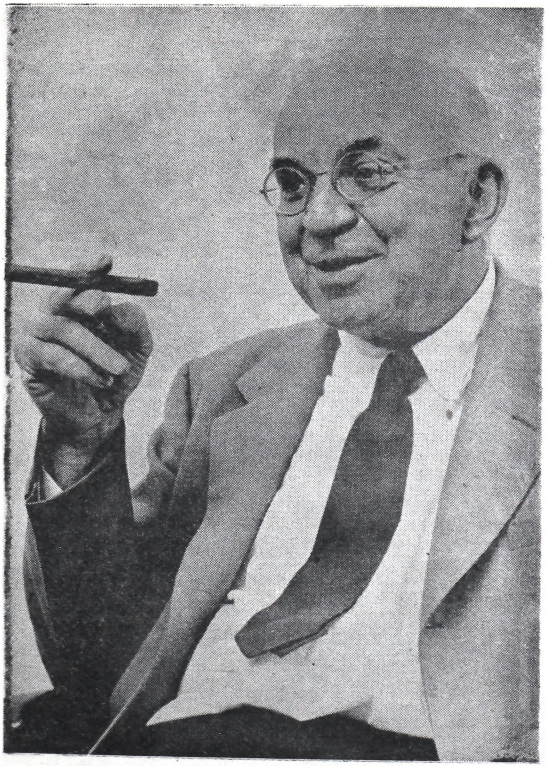

XHON DOS PASOS

XHON DOS PASOSI lindi më 1896, në Çikago; fëminin e kaloi në Meksik, në Belgjik dhe n'Angli; mbasi i kreu studimet n'universitetin e Harvardit, shkoi në Spanjë e mandej, mbas nji kohe, në luftën e parë botnore, hyni në shërbimin sanitar ushtarak, në fillim të Francës e mâ vonë t'Amerikës. Prej kësaj kohe âsht romani i tij i parë, deri diku autobiografik, „Të shêjtnuemit e nji njeriu", mbas të cilit shkroi edhe romanin e vet të dytë luftarak „Tre shokë". Mbas nji kohe, mbas përmbledhjes së vjershave dhe përmbledhjes s'esejeve për kulturën dhe artin e Spanjës, Dos Pasosi botoi romanin „Manhatan Transfer", në të cilin, me teknikën e tij të posaçme për zgjedhjen e detaleve, paraqiti nepërmjet qindra episodash tanë shumllojshmënin dhe përbamjen e jetës moderne të Njujorkut. Interesimin e vet gjithnji mâ të madh për problemet shoqnore e shprehu n'udhëpërshkrimin „Orient-ekspres", si dhe në përmbledhjen „Tri pjesë teatrale", temat e së cilës janë travajet e jetës moderne, shtypja e punorëve nga ana e kapitalit të madh, hypja dhe falimentimi i nji sipërmarrje për blemjen dhe shitjen e pasunive të palëvizshme. Vepra mâ e randsishme e shkrimtarit Dos Pasos âsht trilogjija e tij për SHBA: „E 42-ta paralele", „Nandëqind e nandëmbëdheta" dhe „Të hollat e trasha". Tema kryesore e kësaj trilogjije, e cila në baza të gjana pasqyron jetën shoqnore të SHBA në periodën 1900—1930, âsht „prishja dhe ramja e personalitetit më nji qytetnim dështues të bazuem më komercializëm dhe eksploatim."

TRUPI I NJI AMERIKANI

Kur Kongresi i Shteteve të Bashkueme me vendimin e përbashkët të marrun ditën e katër marsit të vjetit vijues autorizoi ministrin e luftës me urdhnue që të mbartet në Shtetet e Bashkueme trupi i nji amerikani, antar të fuqive ekspeduese amerikane n'Europë, i cili u vra gjatë luftës botnore e identiteti i të cilit nuk u vërtetue dhe se ky trup të vorroset n'amfiteatrin-përkujtimuer të vorrezave kombtare n'Arllington të Virgjinis.

Në kapelën e të vdekunve mbulue me ter-letër në Shallonin e Marnës n'avullimin e klorit, gëlqeres dhe kalbësinës së vdekjes, zgjodhën arkivolin prej breu në të cilin gjindej gjithçka kishte mbetë
dhe çka kishin mundë me mbledhë prej Riçard Roit
dhe të njoftunve e të panjoftunve tjerë. Vetëm nji mund të shkojë. Si e zgjodhën Xhon Doin?
Shiqoni mirë mos të jetë zezak, djelmosha,
shiqoni mirë mos të jetë futan a çifut,
si mund të jesh i sigurtë se njeriu âsht qindpërqind kur ke vetëm nji thes plot me eshtna, pulla bronzi me shqiponjën që krokatë dhe nji palë dollakë?
... edhe klori i zabollueshëm e qelbsina neveritse e kufomave të vjetra nji vjet...

Mâ në fund dita ishte tejet e randsishme dhe tragjike për duertrokitje. Qetsi, lot, kangë dhe uratë, daullet që memzi ndëgjohen dhe muzika e qetë qenë sot instrumentim i aprovimit populluer.

Xhon Doi ka lindë (ushtima dhe zhurma e gjakut të dashnuem që kalon në dalldisje dridhse të mashkullit dhe femnës krejtsisht të vetmuem të cilët luhaten së bashku

dhe nandë muej të kotuni e zgjimi plot mundime n'agonin e frigës e dhimbjeve e gjakut e ndysive të lindjes). Xhon Doi lindi

dhe u edukue në Bruklin, në Memfis, afër buzës së liqenit të Klivlendit, n'Ohajo· në qelbsinën e shtallave të Çios, në Bikon Hill, në shtëpin e vjetër prej tjegullash n'Aleksandri, në Virgjini, në Telegraf—Hill, në kotezh stili „Tjudor", gjysë të ndërtuem prej druni, në Portland, qytet lulesh,

në spital në sheshin Stivensant, themelatë të Morganit plak,

m'at anë hekurudhës, pranë klubit fushuer, në paralagjen e fisnikëve;

pinjuell i njenës nga familjet mâ të mira në shkallët shoqnore, i shpërblyem me çmimin e parë n'ekspozitën e foshnjeve në Koronado Biç, kampion i lojnave me gogla xhami në shkollën fillore Litël—Rok· mâ i miri lojtar i basketbollit në shkollën e naltë të Bunvilit, bek i Qortimores shtetnore, i fotografuem në Vashington tue u qokë me Kryetarin në shkallët e Shtëpis së Bardhë, mbasi ka shpëtue fëmin e sherifit ndërsa kishte qenë tue u mbytë në lumin Misuri i Vogël; —

> megjithse âsht kohë pikllimi, në mbledhjen sikurse âsht kjo duhet të ketë edhe larëmëni. Në lozha mund të shifen diplomatët e huej n'uniforma solemne, e poletat e florijta të marinave e armatave tona dhe të hueja, xhaketat e zeza të burrave të shtetit amerikan, gëzofet dhe fustanet shumngjyrshe për të dalun të nanave dhe motrave të pikllueme, uniformat e përhimta dhe të kaltërta t'ushtarëve dhe detarëve, shkëlqimin i instrumentave muzikore dhe kori i veshun në të bardha dhe të zeza.

— kondukt̨or autobusi korrës bari derrash bojskaut kampion i Kanzasit Përendimuer për shkoklimin e misrit dertar i hotelit Junajted Steits në Saratoga Springs shërbtor ftues shitës i pemëve kujdestar i vijave telefonike puntor bregdetar sharraxhi, ndihmës drynari,

n'Union Siti punoi për një kompani për rrënime, në Trenton, Njujork, u shërbeu çibukëve të një strofulli adhuruesash t'opiumit

sekretar H. Z. M L., agjent, shofer, mekanik, librashitës në Denver, Kolorado; Zojë a kishit me dashtë t'i ndihmoni një njeriu të ri të kalojë nëpër kolexh?

Kryetari Harding, me miradijen që nukej edhe mâ e randsishme për shkak të pozitës së tij të naltë politike, mbaroi fjalimin e vet:

Sot jemi mbledhë me i dhanë nderimin e fundit trimit të panjoftun;

emni i atij trupi i të cilit shtrihet para nesh u hodh përpjetë në naltsi të mëdha bashkë me shpirtin e tij të pavdekshëm...

si ushtar tipik i kësaj demokracije popullore ai luftoi dhe vdiq tue besue në rrugën e drejtë t'atdheut të vet...

Tue çue dorën dhe tue ftue me mija njerëz sa mbërrinte zani i tij për t'iu shoqnue uratës:

Ati ynë që je në qiell qoftë lëvdue emni yt...

Lakuriq shkoi ushtar;

të matën peshën dhe naltsin, shiquen a i ke tabanët rrafsh, ta shtërnguen penisin me pá mos e ke gonorén, i futën hundët edhe në zuzë me pá a mos ke hemoroide· t'i numruen dhambët, të detyruen me u kollë, përgjuen zemrën dhe mushknit, kërkuen të lexojsh germat në tabelë, studjuen shurrën tande dhe inteligjencën tande,

ta dhanë librezën ushtarake për ardhmëni (shpirt të pavdekshëm)

dhe lajmim-vdekjen e metaltë me numrin tand renduer me e varë rreth qafe, pajisjen simbas rregullores O. D., pjatën dhe një egzemplar rregullash të shërbimit.

GADI-TU barkun mbrendë he biri kudrës dhe mos u zgërdhij shiqo përpara çka po kujton ti s'âsht kjo kurrfarë kremte kishtare? Para MARSH.

Xhon Do
dhe Riçard Ro dhe shum tjerë të njoftun e të panjoftun

bâjshin egzercir, marshojshin, lexojshin doracakët për armë, hajshin të shplamet, mësojshin me përshëndetë, me krye shërbimin ushtarak, me u mëshefë në nevojtore, ndalohet pimja e duhanit në palubë, detyrët e rojeve në vendet përtejdetare, katërdhetë njerëz dhe tetë kuaj, kontrollimi i armëve, edhe fishkllima e shrapnelave edhe ushtima e plumbave që shqyejnë ajrin edhe mitralozat si pikthat të çojnë dhimbje kreje balta e morrave gazmaskat dhe zhuga.

O ti djalosh më thuej si mund ta gjej aradhën time.

Xhon Doi pati kryet

mâ se njizet vjet nervat e syve të veshëve qiellzës së gjuhës gishtave të kambës gishtave të dorës sqetullës, nervat nxehtsin e të cilave e ndiente nën lëkurë i çojshin me të shpejtë trunit xikxak dhimbjen kënaqsin të nxehtit ftoftit titujt e shtypun:

Mos vnijt tabela e shumzimit pjestimi, tash âsht koha për gjithë njerzit e mirë vetëm njiherë troket në derë të nji të riu, e mrekullueshme âsht jeta nëqoftëse nuk çan kryet për kurrgjâ, Ta zamë se ndonji Gjerman grabit vendin tand-tim me të drejtë ose jo, Zeni o djalosh, Ajo që nuk din ai âsht se do t'i bâjsh pritje të rreptë, Mos i thuej kurrgjâ, Çka lypi gjeti muer hisen e vet, Kjo âsht tokë e njerëzve të bardhë, plas, vdis, mos të pëlqeftë plas

O shok a mund të më tregojsh si mund ta gjej aradhën time?

Nuk mundem pa u trondit kur kërcet, kur ndëgjohen krismat më shkon barku. Kam humbë lajmimvdekjen tue notue në Marnë, banojsha me nji shok ndërsa pritsha me na pastrue nga morrat, mandej në shtrat me nji vajzë që quhej Zhana (idilë dashunije si në kinema kartolina franceze andrra që filloi me shalitër në kafe e mbaroi në stacionin profilaktik); —

O ushtar pash emnin e zotit a mund të më diftojsh si mundem me gjetë aradhën time?

Zemra e Xhon Doit
frynte gjakun
gjallnija e pulsit të qetë në veshët tuej

poshtë në rrafsh në pyllin Oregon ku kungujt ngjyrë kungulli derdheshin në gjak nepër sy dhe druj ngjyrë vjeshte e karkaleçat e murrme këcejshin nepër barin e thatë, ku kaçamijt e vegjël të larëm zvareshin nga ana e poshtme e gjethit dhe mizat zukatshin, bletët shushuritshin, grêjzat zunzojshin· kurse malit i vinte era venë, këpurdha dhe molla, në kohën kur ernat e kandshme të vjeshtës derdheshin në gjak,

unë lëshova helmetën dhe trastën e djersitun dhe u shtriva gjanë e gjatë kurse dielli i qenit tim fytin lëpinte dhe mollzën dhe lëkurën e ngrehun në rrashtën e krahnorit.

Granata mbante numrin e vet.

Dheu thithte gjakun.

Libreza ushtarake ra prej kartoteke kur u dej rreshteri dhe kur u detyruen me u bâ gati dhe me lëshue pozitën.

Lajmim-vdekja gjindej në fund të Marnës.

Dheu thithte gjakun, truni u derdh prej rrashtës së coptueme e tash e lëpijshin mijt e mëdhej të hendeqeve, barku âsht fry dhe ushqei nji mori mizash zunzarë,

dhe skeletin e pazhdukshëm

dhe copat e barkut të thamë dhe të lëkurës të mbështjelluna n'uniformën e verdhë në të murrmë

i çuen në Shallonin e Marnës

dhe të gjitha i vendosën mirë n'arkivolin prej çami

dhe e çuen këtê n'atdhe, në Tokën e zotit, n'anijen luftarake

dhe e vorrosën këtê në sarkofag n'amfiteatrin-përkujtimuer të vorrezave kombtare n'Arllington

dhe mbuluen këtê me Flamurin e Lavdis

dhe burizanxhiu i ra buris

ndërsa z. Hardingu i lutej zotit e diplomatët dhe gjeneralët dhe admiralët dhe oficerët e naltë dhe poli-

tikanët dhe zojat e veshuna bukur nga kronika shoqnore e *„Vashington—Postit"* qëndrojshin solemnisht

dhe mendojshin sa bukur e dhimbshëm âsht që burizanxhijt u bijnë burijave në këtë Tokë të zotit, kurse tri batare ua shurdhuen veshët.

Aty ku duhej t'ishte krahnori i tij, i vunë

Medaljen e Kongresit, kryqin D. S. O., Medaljen ushtarake franceze, Kryqin luftarak të Belgjikës, Medaljen e artë italiane, dekoratën Virtutea militera që e dërgoi mbretnesha rumune Marija, Kryqin luftarak të Çekosllovakis, dekoratën polake Virtuti militari, kunorën që e dergoi prej Njujorku Hamillton Fish — i riu dhe gjerdanin e vogël që e dha deputacioni i lëkurëkuqëve prej Arizone të lyem me ngjyrna luftarake dhe të stolisun me pupla. Gjithë Vashingtonasit prunë lule.

Vudro Vilsoni pruni nji kunorë lulëkuqe.

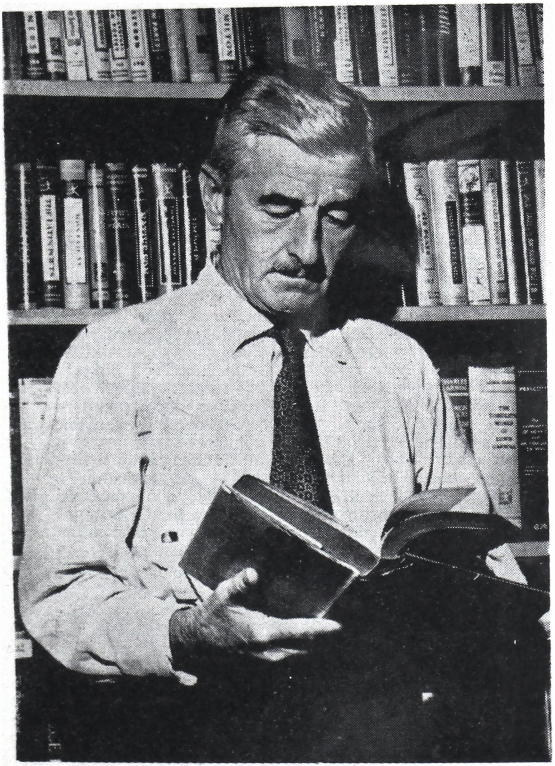

УИЉЕМ ФОКНЕР

UILJEM FOKNER lindi më 1897, në katundin Nju Albani, n'afërsi të qytetit Oksford, SHBA. Shkollën nuk e ndoq me rregull, megjithse lexonte mjaft. Në luftën e parë botnore hyni n'aviacionin ushtarak britanik; dy herë qe rrëxue dhe njiherë plagosë në luftë; mbas mbarimit të luftës, u kthye në SHBA dhe, tue shfrytzue privilegjin e luftarit, u regjistrue në fakultet edhe pa kualifikimet formale, por nuk diplomoi. Punën e vet të parë letrare, poemën, e botoi më 1922, ndërsa suksesin e parë e mbërrijti me tregimin „Strehimi", më 1931, plot me tmere sadiste, „me tregimin më të tmershëm që kam mujtë me trillue", të shkruem për të fitue të hollat, që punimet e tija më të mira nuk ia bijshin. Sepse, mbrenda kësaj kohe Fokneri botoi nji përmbledhje vjershash dhe disa romane e tregime, tue gjallnue disi si postier, gazetar, zdrukthëtar, kujdestar nate në centralin e elektrikut, bojaxhi etj. Mirëpo, vetëm në saje të këtij tregimi, të xhiruem edhe për film, Fokneri u bâ i njoftun dhe i pruni io vetëm sukses material, por zgjoi interesim edhe për punimet tjera të tij. Cikli i romaneve për qytetin „Xhefferson" (Oksford, SHBA), në të cilat paraqiti historin shoqnore të Jugut amerikan, degjenerimin e shkatërrimin e „zotnillëkut të vendasve" dhe ashpërsin e papërfilljen e „ardhacakëve", i pruni famën botnore dhe çmimin Nobel për letërsi. „Ky âsht kronist i shkatërrimit, mbrapshtitve, shtrembnimit dhe mizerís".

Kur vdiq zojusha Emilia Grirson, mbarë qytetи ynë i erdhi në vorrim; mashkujt prej njifarë respekti të butë ndaj përmendores së rame, e femnat kryesisht prej kurreshtjes, me pá mbrendin e shtëpis, të cilën askush, përveç nji shërbtori plak — njikohsisht kopshtar dhe kuzhinier, — nuk e kishte pá së paku tash dhetë vjet.

Kjo shtëpi, dikur e bardhë, ishte e madhe, katërkandshe, e stolisun me kybe, pyrgje dhe balkone në stilin e randë të hijshëm të shtatëdhetëvjetshit, gjindej në rrugën tonë dikur mâ të mirë. Por garazhet dhe magazet e pambukut pushtuen sipërfaqet dhe zhdukën madje edhe shtëpijat mâ të famshme t'asaj ane; mbeti vetëm shtëpija e zojushës Emilia, kështuqë balli i saj i shembun ngrihej kokëfortsisht dhe me koketeri përmbi qerret me pambuk dhe pompat e benzinës — turp e mâ. Zojusha Emilia shkoi tash me iu bashkue përfaqsuesave t'atyne emnave të famshëm, të cilët, në vorrezat e mbjelluna me druqedër, shtriheshin ndërmjet vorreve t'ushtarëve të paemën të Luftës qytetare, që u vranë në betejën afër Xhefersonit.

Sa ishte gjallë, zojusha Emilia qe traditë, shërbim dhe kujdes; njifarë detyrimi trashigues i qytetit, që filloi n'at ditë, të 1894, kur kryetari i bashkis, koloneli Sartoris — ai që shpalli urdhnin se asnji Zezake nuk guxon me dalë në rrugë pa përparëse — e liroi nga

pagimi i tatimit, e ky lirim filloi ç'prej vdekjes së të jatit të saj dhe zgjati tanë jetën. Kjo nuk don të thotë se zojusha Emilia ka marrë lëmoshë. Koloneli Sartoris pat trillue nji tregim të komplikuem, se si i ati i zojushës Emilia i paska dhanë hua qytetit disa të holla, e qyteti, i shtymë prej interesash afariste, mâ shum pëlqente me e kthye këto hua në këto mënyrë. Vetëm njeriu i kohës së kolonelit Sartoris, dhe i botëkuptimeve të tija, ka mujtë me trillue nji tregim të tillë, e vetëm grueja ka mujtë me i besue.

Kur breznija e ardhshme, me idena mâ moderne, zuni vendet e këshillatarëve dhe të kryetarëve në bashki, ai vendim shkaktoi njifarë pakënaqsije të vogël. Me nji kallnuer i dërguen me postë vërejtjen për tatim. Erdhi frori, e ajo nuk përgjegji kurrgjâ. I dërguen letër zyrtare dhe e lutën të vijë në bashki, kur të mundet. Mbas nji jave i shkroi vetë kryetari i Bashkis, tue i propozue që të shkonte vetë ke ajo, ose t'i dërgonte automobilin e vet, e si përgjegje muer nji copë letre forme të vjetër, të shkrueme me kaligrafi të hollë, të rrjedhshme dhe me ngjyrë të zbehtë, me të cilën e njoftonte se ajo qysh kur nuk ishte tue dalë aspak prej shtëpije. Letrës i kishte bashkanjitë edhe vërejtjen për tatim, pa kurrfarë sqarimi.

Këshilli i bashkis u mblodh në nji kunved të posaçëm .Nji delegacion u nis te ajo, trokiti në derë, në të cilën nuk kishte hy asnji vizitues qyshse, para tetë a dhetë vjetsh, pushoi me dhanë orë vizatimesh në porculan. Zezaku plak u priu në paradhomën e errët, prej së cilës ngriheshin shkallët në hije edhe mâ të madhe. Ndihej era e pluhunit dhe e vjetërsis — ajr i zabollueshëm, i lagësht. Zezaku u priu mandej në salon. Aty gjindej nji mobilje e madhe e mbulueme me lëkurë. Kur Zezaku hapi perdet e njenës dritare, panë se lëkura ishte plasaritë; e kur u ulën, rreth tyne u çue nji ré pluhuni, thërmijat e të cilit përziheshin në nji të vetme rreze diellí. Para votrës, në kambalecin e praruem të nximë, qëndronte portreti i punuem me laps i të jatit të zojushës Emilia.

Njerzit u çuen, kur hyni ajo grue e vogël, e trashë, në të zeza, me zinxhir florini që i binte deri në bel e

zhdukej në brez — tue u mbajtë me bastun prej eboniti me dorëz florini të nxirnë. Eshtnat e saj ishin t'ima dhe të lehta; prandej ndoshta te ajo ishte trashsi ato që te femnat tjera duhej t'ishte vetëm plotsi. Dukej e frytë, si trupi që ka ndêjtë shum n'ujë të kahershëm, dhe ishte gjithashtu e zbehtë. Syt e saj, të fundosun në fytyrë të majme, dukeshin si dy copa qymyri të ngululna në topin e brumit dhe fluturojshin prej njanës fytyrë në tjetrën ndërsa vizituesat flitshin pse kishin ardhë.

Ajo nuk u tha me u ulë. Vetëm qëndronte te dera dhe ndëgjonte e qetë atê që flitte, derisa ky nuk belbëzoi dhe heshti. Mandej mujtën me ndëgjue trokitjen e orës që nuk shifej në fund të zinxhirit të florinjtë.

Zani i saj ishte i thatë dhe i ftoftë. „Unë nuk paguej tatim në Xheferson. Këtê ma ka spjegue koloneli Sartoris. Ndoshta ndonjani prej jush mund të shiqojë arshivën e qytetit, për t'u bindë."

„E kemi shique qyshkur. Na jemi këshillitarë të qytetit, zojush Emilia. A nuk ju ka ra në dorë vërejtja për tatim, me nënshkrimin e sherifit?"

„Po, më ka ra në dorë njifarë letre," tha zojusha Emilia. „Ndoshta ai e mendon vehten si sherif... Unë nuk paguej tatim në Xheferson."

„Mirëpo, a dini, në libra nuk egziston kurrgjâ në lidhje me këtê. Na duhet t'i përmbahemi —"

„Drejtojuni kolonelit Sartoris. Unë nuk paguej tatim në Xheferson."

„Po, por, zojusha Emilia —"

„Drejtojuni kolonelit Sartoris." (Nga vdekja e kolonelit Sartoris kishin kalue tashmâ jo mâ pak se dhetë vjet.) „Unë nuk paguej tatim në Xheferson. O Tob!" Erdhi Zezaku. „Përcjelli këta zotnij."

II

Në këtë mënyrë i dërmoi plotsisht, njisoj sikurse i pat dërmue para tridhetë vjetsh etnit e tyne në pikëpamje t'asaj ere. Kjo pat ngja dy vjet mbas vdekjes së të jatit e pak kohë mbasi e pat lanë i dashtúni i saj

— ai për të cilin mendojshim se do të martohet me të. Mbas vdekjes së të jatit dilte shum rrallë; e kur shkoi i dashtuni i saj, njerzit pothuej nuk e shifshin aspak. Disa zoja muerën guximin me i shkue për vizitë, por nuk qenë pranue dhe të vetmin shêj se në shtëpi ka jetë e jepte Zezaku — atëherë ende njeri i ri — i cili, me shportë pazari në dorë, hynte në shtëpi dhe dilte prej saj.

„Po ku mundet mashkulli — i cilido mashkull — me mbajtë kuzhinën në rregull," thanë zojat; prandej nuk u habitën kur u çfaq era. Kjo ishte edhe nji lidhje ndërmjet botës së thjeshtë e të gjallë dhe Grirsonëve krenarë dhe të fortë.

Nji fqinjë, njifarë grueje, iu ankue kryetarit të bashkis, gjykatsit Stivens, tetëdhetëvjeçar.

„Po mirë, zojë, çka dëshironi me bâ unë aty?" tha ai.

„Po si, more, urdhnojeni le të pushojë njiherë," tha grueja. „A nuk egziston kurrfarë ligji?"

„Jam i bindun se nuk do të ketë nevojë për këtë," tha gjykatsi Stivens. „Padyshim âsht më mes ndonji gjarpën a mi i madh, që do ta ketë mbytë n'oborr ai Zezaku i saj. Ia them atij këtë."

Në nesre i erdhën edhe dy ankesa, ndërsa nji njeri frigacak lutej. „Njimend, detyrohemi me ndërmarrë diçka, kryetar. Unë jam njeriu i fundit që dëshiroj me shqetsue zojushën Emilia, por detyrohemi me ndërmarrë diçka." At natë u mblodh këshilli i bashkis — tri mjekrra të thime dhe nji njeri i ri, antar i breznis së re.

„Po kjo nuk do mend," tha ai. „Thuejini ta pastrojë shtëpin. Epni njifarë afati të caktuem, e nëqoftëse nuk e zbaton urdhnin..."

„Dreq o punë, zotni," tha gjykatsi Stivens, „a mendoni që mund t'i thohet në fytyrë nji dame se i vjen erë e ndytë?"

Kështu, natën tjetër, mbas mesnate, katër njerëz kaluen nepër barishten e zojushes Emilia dhe filluen me përgjue rreth shtëpije si hajdutët; nuhatshin temelin dhe hapsinat e podrumit, ndërsa njani prej tyne lëvizte dorën horizontalisht, si t'ishte tue mbjellë, hidhte diçka prej thesit që i varej në krah. Thyen derën e podrumit,

e pluhnuen me gëlqere, e mandej banë të njajtën gjâ edhe me të gjitha ndërtesat tjera të dorës së dytë. Kur u kthyen nepër barishte, nji dritare që pat qenë e errët, tash ishte ndriçue, e zojusha Emilia qëndronte afër saj, torzo vertikale dhe e palëvizshme, si idhull, kurse drita ishte mbrapa saj. Ata kaluen ngadalë nepër barishte dhe u tretën në hijen e vargut të çiçibanozave në rrugë. Mbas nji jave a dy, era e keqe u zhduk.

Kjo pat ngjâ atëherë, kur botës nisi përnjimend me iu dhimb. Tue iu kujtue se si zoja Vajet plakë, halla e saj gjyshe, pat luejtë mençe krejt, mâ në fund, bota e qytetit tonë ishte bindë se Grinsonët janë bâ tepër krenarë, mâ shum se sa u jepte të drejtë gjendja e tyne e vërtetë materiale. Askush prej njerëzve të vegjël nuk ka qenë mjaft i mirë për zojushën Emilia dhe ata të sajt. Mjaft gjatë kemi mendue për ta si për tablllo: në fund, zojusha Emilia, shtathjedhun, në të bardha, e përpara dukja e irnosun e të jatit, kthye me shpinë kah ajo, me kërbaç në dorë. Kësisoj, kur i mbushi tridhetë vjet dhe pat mbetë gjithnji e pamartueme, na nuk ishim fort të kënaqun për këtë punë, por na pëlqente ndjenja e hakmarrjes; madje edhe tue marrë parasysh çmendjen familiare, ajo nuk do t'i largonte të gjitha rasbet, sikur këto të sendorsoheshin përnjimend.

Kur i vdiq i ati, u përfol se i ka mbetë vetëm shtëpija, prandej bota kënaqej për këtë gjâ me njifarë dore. Mâ në fund, do të munden me ndie dhimbsuni për zojushën Emilia. E vetme në botë dhe e vorfun, do të bâhet mâ e ndërgjegjshme. Tash do ta dijë edhe ajo ç'âsht mjerimi dhe ç'âsht dëshprimi, kur detyrohesh m'e sjellë dy herë çdo metelik.

N'e nesre mbas vdekjes së tij, të gjitha zojat u përgatitën me e vizitue, me i shprehë ngushllim dhe me i ofrue ndihmë, siç âsht zakoni te na. Zojusha Emilia i priti para dere, e veshun si rëndomë, pa gjurmë piklli mi në fytyrë. U tha se baba i saj nuk ka vdekë. Kështu veproi tri dit, megjithse kishtarët dhe mjekët vijshin me e bindë për t'u lejue me bâ vorrimin. Dhe mû atëherë, kur vendosën me zbatue ligjin dhe me përdorë fuqin ajo u sëmund nervash, e njerzit e vorrosën me të shpejtë babën e saj.

Atëherë nuk thojshim se âsht e mârrë. Besojshim se ka qenë e detyrueme me veprue asisoji. Na kujtoheshin të gjithë djelmoshat që i kishte përzanë baba i saj, prandej e dijshim se ajo, mbasi ka mbetë pa kërkend në botë, detyrohet me u mbajt plot gërç për atë që e ka plaçkitë, ashtu sikurse ngjan shpesh.

III

Mjaft gjatë qe e sëmundë. Kur e pamë rishtas, flokët i kishte shkurtue e dukej si vajzë e vogël dhe ngapak u ngjante engjujve në dritaret laramane të kishave — dukej disi tragjike dhe e bekueme.

Bashkija e qytetit posa kishte lidhë kontratat me rregullue trotuaret, kështuqë punimet filluen në verë, mbas vdekjes së të jatit të saj. Sipërmarrja ndërtimore pruni edhe Zezakët, edhe mushkat, edhe maqinat, edhe një kujdestar, të quejtun Homer Baron — një Jenki kolos, zeshkan, të zhdërvjellë, me zâ të trashë dhe sy mâ të shkëlqyeshëm se fytyra. Grupet e vocrrakëve shkojshin mbas tij me ndëgjue si qorton Zezakët ndërsa Zezakët këndojshin rithmikisht me ngritjen dhe lëshuemjen e kazmës. Ai u njoft shpejt me të gjithë në qytet. Sa herë që ndëgjojshit në ndonji skver qeshje të pafrenueshme, Homer Baroni ishte aty mû në mes të grupit. Mandej filluem me e pá, të dieleve mbasdite, se si me zojushën Emilia vozitej në karrocën e lehtë me rrota të verdha, të cilën e ngrehte nji palë dorish.

Në fillim gëzoheshim, që zojusha Emilia po dëfrehet, sepse të gjitha zojat thojshin, „Natyrisht, nji Grirsoneshë nuk mund të mendojë kurr gjâ serioze për ndonji të Veriut, e aq mâ pak për nji puntor." Madje ishin edhe të tjerat, mâ të moçme, që flitshin se as pikllimi nuk mund të ndikojë që dama e vërtetë të harrojë noblesse oblige — tue mos e quejtë këtê noblesse oblige. Thojshinë vetëm, „E shkreta Emilia. Do të duhej t'i vinte farefisi." Kishte njifarë farefisi n'Alabama; mirëpo para shum vjetësh ishte zanë i ati i saj me ta rreth pasunis së zojës Vajet, t'asaj grueje të marrë, kështu që dy familjet i ndërprenë marrëdhanjet.

Qyshse mâ të moçmit thanë, „E shkreta Emilia," filloi pëshpëritja. „A mendoni se njimend âsht kështu?" i flitshin njani tjetrit. „Natyrisht, bash njashtu. Çka mund të jetë tjetër..." Këto flitshin me pëshpëritje, në besim, tue shushuritë mëndafshi a sateni, mbrapa perdeve të lëshueme, që të mos hyjë mbrenda dielli, të dieleve mbasdite kur ndëgjohej trokitja e lehtë dhe e shpejtë e kambëve të kalit. „E shkreta Emilia."

Ajo e mbante kokën mjaft nalt — madje edhe atëherë kur mendojshim se ka ra. Dukej se kërkonte, mâ shum se asnjiherë, me ia njoftë dinjitetin e të fundit të rrâjës së Grirsonëve; si t'i nevojitej ky kontakt me njerzit e gjallë për të vërtetue largsin e saj. Njisoj si atëherë, kur bleu helm për mij, arsenik. Kjo pat ngjâ nji vjet mbasi patën fillue me e thirrë „Emili të shkretë,", kur kishin shkue me e vizitue dy kushërina të saja.

„Due pak helm," i ka thanë kjo barnatorit. Atëherë i ka pasë kalue të tridhetat, e megjithatë ishte grue e imtë, madje edhe mâ e hollë se rëndomë me sy të ftoftë, të zez e krenarë në fytyrë, lëkura e së cilës ishte e ngrehun mbi tamtha dhe rreth syve, sikurse paramendoni që duhet të duket fytyra e rojtsit të vendit të shêjtë. „Due pak helm," ka thanë.

„Siurdhnoni, zojushë Emilia. Çfarë helmi? Për mij, apo jo? Unë do të ju reko —"

„Due mâ të mirin që keni. Nuk m'interesón çfare âsht."

Barnatori numroi disa. „Mbysin çdogjâ pa përjashtim — deri dhe elefantin. Por ju doni —"

„Arsenik" tha zojusha Emilia. „A âsht i mirë?"

„Cili... arseniku? Po, zojushë. Por, ju doni —"

„Due arsenik."

Barnatori e shiqoi. Ajo e shiqoi këtê, me trup të ngrehun, me fytyrë të fortë si guri. „O, siurdhnoni," tha barnatori. „Si të doni ju. Mirëpo, ligji më detyron që të më thoni për çka ju nevojitet arseniku."

Zojusha Emilia vetëm e shiqoi me krye të shtrembnuem, për të mundë me kundrue në sy, kështuqë ai largoi shiqimin dhe shkoi, muer arsenikun dhe e mbështolli. Pakon e vogël ia dorzoi vocrraku i zi ndihmës; barnatori nuk u kthye. Kur e hapi ajo pakon e vogël

në shtëpi, në kuti, nën rrashtë e kërsîj, shkruente „Për mij."

IV

Kështu, pra, n'e nesre të gjithë thamë, „Do të mbytet"; dhe thamë se kjo do t'ishte mâ së miri. Kur filluem me e pá me Homer Baronin, flitshim· „Do të martohet me të." Mandej thamë, „Do t'i mbushet mendja medoemos," për arsye se vetë Homeri e kishte thanë këtë njiherë — ai pêlqente shoqnin dhe dihej se pin me njerëz të rij në klubin e Drenit — „se ai nuk âsht njeri për martesë." Mâ vonë, kur kalojshin të dielave mbasdite në karrocën e lehtë, zojusha Emilia me krye të çuem nalt, kurse Homer Baroni me kapele të shtrembnueme dhe me cigare në dhambë, tue mbajtë në dorzën e verdhë kamxhikun dhe frêjt, flitshim mbrapa perdeve, „E shkreta Emili."

Mandej disa zoja filluen me folë se kjo âsht marre për qytet dhe shembull i keq për rinin. Mashkujt nuk dojshin me u përzie, mirëpo zojat mâ në fund e bindën priftin baptist — familja e zojushës Emilia i takonte kishës episkopale — me e vizitue. Ai nuk pranoi anjiherë me na thanë ç'ka ngjâ gjatë bisedimit, por as nuk dëshironte mâ me shkue atje. Javën tjetër ata u vozitën prap rrugëve, kështuqë n'e nesre e shoqja e priftit u shkroi letër kushërijve të zojushës Emilia n'Alabama.

Tash kishte në shtëpi prap kushërij t'afërm, e na pritshin me pá· ç'do të ngjajë. Në fillim nuk ngjau kurrgjâ. Prandej filluem me besue fort se do të kunorzohen. Ndëgjuem se zojusha Emilia kishte qenë te argjentari dhe se kishte porositë të gjitha gjanat e nevojshme për toaletë mashkulli, prej argjendi, me monogramin H. B. në secilën copë. Mbas dy ditësh ndëgjuem se ka ble rrobe dhe tesha mashkujsh, madje edhe këmishën e fjetjes, prandej thamë, „Kanë vû kunorë." Përnjimend na erdhi mirë. Na erdhi mirë, sepse ato dy kushërina ishin shum mâ tepër Grirsone se sa zojusha Emilia.

Kështu, pra, nuk u habitëm kur Homer Baroni shkoi — rrugët, qysh para nji kohe bukur të mirë, kishin qenë gati. U dëshpruem pak pse nuk pat përcjellje të hapët mirëpo besojshim se ka shkue me përgatitë çka duhet për ardhjen e zojushës Emilia, ose me i dhanë rast me u lirue nga kushërinat. (Ishte ky komplot atëherë dhe të gjithë ia mbajshim anën zojushës Emilia dhe dëshirojshin me i ndihmue që t'i mashtrojë kushërinat.) Mbas nji jave, njimend, ato shkuen. Dhe, mû njashtu sikurse pritshim, mbas tri ditsh u kthye Homer Baroni. Nji fqî kishte pá se si Zezaku sherbëtor, në muzgun e nji nate, e kishte lëshue me hŷ në shtëpi kah dera e kuzhinës.

Kjo ka qenë hera e fundit që âsht pá Homer Baroni. E për nji kohë edhe zojusha Emilia. Zezaku hynte në shtëpi dhe dilte prej saj me shportë në dorë, por hymja kryesore mbeti e mbyllun. Herëherë e shifshim për nji ças afër ndonji dritareje, si at natë kur patën hjedhë njerzit gëlqere, por në rrugë nuk u çfaq afër gjashtë muej. Atëherë kuptuem se âsht dashtë ta pritshim edhe këtë gjâ; si t'ishte edhe kjo cilsi e të jatit të saj, që kishte mbytë në të aq herë jetën e grues, aq e fortë, aq e madhe, sa të mundte me vdekë.

Kur e pamë mandej prap zojushën Emilia, ajo ishte shëndoshë, e flokët i ishin ngatrrue. Mbrenda disa vjetve t'ardhshëm flokët e saj filluen me u thî gjithnji e mâ, derisa u bânë si hini, e nuk u thî mâ. Deri në ditën e vdekjes së saj, në moshën shtatëdhetë e katër vjeçe, i qëndroi kjo ngjyrë hini.

Prej asaj kohe, hymja kryesore e shtëpis së saj ishte e mbyllun, përveç mbrenda nji kohe prej gjashtë a shtatë vjetsh, kur i pati afër katërdhetë dhe jepte orë vizatimi në porculan. Nji dhomë të katit përdhés e pat rregullue si atele, kështuqë vajzat dhe mbesat e bashkohorëve të kolonelit Sartoris vijshin njisoj të rregullueme dhe në të njajtën frymë sikurse shkojshin të dielave në kishë, me njizetepesë qindarë për tasin e kishës. Mbrenda kësaj kohe, pagesa e tatimit prej saj qe anulue.

Breznija e re mandej u bâ shtyllë e kurrizit dhe shpirt i qytetit, kurse nxanset e saj u rritën dhe u martuen, e vajzat e veta nuk i dërguen te ajo me kutija të

bojës, brusha të mërzicme dhe fotografi të preme prej fletoreve t'ilustrueme për femna. Dera kryesore qe mbyllë mbas nxanses së fundit dhe mbeti e mbyllun përgjithmonë. Kur filloi me u shpërnda posta nëpër qytet, vetëm zojusha Emilia nuk lejoi që ta vejnë mbi derën e saj numrin e metaltë dhe arkën postale. As me ndëgjue nuk deshti.

Ditë për ditë, muej për muej, vjet për vjet shifshim se si Zezaku thîhej gjithnji e mâ dhe se si dilte dhe hynte në shtëpi me shportë në dorë. Për çdo dhetuer i dërgojshim vërejtjen për tatim, e ajo mbas nji jave na e kthente me postë dhe borxhi mbetej i papaguem. Ndonjiherë e shifshim në dritaren e katit përdhes — ajo padyshim e kishte lanë jashtë përdorimit katin e sipërm të shtëpis së vet — dhe dukej si bustë e skalitun e ndonji idhulli në kybe· kështuqë kurr nuk dijshim a âsht tue na shique apo jo. Kështu kalonte prej njanës brezni në tjetrën — e dashtun, zemërgur, e paafrueshme, e qetë dhe e çudiçme.

Edhe kështu vdiq. U sëmund në shtëpin plot pluhun dhe hije, e kujdesej për tê vetëm Zezaku i lodhun. Nuk kemi dijtë madje as që âsht e sëmundë; qyshkur patëm heqë dorë me marrë vesh gjâ nga Zezaku. Ai nuk bisedonte me askend, sigurisht as me tê, sepse zani i ishte gërvishtës, si i ndryshkun nga papërdorimi.

Vdiq në nji dhomë të katit përdhes, në shtrat të randë prej arre, me krye në jastëk, të verdhë dhe të mykun nga vjetërsija dhe mosajrosja në diell.

V

Zezaku i priti zojat e para në hymjen kryesore dhe u priu në shtëpi, e derisa pështpërtshin ngadalë dhe hidhshin shiqime të shpejta dhe kurreshtare nëpër dhomë, ai u zhduk. Kaloi nëpër krejt shtëpin, doli prej derë së mbrapme dhe askush nuk e pá kurr mâ.

Ato dy kushërina erdhën menjiherë. E vorrosën në nesre, në pranin e qytetarëve, që kishin ardhë me pá zojushën Emilia nën grumbullin e luleve të bleme, me portretin e të jatit të saj, pamja e parafytyrueme e të cilit

rrinte pezull mbi arkivol ndërsa zojat pështpëritshin dhe murmurojshin tmershëm; edhe njerzit tepër të moçëm — disa prej tyne me uniforma të brushosuna nga koha e Luftës qytetare — bisedojshin në teracë dhe në kopsht për zojushën Emilia, si t'ishte mocanike e tyne, tue besue se kanë luejtë me tê, e ndoshta edhe se i janë sjellë përrreth, tue përzie kohën me progresionin e saj matematik, sikurse u ngjan shpesh pleqve, për të cilët tanë e kaluemja nuk âsht rrugë që zhduket në largsi, por, përkundrazi, livadh madhështuer, të cilin dimni nuk e rreh kurr plotsisht, e ndame tash prej tyne me fytin e ngushtë të dekadës së fundit.

Tashmâ e dijshim se në katin e sipërm âsht nji dhomë, në të cilën nuk kishte shkelë kambë njeriu tash katërdhetë vjet, e tash do të detyrohen me e hapë për dhunë. Njerzit pritën njiherë që zojusha Emilia të vorroset nën dhe, e mandej e hapën at dhomë. Dukej se thyemja për dhunë e derës e ka mbushë dhomën me pluhun të shumtë. Njifarë mbulese e hollë, e ashpër, për të vdekun si të kishte mbulue gjithçka n'at dhomë, të rregullueme dhe të stolisun si për bashkëshortorë të rij: mbulonte perdet e zbehta ngjyrë drandofilli dhe abazhurin, tryezën e vogël për toaletë, vargun e shisheve të vogla e të bukura prej kristali dhe gjanat e nevojshme për toaletën e mashkujve nga argjendi i nximë, aq i nximë sa që as monogrami nuk njifej mâ. Ndër këto gjindej qaforja me kravatë, mû si t'i kishte lanë dikush aty pak mâ parë, e kur i çoi njeriu, në tryezën e vogël mbeti gjysëmhana e zbehtë prej pluhnit. Përmbi karrikë ishin vû rrobet, të palosuna me kujdes; nën karrikë dy këpucë dhe çarapat e hjedhuna. Vetë njeriu gjindej i shtrimë në shtrat.

Qëndruem mjaft aty, me shiqim të ngulun n'at zgërdhimje të thellë e të thatë. Trupi padyshim kishte qenë dikur në ndonji pozitë të përqafuni, mirëpo tash, andrra e gjatë, mâ e qëndrueshme se dashunija, e cila mposht madje edhe zgërdhimjen e dashunis, e kishte bâ burr me brina. Ajo që kishte mbetë prej tij, qelbë nën atê që kishte mbetë prej këmishës së tij të fjetjes, ishte bâ e pandashme prej shtratit ku gjindej i shtrimë; edhe mbi tê dhe mbi jastekun pranë tij kishte ra ajo

mbulesë horizontale e pluhurit të durueshëm dhe të përhershëm.

Mandej vërejtëm se në jastekun tjetër kishte mbetë vendi i thelluem prej kres së dikujt. Dikush prej nesh çoi diçka prej atij vendi dhe, të kërrusun përpara, e tue ndie në birat e hundës at pluhun të papashëm dhe të vrazhdë, pamë bishtalecin e gjatë të flokëve ngjyrë hini.

STIVÉN VINSENT BENE

STIVËN VINSENT BENE (1898—1943) lindi në Betllehem, shteti Pensilvani, SHBA. Mbasi kreu studimet n'Universitetin e Jelsit, studjoi një kohë në Sorbonë, e mandej, deri në fund të jetës, u muer vetëm me punë letrare. Botoi dhetë përmbledhje vjershash, disa romane, një numër tregimesh dhe dy libreta operash. Poet i „sqenës amerikane", Bene shkroi më së miri balada dhe tregime të shkurta; në disa prej tyne paraqet të kaluemen e Amerikës, si bje fjala, në poemën narative „Trupi i Xhon Braunit", e cila i pruni, më 1929, çmimin amerikan për poezi; të tjerat janë të frymzueme nga folklori, sikurse tregimi i shkëlqyeshëm „Djalli dhe Deniel Vebsteri", i cili u bâ „klasikë e vogël dhe u shndërrue n'opera madhshtore"; kurse disa janë andrrime të tmershme dhe fantastike mbi shkatrrimin e Njujorkut, të cilin e shkatrrojnë në heshtje termitet ose në të cilin maqinat mbizotnojnë njerzit.

E due, edhe dimnit edhe verës. Mirëpo më duket, mâ së shumti e due kur fillon ajo vapë e vërtetë, e mandej për nji kohë të shkurtë i lëshojnë hidrantat dhe fëmijt fillojnë me u strëpikë n'ujë. Atëherë zhurma zgjat deri mbas orës dymbëdhetë, e nëqoftëse shiqoni në dritare, do të shifni nji njeri me këmishë, pa setër, se si bashkë me gruen e vet të trashë rrin para dyqanit, në karriga kuzhine. E dij se kjo gjâ âsht e çuditshme. Mirëpo, unë e due këtë Njujork të tillë.

Jo, unë kam lindë në Bruklin, por ai vend nuk më kujtohet fort. Mâ vonë u shpërngulëm n'Anën Lindore, para se të fillojsha me mbajtë ndërmend. Baba im plak ndreqte orët — padyshim prej këndej rrjedh prirja ime me arnue kurdoherë ndonji send. Ai punonte te Logani, në të Katërmbëdhetën rrugë, dhe më kujtohet se si qeshë dëshprue kur pata marrë vesh se dyqani nuk ishte vetëm i tij. Ai ishte Zviceran, nana Irlandeze, kurse unë kam trashigue cilsit e të dyve. Këto cilsi zakonisht pajtohen mjaft, mirëpo ndonjiherë edhe rrihen ndërmjet vedi.

Tash e dij se ai kishte halle të veta, mirëpo kur isha fëmi· ketë nuk e dijsha. Ai flitte gjithmonë për nji vend të mrekullueshëm, jashtë qytetit, me zogj. Mirëpo, kurr nuk mbërrijti atje. Njiherë a dy herë, para lindjes sime — mora vesh mâ vonë — kishte provue me u

shpërngulë në nji qytezë, por gjithmonë ngjante diçka, kështuqë detyrohej me u kthye mbrapa në qytet. Në të vërtetë, nuk i vinte keq për këtë, mirëpo ia merrte mendja se nuk duhet me i rritë fëmijt n'at vend. Por, nana thoshte gjithmonë se kjo ishte punë për të. Ajo na ka edukue mirë, e mue m'i ka puthë të dyja faqet, kur në shkollën e sh. Alojzit fitova medaljen e argjentë për bukur-shkrim. Unë nuk i pata tregue se e kisha fitue medaljen në saje të kërcnimit që i pata bâ Xheri Tullit, se do të pagojë shrejtë sikur të shkruente mâ bukur se unë. Ai gjithmonë fitonte shpërblime, e unë mendova se tashmâ ishte kohë e fundit që edhe vetë të fitojsha njiherë nji shpërblim, e ta çojsha dhe ta tregojsha në shtëpi. Plaku më punoi për të nji kuti të vogël druni, e në mbulesë gëdhendi inicialet e emnit tim. Ju desht pak mâ tepër kohë me e punue — ai punonte ngadalë por me kujdes — por mbeti shum i kënaqun. Ashtu edhe unë.

Unë ndoshta nuk dij me tregue mirë, sepse kur filloj me mendue për këtë, çdo gjâ më përzihet. Të pyesin se si dukej qyteti n'at kohë ,e çka me u thanë? Më kujtohen tramvajet me kuaj, natyrisht, edhe dritat e gazit nëpër rrugë, edhe gërshetimi i telave mbi krye si ndonji pëlhurë fantastike marimangash — dhe qerrja e madhe postale. Mirëpo, kur fillon me mendue, nuk din a ke të drejtë apo jo. Plaku im ka pasë mustakë të mëdhej, të thimë, që hapeshin si krahët, dhe gjithmonë mbante gjysëmcilindrin, kur shkonte në punë. Ai gjysëmcilindër ka qenë disi mâ i rrumbullakët se këta që i punojnë sot — do ta njifsha ndër nji milion të tjerë — por tash nuk báhen mâ. E kur piqte nana, krejt shtëpia i vinte era bukë të vërtetë taze. Polici i parë që kam pá qëndronte nën fenerin e gazit dhe sillte pendrekun e vet para barkut. E thirrshim z. Rajan, e unë mendojsha se âsht njeriu mâ i madh e mâ i trashë në botë. Natyrisht kjo âsht diçka që mbahet mend. Kjo, edhe qerrja për stërpikje, edhe mbasditja e errtë në rrugë, edhe plaka e skuqun, e cila në mbramjet e dimnit, kur rrëshqasin kuajt n'akull, shet gështeja të nxehta nën rrugën e ngritun të tramvajit.

Megjithatë, qyteti nuk ishte kaq i madh atëherë. Më kujtohet kur ka qenë Utija ndërtesa mâ e naltë, dhe

kur turistat blejshin kartolina, njisoj si tash, me nji ndryshim se tash i blejnë fotografit e ndërtesës Empajer Stet. Asht ndërtue edhe pa dijtë na se si, dhe âsht ngrehë nalt, në qiell. Askush nuk vendoste për këtê — e qyteti rritej si ndonji rrugaç dhe shife si u bâ. Qytet, po them — po, qytet. Më kujtohen dajët e mij, irlandezë të gjatë e të buzëqeshun, kur ia behshin në shtëpi dhe e kapshin nanën e fillojshin me ia hjedhë njani tjetrit, tue e puthë, derisa nuk fillonte ajo me u ra fytyrës. Ajo ka qenë për ta gjithmonë Keti e vogël· zogëz, megjithse kishte heqë mjaft derisa ishin çue ata në kambë të veta. Më kujtohet kur daja All pat hy në punë të zjarmfiksat dhe pat ardhë me na tregue uniformën e tij të re, krenar si pavoda. Ka qenë njeni i zhvilluem bukur, kurse helmeta e tij zgjonte admirim. Vdiq me rastin e nji djegëje në kuartin e konfekcionit, at vjet kur i pata mbushë gjashtëmbëdhetë vjet. Nji mur i tanë ka qenë rrëxue, njisoj sikurse kur bje guri, kështuqë dy dit të tana nuk mundën me nxjerrë trupat e tyne.

Sidoqoftë, Shoqata e zjarmfiksave organizoi nji vorrim solemn për të tre dhe të gjitha gazetat shkruen për këtê. Mendoj se kjo ka qenë shkak që më p"lcitl nana — ai ka qenë vllau i saj mâ i dashtun. Udhtova me tê në nji automobil, e ajo rrinte drejt dhe e ngurue me në petka të reja zije. Mandej më detyroi me nxjerrë copat e preme prej gazetave, e kur ra nata ndëgjova se si qante. Po më duket se edhe tash jam tue ndie vajin e saj, megjithse kanë kalue shum vjet prej atëherë.

Plaku im dhe dajët e mij silleshin me respekt ndër vedi, por në të vërtetë nuk mërziteshin font për njani tjetrin. Plaku kishte qejf me ndêjtë para shtëpis, mbas darke, me pi duhan në kamish të madh me kapak prej argjendi dhe me lexue gazetat e mbramjes. Ka qenë njeni i urtë, kështuqë kur vijshin dajët e mij, plot vitalitet dhe haré, ai nuk dinte çka me thanë, megjithse gjithmonë dërgonte me ble birrë në kafen në kthesë të rrugës. Kurr nuk mbante asnji pikë viski në shtëpi, përveç si ilaç — mirëpo i pëlqente nji gotë birrë e Sheferit· megjithse nuk e kam pá kurr ta ketë teprue. Madje as at ditë, kur erdhi në shtëpi plot trishtim, e nana i bani nji grog, por nuk desht me e pi. Unë frigohesha dhe ha-

bitesha tue e pá ditën në shtrat, me këmishë të fjetjes, të qëndisun kuq. Kur je i ri nuk të bie ndërmend se prindët e tu mund të sëmuhen apo të vdesin. Më kujtohet kjo. U shëndosh, por kur u martova unë, ai vdiq.

E donte Ajlinën, por edhe ajo sillej shum mirë me të — nuk e harroj këtë kurr. Ajo e thirrte gjithmonë „papa Vajs" — ka qenë e kujdesshme në bisedë — mirëpo, ai ia kthente menjiherë, „Vetëm papa, mein liebliches Kind." Mandej ia përkdhelte dorën tepër butsisht me majet e gishtave të vet të mëdhej dhe të zhdërvjelltë. Kjo pat ngjâ mbas vdekjes së nanës· kështuqë na vetë filluem me u interesue për të. Vajzat bâjshin çka mundshin, por, natyrisht, ato kishin familjet e veta, përveç Nelit, e cila nuk donte me ardhë, sikur t'ishin edhe të tjerët aty.

Kjo nuk do t'ishte sot turp — padyshim jo. Vajzat e reja i luten zotit me i pranue në film — kjo a s'âsht njisoj? Mirëpo, na e kemi konsiderue këtë gjâ si turp tonin. Më duket, Neli ka qenë motra ime mâ e dashtun — ajo u ka pasë ngja dajëve mâ shum se na të tjerët. Nuk do të mund të thohej se ka qenë e bukur, mirëpo ka pasë në vedi nji djall flokzi, kështuqë u martue para të gjitha motrave tjera. Edhe tash e shof fytyrën e saj të frigueme nën velin e nusnis. Kjo duket qesharake për Neli O'Marën, Drandofillen e Egër Irlandeze. O'Mara âsht thirrë gjyshi ynë — e ajo e muer këtë emën, kur iku me nji pijanec të pashoq dhe nisi me tregue kambët e veta nga sqena. Për çudi, Plakun nuk e preku shum kjo gjâ — ai kishte botëkuptime europjane për teatrin. Ndërsa nana ishte tmerue, njisoj si vajzat tjera.

Edhe unë kam qenë tmerue — për këtë shkak u rraha me tre fëmij. Edhe burri i Nelit, Ed Mini, vinte herë-herë me ndejtë në hajat; i ngjante njeriut, të cilit posa ia kanë nxjerrë dhambin; tregonte gjithçka kishte bâ për Nelin dhe se si edhe tash ishte gati me e marrë mbrapa. Ai qe njeri i mirë· s'ka dyshim, por flitte aq shum, saqë iu mbushte mendja njeriut me e gjuejtë me pushkë. Kur më ngjau edhe mue fatkeqsija, atëherë munda me kuptue më çfarë gjendje shpirtnore ka qenë.

Motrat tjera u dhanë mirë dhe me nderë — Gresi dhe Ketlina — megjithse kurr nuk e kam çmue shum

Karl Shumaherin. Ai m'i ngjante tepër ndonji copë mishi të mishtorës së tij, mirëpo ikjo âsht punë për Gresin, e jo për mue, ndërsa puna e mishtarit ka t'ardhuna të mira. Na të gjithë mendojshim se ajo ka mundë me u martue mâ mirë, por, nuk di se si, puna u krye disi. Ai ka pasë disa komplikime gjatë luftës, e mandej Karli i ri u vra në Kantinji. Si duket, tashmâ e kishte harrue këtë fatkeqsi — nuk mendoj me thanë se e ka harrue Karlin e ri. Ende e mbajnë fotografin e tij në salon, kurse uniforma duket tash e çudiçme. Mirëpo, ai dhe Xhon Polardi — ky âsht burri i Ketlinës — shum mâ mirë pajtohen tash se sa përpara. Pat zgjatë mjaft acarimi ndërmjet këtyne dy familjeve për shkak të njifarë servisi për pjekje dhe salvetave me dantel irlandez. Pra, Gresi ka qenë gjithmonë grabitse dhe ka bâ ç'mos me e shty Xhon Polardin që mos të ndihet gjallë. Mirëpo, atij i shkoi për dore me u bâ drejtor i shkollës Van Triler gjashtë muej para se të dilte në pension, — unë e kam pa zyrën e tij. Ka qenë nji prej atyne njerëzve të qëndrueshëm që shpërthejnë përpara, kështuqë nuk munden me e largue prej detyre, megjithse provuen. Tash e ka dëftesën në kornizë e cila ka domethanje të madhe për të. E dij këtë nga mënyra se si shiqon kohë-mbaskohe. Djali i tyne mâ i vogël âsht mësues në Hanter, kështuqë krenohen fort me të.

II

Nuk mund të them se kam pasë jetë të keqe, megjithse nuk doli çdogjâ ashtu si kam pritë. Sikur t'isha bashkue me daja-Martinin — ai ka qenë gjithmonë njeri shum me fat! E unë kam qenë simpati e tij, ta themi kështu. Mirëpo, nuk kam dashtë me u marrë me politikë, madje as atëherë kur u bâ udhëheqës i reonit. Ka mujtë me shkue shum përpara, mendoj, por muer orientim të gabueshëm. Ky âsht gabim i pafalshëm. Mandej, mâ vonë, pat nji fatkeqsi — kështuqë në të dyja gjykimet nuk u pajtue trupi gjykues. Mirëpo, gazetat shkruen për të mjaft, e ikjo nuk i shkëputet njeriut. Daja im i zhdërvjelltë, që flitte aq ngadalë! Më kujtohet, gjithmonë

ndiente ngapak urrejtje ndaj të gjithëve dhe e kuptojshit se ai pinte vetëm aq sa mos të mendojshit se humbte vehten, megjithse nuk afrohej krejt. E mandej, në gjyq, ishte plak me faqe të varuna dhe flokëbardhë i cili përgjigjej me vend dhe ngadalë si gjithmonë, megjithse nuk lente mbresë të mirë. Sepse, kohët kishin ndryshue — këtu qëndron puna — por, megjithatë, çka ka pasë me bâ tjetër. Atij i ka pasë hy në gjak me hypë pa zgjedhë mjete dhe me shty familjen e vet. Mue më vjen mirë që nuk qeshë interesue mâ — megjithse më ndihmoi me gjetë detyrën time të parë.

E pra, unë kam qenë i ri dhe i fuqishëm, megjithse ndoshta nuk ju merr mendja. Dojsha me hy në polici, mirëpo më doli kjo detyrë. Plaku im dëshironte ta ndiqsha rrugën e tij. Por, unë nuk kisha nge me u marrë gjithë ditën me rrotëza, zemberekë, e me qelq zmadhues në sy. N'at kohë ndërtohej hekurudha nëntoksore — qe, kështu ia kam fillue. Paguejshin mirë për kushte t'atëhershme, e unë dojsha të martohem me Ajlinën.

Çudi âsht çfarë punësh mund të zgjedhi njeriu me bâ gjatë jetës. Ju ecni nalt nëpër qytet — mirë, e dij unë këtê. Kurse unë kam punue nën tokë, kur isha në kohën mâ të mirë. Shpesh nuk mbërrin me mendue për këtê — nuk mundesh me mendue për hallin e tjetrit, e puna âsht punë, gjithkund. Mirëpo, sikur mos të kishin qenë ato mijshe, ata, emnat e të cilëve as që i keni ndëgjue ndonjiherë, ata, të cilët e kanë kalue jetën e vet nën tokë, as që do t'egzistonte qyteti, së paku jo nji qytet i tillë. Unë kam mendue herë-herë për këtê, gjatë turnit të natës, kur qetsohej çdo gjâ nalt. Të gjithë shikojshin me pushue — po, edhe pasanikët dhe kryenaltët — e na punojshim ende. Vështirë âsht me e tregue këtê në mënyrë që ta kesh krejtsisht të qartë. Ti shef në rrugë ndonji vend të mbuluem më dërrasa, taksi duhet të ndalet, e ti shan. Kurse poshtë, nën tokë, gjindet ekipa puntore dhe drita.

Të ban krenar, më njifarë dore, fakti se edhe ti je pjesë e saj — së paku ndonjiherë. Ndien si t'ishin njerzit, që ecin rrugëve, dofarë njerzish tjerë dhe se nuk kanë ide për këtê. Po më vjenë vështirë me ta spjegue — nuk di si të them. Mirëpo, jam i lumtun pse kam mbë-

rrijtë atê që kam mbërrijtë — nëqoftëse me mbërrijtë diçka don të thotë me marrë fund në tezgjahun ku ndërrohen t'imat· e mandej — pensioni. Marta dhe unë jemi të kënaqun.

Ajlina ka pritë prej meje gjithmonë mâ tepër, ndoshta me plot të drejtë. Mirëpo, të riun në moshën mâ të mirë nuk e intereson kurrgjâ tjetër përveç pozita në shoqnin ku gjindet. Ai mund të gabojë në këtë rast, por duhet me i tregue ku gabon. Mirëpo, kur diktova ç'ishte tue ngjâ, i bana cop'e grimë të gjitha mobiljet e banesës. Përnjimend. Nuk ma kishte frigën — përndryshe do ta kisha vra. Vetëm ishte ndalë e ftoftë dhe krenare me at shprehje të fytyrës si atëherë kur e pashë së pari, si e ndonji grueje të oilën nuk e ka prekë kurr kërkush. Ai ka qenë i vetëm te na, fytyrëzbehtë, nji shkurtabiq tinzak, na e kishim nji dhomë tepër dhe u bindëm mâ në fund se nuk do të na nevojitet për foshnje. Nuk u idhnova në të për shkak nji arsyeje të çudiçme: mendoj se ai kishte bâ ç'mos me qenë sa mâ i sjellshëm. Mirëpo, ajo ka qenë gjithmonë ambicioze, e fëmij nuk kemi pasë.

Qe, ai fitoi të holla — bani shum të holla para se të vdiste. Zoja Loring Masters dhe shtëpija e madhe në Long Ajland, e fëmijt që shkolloheshin ndër shkolla të shtrêjta, përveç nji djali që u vra. Kur u dha vajza, pâshë fotografin e saj në gazetë — nana në vend. Nuk i dëshirova kurrnji të keqe — i dëshirova plot fat. As nanës së saj nuk i dëshirojsha kurrnji të keqe, vetëm pyetsha vedin athue e ka prekë ai njeri. në fund të fundit. Ka ngjâ që jemi shtri njani afër tjetrit· në rini, dhe nuk kemi kërkue kurrgjâ mâ mirë. Unë e dij këtë gjâ, sepse kjo nuk harrohet. Kështu ngjante edhe me të. Por, ajo donte edhe diçka mâ tepër.

Nuk dij si t'i them të gjitha këto — kisha me dashtë, sikur të dijsha. Si mund të dij unë me shprehé çastet, kur shkon në shtëpi, rrugës së qetë, mbas turnit të natës, e njeri të gjallë nuk shef, veç kalin e qumshtarit tue shkue rrugës së vet — e të jesh i lodhun deri në palc t'eshtnave, e megjithatë i kënaqun? Si mund të dij unë me tregue këtë gjâ, që përsëritet ditëpërditë? Qyteti zgjanohet, e ti nuk vëren kurrgjâ, derisa shkon nji ditë në Park, e ndërtesat ngrihen përreth si pahí. Më kujto-

het biseda me dajën tim Matejën. Ai ka shërbye tridhetë e pesë vjet në polici, e mandej ka dalë në pension si inspektor, kështuqë, nëqoftëse e njef ndokush këtê, do ta dijë. Qe me zâ plaku m'i ka tregue shum ndryshime dhe atê se si maja e pendrekut policuer ka sëpaku aq ligj, sa përmbajnë shum kanune. Mirëpo, ai as që e ka prekë ndonjiherë, njimend.

Kjo po ma kujton at rast, kur shkova njiherë në teatër, e Neli ishte në progam. Kishte sukses, e mue m'ishin skuqë faqet prej turpit, por nuk mujta pa i duertrokitë. Edhe shiquesat e pëlqyen — e dijshin se âsht prej Avenis së tretë dhe prej rrethit të tyne. Njiherë, mbas kësaj, ia ktheva kusurin në shalter, por ajo nuk më vërejti. Askush nuk e shiqon njeriun në shalter — askush nuk din as a ka fytyrë ai. Pse po mërzitem, pra, unë? Madje, me ju thanë të drejtën, as që jam mërzitë. Por, më merr gazi ndonjiherë, kur vjen ndokush e thot, „Shif, Edi!"

A kam mbënrijtë, pakashum, me ju bâ ta parafytyroni fotografin? Sigurisht jo. E kam pa Tedi Ruzveltin, frajerin e ri, i cili posa ishte kthye prej lufte, e dhambët i kishte njisoj sikurse shifen në fotografi. U qoka me Xhon Makgroun, e kur i briti dikush prej turme „Magsi", pashë idhnimin irlandez, të bardhë dhe të rreptë, në fytyrën e tij. E kam pá kryetarin e bashkis se si i tregonte të birit harushat polare në kopshtin zoologjik — bánte nji kapelë të zezë të çudiçme, e njerzit nuk çajshin kryet për të. Mirëpo, ku âsht fillimi, ku fundi? Më kujtohet Xhon Polardi — ky âsht njeri i shkolluem — se si më pat tregue njiherë për nji qytet t'Europës, ku janë bâ gjurmime, kështuqë nën qytet kanë zbulue gërmadhat e nji qyteti tjetër e nën këtê gërmadhat e nji të treti, derisa nuk kanë mujtë mâ me ia gjetë fundin . . . E kjo tash âsht diçka që mund ta kuptojë çdo Njujorkas. Ky âsht qyteti i Xhimi Vokerit, Rabin Vajsit, Laguardiut, Xh. P. Morganit, kardinalit Spelman, hjedhsit të ri e të fuqishëm të topit në „Janki-skuadrën" dhe i Katerinës Kornel. Qyteti u takon njerëzve, që rregullojnë telefonat dhe kukllave prej Park-avenijes, rrugaçit që kërkon me llotari për vrapime, fëmijve të korit të Katedralës dhe gjithë shoferave me automobila të tyne.

Si mund të them tash me saktsi i kujt âsht ký qytet? Megjithatê, kisha dashtë me dijtë.

Qe tek e keni edhe mikun tim Luis Xhurdanin, që punon si rojtës shtëpije. Në fillim më dukej se kjo s'âsht punë për mashkull, por Luisi më pëlqente shum. E kam pá së pari te Xhou, at verë kur më la Ajlina — ishte person mjaft krenar, megjithse alkoolin e kishte anë të dobët. Mirëpo, kurr nuk i vinte as erë rakije, as që mund të vërejshe gjâ· së paku n'at kohë. Pasaniku, ku punonte Luisi, e pat mbyllë shtëpin gjatë verës dhe la Luisin e gruen e tij me e ruejtë. Person krenar, po them, me duer të buta, pak të fryme, dhe pamje që mund t'i ngjante kishtarit. Bashkëshortja e tij ishte grue e vogël e ligësht, në të zeza, dhe zgjonte respektin mâ të madh. E kur u njoftëm mâ mirë, më thirrte ndonjiherë në shtëpi të vet me e çue nga ndonji hurpë. Zot, o zot, aso stufe s'keni pa ende — tanë nji ká mund të piqej në të. Mandej pijshim nga nji gotë a dy, e grueja e tij m'i shiqonte letrat, mjaft kujdesshëm dhe bukur, sepse e dinte që kam përjetue nji fatkeqsi. E gjithkah rreth nesh shtrihej shtëpija e madhe, plot shkëlqim dhe madhshti, me piktura dhe mobilje zotnijsh, kurse na, të vetmet krijesa të gjalla në të· ishim si mijt në djathë.

Në nji mbasdite të nxehtë dielje ma tregoi krejt shtëpin. Pásh kadën e mermertë, megjithse dukej si gur i pluhnosun, kurse i zoti i shtëpis i kishte lanë në dallap njizet palë rrobe, e kishte edhe mâ, mbasi sigurisht nuk mundte me dalë lakuriq atje ku banonte n'at kohë. Tue shique të gjitha ato rrobe të varuna në varse, më përshkoi njifarë ndjenje e çudiqme. Mandej, kur u kthyem në kuzhinë, pamë zojën Xhordan, që e kishte rrokë gotën me raki, se si ishte shtri në dysheme, pa tretë denjsin e saj, por e nguruem si kufoma. Dhe kështu, mbas kësaj, mora vesh hallin e tij, njisoj sikurse e dinte ai timin. Sidoqoftë, dimnin tjetër kalova rastsisht afër asaj shtëpije. Para saj kishin shtrue nji qylym të kuq, e plot karroca, të gjitha të bukura· i afroheshin derës. Mû n'at ças u hap dera, e unë vërejta Luis Xhordanin se si, si rojtës, me frak, pritte mysafirët, e disa të rij i ndihmojshin. Dukej mirë, nuk i ngjante aspak atij njeriu pa kravatë, me të cilin kam pasë pi dikur

në kuzhinë. Kurse grueja e tij, padyshim ,u ndihmonte damave si ky. Eh, kaherë ka qenë kjo, e tash as shtëpija nuk ekziston më.

III

Kam pá sqena të çudiçme, po si. E kam nxjerrë kryet prej birucës së shahtit dhe kam pá tetë elefanta tue shkue Avenis së tetë, kapë bisht për bishti. Kjo ka qenë vetëm reklamë për cirkusin në parkun Medison skver, por bota mbeti e mrekullueme. Mandej, ka qenë nji byfe, në të cilën shkojshin shkurtabiqët. Nuk më kujtohet si quhej kjo byfe, por nji natë hyna edhe unë në të dhe kujtova se isha çmendë, kur u kthyen gjithë ata krenë të vogla kah unë. Kam pá edhe shum gjana tjera. Kam shique morin e njerëzve, se si prej banesave të nalta derdhte shiritin telefonik e letrat e shkyeme dhe për nji ças vërejta fytyrën e atij që i bâjshin pritje. Mund t'ishte kjo fytyrë apo tjetra, por dukej e bardhë dhe e zdritun. Kurse javën tjetër as që ia mbajshim mend emnin atij njeriu.

Shkojsha shpesh me Martën në ndeshje të bezbollit, ku ka njeriu çka me pá, kur turma rrin plot kurreshtje trondítse e hija fillon me ra mbi fushë. Vllau i saj, djalosh i gjatë, i qetë dhe flokverdhë, ka qenë nji vjet në skuadrën e Vigajve — e quejshin Nanseni Suedez. Kur ishte në formë, dinte me e hjedhë topin sa s'kishte shoq, mirëpo, mâ tepër dëshironte me punue tokën, gjâ që âsht mjaft e çudiçme për nji njeri. Më kujtohet edhe brohoritja e turmës. Por, vjetin tjetër nisi me i dhimbë dora dhe nuk pat shpëtim. Kur i rekomanduen Jugun, luejti pak n'Atlantë, e mandej hoq dorë krejtsisht prej loje dhe iu kushtue punimit të tokës, kështuqë për çdo ditë kështndellash na dërgonte nga nji arkë arra. Mirëpo rekordi i tij âsht i shenuem ende në libra, si dhe loja në të cilën e mundi Aleksandrin. Dëshiroj ta shof prap, sepse ka qenë njeri, të cilin e kam çmue, por dyshoj që të kem rast mâ.

Martën e kam pasë grue të mirë dhe kurr nuk âsht turpnue nga njeriu që punon fizikisht — megjithse unë

nuk punoj mâ. Njiherë patëm të holla, e kjo ishte gjâ e jashtëzakonshme. Ajo kishte trashigue pesëqind dollarë, kurse Abe Levisi, ai shkurtabiqi dinak, na mësoi çka duhet të blejmë. Në fillim iu çudita vetvehtes kur hyna n'at sallë tejet të bukur, por së shpejti pashë se të hollat e mija nuk janë asgjâ mâ të pavlefshme se të hollat e të tjerëve. Megjithatê, edhepse nuk due me kritikue punën e askujt, mue më duket se nuk âsht mirë që njeriu mos të punojë kurrgjâ, por vetëm të shiqojë se si ndërrohen numrat në tabelë. Për nji çast, njerzit menduen se jam baftli, mbasi ato dit nuk kishin mbërrijtë me zanë kurrgjâ. Njimend, edhe vetë fillova me mendue kështu. Kishte njerëz të veshun si zotni, që më pyetshin për ndonji këshillë dhe e pranojshin, po si! Ata do të pranojshin n'at kohë, kështilla edhe prej kalit, sikur kali të fitonte në bursë. Sidoqoftë, sa çel' e mëshel syt, u mblodhën katërdhetë mijë dollarë — kështuqë mund të thuesh lirisht se edhe unë pata mbërrijtë me u bâ pasanik. E kjo t'i tret mendët prej pune — nuk kam çka me thanë tjetër. Mirëpo, blemë nji gëzof prej silskini për Martën — dhe nji maqinë për lamjen e rrobeve.

Ta përmenda Abe Levisin, sepse edhe ai hyn në këtë mes. Ai âsht njeri, top llastiku, që këcen si zhiva poshte-nalt trotuarit. E kam pá të ligësht dhe të mjerë, sa me ta coptue zemrën; e kam pá të rrumbullakët dhe të trashë, xhepat plot me cigare. Ke mujtë me e mbytë këtë njeri, por me e mposhtë jo kurr. Nuk mund ta marrish me mend sa shum e ka dashtë erën dhe shijen e qytetit! Shum gjana ia fali njeriut për këtê. Jo, nuk e ka dashtë ai qytetin tim, — por Avenin e pestë, Parkun dhe pasunin — at shitore të madhe shkëlqyese me lodra, ku shitet çdo gjâ. Dukej si të freskohej, kur paguente njizet dollarë për dy bileta teatrale, megjithse mbërrinte në çfaqje mbasi fillonte. Mirëpo, edhe kjo e ka vendin këtu.

Ekzistojnë, pra, krahina të tana që nuk i kam pá kurr. Para disa kohësh e kam vizitue nipin tim Francisin. Kur mbaroi specializimin e medicinës interne, u martue me nji Ebreje — krijesë të bukur, inteligjente dhe të re — dhe kanë banesë zotnijsh në Gran Konkur. I kam kalue nja njizet bloqe, kur dola prej andej dhe

m'u duk si t'isha në ndonji qytet tjetër. Megjithatê, âsht e pamundun të ketë qenë qytet tjetër. E pamundun.

Nuk e dij a vjen kjo nga se aty rrjedhin dy lumej — e kam njoftë kapitenin e anijes „Majkëll Kakvillen"; ka qenë njeri i vyeshëm dhe më ka tregue sa vështirë âsht me i shti anijet e mëdha krenare në doqe. Nuk dij a vjen kjo nga klima — vjeshta e mrekullueshme dhe dimni i ndytë, vera me vapë dhe pranvera që vjen me qerre plot lule dhe të prekë drejt në zemër. Klimë e shëndoshë âsht kjo, gjithmonë kam mendue kështu, megjithse të tjerët ndoshta nuk pajtohen me mue. E pra, kur u martuem, unë e Marta shkuem deri në Far Rokavej me verue pak; mirëpo, vërejta se u gëzuem kur u kthyem këtu, ku njofim çdo rrugë. Nuk dij — nuk mund të shprehem — âsht vështirë me e thanë.

E tash, ka ardhë pleqnija. Por, s'ka qenë aq keq, jo. Shum shpërngulen prej këndej — në Florida, bie fjala — dhe prej andej dërgojnë kartolina e shkruejnë se janë tue jetue mirë. Padyshim âsht kështu, kur u pëlqen kjo, mirëpo nuk kam vërejtjë se i ka përtri sado pak. Qe, miku im Holandezi, ai që ka lanë dyqanin e vet delikatese dhe ka shkue te nipesha e vet në Rrafshin e Bardhë. Shtëpi e bukur, s'ka fjalë, por edhe ai kujdesej mjaft për barin e kopshtit, vazhdimisht e kositte. Ia pata shtërngue dorën. Ai më shiqoi, e syt iu pikllуen. „Eh, Ed," tha, „mirë, mirë. Por nuk mundesh me kositë barin gjithmonë. Qe, po ta them, herë-herë zgjohem natën dhe i curroi veshët me ndëgjue ushtimën e hekurudhës mbi pullaz. Për shkak se nuk e ndëgjoj, më duket vehtja plak. Ed, kisha me i dhanë dhetë dollarë, sikur të hynte n'at çast zoja Berk — grindavece, siç âsht — së paku vetëm të më thot se nuk mund të durojë mâ këtë shërbim." Mandej hyni nipesha e tij, me ia tërheqë vërejtjen se ka ardhë koha të shtrihet pak, e megjithse ishte jashtëzakonisht e sjellshme, e dijta se duhet të largohem. Zotit shyqyr, unë jam rahat — megjithse na nuk kemi as klysh as macë.

Banesa jonë âsht me fllad, e kur fryn, era mbërrin edhe te na. Ndërsa gjithmonë kemi çka me shique — se si fëmijt luejnë me top në rrugë, kur në muzgjet e verës bâjnë zhurmë nën fenerin e rrugës dhe se si

taksi ndalet para shtëpis përkundruell, e prej tij del nji grue e re me duer lakuriqe. Fil Kelli, portir i kësaj shtëpije, âsht miku im, megjithse âsht prej Ulsteri. Kishin me u habitë n'at shtëpi, sikur të ndëgjojshin sa shum i njof. Nuk po mendoj kurrgjâ të keqe — por vetëm ato raste t'ima, të jashtzakonshme, të jetës së tyne. Shpresoj sinqerisht se vajza e bukur zeshkane do të martohet me djaloshin me syza. Asht mâ i sigurtë se ai tjetri, i veshun mâ mirë. Kisha dashtë t'ia them këtê, por nuk dij si.

As gjurmët nuk i gjinden shtëpis, ku kam kalue fëminin; as gjurmët nuk i gjinden shtëpis në të cilën kam banue me Ajlinën. Vjetin e kaluem, kur shkova në vorre, m'u desht plot nji orë derisa e gjeta vorrin e dajës Martin, megjithse kujdeseshin për tê mjaft, sepse ka qenë njeri i përmendun.

Ndoshta mendoni se nji gjâ e tillë e pikllon njeriun por, megjithatê, s'âsht ashtu krejtsisht. Asht, të thuesh, kënaqsi me qenë si pluhuni n'ajr. Mue më vjen vështirë m'e shprehë këtê, por, megjithatê, qe çka mendoj. Verën e kalueme shkova n'Ekspozitë, ku ka njeriu çka me pá, s'ka dyshim aspak. Oh, gjithë ata njerëz dhe ndërtesa krenare të popujve të ndryshëm të botës e altoparlanta që thonë „Bjeri qytetit rreth e përqark"!

Ka qenë njifarë feste shtetnore, kur shkuem atje, aty gjindej edhe guvernatori i atij shteti, kurse sirenat para tij t'i shpërthejshin vesht me i çelë rrugë njerzit. Qe, nuk po më kujtohet cili shtet ka qenë, por nuk do me thanë gjâ. Ishin të pranishëm vetëm cilindrat me pritë guvernatorin, për shkak respekti. Megjithatê, Ekspozita e përbiu dhe, përveç njerëzve nga shteti i tij personal, askush nuk dinte se ishte aty, as që interesohej kush për at punë. Mandej më ra ndërmend diçka, at ditë derisa rrijsha në karrikë, i lodhun kambësh — më ra ndërmend pa pritë e pa kujtue. M'u duk se të gjithë po kalojnë pranë meje, edhe të pasun, edhe të mëdhej, edhe krenarë, me sirena para tyne me t'i shurdhue veshët. Megjithatê, iky nuk ka qenë qyteti, e kur të kryhet Ekspozita, do të mbesin edhe shum të tjerë në qytet, të cilët as që e kanë pá. Mirë do t'ishte me pá

Ekspozitën, por ata që nuk e kanë pá nuk kanë humbë kurrgjâ nga jeta e tyne.

Kështu ngjan kjo me shumicën prej nesh — madje edhe me qytetin. Sepse, nuk janë qytet kryetarët e bashkisë milionarët, as kryetarët e republikës — megjithse kam kalue njiherë afër shtëpis së kryetarit dhe e kam pá tue hy mbrendë. Qytet janë daja im All dhe daja Mateja, miku im Luis Xhordan dhe motra ime Neli O'Mora, djelmoshat që kanë qenë në të njajtën shoqni me mue, djelmoshat që kanë vdekë nën tokë. Qytet janë edhe bashkëshortët e rij që blejnë gjevrekë te bukëpjeksi në qoshe, edhe rojtsat që ecin në muzeum, të pastër dhe të trashë, hajnat e zanun me rastin e poterave të mëngjesit dhe njerzit e mirë, si Plaku im, që jetojnë dhe vdesin pa i vërejtë. Të gjitha këto dhe hana në maje të rrugës, aty ku nuk do të shpresojshit me pá kurr hanën.

Thash, „Marto, po më duket se jam lodhë',, e ajo më çoi në shtëpi. N'e nesre, mbasi nuk u përmirsova, thirri nipin tim Francis'n. Ai ishte shum i njerzishëm; dikush ndoshta i frigohet spitalit, por unë jo. Dhoma âsht e bukur dhe e rreh dielli, rojtsi dhe infermieret janë shum të kujdesshëm për plakun. Lumin mund ta shof nga vendi ku gjindem, i shtrimë në shpinë.

Pra, mbasi duhet të jetë kështu, jam i lumtun që âsht kështu. A s'kisha me qenë i marrë, sikur të kisha shkue ndokund, bie fjala në Rrafshin e Bardhë, me vdekë? Njeriu memzi mund të vdesi i qetë në vende të hueja — njeriu që ka pa çka kam pa unë. E dij se ekzistojnë edhe qytete tjera. Kujdestari i ditës âsht prej Londre, prandej kemi bisedue për këtë qytet.

Unë kam lindë në Bruklin, mirëpo mâ vonë jemi shpërngulë n'Anën Lindore. Më kujtohet nana si gatuente bukën, edhe ndërtesa Empajer Stet ka qenë e re atëherë. Juve nuk ju kujtohet Suedezi Nansen, megjithse rekordi i tij gjindet në libër, por mue më kujtohet. Juve ju kujtohet Martin O'Mara, por ai ka qenë nji pjesë e atij qyteti. Juve nuk ju kujtohet dyqani i Loganit nga E katërdheta rrugë, që ka qenë dyqan i madh dhe i mrekullueshëm.

* * *

Kur prej qiellit, prej aeroplanave, ta bombardojnë qytetin, sa dy gurë mos të mbesin bashkë prej tij, do të mbesi nji fantazëm e madhe; kur të zhduket edhe kjo, atëherë mâ mirë le ta lëshojnë detin ta mbysi n'ujë, sepse qytet të tillë nuk do të ketë kurr mâ.

Moti, në të kaluemen, në kohën e robnis, jetoi nji njeri që quhej Kju. Dëshiroj që të mendoni për te. Për këtë gjâ kam arsye.

Lindi si pambuku në kapsulën e vet ose si kunili në lehë të bizeles. Nuk kishte kurrgjâ të posaçme që ai e pa botën, mirëpo nana e tij ishte e gëzueshme që e lindi. Po. Ai nuk lindi në Shtëpin e Madhe, as në shtëpin e mbikëqyrsit, as në ndonji vend tjetër ku lindja nuk âsht e vështirë e ku puna âsht e lehtë. Jo, o Zotnij. Ate nana e lindi në nji dimën të ftoftë në kasollën e punëtorit të fushës dhe e para gjâ që i mbeti në kujtim ishte fytyra e nanës së tij, dhe shija e lëkurës së lardhit, dhe drita e shkëlqimi i flakës së pishës që çohej kah tymtari. Mirë, ai lindi, dhe tash âsht këtu.

I ati punonte në fushë, edhe nana e tij punonte në fushë, kur nuk lindte. Ata ishin robë; vilshin pambuk dhe prashitshin misrin. Zâni i brinit i çonte në punë para agimit, dhe zani i brinit lajmonte se puna e ditës muer fund. I ati ishte njeri i fuqishëm — kishte shpinë dhe duer të fuqishme. Njerzit e bardhë e thirrshin Kafi. Nana e tij ishte grue e mirë, po, zotnij. Njerzit e bardhë e quejshin Sara. Ajo kishte duer delikate dhe zâ të dashun, të kandshëm. Zani i saj ishte si shushurimë e lumit natën, e në mbramje, kur nuk ishte tepër e lodhun, Kjuit të vogël i këndonte kangë. Disa kangë kishin

fjalë — afrikane. Asaj nuk iu kujtojshin çfarë domethanje kanë disa prej tyne, mirëpo ato vijshin deri te ajo prej largsis.

Tash, si me e përshkrue dhe me e tregue at kohë, kur ajo âsht e kalueme? Njerzit e bardhë jetojshin në Shtëpin e Madhe, dhe kishin shum robë që u shërbejshin. Zotnija plak jetonte si faraon ose Sollomun, i fuqishëm dhe i fortë. Kishte tufat e veta dhe grigjet e veta, drejtorin e vet të punëve të shtëpis dhe bukëpjeksin e vet; fushat e tij shtriheshin prej lumit deri në pyll, dhe prap mbrapa. Në kalin e tij të majun, Billin e Zi, hypte për çdo ditë dhe kalonte nëpër fushat e veta, mu si rrfeja dhe vetima, e në mbramje ulej në tryezën e vet dhe pinte venë. O njeri· këtë âsht dashtë me e pa, të gjitha ato thika t'argjenta dhe pirujt t'argjentë, gotat e kristalta, dhe zotnij e zoja të ndryshme. Kjo âsht dashtë të shihet. Kur Kjui ishte i ri iu dukte se zotnija plak e ka padyshim krejt botën në dorë, deri nalt, deri në skaj të qiellit. Nuk mundeni me e qontue që mendonte ashtu.

Ka pasë gjana që ndërroheshin në plantazhë, mirëpo vetë plantazha nuk ndërrohej. Kishte vjet të këqija, e kishte edhe vjet të mira. Njiherë z. Eduardin e ri e hangri gjarpni, e njiherë Rrombi i Madh iku dhe e zunë me qej dhe e kthyen mbrapa. Aty ishte edhe nji mbikëqyres me sy të shpejtë, që i rrihte njerzit pa mëshirë, e ishte pokështu edhe z. Vedi, i cili nuk ishte aq i keq. Vinte koha kur i therrshin derrat, në Këshndjella ,e vijshin edhe pranverat. Kjui nuk u çiditte për këtë as nuk pyette pse ndodhte kështu në këtë mënyrë; as nuk pritte që diçka të bâhet ndryshe. Bleta në korube nuk pyet si âsht bâ në fillim korubja. Kjui u rrit dhe u bâ i fuqishëm; kishte duer të zhdërvjedhta. E caktuen në farkatore, me ndihmue gjyshin Xhejk; kjo gjâ në fillim nuk i pëlqeu, sepse gjyshi Xhejk ishte njeri idhnak. Mâ vonë Kjui filloi me e dashtë punën; mësoi me farkue dhe me i dhanë trajtë hekurit; e mësoi me i mbathë kuajt dhe me e montue shinën në rrotë; i mësoi të gjitha punët tjera të farkatarit. Nji herë ia dhanë me mbathë Bilin e Zi; ai e mbathi leht edhe ashtu si duhet, kështuqë zotnija plak e lavdoi para z. Vedit.

Ishte i fortë; ishte i zi si nata; ishte krenar për shpinë të vet dhe për duert e veta.

Don me thanë, mundte me mbetë i tillë — po, mundte. Kohë mbas kohe ndëgjonte biseda për lirí, mirëpo nuk u kushtonte shum kujdes. Nuk ishte llafazan as predikues; ai ishte vetëm Kju, dhe punonte në farkatore. Nuk dëshironte me u bâ puntor fushe, mirëpo nuk dëshironte pokështu të bâhet as shërbëtor shtëpije. Mâ tepër dëshironte të jetë Kju se sa ndonji kurrkushi i mjerë i bardhë, ose pronë e ndonji kurkushi të mjerë të bardhë. Kështu ai e ndiente, e unë duhet me e tregue të vërtetën për këtë gjâ.

Atëherë erdh nji farë sëmundje. Prej saj vdiq nana dhe ati i tij. Zoja plakë ua kishte thirrë mjekun, mirëpo ata megjithkëte vdiqën. Mbas vdekjes, Kjui e ndiente veten të vetmuem.

Në shpirt e ndiente vedin të vetmuem dhe të shqetsuem. Ai pa si e vorrosën në tokë nanën e tij dhe të jatin e tij, dhe si erdhën robët e rij dhe muerën kasollen e tyne. Ai nuk ankohej për këtë, dinte se ashtu duhet të bâhet. Mirëpo, kur u shtri në mbramje, në tavan të farkatores, mendoi për nanën dhe për të jatin e vet — sa i fuqishëm ka qenë i ati dhe si i këndonte nana. Ata punuen gjatë gjithë jetës së tyne; kishin fëmij, megjithqë vetëm ai u kishte mbetë gjallë, e vetmja copë tokë që ishte e tyne, ishte ai vend në vorre. Por, megjithkëtë, ishin shërbëtorë të mirë dhe besnikë, sepse zotnija plak tha ashtu, tue e mbajtë kapelen në dorë kur i vorrosën. Shtëpija e Madhe mbeti, mbeti edhe pambuku, edhe misri, mirëpo nana dhe ati i Kjuit u zhdukën sikurse korrja e vjeme. Për këtë arsye Kjui u çuditte dhe ishte shqetsue.

Filloi me i vû re gjanat, që kurr përpara nuk i vërente. Në mëngjes kur ndëgjohej zani i brinit që puntorët të shkojnë në fushë, ai pyette kush filloi së pari me këtë zâ brini, kush filloi këtë gjâ së pari. Kjo nuk vjen ashtu si rrufeja dhe vetima; këtë dikush sigurisht e ka fillue. Kur ndëgjoi zotnin plak tue i thanë nji miku, „Epidemi e mallkueme! Më kushtoi tetë puntorë të shkëlqyeshëm të fushës dhe me drejtorin mâ të mirë të punëve të shtëpis. Mâ tepër kisha dashtë me e pasë

humbë hamshorin Fllajevej," Kjui këtê e shënoi në mendjen e vet dhe mendoi për te. Zotnija plak nuk dëshironte me u bâ i keq, dhe krejt natën e kaloi afër Isakut plak kur vdiq. Mirëpo, Isaku dhe Kjui dhe hamshori Fllajavej, të gjithë ata i takojshin zotnis plak, edhe lëkura e tyne e eshtnat ishin të tij. Ishin të tij, mu ashtu sikurse janë të tij të hollat në xhepin e tij. Paj, Kjui këtê e dinte gjithë jetën, mirëpo për arsye se tash ishte i shqetsuem në shpirt, kjo i krijonte njifarë ndiesije të çuditshme.

Nji ditë prej ditësh e mbathte kalin e z. Shepliut të ri, dhe e mbathi lehtë e mirë. Kur e mbathi, i vû duert e veta që z. Shepliu i ri të hypë në kalë, dhe z. Shepliu i ri hypi dhe, përveç fjalëve të gëzueshme, ia hodhi nji pare t'argjentë. Kjui nuk duhet t'ishte i shqetsuem për këtê, sepse zotnijt veprojnë kështu ngadonjiherë. E zotnija plak nuk ishte i keq; ai nuk e merrte për të keq. Mirëpo, gjithë natën Kjui e ndiente në duert e veta shtypjen e thembrave të z. Shepliut të ri. Por, megjithkëte ai e donte z. Shepliun. Ai kurrsesi nuk mundte me e spjegue këtë gjâ.

Mâ në fund, Kjui ishte i bindun se dikush kishte bâ magji me te. Ai nuk dinte kush ka bâ, as përse ka bâ. Mirëpo, dinte se çka duhet me bâ. Duhet me shkue te tezja Rashella.

Tezja Rashella ishte plakë, ishte grue plakë, dhe jetonte në nji kasollë të veçantë, me mbesën e vet, Suki. Ajo e mbante ndërmend t'jatin e zotnis plak, edhe t'jatin e t'jatit të tij, e flitej se kishte pa edhe Xhorxh Vashingtonin krejt të thimë, edhe gjeneralin Llafajet n'uniformë t'artë, që ia kishte falë mbreti i Francës që të luftojë në te. Disa flitshin se tezja Rashella âsht magjistare, e disa thojshin jo, mirëpo të gjithë e nderojshin shum në plantazhë, sepse kishte sy që merrshin mësysh, dhe kështu mundte edhe me shiqim me bâ magji. Mirëpo, nana e tij ishte mikeshë e tezës Rashella, dhe Kjui shkoi te ajo.

Ajo rrinte ulun vetëm në kasollen e vet me dritë të dobët zjarmi. Në zjarm ishte vû nji vorbë, që kohëmbaskohe vlonte dhe bante si bretkoca në moçale, dhe ky ishte i vetmi zâ që mund të ndëgjonte këtu. Kjui e

nderoi Teze Rashellen dhe e pyeti a ka ende dhimbje në shpinë. Mandej ia dha zogun, të cilin kinse e kishte marrë rastsisht me vedi. Ky ishte nji gjel i zi, edhe ajo dukej e kënaqun që e muer. E kapi me duert e veta të holla e të zeza, ndërsa gjeli nji minut valaviti dhe klloçiti. Mandej bani nji vijë me shkumbës prej sqepit të tij e nëpër nji drrasë, kështuqë ai menjiherë u qetsue dhe mbeti si i ngrimë. Paj, Kjui edhe përpara kishte pa këto mjeshtri. Mirëpo tjetërqysh ishte me pa kur kjo gjâ bâhej në kasollën e tezja Rashelles, ndërsa vorba e madhe vlonte në zjarm. Për këtë e ndiente vedin jo bash mirë dhe xingrroi me pare në xhep në mënyrë që mos ta ndiente vedin ashtu të vetmuem.

Mbas nji momenti, plaka foli. „Don me thanë biri im Kju." tha, „më paske sjellë nji gjeluc të mirë. Çka më ke prû tjetër gjâ, Kju?"

„Ta kam sjellë mjerimin," tha Kjui me zâ të çjerrun, sepse vetëm kjo gjâ i erdh ndërmend.

Ajo bani me krye thuese pritte këto gjâ. „Njerzit në rastet mâ të shumta më sjellin mjerimin," tha ajo. „Në rastet mâ të shumta i sjellin mjerimin tezes Rashella. E çfarë halli ke, Kju? Mjerim prej njeriut apo mjerim prej grues?"

„Mjerimi âsht në mue," tha Kjui, dhe ai i tregoi për shqetsimin e vet ashtu si dinte mâ së miri. Kur mbaroi, vorba në zjarm vloi dhe u derdh, e plaka muer garuzhën e gjatë dhe e përzjeu.

„Mirë, bir Kju, biri i Kafijevit, nipi i Shangolit," tha ajo, „âsht i madh mjerimi yt, me të vërtetë."

„A do të më mbysin plotsisht?" pyeti Kjui.

„Këtë nuk mund ta tregoj saktsisht," tha tezja Rashella. „Unë mundem me të dhanë rrena dhe hajmalija të ndryshme. Ndokujt tjetër ndoshta edhe ia kisha dhanë. Mirëpo, gjyshi yt Shangou ishte njeri i fuqishëm. Memzi që e lidhën tre vetë, e unë pashë se ato pranga ia këputën shpirtin. Nuk do të rrej, biri im Kju .Ti je i sëmundë."

„A âsht kjo sëmundje e vështirë?" tha Kjui.

„Kjo sëmundje âsht në gjakun tand," tha tezja Rashella „Sëmundjen e ke në mëlçi tande dhe në dejt e tu. Sa e dij unë, yt at nuk e ka pasë kurr, — ai i

kishte ngjâ nanës. Mirëpo, i ati i tij ka qenë Koromonti, e ata janë njerëz trima dhe të lirë, e ti ke dalë prej tij. Kjo sëmundje âsht — sëmundje për liri, Kju."

„Sëmundje për liri?" pyeti Kjui.

„Sëmundje për liri," përsëriti plaka, ndërsa syt e saj të imtë ndriçojshin si shkëndi. „Disa i thejnë, e disa i zbusin," tha ajo, „e disa nuk munden as me i zbutë e as me i thye; a nuk i njof unë vallë këto shêja dhe dhimbje — unë të cilën më sollën këtu në anije me robë dhe e cila kam pa qysh derdhet populli im si ranë! A nuk kam pa qysh vijnë, Zot — o Zot, a nuk kam pa vallë si vijnë?"

„Çka vijnë?" pyeti Kjui.

„Errsina në qiell dhe reja me shpatë," u përgjegj plaka tue përzie vorbën, „për arsye se e mbajnë popullin tonë në robni, po, për arsye se na mbajnë në robni."

Kjui filloi me u dridhë. „Nuk due të më mbysin," tha ai. „Kurrnjiherë nuk më kanë mundue — tue më rrahë me kamxhik — jo shum."

„Gjyshin tand Shangoun e rrahën me kaxhik aq shum derisa nuk filloi gjaku me i shkëlqye dhe me i rrjedhë nëpër shpinë," tha plaka, „por disa njerëz nuk mundesh as me i thye as me i zbutë."

„Nuk due të më zanë me qêj," tha Kjui. „Nuk due që mbrapa vedi të ndëgjoj ata që më ndjekin dhe qêjt tue lehë."

Plaka përziente gjithnji në vorbë.

„Zotnija plak âsht zotni i mirë" vazhodi Kjui. „Unë nuk ia dëshiroj të keqen. Nuk dëshiroj telashe, as nuk e kam ndërmend që ta sjelli vedin në nji situatë jo të mirë."

„Oh zot, dëshiroj të jem i lirë," tha Kjui. „Unë vuej dhe e dëshiroj shum lirin. Si mund të çlirohem, tezja Rashella?"

„Asht nji rrugë që të çon nën tokë," tha plaka. „Nuk e kam pa kurrnjiherë mirëpo ajo ekziston. Ekziston treni i nëntokës, që nxiton nëpër tokë, dhe hjedh xixa e shëmon. Sëpaku kështu më kanë tregue. Mirëpo, nuk e dij me siguri," dhe shiqoi Kjuin.

Kjui e shiqoi mjaft me guxim, sepse edhe vetë kishte ndëgjue për trenin e nëntokës — vetëm paralajmërime dhe pështpëritje. Mirëpo, dinte se nuk ka kurrfarë kuptimi me e pyet plakën për ate që ajo nuk don të tregojë.

„Si me e gjetë këtë rrugë, tezja Rashella?" e pyeti ai.

„Shiqo lepurin në kaçubë të therrës, dhe shihe çka ban ai," u përgjegj plaka. „Shiqo kukuvajkën në pyll dhe shih çka po ban ajo. Shiqo yllin në qiell, dhe shih çka po ban ai. Mandej eja prap të bisedojmë. Tash due të hâ sepse jam untue."

Vetëm këto fjalë ia tha at natë; mirëpo, kur u kthye Kjui në tavanin e vet, prej fjalëve të sajë mendimet iu gërshetoheshin në kokë. Gjithë natën ndëgjoi si bumbullonte treni i nëntokës, qitte xixa dhe ushtonte nëpër tokë. Dhe kështu, të nesërmen n'agim ai iku. Nuk iku as larg as shpejt. Paj, si kishte me mujtë? Kurr në jetën e vet nuk ishte largue prej plantazhit mâ shum se njizet mila; nuk i dinte rrugët as shtigjet. Iku para se me ra brini, kështuqë e z. Vedi e zû para se me perëndue dielli. Paj, vallë a nuk ka qenë tarallak, njaj Kjui?

Kur e kthyen mbrapa z. Vedi e dënoi pak, sepse ishte i ri i mirë dhe për arsye se kurr përpara nuk kishte ikë. Por, ai i hangri dhetë të rrahme, dhe dhetë tjera përveç tyne. Ia mëshoi Xhoi Verdh, karrocieri kryesuer. Kur kamxhiku iu ngul për të parën herë në mish, iu duk mu sikur ta kishte ndezë prushin nëpër lëkurë. Kjui mendoi se nuk do të mundet me durue. Por, qe, duroi.

Kur kaloi kjo, tezja Rashella iu përvodh në tavanin e tij dhe solli me vedi mbesën e vet, Suki, që t'i vente mehlem në shpinë. Suki kishte gjashtëmbëdhetë vjetë, flokët ngjyrë ari dhe ishte e bukur si pjeshka në rremb. Ajo punonte në Shtëpin e Madhe, kështuqë ai kurr nuk mendoi se ajo mund të bajë diçka të tillë.

„Ju falënderoj shum," tha ai, megjithqë mendonte se tezja Rashella e shtini në këtë bela, dhe nuk e falënderoi në vedi aq shum.

„A vetëm këtë gjâ ke me ma thanë, biri im Kju?" pyeti tezja Rashella, tue shique poshtë në te. „Kam thanë që t'i shiqojsh tri gjana. A i ke shique?"

„Jo", u përgjegj Kjui. „Ika në pyll mu si budallë. Kurr nuk do të veproj mâ kështu."

„Ke të drejtë, Kjui," tha plaka. „Lirija paguhet shtrejtë. E tash, kur të kanë rrahë me kamxhik, besoj se do të heqish dorë prej saj."

„Më kanë rrahë me kamxhik," tha Kjui, „mirëpo egziston rruga që çon nën tokë. Kështu më ke thanë. Më rrahën me kamxhik, mirëpo nuk më mposhtën."

„Tash ke mësue diçka që duhet ta mbajsh ndërmend," tha tezja Rashella, dhe shkoi. Mirëpo Suki ndejti edhe pak dhe ia zjeu darkën Kjuit. Kurr nuk ka besue se ajo do të bante këtë punë, mirëpo i vinte shum mirë që po e bânte.

Kur iu shëruen plagët në shpinë, për nji kohë të shkurtë, e futën bashkë me puntorët e fushës. Mirëpo në farkatore kishte punë që duhet t'u kryejshin, prandej e kthyen prap në farkatore. Edhe, për nji kohë të gjatë, gjanat u zhvilluen ashtu sikurse përpara. Mirëpo, Kjui ndryshoi. Thuese deri tash kishte jetue me veshë dhe sy të mbyllun. E tash kishte fillue me i hapë syt dhe veshët.

Shiqoi lepurin në kaçubë, dhe pa se ai dinte me u fshehë. Shiqoi kukuvajken në pyll, dhe pa se ajo fluturonte lehtas natën. Shiqoi yllin në qiell, dhe pa se ai tregonte veriun. Atëherë filloi me mendue.

Ai nuk dinte me mendue shpejt, prandej u shtrëngue të mendojë ngadalë. Përfundoi se kukuvajka dhe lepuri kanë nji urtsi për të cilën njerzit e bardhë nuk dijnë kurrgjâ. Mirëpo, përfundoi edhe se njerzit e bardhë kanë urtsi për të cilën ai nuk dinte kurrgjâ. Ata janë t'urtë dhe dijnë me lexue e shkrue, e kjo gjâ âsht shum e fuqishme. Pyeti tezen Rashella a âsht kjo kështu, dhe ajo i tha se âsht mu ashtu.

Kështu ai nisi me mësue me lexue dhe me shkrue. Kjo gjâ ishte e ndalueme për te. Mirëpo, Suki, e cila kishte mësue diçka prej kësaj urtsije tue qenë bashkë me zojushën e re, e mësonte prej librit të vogël, të cilin e kishte sjellë prej Shtëpis së Madhe. Në librin e vogël

shkruente vetëm për lakuriqë, mîj të mëdhej dhe maca, dhe Kjui mendonte se njeriu që e kishte shkrue këtî libër sigurisht kishte ndonji drrasë mangu mbasi ka mujtë me shkrue për këto shtazë të parandsishme, në vend që të shkruente për ate çka dëshirojnë me dijtë njerzit. Mirëpo, ai iu përvesh punës dhe mësonte. Koka gadi e pëlsitte, mirëpo ai mësonte. Ishte e lavdishme ajo ditë për te kur me majen e shtagës shkroi, në pluhun emnin, e vet „Kju", e Suki i tha se e shkroi mirë.

Tash e ndëgjoi ushtimën e parë e atij treni që ecë nën tokë — atij treni që quhet hekurudha nëntoksore. O fëmij, mbanje ndërmend emnin e Levi Kofinit dhe Xhon Hanzenit! Mbanje ndërmend të shejtit kuekerë, të cilët i kanë fshehë të ikunit! Mbanje ndërmend emnat e të gjithë atyne që e ndihmuen popullin tonë që të lirohet.

Nji fjalë pështpëritet këtu, nji fjalë pështpëritet atje dhe fjala qarkullon kudo rreth e përqark. Kurrkush nuk din prej kah vjen fjala as kah shkon· mirëpo ajo âsht këtu. Shum fjalë janë thanë për të cilat në Shtëpin e Madhe nuk âsht ndëgjue kurr. Afër zjarmit janë thanë shum fjalë, dhe ansnjena prej tyne nuk duel nëpër tymtar. Asht nji emën të cilin i thoni shtogut, e shtogu nuk ka me e përhapë.

Nji ditë prej ditësh kaloi nji njeri i bardhë, i cili shitte letra dhe fotografi. Zotnijt ia shiqojshin letrat dhe fotografít e tij, dhe ai bisedonte me ta shum lezeçëm dhe njerzishëm. Mirëpo, ndërsa Kjui forconte nji çivi, në qerren e tij, ai ia pështpëriti nji fjalë dhe nji tjetër. Fjala që ia tha e afroi ngat këtij treni të nëntokës.

Kjui dhe ai njeriu u takuen nji natë krejt vetëm në pyll. Ky njeri ishte i qetë me fytyrë të hajthme.. Ai e vente kryet në rrezik për çdo ditë kur shkonte ndokund, mirëpo nuk kishte aspak dert. Kjui kishte pa njerëz të guximshëm dhe të vendosun, mirëpo tash për të parën herë pa njeriun guximtar e trim në këtë mënyrë. Fakti se ishte me të vërtetë njeri, e bante krenar. Ky njeri i bante Kjuit pyetje, kurse Kjui përgjigjej. Mbas takimit me te, Kjui nuk mendoi mâ vetëm për vedi.

Ai mendonte edhe për mbarë popullin e vet që ishte në mjerim.

Ky njeri i tha diçka-diçka; i tha, „Asnji njeri nuk mundet me e pasë pronë të vetën tokën. Toka âsht tejet e madhe për nji njeri të vetëm." Ai tha, „Asnji njeri nuk mundet me e pasë pronë njeriun tjetër, sepse edhe njeriu po kështu âsht diçka shum, shum e madhe." Kjuit iu kujtojshin këto fjalë dhe mendonte për to. Mirëpo, kur u kthye në tavanin e vet, humbi guximin dhe rrinte ulun në dyshek të mbushun me kashtë, tue shique në mur. Kjo ngjau kur në kohën kur terri ishte rreth tij dhe kur hija kishte ra në të.

Ai vuente për lirin dhe dëshironte shum lirin, mirëpo vuente dhe e dëshironte shum po kështu edhe vajzën Suki. E kasolla e Tajit të Gjatë ishte e shprazët, e ajo ishte kasollë e mirë. Duhet vetëm me shkue te zotnija plak dhe me e marrë Sukin me vedi. Zotnija plak nuk lejonte përzimjen ndërmjet puntorëve të fushës dhe shërbëtorëve të shtëpis, mirëpo Kjui âsht diçka tjetër; Kjui âsht farkatar. Ai mund të imagjinonte si do të dukej Suki kur do të kthehej në mbramje te ajo. Mund ta imagjinonte si do të dukej heret në mëngjes para zanit të brinit. Ai mund t'imagjinonte çdo gjâ. Kjo nuk ishte liri, mirëpo, ai do të mësohej kështu. E ajo rruga tjetër âsht e gjatë, e vështirë, e vetmueme dhe e panjoftun.

„O Zot· pse ke vû nji barrë të tillë në nji njeri sikurse jam unë?" pyette Kjui. Mandej ndëgjontë gjatë, a mos po i përgjigjet zoti, dhe mâ në fund iu dukte se muer përgjigje. Përgjegjja nuk ishte në fjalë, por nji ndiesi e zemres së tij.

Kështu, kur erdh koha dhe vendimi i tij u poq, dhe kur erdhën deri te lundra në lum dhe panë se njeni prej tyne nuk mund të hypi në lundër, Kjui dinte përgjegjen. Nuk kishte nevojë të ndëgjojë njeriun e prajshëm të bardhë tue thanë, „Për njenin nuk ka vend në lundër." Ai e hypi vetëm vajzën Suki në lundër, para se me mendue ndonji gjâ tjetër. Nuk tha asnji fjalë as nuk rëkoi. Dinte se kështu duhej bâ, dhe se për këtë kishte arsye. Rrinte në breg të lumit në terr dhe shifte largimin e lundrës, si fëmijt e Izraelit. Mandej ndëgjoi

klithje dhe krismë. Dinte mandej çka duhet me bâ, dhe arsyen për këtê. Dinte se ata ishin ndjeksat, dhe ai vetë duel përpara. Kur u kthye në plantazhë ishte i traskapitun dhe i lodhun. Mirëpo, ndjeksat e zunë ate në vend të lundrës. Ai iu afrue rrëshqanthi kasollës së tezes Rashalla dhe pa dritën në dritare. Gërmithi në derë dhe hyni. Ajo ishte ulë afër derës, e krrusun dhe e vogël.

„Po më dukesh i dobët, biri im Kju," tha ajo kur hyni megjithse nuk e hoqi shiqimin prej vorbës.

„Jam keq, tezja Rashellë," tha ai. „Jam i sëmundë, i piklluem dhe i trishtuem."

„Çka âsht ajo baltë në rrobet tueja, Kju?" pyeti ajo, ndërsa vorba vlonte dhe gufonte ngapak.

„Kjo baltë âsht prej moçalit ku u fsheha prej ndjeksave," u përgjegj ai.

„Çfarë plage âsht kjo në kambën tande biri im Kju?" pyeti ajo, ndërsa vorba derdhej dhe gufonte.

„Kjo plagë âsht prej plumbit, me të cilin shtienë në mue," u përgjegj Kjui. „Së shpejti iu pre gjaku, mirëpo po shkepoj prej saj. Por, fëmijt e Izraelit shpëtuen."

„Ata a janë n'anën tjetër të lumit?" pyeti plaka.

„Ata janë n'anën tjetër të lumit," tha Kjui. „Nuk kishte mâ vend në lundër. Mirëpo, Suki âsht n'anën tjetër."

„E çka do të bâjsh tash ti, bir im Kju?" pyeti plaka. „Sepse rasti yt dhe çasti yt erdhën, e ti këtê ia lëshove tjetërkuj. E të nesërmën në mëngjes z. Vedi do ta shohi plagën në kambën tande dhe do të pyesë. Barra që ke marrë mbi vedi âsht e randë, biri im Kju."

„Po, kjo âsht barrë e randë," tha Kjui, „edhe unë dëshiroj që të lirohem prej saj. Kurr nuk kam kërkue nji barrë të tillë. Mirëpo, lirija âsht e shtrejtë."

Plaka brrofi, dhe kësaj here dukej e drejtë dhe e gjatë. „Qofsh i bekuem, Zot," tha ajo. „Qofsh i lavduem dhe i bekuem. Mue me nanën më sollën këtu me anije për robë. Nuk ka ngelë shum prej nesh që mbajmë ndërmend ato dit, as prej atyne që çojnë kryet të ndegjojnë për ta. Janë të paktë ata që mbajnë ndërmend si na magjepsi flamuri i kuq dhe na ndolli n'anije, dhe si kemi qenë të lirë. Me mija vetë janë zhdukë, e me mija e

me mija tjerë jetuen dhe vdiqën në robni, Mirëpo, mue më kujtohen. Më kujtohen të gjitha këto. Mandej më muerën në Shtëpin e Madhe — mue e cila isha Mandingo dhe magjistare — e si kam jetue në Shtëpin e Madhe, këtë e dij vetëm unë dhe Zoti im. Nëse kam gabue, unë e kam shpague — unë e kam pague me vaj dhe pikllim. Kjo ndodhi para kohës së zojes plakë, dhe unë kam ndihmue në rritjen e zojës plakë. Të bijën time e shitën në Jug ndërsa të birin tim në Perendim, kurse unë kujdesohesha dhe shiqojsha zojën plakë. Nuk due të ankohem për këtë gjâ. Unë kam numrue qimet e flokëve në krye të zojës plakë, kur ajo ishte e re, ndërsa ajo m'u drejtonte mue, që isha e dobët dhe e pafuqishme. Për këtë arsye marrëdhanjet ndërmjet meje dhe Shtëpis së Madhe do të jenë gjithmonë të mira — marrëdhanjet e mira që njerzit do t'i mbajnë ndërmend. Mirëpo, nipat e mij do të jenë të lirë."

„Ti më ke shty në këtë gjâ," tha Kjui, dhe e shiqoi me sy kërcnues. „Ti më ke shty në këtë gjâ, plakë," tha ai tue marrë frymë me zor, derisa duert iu dridhshin.

„Po," tha ajo, dhe e shiqoi drejt në sy. „Unë kam bâ për ty ate që nuk kam bâ as për të mijt. Unë kam bâ këtë për shkak të gjyshit tand Shangout, i cili nuk deshti të më shiqonte kurrnjiherë, kur rrijshim afër zjarmit. Ai shiqonte at gruen e Butë, delikate Ebon, e unë isha e shtrëngueme vetëm të shiqoj. Në pranga ai uluroi si luani. Edhe këtë u desht me e ndëgjue. Prandej, kur erdhe, unë deshta të sprovoj dhe të shof a je i aftë me shkue mbas gjurmave të tija. Dhe, për arsye se je i aftë me shkue mbas gjurmave të tija, ta mbolla në zemër dëshiren për liri, biri im Kju."

„Kurr nuk do të jem i lirë" tha Kjui, dhe i shiqoi duert e veta. „Unë i kam shkelë të gjitha rregulloret. Tash do të më shesin sigurisht."

„Ty do të të shesin e do të të shesin," tha plaka. „Ke me njoftë prangat dhe kamxhikun. Unë këtë gjâ nuk mundem me e pengue. Ti ke për të vuejtë mbas popullit tand dhe për popullin tand. Mirëpo, ndërsa nji njeri ka në zemrën e vet lirin, fëmijt e tij kanë me ndëgjue sigurisht për këtë gjâ."

Ajo vuni kapakun në vorbë, dhe ai mâ nuk u derdh.

„Unë tash kam ardhë deri në fund të rrugës sime." tha ajo, „mirëpo historija këtu nuk mbaron. Ajo kthehet mbrapa n'Afrikë, edhe ajo shkon përpara, si rêt dhe zjarmi. Ajo rrjeth, e gëzueshme dhe e pikllueshme gjithmonë, nëpër tokë, ajr dhe ujë — historija e popullit tim."

Ajo i lëshoi duert në prehën, ndërsa Kjui duel prajshëm prej kasolle. Ai dinte se duhet të bâhet dëshmitar, dhe për këtë arsye nganjiherë i vinte nji të ftoftë e nganjiherë nji të nxehtë. Ai dinte se duhet të bâhet dëshmitar, dhe të tregojë këtë histori. O Zot, sa vështirë âsht me u bâ dëshmitar, dhe Kjui dinte këtë gjâ. Mirëpo, mu kjo gjâ e ndihmoi në ditt që vijshin.

Pra, kur e shitën, atëherë Kjui e ndjeu peshën e randë në zemrën e vet. Përpara, gjatë tanë jetës së vet, ai i urrente shërbëtorët e këqij dhe zotnijt e këqij. Atje ku jetoi, zotnija ishte i mirë dhe ai nuk mendoi shum për vendet tjera. Ai ishte rob, mirëpo ishte edhe Kju, farkatar, edhe zotnija plak edhe zoja plakë kujdesoheshin për te. Mirëpo, tash e njofti pikllimin e zemrës së vet dhe muer vesh çka don me thanë me qenë rob.

Ai këtë gjâ e muer vesh në fusha t'orizit nën diellin përvlues. E muer vesh tue punue gjithë ditën për nji grusht misër. I njofti zotnijt e këqij dhe mbikëqyrsat mizorë. Njofti të rrahmen e kamxhikut dhe plagët prej prangave në kambë. Po, Zot, njofti vuejtjen. E njofti vuejtjen e vet dhe vuejtjen e popullit të tij. Mirëpo, gjatë krejt kësaj kohe ai e ruejti lirin në zemrën e vet, sepse lirin âsht shum vështirë me e shkulë kur ajo mbillet në zemër.

Nuk dinte as ditën as vjetin, dhe shpesh harronte se egziston vajza me emnin Suki. Të vetmen gjâ që nuk e harronte ishte bumbullima në veshët e tij, e atij treni që ushton nën tokë. Natën aq mendonte për te saqë andrronte se ai e çonte diku. Mandej e zgjonte zani i brinit. Atëherë dëshironte të vdesë, mirëpo nuk vdiq. I përjetoi kamxhikun dhe prangat; përjetoi hekurin dhe flakën. Dhe, mâ në fund, iku.

Kur iku, nuk i përngjante mâ Kjuit të përparshëm — madje as atij Kjuit te zotnija i vjetër. Fshihej nëpër

pyll si lepur; ikte natën prâjshëm si kukuvajkë. Kishte të ftohtë dhe uri, mirëpo, ylli ndriçonte paprâ mbi te, dhe ai shiqonte pamêjtë në yll. I lëshuen qejt mbas tij· dhe ai ndëgjoi ulurimet e qejve nëpër pyll.

U frigue kur i ndëgjoi qejt, mirëpo nuk u frigue si përpara. U frigue sikurse çdo njeri tjetër. E mbyti qenin e madh në nji vend të hapët në pyll — qenin e madh zâfortë. E mbyti vetëm me duert. Mandej tri herë kaloi lumin në mënyrë që ta humbte gjurmën, dhe vazhdoi rrugën.

Prej askah nuk kishte ndihmë — jo, Zot, — mirëpo, kishte yllin. Ylli ndriçonte në qiell, ylli ndriçonte — ai që tregonte veriun me shkëlqimin e vet. Ti ke vû këtë yll në qiell, o Zot; ti e ke vû për ata që i kanë harrue dhe poshtnue. Ti e ke vû atje dhe kur s'ke për ta shkimë.

Ishte i untë dhe hante misër të papjekun dhe kokrra dullije. Ishte i etshëm dhe pinte ujë prej moçalit. Njiherë, dy dit mbeti shtrimë në moçal, sepse ishte tejet i dobët me qëndrue në kambë, megjithqë e dinte se po përpiqeshin aty afër me e zanë. Mendoi se i erdh fundi. Mirëpo, mbas dy ditsh mujti me e çue kokën dhe dorën. Me gur mbyti nji gjarpën, dhe kur ia nxuer qesen me helm, e hangri gjarpnin në mënyrë që të forcohej, dhe e vazhdoi rrugën.

Nuk dijti se çfarë dite erdh te lumi i gjanë, i ftoftë. Lumi ishte i verdhë dhe i shkumbueshëm, e Kjui nuk dinte me ra not. Mirëpo· fshehej si kurrilë në breg të lumit; mbaroi nji trap prej dy trenësh. Mendoi se tash i erdh fundi dhe se do fundoset. Mirëpo, megjithkëtë, ai lundroi në trap, dhe rryma e çoi n'anën tjetër, n'anën e lirë të lumit. Atëherë mâ ishte tejet i rraskapitun.

Ishte shum i lodhun, por ishte i kujdesshëm. Dinte shum tregime për Bili Shiun, gjuetarin e robëve, dhe tash i kujtoheshin këto tregime. Në qytet u përvodh natën, si hije, si fantasëm. Lypi mbeturina gjellësh para nji dere; grueja ia dha, mirëpo e shiqoi me dyshim. I tregoi njifarë trillimi, dhe pa se ajo nuk po i besonte. Në nji lug gjeti disa gazeta të vjetra; i muer dhe i shiqoi. Pa nji shpallje për nji të ikun që quhej Kju. E lexoi shpalljen dhe zemra i rrahu fuqishëm në gjoks.

Ishte i durueshëm; ishte shum i kujdesshëm. U largue prej këtij qyteti. U informue për emnin e nji qyteti tjetër, Sinsinatit, dhe për emnin e nji njeriu që jetonte në këtë qytet. Ai nuk dinte se ku gjindet; ishte i detyruem me pyet për rrugën, por këtë gja e bante me shum kujdes. Njiherë nji njeri lëkurëverdhë e pyeti për drejtim; nuk i pëlqei shiqimi i këtij njeriu lëkurëverdhë. Iu kujtue tezja Rashala; njeriut lëkurëverdhë i tha se do ta shkyen nëse nuk e drejton mirë. Atëherë njeriu lëkurëverdhë u frigue dhe ia tregoi rrugën e drejtë. Ai nuk i bani kurrfarë të keqe njeriut lëkurëverdhë; nuk ia pa për të madhe që deshti me u largue prej ndonji ngatrrese eventuale. Mirëpo, njeriun lëkurëverdhë e detyroi me i ndërrue me te pantollonet, sepse të tijat ishin krejt të shkyeme.

Ishte i durueshëm; ishte shum i kujdesshëm. Kur erdh deri te shtëpija në të cilën e kishin drejtue, mâ parë shiqoi çdo gjâ. Kjo ishte nji shtëpi e madhe; nuk iu duk ashtu sikurse duhet. U fsheh mbas shtëpije — përgjonte dhe shkonte rrëshqanas. Shiqoi nëpër dritare; pa njerëz të bardhë tue darkue. Dukeshin sikurse të gjithë njerzit tjerë të bardhë. Ai priti se do të duken ndryshe. E ndiente vedin shum keq. Megjithate trokiti në dritare ashtu si i kishin thanë. Askush prej tyne nuk i vû mendjen, nuk ndëgjoi trokitjen e tij, dhe ai deshti të shkojë. Atëherë njeriu i bardhë u çue prej tryezës dhe hapi pak derën. Kjui merrte frymë randë në errsi.

„Le ta bekojë zoti mysafirin që na dërgoi Perendija," tha me zâ t'ulët, të qartë njeriu i bardhë, dhe Kjui vrapoi kah ai dhe u rrëxue, mirëpo njeriu i bardhë e mbajti. Ai e çoi shiqimin — njeriu ishte i bardhë, mirëpo nuk ishte si rrufeja e vitima.

Ai e muer Kjuin, ia lau plagët dhe ia lidhi. I dha me hangër mirë dhe e fshehi nën dysheme të shtëpis. E pyeti si e kishte emnin dhe prej kahit ishte. Mandej e dërgoi mâtutje. O Zot, mos e qorto shërbtorin tand të sporvuem, Asaf Braunin. Mos e qorto emnin e tij.

Prej këtu e çuen me qerre, të fshehun në fund të kashtës. Prej vendit tjetër e çuen me qerre të mbyllun, me gjashtë vetë të tjerë, dhe gjatë gjithë natës nuk

guxuen me folë asnji fjalë. Njiherë, nji njeri që mblidhte taksat, pyeti çka ka në qerre e karrocieri iu përgjegj „Pëlhurë prej Jugu," dhe njeriu qeshi. Kjuit kjo gjâ i kujtohet gjithmonë.

Njiherë erdhën te nji ujë i madh — aq i madh saqë dukej si oqean. Këtë ujë e kaluen me lundër; kaluen n'anën tjetër. Kur kaluen n'anën tjetër, kënduen dhe banë lutje, ndërsa njerzit e bardhë shiqojshin me kërshëri këtë gjâ. Mirëpo, Kjui nuk e ndjeu vedin as të lumtun; ndiente vetëm se dëshironte me fjetë.

Fjeti si kurrnjiherë tjetër përpara — ashtu sikurse nuk kishte fjetë dit e vjet me rradhë. Kur u zgjue, u çudit; memzi që i ra në mend se ku gjindej. Kishte pasë qenë shtri në tavan të nji hambari. A nuk gjindet vallë kurrkush afër? U çue dhe duel përjashta n'ajr. Përjashta ish ditë e bukur me diell.

U çue dhe duel. Vedit i tha, „Unë jam i lirë," mirëpo ende nuk kuptonte. Vedit i tha, „Kjo âsht Kanada, edhe unë jam i lirë," mirëpo ende nuk kuptonte. Atëherë u nis nëpër nji rrugë.

Kur e takoi njeriun e parë të bardhë në rrugë kërclloi me dhambë dhe filloi me ngarendë. Mirëpo, njeriu i parë nuk i vuni aspak vesh kësaj gjaje. Atëherë ky kuptoi.

Vedit i tha, „Unë jam i lirë. Unë quhem Kju — Xhon H. Kju. Kam shpinë të fortë dhe duer të fuqishme. Lirija âsht në zemrën time. Kam emnin dhe mbiemnin dhe germën e mesme t'emnit tim. Kurr përpara nuk i kam pasë."

I tha vedit, „Quhem Kju — Xhon H. Kju kam emnin dhe dij historin, të cilën do ta tregoj. Kam çekanin me punue. Asht nji histori të cilën duhet me ia tregue popullit tim. Kam kujtim. Djalin tim të parë do ta pagzoj Xhon Lirija Kju. Vajzën time të parë do ta pagzoj me emnin Ajo-Që-Duel-Prej-Fulqis-Së-Luanit."

E mandej vazhdoi rrugën dhe kaloi përskaj nji farkatore. Farkatari ishte nji njeri plak dhe memzi çonte çekanin. Kjui e shiqoi gruen e farkatarit dhe i buzëqeshi.

Vazhdoi rrugën mâtutje; dinte rrugën e vet. Dhe për së shpejti pa vajzën si pjeshka — vajzën që quhej Suki — ishte e lirë dhe ecte nëpër rrugë.

LLUJ ADAMIÇ

LLUJ ADAMIÇI (1889—1951) shkroi: „Kam le në katundin Bllat, në Slloveni. Prindët i kam pasë katundarë... Shkollimi im formal në atdheun e vjetër muer fund me klasën e dytë të gjimnazit, Në SHBA emigrova kah fundi i vjetit 1913, kur nuk i kisha ende 15 vjet. Arsyet e mija për kët veprimin tim, dhe rrethanat i kontribuen për te, u spjeguen pakashum në librin tim të dytë „Të qeshunit në Xhungël", 1932." (Qe përjashtue prej gjimnazit të Lublanës meqenëse shprehu moskënaqsin e vet me rastin e zbulimit të bustës së Franjo Josipit.) „Kam qenë hamall i gazetave, ushtar n'Armatën amerikane, puntor, endacek, sekretar i pilotëve në limanin e Los Angjelos. Kur i mbusha dymbëdhetë apo trembëdhetë vjet, në vendlindjen time shkrova diçka në gjuhën sllovene, dhe kjo gjâ u botue në nji gazetë të fëmijve. Mendoj se gjithmonë kam dëshirue me shkrue. Shkarravita ndërsa isha n'armatën amerikane; pokështu, më kujtohet se kam modelue me mellë ndërsa isha në hendeqe lufte. Në fillim të vjetit 1920, ndërsa bredhsha andej e këndej nëpër shtet, fillova me përkthye n'anglisht tregime të letërsis sllovene, kroate dhe serbe; shumica e këtyne përkthimeve u botuen në revistën „Living Ejxh", që atëherë dilte në Boston.

„Në vjetin 1928 H. L. Menken muer tregimin apo artikullin tim të parë për „Amerikan Merkurin". Mandej më erdh ideja për librin „Dinamiti", për të clin shkova në Njujork në vjetin 1929. Libri pa dritën më 1931. Po në kët vjet u martova me Stela Sndersin, prej Njujorkut. Në vjetin 1932 mora shpërblimin e Gagenhajmit." (Shpërblimi kap nji shumë prej 250 dollarësh që i ban të mundshme fituesit t'udhtojë në cilëndo pjesë të botës, në mënyrë që atje të krijojë ndonji vepër letrare.) „Kështu shkova në Jugosllavi, nji vjet, dhe kështu duel „Kthimi i vendasëve", në vjetin 1934. Mandej i shkrova edhe dy romane: „Nipat" dhe „Djepi i jetës". Në vjetin 1936 shkova në Guatemalë dhe shkrova, më 1937, „Shtëpija n'Antikvi". „Amerika ime" pa dritën më 1938.

„Ndikimin kryesuer letrar në mue e bani Ivan Cankari, novelisti slloven, tregimin e të cilit („Shërbëtori Jernej") e përktheva n'anglisht; tregimi u botue në nji libër të veçantë në vjetin 1926.

„Më 1937 bleva nji farmë të vogël e të vjetër afër Millfordit, në shtetin Njujork, ku jetoj tash. Dëshiroj me jetue në katund, ku mundem me shetitë, me mbajtë qej, me pre drû. Lexoj shum, por jo aq shum sikurse përpara: nuk ka kohë." („Tventieth Century Authors: A. Biographical, Dictionary", Njujork 1942).

Në kët farmë të vet, me 4 shtatuer 1951, Adamiçi u gjet i vdekun. Si duket ky ishte nji krim, e jo vetëvrasje. Mu në kët kohë ai përfundonte veprën e vet të madhe për Jugosllavin e re, mbas vizitës që i bani gjatë disa muejve të vjetit 1949 vendit të vet. Patriot i sinqert dhe puntor publik i vetëdijshëm, ai dëshironte që opinioni botnuer të njifet me të vërtetën për Jugosllavin e re mu ashtu sikurse veproi në kohën e luftës së kalueme me librin e vet „Trolli im i vendlindjes", në 1943, kur ndihmoi që e vërteta për luftën e partizanëve tonë të depërtojë n'opinionin publik amerikan.

Kah mesi i nandorit, nji mëngjesi të ftoftë dhe me erë, nën qiellin e randë t'Ohajos, udhtojsha me automobilin tim në Njujork, dhe posa isha tue dalë prej Klivlendit, ku pata darkue me kënaqsi natën e kalueme në shtëpin e disa miqve e pjesën tjetër të natës e kalova në nji hotel komod. Kam pasë hangër kafitjall para se me u nisë, dhe tash isha nxe në pallтën e re të dimnit dhe dorza, që i pata ble para disa ditsh në Detroit. N'automobil kisha nxehsen, kështuqë gati kënaqesha me ndiesin që më përfshinte kur frynte era anash automobilit, thuese donte me turrin e vet me e rrëxue në hendek.

Dy tri mila të plota tue iu afrue katundit Shagren Fols, afër Klivlendit, nuk takova kend as nuk më kaloi ndonji automobil. Mirëpo, atëherë, mu në momentin kur e drejtojsha në nji kthesë, vërejta para vendit nji hije të vogël njerzore — nji grue apo vajzë — që ecte në maje të përpjetzës së vogël në rrugë. Kishte nji valixhe të vogël. Kambët iu merrshin dhe gati rrëxohej prej sulmeve t'erës. Tue pyetë vedin se çka punon vallë kaq heret nëpër këtë kohë, mendova se po shkonte sigurisht në ndonji vend afër, dhe vendosa me e marrë në automobil. E zvoglova shpejtsin tue u lëshue nëpër tëposhtëze.

Ajo u kthye dhe ma bani me dorë, me nji lëvizje të dobët, dëshpruese, e mandej zû në thû — sigurisht në

kambë të vet, sepse fryma e çonte — dhe u rrëxue sipri valixhes, e cila u përplas në asfalt sikurse edhe gjûjt e saj. Kjo ndodhi në çastin kur isha larg saj nja pesëdhetë shputa kambësh, dhe u detyrova me e qitë në shpejtsin e dytë në mënyrë që automobili të mundet me shkue përpjetzës përkundër erës së fuqishme. Në momentin kur u ndala, ajo tashmâ ishte çue dhe posa deshti me e marrë valixhen ajo u hap, pa pritë e pa kujtue, e era muer gati çdo gjâ që kishte mbrenda, tue i hjedhë nji pjesë nga gjanat në pahí të mbarueme prej telave me gjemba· e nji pjesë tjetër të sendeve nëpër sërnishtë, që shtrihej përbrî rrugës.

Dola me turr prej automobilit, vrapova, dhe para vedit gjindej nji vajzë që ishte gati krejt asht dhe lëkurë. Veshja e saj e lirë ishte e vjetrueme, e ndrydhun, e shkyeme në disa vende, ndërsa fytyra e saj e thatë, e hajthme ishte e irnueme prej të ftoftit e erës dhe kishte dy gërvishtje të mëdha të zeza — verdha, njenën në faqen e majtë e tjetrën mbi synin e djathtë. Krejt trupi i saj, dhe çdo pjesë e trupit, dridhej dhe shtangohej në momente prej përpëlitjeve të këputuna dhe të vrullshme.

Prej bajtjes së valixhes, dorzat e saja të zeza e të pambukta i ishin shkye në shuplaka dhe gishta. Këpucët i kishte të shkyeme. Çarapat e saja të mëndafshta e të lira, me disa bira dhe fije të këputuna, paraqitshin padyshim mbrojtje të dobët prej të ftofti. Era e rrihte me krejt fuqin e vet, dhe e dijsha se ajo âsht, edhe nën veshjen e vet të dëmmueme, krejt e irnueme, e rrahun dhe e gërvishtun· sepse, nji moment para se me iu afrue ngatë dhe para se me ia vû dorën në sup për mos me i rrëxue fryma, palltoja e saj e hollë dhe fëstani valvitën rreth saj dhe u çue nalt, tue ia zbulue kambët e thata deri në gjysmën e kofshave.

Ishte e vogël me trup dhe i përngjante nji vajze dymbëdhetë deri trembëdhetë vjeç. Mâ vonë më tha se për të fundit herë âsht matë para shum ditsh, dhe se atëherë i kishte katërdhetë e dy kilogram, mirëpo tash nuk ka as katërdhetë kilogram. Pesha e saj normale do t'ishte pesëdhetë e tre deri pesëdhetë e katër kilogram. Kërcëllonte aq fort sa ishte çudi që nuk i theheshin

dhambët. Buza e saj e poshtme ishte e mbulueme me të çame të imta dhe me gjak të terun.

„Hyni në automobil!" i bërtita, tue pa se edhe vetë do të dridhem për çdo moment. Era m'i kthente fjalët në fyt. Meqenëse ajo nuk lëvizte, e tërhoqa kah automobili. Ajo ishte njikohsisht edhe e lagët edhe e shtangueme.

N'at moment kaloi nji automobil, kështuqë tërhoqa me rrëmbim vajzën në nji anë, në mënyrë që të largohet prej rrugës. Ajo muer me vedi valixhen e vet të hapun.

Përveç nji bohçe të vogël të lidhun me nji shirit të kuq të zvetnuem, e cila ishte padyshim tepër e randë për ta marrë fryma, valixhja ishte e zbrazët. Vajza shtrëngonte shum dorzën e saj. Mirëpo, posa kaloi automobili afër nesh, ajo, në shtangimin e papritun, i cili ndoshta rridhte prej vetë ngrimjes deri në palcë t'eshtnave, ajo lëshoi valixhen e cila tash filloi me u valavitë nëpër rrugë teposhtë. E paaftë që të flasi, kaq shum i cakllojshin dhambët, ajo klithi dhimbshëm, e unë e ndala me kambë valixhen, e cila rrëshqitte në drejtim të hendekut.

U përkula që ta mbylli, mirëpo vajza piskati prap me zâ fishkllues. Me nji pamje të papërshkrueshme të dëshprimit me sy tregonte sendet e veta, të shpërndame në tela me gjemba dhe nëpër sërnishtë n'anën tjetër të rrugës, të cilat i pata pa pak përpara, por dhe i harrova në të njejtin moment.

„Mirë," i thashë me zâ, „do t'i mbledhi. Por ju shkoni n'automobil!"

Mirëpo, ajo kishte humbë krejt vedin, për shkak të sendeve dhe të valixhes së vet, kështuqë u shtrëngova me e marrë në duer dhe me e shti n'automobil; kjo gjâ më ngjalli nji prej atyne ndiesive mâ të këqija që kam pasë ndonjiherë në jetë. Më përfshiu krejt tmeri i qenjes së saj të mjerë e të ngrime. Ajo nuk kishte mâ fuqi. Tufa e flokëve të saj, e thatë dhe fije-fije, që i kishte dalë nën kapelzën e saj verore të shtypun, ma prekte fytyrën, kështu që përpak qeshë tue lëshue. E ndiejsha njifarë përzimje të gërdis, dhimbsunis dhe të turpit — turpit përshkak të gërdis që ma përfshiu krejt

trupin; mirëpo, nuk mujta me largue ndiesin që më përshkoi.

Automobili im ishte i mbyllët, kështuqë mujta me e rregullue mbrenda dhe me vû në pozitë që i përngjante t'ulunit. Gjatë krejt kësaj kohe ajo dëneste ngadalë, tue bâ disa lëvizje të dobta dhe tue u dridhë poashtu sikurse përjashta.

Motori punonte, edhe nxehsja, mirëpo, e pata lanë automobilin hapët, kështuqë tash mbenda ishte ftoftë sikurse përjashta; për këtë arsye mbështolla vajzën me pardesy dhe mantill të shiut, që gjindeshin të hedhun nën ulëse. Mandej mbylla automobilin, dhe u drejtova me i mbledhë sendet e saja. E ndiejsha vetin tejet keq ndërsa u futsha nën telat me gjemba dhe për nji moment pyeta vedin mos âsht krejt kjo ndonji andërr e keqe. Atje, n'automobilin tim, gjindet ajo vajza, e unë këtu, nëpër sërnishtë dhe tela me gjemba, po ia mbledhi petkat e saja të ndyeta dhe të shkyeme.

Përjashta kalova nja pesë minuta, tue u kujdesue që mos të la kurrgjâ. Përveç ndërresës së parë tejet të lirë, të zbehtë dhe të shkyeme, gjeta edhe lidhsen e vogël të dalun papritmas, shokën e kuqe, dhe fotografin me nji të ri mjaft të bukur në uniformë të marinës amerikane dhe me nji grue të re, disi të zbukurueme pa shije, për të cilën mendova menjiherë se âsht e njajtë me vajzën n'automobilin tim, megjithqë nuk i përgjante mâ asaj. U ktheva në rrugë dhe shpejt e shpejt futa në valixhe çdo gjâ që gjeta. Mandej e mbylla sa mujta mâ mirë dhe e futa n'automobil, në të cilin hyna menjiherë edhe vetë, tue përplasë derën e automobilit.

Tue dëshirue që t'i afrohet sa mâ tepër nxehses, vajza në ndërkohë kishte rrëshqitë prej ndejses dhe e ngatrrueme me palltët e mija, gjymsë ishte ulë e gjymsë ishte gjûjzue në dysheme, me krye në mes gjûjve. I çoi syt dhe më shiqoi thuese donte diçka me thanë, mirëpo nuk ishte ende në gjendje me folë, megjithqë më dukej se tash dridhej mâ pak dhe se nuk cakllonte aq shum si pak përpara.

I thashë, „Mblodha çdo gjâ që mujta me pa."

Tha diçka me zâ të dobët që nuk mujta me kuptue për shkak të zukatjes së nxehses; sigurisht tha „Faleminderës".

N'at moment u gjeta në dilemë të madhe. Çka të bâj me te? Ku âsht nisë? Natyrisht, këtê e marr vesht mâ vonë, kur të flasi, don me thanë, nëse do të jetë në gjendje me folë, mirëpo —

Disa *mirëpo* më ranë në mend. Benzinometri im tregonte se në rezervoar kishte ende gjithsejt dy tre gallona landë djegse dhe se për së shpejti do të detyrohem me u ndalë diku që ta mbushi përsëri; mirëpo, çka do të mendojë nëpunsi në stacionin e benzinës kur të shofë në automobilin tim këtë vajzë të shkallmueme, të thatë? Kisha mujtë lehtë me e thirrë policin, mirëpo, çashtja kishte me mbërrijtë edhe në gazeta, dhe kush e din se çka kishin me bâ reporterët — përshembull, në Vorenë ose Jankstaun, që ishin qytete mâ t'afërme të mëdha në rrugën time — prej sqarimeve të mija, kur do t'u tregojsha si e kam gjetë në rrugë.

Mandej kjo: ajo padyshim âsht mërdhi, dhe, në bazë të të gjithave, âsht në gjendje të hatashme, mirëpo krejt kjo mund të mendohet si ndonji gjâ e kurdisun. Në kohë të fundit, kam pasë raste me ndëgjue shpesh për grat që keqpërdorin ligjin e Manit[1]) me trillime të ndryshme, tue i plaçkitë automobilistat e vetmuem në rrugë të mëdha nën kërcnimin e zbulimit të fsheftsive të ndryshme. Mbas disa orësh, n'anën tjetër të Jengstaunit, do të gjindem në kufinin ndërmjet Ohajos dhe Pensilvanis, dhe aty kjo mundet me më prû në nji pozitë të keqe.

Mirëpo, njikohsisht filloi me m'u ngjallë ndiesija e turpit. Si duket vajza âsht me të vërtetë në këtë pozitë të keqe. Ato njollat e irnueme të zeza e të verdha në fytyrën e saj ishin reale. Po t'ishte ndonji femën që don me plaçkitë me kërcnim, ajo do të më kishte pritë sigurisht diku afër kufinit shtetnuer. Përveç kësaj ajo këtë punë nuk e kishte bâ sigurisht nëpër këtë kohë të

---

[1]) Ligji që ndalon tregtin me shitëblemjen e femnave në SHBA, i qujtun kështu simbas autarit të Kongresit Xhems Manit, që ia propozoi Kongresit më 1910.

tmershme. Ndoshta asaj mû tash i kërcnohet rreziku prej përndezjes së mushiknijve ose prej ndonji sëmundjeje po kështu të rrezikshme. Vetëmse ishte e sigurtë se kishte të ftoftë dhe se ishte e raskapitun deri në fund; nuk më mbet gjâ tjetër përveç që të sillem ndaj saj sikur t'ishte me të vërtetë në gjendje të tillë të keqe.

„A dëshironi të ju çoj në ndonji spital ose te ndonji mjek?" e pyeta.

Ajo i çoi sŷt dhe më shiqoi e shtangun. Pyetjen time e përsërita dy herë, e ajo e refuzoi ofrimin tim, tue luhatë kokën me dëshprim.

„Ju jeni siguristh e sëmundë," thashë.

Ajo përsëri bani me kokë.

Tue u strukë përbrî nxehses, kishte rrëshqitë shum afër dorzës për ndërrimin e shpejtsis dhe frenit së dorës. Prandaj e luta që të kthehet në karrikë t'automobilit; ajo më ndëgjoi me të shpejtë dhe tha me zâ që mezi u ndëgjue „Më falni." E ndihmova me u çue, e mandej e mbështolla përsëri me pallto të mija, dhe vazhdova rrugën. Dridhja e saj tash ishte zhdukë gati plotsisht, përveç që cakllonte kohë mbas kohe. Tue ndie vedin në nji pozitë të papëlqyeshme e të paqartë, e shiqojsha gati për çdo gjymsë minute. E pyetsha si âsht, mirëpo ajo nuk mundte ende me folë aspak.

U mundue me i vû shuplakat e kambëve në nxehse· mirëpo muskujt e kambëve të saj nuk kishin fuqi me i mbajtë atje, dhe bijshin në dysheme posa i çonte.

„Do të hani mëngjes në gjelltoren e parë që do të hasim," i thashë në nji moment.

Ajo përsëri dënesi, tue u mundue të thotë diçka, mirëpo nuk mujta me e kuptue. Prandej ajo nxuer nji dorë prej palltos dhe u përpoq me sheja dhe lëvizje të më spjegojë çka dëshironte, mirëpo mu atëherë kaloi nji automobil kështuqë u shtrëngova të shiqoj me kujdes në rrugë, dhe nuk mujta mâ me shique në te. Mirëpo, së shpejti mujti me thanë, „A keni cigare?"

Cigare nuk kisha, i thash se më vjen keq, dhe e pyeta përsëri si âsht.

„Oh," tha, „kjo âsht... mrekulli." Flitte me mundim.

„S'âsht nevoja me folë," thashë; „qetsohuni. Përveç kësaj, unë memzi po ju ndëgjoj; kjo nxehse kaq shum âsht tue zukatë."

I mbylli syt dhe, padyshim, e muer gjumi.

Në Shagren Fols kërkova ndonji gjelltore, mirëpo gjeta vetëm nji, madje edhe kjo nuk ishte e hapun. Prandej vazhdova rrugën, tue mendue se vendi në të cilin âsht nisë vajza — nëse ka pasë ndonji qëllim — gjindet në nji largsi në drejtimin që shkojsha edhe unë, dhe tue shpresue se padyshim do të hasi së shpejti në ndonji restoran ose gjelltore.

Mbasi fjeti dhetë minuta, bashkëudhtarja ime u tremb befas, klithi dhe më shiqoi. Ky pushim i shkurtë thuese ia ktheu aftsin e të folunit dhe fuqín e gjymtyrëve. U afrue dhe pak i lëvizi kambët. Irnimi i **fytyrës** së saj kishte kalue në zbehtsi, dhe tash mâ pak i përngjante skeletit.

„A me të vërtetë nuk keni asnji cigare?" pyeti ajo. Zani i saj i dobët ishte pak i zanun.

„Nuk kam, më vjen keq. Nuk pij duhan."

„Auu! Nuk pini? Gjâ qesharake. Gati gjithë meshkujt pijnë."

Rruga ishte e drejtë në këtë pjesë, pa asnji automobil në horizont, kështuqë mujta mâ mirë me e shique.

„Sigurisht jam si dordolec i vërtetë," klithi ajo me vetëdije, gjymsë e turpnueme gjymsë me inat. Kapi pasqyren sipri erëmbrojtjes dhe e rregulloi ashtu që mund të shihet në te. „Kam nji pamje të tmershme, apo jo? Çka mendoni, sa vjeç jam?"

„Afër njizet e dy," thashë, megjithqë mund tishte edhe mâ e moçme.

„Taman, njizetedy," përsëriti ajo me kënaqsi. „Mirëpo, uh, po dukem me të vërtetë si ndonji shtrigë! Bash kisha dashtë që të më shifte tash ai i — qenit! Më falni, por unë thashë vetëm i — ***qenit.***"

„Nuk ka nevojë me kërkue falje. Për mue âsht krejt nji."

„Për ju âsht krejt nji kur them unë i *qenit* ose — e dini çka?"

„Nuk dij," thashë.

„Ndëgjoni, ju sigurisht mendoni se unë jam ndonji e pahajrit."

„Jo, unë nuk mendoj kurrgjâ," thashë, „përveç se — kjo po shifet haptas — keni pasë fat shum të keq."

„Oh, zot! Çfarë fati të keq, se!", klithi ajo. Zani i bâhej gjithnji mâ i fortë.

„Mos u shqetsoni," përsërita unë. „Ndoshta âsht mâ mirë mos të folni. Nxehuni pak."

Dukej thuese nuk më ndëgjonte. „Kisha me dhanë nji milion dollarë për nji Llaki-Strajk, Kemel, Bull-Darem — ose për çfarëdo cigare qoftë! Atje në perendim kam pi shum Bull-Darem. Shoferët e kamionave i bajnë vetë cigaret."

„Do të blejmë edhe cigare, me rastin e parë. Në këtë pjesë të rrugës thuese nuk ka asnji qytet."

„A keni gjylpanë?"

„Jo."

„Auu! Paj ju s'paskeni kurrgjâ, apo jo?"

„Fatkeqsisht."

„Po ju fali. Mirëpo, mos u veni kujdes fjalëve të mija. Unë flas ashtu, tue mos mendue kurrgjâ të veçantë. Mos u idhnoni në mue. A u tregova e paturpshme?"

„Për mue âsht krejt nji."

„Ju qenkeni njifarë njeri qesharak. Për ju âsht çdo gjâ njisoj. Por, pa kurrfarë diskutimi keni automobil të shkëlqyeshëm, pa tallje. „Shevi", apo jo? Sa keni kalue deri tash?" Ajo u përul me lexue kilometrazhin, mirëpo e goditi kokën për timon.

„Kini kujdes," ia tërhoqa vërejtjen.

„Nji bullungë mâ pak ose mâ shum nuk ndërron kurrgjâ. Shiqo, nuk paskeni kalue as katër mijë. Auu! Po ky qenka gati automobil findak i ri. A me të vërtetë nuk keni as gjylpanë e as pê?... Shum meshkuj bâjnë me veti gjylpanë dhe pêj — që t'u gjinden — mirëpo, natyrisht, ky nuk âsht kamion. Më falni." U mundue me qeshë. „Shoferët e kamionave bâjnë gjylpana, natyrisht të mëdha e të vogla. Me të mëdhat i qepin çadrat; me të voglat qepin të shkyemet në pantallone dhe këmisha. Gjatë këtyne disa javëve kam qepë nji mori këmishash të shoferëve. S'paku nji gjymsë dyzine. Tash dëshiroj që ta qepi vedin. Krejt jam e shkyeme."

Flitte kështu nga disa minuta, e mandej i mshelte syt dhe rrinte plotsisht e qetë pesë deri dhetë minuta, tue fjetë; mirëpo, papritë, trembej dhe më shiqonte mue me sy të hapun, e mâ vonë bisedonte prap thuese e shtynte me folë ndonji nevojë histerike, gati thuese dëshironte që të trimnohet, tue bindë vetveliten se mund të flasi dhe se egziston dikush që dëshiron me e ndëgjue. „A dini çka?" tha. „Unë jam e fortë. Ju kurr s'kishit me mendue të më shifni kështu, por me të vërtetë jam e fortë, madje e fortë se jo mahí!"

„Mue po më duket se jeni me te vërtetë e qëndrueshme." u pajtova me te.

„Oh, edhe po pyetni! Marinari Popaj e mandej unë. A e doni ju Popajin?... Ai për mue âsht yll i dashun filmi. Mirëpo, ku âsht valixhja ime?... Oh, po qe ku âsht, më falni. E pashë kur e latë atje. Mirëpo harrova. Më falni. Ende jam e trullueme, dhe po më duket, nuk po shof kurrgjâ. Po e ndiej vedin thuese jam e dejun."

Vazhdoi me folë, por unë nuk u vuna veshin të gjitha fjalëve të saja. Mirëpo, në nji moment ajo çoi zanin e vet të dobët: „A dini çka, gjesti juej âsht i mirë që i mblodhët të gjitha këto sende të mija. A e gjetët nji fotografi — unë me nji mashkull?"

„Po' qe në valixhe — ju dhe nji marinar."

„Ky âsht ai për të cilin mendoj kur them „biri i qenit," e ju e dini çka mendoj kur them — i qenit. Ai ka qenë burri im — në realitet, ai âsht ende burri im." U ndal për nji moment, thuese po pret a do t'i them unë ndonji gjâ; e mandej, meqenëse unë nuk bëzâna, ajo vazhdoi. „A dëshironi me ndëgjue historin time?"

„Nuk dij a âsht interesante" thashë.

Thuese e vuni në hall kjo — përgjigje ime. „Asht interesante, shum interesante. Shum njerëz që më kanë marrë n'automobilat e vet dëshiruen me ndëgjue historin time."

„Unë dëshiroj me dijtë kah jeni tue shkue, këte dëshiroj para të gjithash, në rend të parë, donmethanë, nëse dëshironi me më tregue."

„A, ju më qenkeni i njerzishëm, pa tallje! A mos mendoni se âsht sekrete? Unë po shkoj në Balltimor. E ku po shkoni ju?"

„Në Njujork. Mirëpo, mundem me ju çue deri te Harizburgu. Prej këtu ndahet nji rrugë për në Balltimor."

„Harisburg — sa âsht larg prej këtuhit?"

„Mase dyqind mila. Kam menden me bujtë atje nji natë."

„A po më merrni me automobil derisa t'udhtoni sot?"

„Po." Tashmâ isha i bindun se ajo nuk âsht femën që mashtron, e pokështu u lirova edhe prej ndiesis së turpit që më shkaktonte.

Ajo fjeti përsëri.

Shfrytzova këtë rast që të ndalem afër nji stacioni të benzinës ku ja mbulova përgjymsë fytyrën me mangën e palltos sime, kështuqë rojtari i stacionit, që duel me më shërbye, nuk mujti me pa si duket. Ai mezi vërejti prezencën e saj. I thashë që ta mbushte rezervoarin; ai shitte dhe cigare, kështuqë bleva nji pako, si dhe nji shkrepsë. Rojtari më tha se rrugës do të gjejë disa gjelltore, por ato ndoshta nuk janë hapë ende sepse âsht heret — ende nuk ishte as ora tetë. Madje-madje shtoi, disa prej tyne do të jenë të mbylluna deri në pranverë.

Përsëri u nisëm.

Kur vajza u zgjue, ia dhashë cigarët dhe shkrepsën. I muer me mall të madh, mirëpo meqenëse i kishte gishtat e dobët dhe të shtangun, mundohej rrfe e hapë pakon. I thashë se do ta ndali automobilin dhe se do ta hapi unë, mirëpo ajo tha, „Mos keni dert, e hapi vetë. Po ju them se jam e fortë. Unë si duket pak fjeta, apo jo?... Shiqoni, po lind dielli!"

Mâ në fund e hapi pakon, ndezi nji cigare, dhe filloi si e pangopun me pi. „Ohoho!" E thithi thellë, e mbajti tymin në mushkni, e mandej e lëshonte ngadalë. „Ndaç beso ndaç mos, kjo âsht, bacë, cigarja e parë për këto dy dit! Ka pasë ditë kur kam pi nga dy pako në ditë. Kur nuk kam me pi, po bâhem me dalë menç... Ju sigurisht mendoni se jam e pahajrit, apo jo?

„Nuk mendoj," u përgjegja. „Pse të mendoj kështu?"

,,Për shkak se kështu po flas dhe kështu dukem. Në realitet, pra, unë nuk jam e pahajrit; vetëm unë nuk vlej kurrgjâ, nëse kuptoni se çka dëshiroj me këtë me thanë. Mirëpo, ju me këtë pako ma shpëtuet jetën. A guxoj me marrë menjiherë edhe një?"

„Vetëm urdhnoni; të gjitha janë tuejat, pini sa të doni."

Mirëpo, në vend që ta ndezi cigaren e dytë, prap u kot pesë deri dhetë minuta. Prej dorës ia mora duçin e tymuem të cigares së saj të parë.

Dielli kishte depërtue nëpër mjegull, ndërsa era kishte ndalë pak turrin e vet. Ishte nxehtë, prandej çela dritaren përgjymsë n'anën time, tue mos e shkimë nxehsen. Pa pritë e pa kujtue ajo klithi dhe u zgjue, e shiqoi në mue. „A klitha?" më pyeti.

,,Po," thashë.

„Ndoshta më muer gjumi dhe sigurisht andrrova ndonji gjâ. Ose ndoshta u tremba. Më duket se unë pata nji cigare, apo jo? Po e ndiej erën. Oh, natyrisht, harrova. Ku âsht pakoja?" E gjeti dhe ndezi nji cigare. „Shiqoni, këtu rrethina qenka shum e bukur, pa mahí; sikurse në vendlindjen time. A dini ku kam lindë unë?... Afër Karbondelit, në Pensilvani — në nji vend të vogël që quhet Simpson, mirëpo nuk ka kurrfarë lidhje me zojën Simpson. Mirë, çka mendoni ju për te? Për zojën Valli Simpson."

„Nuk dij çka me mendue."

„E unë mendoj se do t'ishte mjaft mirë për te sikur të martohet me mbretin, apo jo?"

„Ndoshta".

„Atëherë do të bâhej mbretneshë angleze, apo jo?" „Ndoshta, sigurisht."

„Pashazotin, kjo do t'ishte nji gjâ e mrekullueshme... Donmethanë unë kam le në qytezën që quhet Simpson. Ky vend i vogël âsht vend xehtar, çdo gjâ âsht e nxime dhe me blozë — ju atje s'kishit dashtë me jetue — mirëpo rrethina âsht e bukur. Afër Simpsonit gjindet nji liqë· Liqeni i Kristaltë, dhe unë shkojsha atje me plakun tim kur isha fëmi. Ai ka vdekë. —"

Tue ndëgjue, vërejta në momentin e fundit nji automobil që nxitonte nëpërmes rrugës në drejtim tonë,

kështuqë vajza klithi dhe më rrëmbeu për dorën e djathtë. Për fat, nuk isha tue i grahë shpejt, dhe lehtë iu largova prej rrugës atij trashamani me timon. E qortova që më rrëmbeu për dore; e mandej e pashë tue u dridhë me krejt trupin, dhe nji minut të tanë nuk qe në gjendje me folë.

Mâ në fund tha: „Më falni... Au? Po më vjen keq, pashazotin. Mos u idhnoni. Ishte gjâ e marrë që ju rrembeva ashtu për dore tue çue automobilin, mirëpo u frigova sepse njiherë në Misuri përjetova nji akcident kur më muer nji njeri n'automobilin e vet. Prej atëherë i kam këto të gërvishtme në fytyrë. Por, nuk kam me bâ mâ kështu, pashazotin; nuk do t'i kapi mâ për dore. E ju nuk do të më fërfilloni në ndonji hendek apo jo? — pyeti në fund me intonacion frige në zâ.

„Jo, jo," u përgjegja, tue u idhnue në vetvehten që e qortova.

„Dhe do të më çoni deri në Harizburg, sikurse thatë?"

„Po."

„Seriozisht — po betoheni?"

„Po. Harroni krejt këtë çashtje"

„Dhe do të më qerasni me mëngjes?"

„Posa të mbërrijmë në ndonji qytet."

„Ju nuk jeni të detyruem me më qerasë, dijeni."

„E dij."

„A jeni të pasun?"

„Nuk jam, por mundem me ju pague mëngjezin."

„Mirë, kjo mvaret prej jush. Unë nuk kërkova të ma pagueni mëngjesin, apo jo?"

„Jo."

„Thueni se *nuk kërkova*".

„Nuk kërkuet."

„Jo, nuk kërkova pashazotin! Kam edhe unë krenarín time."

Për nji kohë nuk foli; e mandej, befas, këndoi, „Vetëm dashunin mund ta japë, loçkë„ Mirëpo, zani e trathtoi në nji notë të naltë, dhe ajo heshti në mënyrë që ta thithi thellë tymin e cigares së vet.

„Ju pashazotin, jeni shpëtimtari im. Unë ndoshta kam ra në shkallë t'ulta, por unë kam mbarue, apo jo?"

„Natyrisht se jo."

„Prap do të qëndroj në kambë të mija. Cili qytet i madh vjen tash?"

„Voreni, shteti Ohajo."

„Ndoshta mund të gjejmë diçka për hae. Sa ka deri në Voren?"

„Pesëmbëdhetë deri njizet mila."

A keni hangër ju mëngjes?"

„Po. E kur keni hangër ju për të fundit herë?"

„Pardje në mëngjez, në Toled. Stomaku im mendon se fyti m'âsht pre përgjymsë."

Mbasi hodhi duçin, ajo u mundue me këndue edhe nji herë „Vetëm dashunin mund ta japë, loçkë"; meqenëse nuk mujti, fjeti përsëri deri në Voren.

Në Voren vendosa automobilin afër restoranit mâ modest — në firmë shkruente thjesht *Gjella*. E lëkunda vajzën, mirëpo ate e kishte marrë fort gjumi.

Ishte ora nandë e gjymsë, — kaq u vonova të mbërrij këtu prej Klivlendit, ndersa, po mos t'ishte bashkëudhtarja ime, moti e kisha kalue Jangstaunin. Mikut tim i pata telefonue në Harizburg se do të mbërrij shpejt mbas orës nji, dhe e luta që të më pritte të hamë drekë së bashku; mirëpo nëse vazhdoj rrugën me këtë shpejtsi, tue bisedue me këtë vajzë në automobil, do të jetë mirë nëse atje mbërrij edhe në darkë.

E lëkunda përsëri... Disa herë... Ajo mâ në fund lëvizi ngathtas, e mandej brofi befas dhe bërtiti aq saqë nji grue me moshë mesatare, e zbukurueme në mënyrë të vjetër, u ndal dhe afroi kryet n'automobilin tim për me pa se çka po ndodhte atje. Kur pa fytyrën e gërvishtun të bashkëudhtares sime, grueja ia bani me dorë nji njeriut, si duket, burrit të vet, dhe ia drejtoi vërejtjen kah na.

„Çka të gjet?" e pyeti ai.

„Ajo bërtiti," tha grueja, tue iu afrue.

„E pse bërtiti," pyeti njeriu tue më shique mâ parë mue, e mandej vajzën që e dejun më gjumë, i kishte hapë syt në mue.

„Nuk dij," iu përgjegja. „E mora në automobil prej Klivlendit e këndej. Ka pasë ndonji akcident; âsht mërdhi; e mandej fjeti këtu; tash e zgjova që të hajë pak

mëgjes, e kjo klithi. Mendoj se âsht e frigueme, dhe e rraskapitun."

Rreth automobilit u mblodh nji grumbull i vogël njerzish.

Vajza erdh mâ në fund në vedi dhe iu zgurdhat njeriut që më hetonte: „Çka po ju hyn n'udhe? Ku po jeni ngushtë ju, plakruq!"

Grueja para automobilit gjëmoi prej çmerrtjes.

„Unë të thashë plakruq," tha vajza. „Kurrgjâ tjetër nuk thashë. Çka kam me bâ nëse ju keni mendue për diçka mâ të keqe?"

„Thirrni policin!" tha grueja. „Le të shofi policija kush janë këta."

„Të gjithë ju jeni zhbiruesa, që futni hundën atje ku nuk ju hyn n'udhe," bërtiti vajza. „Ku jeni ju ngushtë për këtë gjâ? Ai" — tue mendue për mue — „tha të vërtetën. Më muerr rrugës. Pata mërdhi prej fë fitoftit."

Në këto fjalë e sipër erdh edhe polici, i cili vû kambën në prak t'automobilit dhe u mbështet me të dy bërrylat në dritaren e anës sime. Për fat, ai ishte njeri i urtë, i cili, mbasi m'i bani disa pyetje shiqoi lejen time për shofer dhe çertifikatën e kombsis, menjiherë tregoi se beson në fjalën time.

„E kush jeni ju?" e pyeti mandej vajzën .

„Zoja Valli Simpson!" u përgjegj ajo, dhe qeshi.

„Mos bani marrzina," i thashë unë, „dhe përgjegjju pyetjeve të nëpunsit."

„Mirë" u përgjegj ajo, „më falni, dhe mos u idhnoni në mue, ju lutem. Zotni polic, quhem Hezel Lejton — L-e-j-t-o-n — Zoja Lejton e tash jam endacake — ky âsht tregim i gjatë — kam pasë nji akcident dhe zotnija më muer në automobilin e vet, mu ashtu sikur se ju tha; tash dëshiron me ma pague mëngjesin, dhe më ka premtue se do të më çojë deri në Harisburg. Taman âsht ashtu sikur se ju tha juve. Jam tue shkue në Balltimor, ku do të më ndihmojë ndokush me gjetë punë dhe të qëndrojë prap në kambë të mija."

Polici shiqoi ate, mandej mue, e mandej prap ate. „Megjithate, jeni vra shum."

„Po, po çka po ju hyn në udhe? Unë mundem me durue, mos kini dert për mue; unë jam e fortë."

Polici belbëzoi diçka e mandej iu drejtue turmës: „Në rregull, shpërndahuni! Leni njerzit të qetë! Këtu nuk ka kurrgjâ të dyshimtë." E mandej i tha njenit të pranishëmve, nji njeri pa pallto dhe me përparse të lidhun. „Epju diçka të hanë, Niço, e mandej le të hupin prej qytetit sa mâ parë. Ajo âsht njifarë endacake; e ai nji makalush që e ka marrë me vedi. S'ka kuptim të harxhojë komunja për ta."

Posa e vendosa automobilin, pata nxjerrë prej xhepit nji dollar; tash ia zgjata bashkëudhtares dhe i propozova që të shkojë në gjelltore me hangër mëngjes. „Unë po rri këtu në automobil," shtova, „dhe po lexoj gazeta."

„Ejani edhe ju mu mue!" klithi ajo e frigueme.

„Unë kam hangër mengjes."

„Paj, ejani dhe pini me mue nji kafe, pse nuk doni?" tha me dëshprim.

„Shkoni vetë mbrenda," thashë unë me kambëngulje, tue m'ardhë turp prej vetvedit dhe tue u mundue njikohsisht me e kuptue frigën e saj të marrë.

„Ju keni për të shkue pa mue."

„Këtë nuk do ta bajë."

„Ku mundem me e dijtë unë?"

„Paj, unë po ju them."

„Ju dëshironi me më heqë qafe, dhe unë për këtë nuk po ju zâ për të madhe. Ju po turpnoheni prej prezencës sime, edhe për këtë nuk po ju zâ për të madhe; unë gati përpak me ju shtie në telashe; mirëpo — " iu dridh zani, dhe gati i duelën lott.

„Mirë, mirë," thashë „po vi edhe unë me ju. Nuk më vjen turp për ju," thashë tue pyet edhe vetë a mos po rrej. „Pse e ke rranjosë këtë gjâ në krye?"

„Unë nuk ju kisha zanë për të madhe edhe sikur të turpnoheshi," tha ajo. „Mirëpo ju jeni njeri i ndershëm, pasha zotin, dhe unë jam e bindun se nuk kishit me shkue pa mue, nëse për kurrgjâ tjetër, sëpaku për arsye se nuk doni me ma marrë valixhen time."

Mue diçka më shtrëngoi në fyt.

Tue dalë prej, automobilit vajza tha, „A nuk keni kurrgjâ kundër ta qes dhe ta mbajë në krah pallton tuej?"

„Jo; mbështjelluni."

Pronari i gjelltores së vogël e të mjerë — nji Polonez apo Sllovak — nuk bani kurrfarë pyetje, dhe muer nji qëndrim shum t'urtë; ia tregoi Hezeles ku âsht lavamani e mâ vonë ndëgjoi kërkesat tona — lang portokajsh, llapë me grunë, ve me lardh, copë bukë me gjem dhe kafe. Ajo pyeti a ka gjylpanë dhe pak pê të zi, e ai iu përgjegj se të dyja këto gjana i ka grueja e tij nalt në kat; prandej shkoi nalt dhe u kthye shpejt me gjylpanë ku e kishte shtie penin; dhe, ndërsa pritte mëngjesin, Hezelja qepi disa të shkyeme të veta të mëdha.

Deshta me lexue gazetën, mirëpo Hezelja, tue pi duhan, ma këputte gjithnji leximin, tue dënue qartë dhe me zâ „tipat që i shtijnë gjithkund turijt e tyne" dhe tue pyetë për lajmet mâ të reja për mbretin dhe zojen Simpson. Filloi me më tërheqë, prandej e pyeta, „Pse i thatë policit se jemi zoja Simpson?"

„Nuk dij. Thashë ashtu. Ai sigurisht ka mendue se jam e marrë. Por, shiqoni ju ndëgjova kur i thatë policit se jeni shkrimtar, kur ai ju pyeti. A âsht e vërtetë, apo vetëm u tallët me te?"

„Unë jam shkrimtar."

„Edhe ju keshtu po shetitni nëpër shtet në llogari të ndonji gazete t'ilustrueme dhe shkrueni për gjana, sikurse i thatë atij? Sa kisha pasë dëshirë me qenë shkrimtare! Mund të lidhem me bast se kisha me shkrue nji tregim të hatashëm. E çka shkrueni ju?"

„Libra dhe gjana tjera të ngjajshme."

„Ju jeni sigurisht shum i mençëm. Por a e dini çka? Aferisht n'at kohë kur kreva shkollën fillore, edhe unë pata shkrue nji vjershë, për xehtarë. Babën e kisha ende gjallë. E mandej vdiq në nji galeri të rrëxueme." Pushim. „Ai ka qenë Austrian, mirëpo këtu ka le; baba i tij ka ardhë moti këtu. Nanën e kam pasë Uellse ose diçka kështu, por edhe ajo ka le këtu, dhe ndërsa baba ishte gjallë, ajo ishte mjaft mirë; e mandej u bâ me disa drrasa mangut — ishte si e trentë — dhe u martue përsëri, e burri i saj i dytë ishte nji bir i qenit dhe sillej me mue shum, shum keq. Unë kam qenë i vetmi fëmi i saj dhe jetova te ajo dhe te njeriu gjashtë vjet, derisa i mbusha pesëmbëdhetë, e atëherë ika. Ajo dhe burri i saj u shpërngulën, dhe nuk dij se ku gjinden tash. Familje e

mrekullueshme, apo jo, Eduard, zemra ime? Por unë thuese nuk po shprehem saktsisht; kam lexue ndokund, ose kam ndëgjue prej ndokujt, se Valli po thirrka mbretin Edi ose Bac ose Lalë ose diçka kështu!"

E piu për nji herë langun e portokallit, e mandej e hangri pjesën tjetër të mëngjesit. Ia tërhoqa vërejtjen që mos të hante aq shpejt, aqë shum; mundte me i damtue, sepse dy dit nuk kishte shti gjâ në gojë; mirëpo ajo përsëriti se ishte e fortë, dhe tha se haeja nuk i damton kurr, përveç kur nuk e ka. Kërkoi edhe nji filxhan kafe, dhe piu dy cigare. „A keni qenë ju ndonjiherë „tangal"?

„Po, moti," u përgjegja, „në nji kohë mbas luftës."

„Ju keni qenë në luftë a? Shum meshkuj që më kanë marrë n'automobil kanë qenë pokështu në luftë. Sa vjet keni pasë kur keni qenë „tangall"?"

„Njizetenji, afërsisht," iu përgjegja.

„Por, a patët ra në shkallë kaq t'ulta, sikurse unë tash?"

„Këtê âsht vështirë me thanë. Para së gjithash, unë nuk jam lëndue n'asnji rast fatkeq."

„Por a keni qenë pa të holla në xhep, pa drekë dhe darkë shpesh, dhe a i keni kalue nett nën qiellin e kthjelltë?"

„Nji apo dy herë," i thashë; „por me të vërtetë nuk kam qenë aq keq."

„Qe! E tash jeni këtu, ma pagueni mëngjesin, jeni të veshun mirë, keni të holla në xhep, dhe automobil të mrekullueshëm para derës. Kjo vetëm tregon se edhe unë mundem me e mbërrijtë këtê. Oh! Edhe bylbylat e mij do të këndojnë njiherë, po ju betohem!"

Kur Hezelja e piu kafen, unë pagova llogarin, ndërsa pronari i dëshiroi „Paçit fat".

„Edhe ju," iu përgjegj.

Përjashta ishte mot i nxehtë dhe me diell. Ajo klithi me gëzim, „A nuk âsht kjo e mrekullueshme?" N'automobil vendosëm se nuk kemi nevojë për nxehsen, mirëpo Hezelja rrinte e mbshtjellun me pardesy.

U nisëm, e ate për së shpejti e muer gjumi. Kohë mbas kohe, koka dhe pjesa e naltë e trupit të saj luha-

teshin në drejtimin tim dhe kah timoni, ndërsa unë e kthejsha në pozitën e përparshme tue e zgjue.

Në Jangstaun, ndërsa ajo flente, i telefonova mikut tim që mos të më presi para mbarimit të mesditës ose së paku në mbramje heret.

Hezelja flente.

U tremb përsëri pa pritë, mirëpo kësaj here nuk klithi: më shiqoi: „Hej, ju!"

„Hej ju!" i thashë. „Si po e ndieni vedin?"

„Po më duket se kaq mirë nuk kam qenë moti." E ndezi nji cigare dhe pa bëzâ e ngrehi disa herë, tue shique nëpër dritare. Mandej pyeti, „E ku jemi tash na?"

„Në Pensilvani — po udhtojmë në drejtim të Batlerit. Vendi i fundit nëpër të cilin kaluem qe Nju Kasli."

Ajo këndoi prap, „Vetëm dashunin mund ta fali, loçkë — "

„Juve po ju pëlqyeka kjo kangë, apo jo?" i thashë.

„Cila kangë? A këndova, a?"

„Po — „Vetëm dashunin mund ta fali, loçkë,"

„Ah, po më kujtohet. Po, e due" — e hutueme. „Shiqoni, sa ka deri në Harisburg?"

„Gjashtë deri në shtatë orë, ndoshta edhe mâ shum"

„E atëherë do të mbetem prap pa kulm mbi krye."

„Kam mendue për ju," thashë. „Edhe kur do të ju la në Harisburg, do të ju japi pak të holla, në mënyrë që të mundeni — "

„Sihqoni," ashpër, Juve po ju vjen keq për mue."

„Jo, jo" iu përgjegja.

„Po, po!"

„Paj, jo. Nuk âsht dashtë ndoshta me e përmendë këtë gjâ, por mendova se keni ra në hall se si me e kalue natën."

„Ju po mendoni se unë jam e mbrapshtë!"

„Jo, jo; unë nuk po mendoj kurrgjâ. Për mue âsht njisoj a jeni ju „e mbrapshtë" ose „e mirë."

„E përse atëherë dëshironi me më dhanë të holla?" Më shiqonte me dyshim. „Unë nuk mendova kurrgjâ të veçantë me at kangë apo kuptoni? E këndova ashtu — "

„Ju jeni e marrë," thashë. „Mos çani kryet çka mendoj unë. shiqoni, unë jam shkrimtar, dhe prezenca juej n'automobilin tim më dha nji idé për nji tregim."

„ Për mue, a?"

„Po, ose për ndonji vajzë sikurse jeni ju. Nuk dij ende si do ta shkruej. Kam vetëm idén e parë të përgjithshme. Mirëpo, kur ta shkruej, nëse e shkruej· sigurisht do të kem rast me ia shitë kësaj apo asaj reviste; e nëqoftëse e shes — "

„Sa keni për të marrë për këtê?"

„Nuk dij. Në realitet, nuk jam i sigurtë se a do ta shes; mirëpo, nëse do ta shes, do të fitoj ndoshta shum pak, ndoshta mjaft, ndoshta shum, krejt mvaret se cila revistë do ta pranojë."

„E sa keni ndër mend me më dhanë mue?"

Unë i thashë.

„Me të vërtetë?" klithi ajo. „Au! E merrni me mend nëse nuk e shitni?"

„Do të ju përshkruej në ndonji libër — nji kaptinë e ndonji libri."

Heshti afër gjymsë minute, tue mendue për të gjitha këto. E mandej: „Mirëpo, çka mundeni me shkrue për mue? Ju nuk e dini historin time, dhe madje that se nuk dëshironi as me ndëgjue, sepse ndoshta nuk âsht interesante — këtê e thatë, a ju kujtohet?"

„Po, por megjithkëtê mora vesht shum gjana për ju."

„Çka?"

„Mora vesht se çfarë krijese jeni ju."

„Pra, çfarë krijese jam unë?" pyeti ajo shpejt.

„Ngapak e rraskapitun dhe e vrame në këtë moment, sikurse thatë edhe vetë, por megjithate e drejtë, e fortë, krenare — e kjo âsht krejt çka kam nevojë me dijtë."

„Ju nuk i dini faktet."

Ishte gjâ e kotë me u zanë me te, dhe mu dhimbtë që i thashë që do të shkruej për te. Asht dashtë të heshti deri në Harisburg, atje të ja japi të hollat, ta zbres prej automobilit, dhe të vazhdoj rrugën.

„Ju tregova përpara për babën tim," vazhdoi ajo; „e zû minjera me rastin e nji fatkeqsije; e ju fola pak edhe për nanën time; por ju nuk dini se çka kam punue kur ika prej shtëpis, mbasi i mbusha pesëmbëdhetë vjet.

„Në një qytet, i cili quhet Port Xhervis, në shtetin Njujork, një zojë plakë me pranoi në shtëpin e vet kur i thashë se jam e untë. Ajo kishte një dyqan të vogël afër një depoje t'automobilave, shitte bonbone dhe cigare, pije joalkoholike, pasteta dhe ambëlsina, gazeta dhe rivista, e banonte në një banesë mbas dyqanit. Dëshiroj me dijtë prej kah jam dhe kush janë prindët e mij, mirëpo unë nuk deshta me i tregue. I tregova vetëm se kam ikë prej shtëpis dhe se nuk do të kthehem mâ, dhe qajta. Kështu, ajo më tha të mbes te ajo, dhe u tha fqijve të njoftunëve se jam mbesa e saj prej Holli — ky âsht një qytet në Pensilvani.

„Me kohë më deshti si me pasë qenë bija e saj, dhe u desht t'i betohem se kurrkuj nuk do t'i them se nuk jemi diçka në gjini. Emni im ka qenë Hezel Kulik, mirëpo kur mbërrijta në Port Xhervis, u bana Hezel Shug — Shug ishte emni i zojës plakë — dhe e ndihmojsha në dyqan; e mandej, kur ajo — donmethanë zoja plakë — u sëmû, unë kujdesohesha edhe për te edhe për dyqan. Te ajo kalova pak mâ shum se dy vjetë, e mandej ajo vdiq. Au, sa kam qenë në gjendje të keqe kur ajo vdiq! Ajo nuk ka pasë kurrkend të vetin në botë, ma la dyqanin, dhe unë e drejtova vetë, e jetova fill vetëm në dhomzën mbas dyqani, nja gjashtë muej. Mandej u martova me një shofer automobili, i cili qe trenue mbas meje, sikurse edhe unë mbas tij. Sa kisha mbushë tetëmbëdhetë vjet.

„Oh! Ai ishte i mrekullueshëm dhe unë isha shum e lumtun," — zani pak iu dridh. „Ai nuk muer vesht kurrnjiherë se zoja plakë nuk ka qenë tezja ime; madje as nuk i shkonte në mend familja ime, kaq ishte trenue mbas meje. Ai ka qenë prej Pasejkut, emnin e ka pasë Xho Sigefuz. Çonte automobilin në rrugën Skremton — Njujork, dhe vinte në shtëpi çdo të tretën natë dhe mbetej deri të nesërmen në drekë. Xhou ka qenë në luftë, ku u lëndue prej gasnave të helmuem, dhe një ditë erdh në shtëpi i mërdhimë e me ethe, dhe vdiq mbas tri ditsh. Asnji vjet të plotë nuk jetuem në martesë. Oh, kjo ka qenë gjâ e tmershme. Qajta thuese do të trenohem.

„Kur u qetsova pak, shita dyqanin dhe kështu fitova katërqind dollarë dhe u nisa me autobus në Njujork. Rrugës bisedova me shoferin, i cili e njifte Xhoun. Në realitet, Xhou edhe ky shofer kanë qenë miq, shokë. E mandej, që mos të isha gjithnji e dëshprueme fillova me u dëfrye me të madhe; bleva disa rrobe të bukura te Gimbela, madje dhe dy tri gjana te Saksa, n'Avenin e pestë; dhe shkojsha me shofera, por në realitet nuk kam qenë e mbrapshtë — vetëm pak e lazdrueme — nuk isha vërtë për kurrgjâ — dhe kur mbetsha vetëm, qajsha derisa u lodhsha posa të më binte në mend Xhou, sepse e kam dashtë shum...

„Gjeta punë si ndihmse te Çarlsi — ky âsht ai lokali i natës, e dini. Aty punova disa vjet, dhe kurseva. Dilsha me meshkuj, në teatër dhe kinema, në ndeshje boksi dhe vrapime, te Lindija në mbramje, e verës në det, vetëm kaq — pashazotin. A po më besoni?"

„Po, natyrisht," i thashë. „Pse mos të ju besoj?"

„A âsht ky tregim interesant?"

„Po — shum."

„Çka thashë përpara? Por, pritni, tash vjen pjesa mâ e mirë... Kursejsha prej rrogës, sikurse ju thashë, tue mendue se ndoshta nji ditë dotë hasi nji njeri të ndershëm; e mandej me nji rast takova at marinarin — Vilis Lejtonin — atê, e dini, që âsht në fotografi të cilën e gjetët n'Ohajo. Po! Ka qenë i bukur, i madh dhe i fuqishëm, dhe u dukte se âsht njeri i mrekullueshëm, pashazotin. Njiherë kam pasë nji shoqe, edhe ajo u martue me nji marinar; ai braktisi marinën kur u martue me të dhe filloi me punue në Bruklin. O zot! Sa të lumtun kanë qenë! Dhe, a mundeni me besue, ajo u bâ aq damë e nderueme saqë nuk deshti mâ as me më pa! Unë edhe përpara kam njoftë edhe marinarë tjerë, dhe të gjithë ishin njerëz të drejtë. Prandej mendova se edhe ai marinari im âsht njeri i ndershëm, dhe thashë, „mirë!", shkuem në Hoboken dhe vumë kunorë.

„Kjo ndodhi në verën e kalueme. Mora nji muej pushim, për muejin e mjaltit, e edhe ai po kështu ishte në pushim, e të dyt kishim dëshirë të madhe me shetitë me automobil; kështu blemë nji „Plimaut" të ri — me të holla të mija. Oh, sa shum e kam dashtë Vilisin!

Isha e marrë mbas tij, saqë nuk më shkoi as ndërmend se në mes nesh ka diçka të dyshimtë kur më tha se automobilin duhet me e ble n'emnin e tij, sepse âsht marinar i marinës luftarake amerikane, e marinarët nuk paguejnë taksën e blemjes. Në këtë mënyrë kursyem katërdhetë dollarë. Mandej, shetitëm andej-këndej dhetë dit, shkuem në Vermond dhe mëpër vise të ndryshme të shtetit Njujork, atëherë edhe u fotografuem; kaluem kohën për mrekulli. Oh, ka qenë i mrekullueshëm, pashazotin, dhe mendoj se me të vërtetë më ka dashtë, mirëpo, sikurse edhe shum meshkuj tjerë, ka qenë edhe i poshtër në shpirt.

„Nji mengjezi u zgjova në nji shtëpi turistike afër Trojës, në shtetin Njujork, e burri im ishte zhdukë — si mos me pasë qenë kurr! Kishte humbë me automobil tue i marrë me vedi të gjitha të hollat, përveç tre dollarë e shtatëdhetë centi që m'i kishte lanë në portofol. Njeri shpirtmirë, apo jo, Edi? . . . Po lazdrohem — Edi: Bacë: Lalë; kështu Vali Simsonja e thrret mbretin . . .

„Kur mbeta kështu vetëm, e braktisun dhe e vjedhun, isha në gjendje mâ të keqe shpirtnore se kur më vdiq burri i parë. Oh, sa e kam urrejtë at bir qeni, që mos të them diçka mâ keq! Por, edhe isha fye, mos mendoni se jo. Nuk dij me ju tregue se sa kam vuejtë. Oh, kjo më digjte — ju jeni shkrimtar, dhe ndoshta do të mundeni me mendue se sa kam vuejtë. Paj, ndoshta shkrimtarët munden me marrë me mend çdo gjâ, prandej edhe janë shkrimtarë. Ndoshta mu për këtë arsye ishte krejt nji a do të ju tregoj apo jo historin time; ju keni mujtë me e marrë me mend . . .

„Në fillim mendova me shkue në Londrën e Re, në Konektikat, ku gjindej anija e tij — nëndetsja — dhe atje me i organizue nji gëzim. Por ndërrova mendimin. Ât njeri e kam dashtë, i thashë vetëvehtes; mirë, tash nuk dëshiroj me e pa kurr në jetën time as me pasë ndonji gjâ me te. Mundem me u lidhë se ai pyet se çka ndodhi me mue — për çfarë arsyeje nuk e padita asnjiherë. Le të pyesi. Por, ia kam falë moti . . .

„Isha e shtypun për çdo gjâ, me Njujorkun isha ngi, dhe iksha prej gjithë të njoftunve të mij. Frigo-

hesha se të rijt e të rejat te Çarlsi do të më ngucin dhe do të më pyesin ku âsht marinari im? Kështu këputa lidhjet edhe me 'ta. Në librezën e kursimit të postës kisha edhe pesëdhetë dollarë. I mora këto të holla dhe zuna nji dhomë në nji hotel në Skuerin Medison, ku nuk vinte asnjeni prej të njoftunve të mij, u deja dhe mbeta aty fill vetëm nji javë, derisa drejtori më dorzoi në polici... e policija më çoi në nji shtëpi për vajza të braktisuna. A mundeni këtë me e mendue?

„Çdo gjâ që kisha në botë ishin disa dollarë, sendet që gjindeshin në valixhe dhe ato në trupin tim... dhe, pasha zotin, mu ashtu si isha, vendosa me shkue në Kaliforní. Gjithmonë kam ndëgjue për Kaliforni — Los Angjelos, Holivud — se sa vend i mrekullueshëm që âsht; dhe kështu ika prej asaj shtëpije për vajza të braktisuna, ku u munduen mjaft me u sjellë mirë me mue, mirëpo unë këtë gjâ e urrejsha, dhe u nisa me autobus nëpër Holland Tunelin në Xhersi-Siti, e mandej fillova me i lutë njerzit me më marrë me vedi, — në drejtim të Kalifornis, dhe kështu mbërrijta deri këtu!...

„Ishte kah gjysa e shtatorit dhe ishte ende mjaft nxehtë — oh! mrekulli, gjethet filluen me skuqë e zverdhue, dhe njerzit me qejf më mërshin n'automobil. Isha e pashme, nëse mundem me thanë kështu, dhe isha e veshun mirë; meshkujt u vejshin frejt automobilave posa më shifshin.

„I pari më çoi deri në Filipsburg, në Nju Xhersi, ku e lashë sepse ishte i pasjellshëm, po e kuptoni për çka e kam fjalën. Me automobil tjetër mbërrijta deri në Alltun, në Pensilvani, ku bujta në nji hotel. Më kishin ngelë vetëm pak mâ shum se pesë dollarë.

„Mandej — Klivlend... Çi... Kanzas... Ajova... Kolorado... Nju Meksiko... Arizona"

Për nji kohë, mbasi kaluem nëpër Batler, në Pensilvani. merrsha vesht tek-tuk ndonji fjalë apo fjali, kohë mbas kohe. Murmuronte me zâ të dobët, tue e këputë, si fëmija kur e zen gjumi; mandej, heshti...

U zgjue me rrëmbim, tetëdhetë mila mâ vonë.

„Ku gjindem?" pyeti.

Qesha. „Sa kishit mbërrijtë n'Arizonë."

„Sigurisht kam fjetë disa minuta."

„Keni fjetë mâ shum se dy orë," thashë.

„Ju po talleni me mue?"

„Po i afrohemi Altunit."

„Mendova se u kota vetëm nji-dy minuta, ndërsa i tregojsha për udhtimet e mija."

Të dyt qeshëm.

„Jam untue," i thashë. „E ju?"

„A doni prap me më qerasë?"

Bana me krye.

„Por ta dini, unë nuk kërkova prej jush."

„Jo, nuk kërkuet."

„Megjithate, jam gati me hangër, në çdo kohë. Shiqoni, shiqoni at hambar!" klithi pa pritë.

Shiqova kah më tregonte me gisht dhe pashë nji pasuni me ndërtesa — njeriu prej rrugës kishte mujtë me gjuejtë gurin deri te ato — e mâ së shumti binte në sy nji hambar i madh posa i ngjyrosun.

„A nuk âsht i bukur?" klithi ajo. „N'udhtimet e mija kam pa me qinda hambare — në të vërtetë me mija; në realitet unë jam eksperte për hambarë, dhe kur të ju them se ndonji hambar âsht i mrekullueshëm, ai âsht me të vërtetë i mrekullueshëm."

Automobilin e ndala para nji kafeje afer rrugës, dhe drekuem. Kafexhiu na shiqoi për nji moment, dhe mandej u pa se përfundoi se nuk çante kryet aspak për ne.

Hezelja vazhdoi tregimin aty ku kishte ngelë.

„... Nju Meksiko — Arizona — ky âsht vertet nji vend i madh, më lëjoni që të ju them *unë*. I madh, i i madh se jo mahí! M'u deshtën tri dit për të mbërrijtë n'Arizonë, e unë i njof mirë SHBA. Vend i çuditshëm âsht ky!

„Due të them, ky vend âsht i mrekullueshëm, përveç atje ku âsht shkatrrue me erozí dhe furtuna. Madjemadje edhe Arizona âsht shum e bukur, megjithqë âsht e mbulueme në pjesën mâ të madhe me shkretí rane. Kurrkund nuk mundeni me pa ngjyra të tilla si n'Arizonë, Koloradë, dhe Nju Meksiko...

„E populli — ky âsht nji tregim në vedi... Meshkujt që marrin n'automobil këndej Misisipit në rastet

mâ të shumta janë horra — ju e dini çka po due me thanë; nuk keni le dje . . .

„Edhe në Perendim ka horra, natyrisht; mirëpo atje njerzit janë në rastet mâ të shumta të ndershëm· shokë të mrekullueshëm në të gjitha pikëpamjet. Në Koloradë, në Nju Meksiko, edhe n'Arizonë, njerzit m'i futshin të hollat në xhep, por në mënyrë që unë mos t'i shoh, ose m'i jepshin në dorë kur nuk mujshin me më çue me automobil mâtutje. Njeni prej tyne m'i la pesë dollarë në mbështjellse të gomës për përtypje, dhe ma dha kinse âsht gomë. Nji tjetër në Devenport, n'Ajova — edhe nji tjetër në Dnever — më çoi në hotel, pyeti sa kushton fjetja, pagoi dhe u largue. Kurr mâ nuk kam pa asnjenin prej tyne.

„N'Arizonë më muer n'automobil nji grue. Ajo ishte pronare e nji rançi diku; mendoj se i ishte nja pesëdhetë vjeç, mirëpo ishte e shëndoshë, e përcëllueme prej diellit, e fuqishme dhe e bukur; në nji qytezë që quhet Flangstaf më bleu plot nji qese me sendviça dhe portokaj, dhe më shtini në çantë nji dollar t'argjendë kur nuk e shiqojsha — të parin dollar t'argjendë që kam pasë ndonjiherë në jetën time. Dëshirova që ajo t'ishte nana ime. Ra në mendime për mue, dhe më tha se do të mundohem deri sa të mbërrij në Kaliforni, sepse policët janë shpërnda nëpër krejt shkretinën dhe kthejnë mbrapa të gjithë ata që nuk kanë të holla, madje edhe i rrahin, e Kalifornija âsht plot me të papunë, endacakë dhe kurrçkafa të ndryshëm, që vijnë këtu në këtë stinë të vjetit kur fillon dimni në vendet tjera.

„Në Flangstaf më muer n'automobil të vetin nji hulumtues i vjetër i xeheve — mî shkretije, siç i thrrasin atje njerzit e tillë — që ishte ndoshta pesëdhetë vjeç, e ndoshta edhe mâ shum. Ai deshti me u martue me mue dhe të më bâjë „ortak" të vetin — mu kështu tha, „ortak" të vetin. Tha se âsht i vetmuem në shkretín, por se ka shum të holla dhe ari, dhe se kishte me ndërtue nji shtëpi për ne. Isha gati me iu nënshtrue kësaj sprove dhe me pranue këtë ofrim, mirëpo· si e marrë, as vetë nuk dij përse, i thashë se jam e martueme dhe se jam tue shkue në L. A. me u takue me burrin tim. Kam qenë gati me e rrahë vedin, sepse ai

nuk kishte pyetë e përpushë kurrgjâ — ti tillë janë njerzit në Perëndim, kur të fillojnë me mbetë vetëm dhe me u plakë — nuk të bajnë kurrfarë pyetjesh — dhe kurrkush nuk kishte me dijtë se kam qenë e martueme per at marinarin, dhe tash kisha mujtë me jetue plotsisht ashtu si duhet, e ndoshta me kohë edhe e kisha dashtë at plak.

„U pikllue shum kur i thashë se jam e martueme, dhe më çoi deri në Viljems, n'Arizonë, ku më la në nji hotel të vogël dhe u fal me mue. Ah, desh qajta kur shkoi!

„Të nesermen u mundova tepër shum deri sa gjeta dike me më marrë n'automobil. Të gjithë më thojshin se nuk e vlen barra qeran me u mundue me kalue kufinin e Kalifornjis — se policët e L. A. do të më kapin sigurisht. Ata të mallkuemit ishin shpërnda gjithkund; disa prej tyne hallakatshin edhe nëpër Arizonë· megjithqë ishte kundër ligjit. Oh, desh vdiqa prej frige, dhe dëshirova që të kthehet ai miu plak i shkretinës, që të mujsha me i thanë se nuk jam e martueme, dhe se me kënaqsi kisha me u martue me te...

„Megjithkëtê, mëmzi, me stërmundime, nji shofer u pajtue që të provojë me më qitë kontrabandë andej kufinit te Bekersfildi, në Kaliforni, kah shkonte edhe ai vetë, nëse mundem me u strukë nën nji grumbull thasësh të zbrazët në pjesën e mbrapme të kamionit, madje gjatë gjithë rrugës, sepse ai nuk dinte se ku do ta ndalin policët për të pa a mos ka ndonji të papunë ose endacakë.

„Pranova me më mbulue me thasë, dhe auu! sa ishte nxehtsi e madhe, e edhe thasëve u vinte era... mirëpo, posa u larguem pak prej Ash Forkut, nji qytezë n'Arizonë, kur na ndalën dy vetë — ishin të veshun si civilë dhe udhtojshin me automobil me numër t'Arizonës — hallakatën kamionin dhe më gjetën nën thasë. Mendoj se ata njerëz ishin prej Arizonës, mirëpo në shërbim të policis së L. A., në mënyrë që të pengojnë depërtimin e të tillëve sikurse jam unë në Kaliforni. Njeni prej tyne më goditi me kambë, m'i futi disa shuplaka sa që nuk mujta me i numrue, më ngrehu për flokësh, dhe mâ në fund më hedhi në ranë përskaj

rrugës si ndonji thes me patate. Shoferi im u zemrue shum, i thirri bij qeni, e kuptoni çka po due me thanë, iu versul atyne, e atëherë ata të dy e rrahën kéq. Mue më shajten, oh zot! si kurrkush deri atëherë — dhe ate, pokështu, shoferin tim — dhe i thanë që mos të shkojë në Kaliforni, madje edhe nëse atje ka punë, sepse ata do ta lajmojnë përpara policín që ta presin, dhe ata do ta rrahin përseri për arsye se ke sprovue me e qitë kontrabandë në Kaliforni nji të tillë sikurse jam unë. Dhe kështu, i ngrati, u kthye mbrapa i dërmuem, i irnuem dhe i nximë në fytyrë, dhe më thirri mue të nisem me te nëse dëshiroj.

„Deshta, natyrisht; çka kisha me bâ atje në mes t'asaj shkretije? Ishte tërbue si ris — jo në mue, por në policín dhe në L. A. „Dikur ky vend ka qenë vend i lirë" tha. „E shiqonie tash!"

„Megjithkëtê, kur u ftofa dhe mendova për të gjitha këto, nuk mujta me denue Los Angjelosin që nuk dëshiron me pranue të tillë sikurse jam unë, neqoftëse ka qenë qyteti dhe krejt shtetit i mbushun, sikurse flitej, plot me fatzez të ndryshëm. Por nuk duhej të më rriheshin as mue as shoferin. Oh! Sa qesh idhnue! Kjo ishte hera e parë të më rrahi ndokush qyshse isha largue prej Simpsonit, në Pensilvani, ku më rrihte nganjiherrë njerku. Mâ vonë, kur kisha mjaft kohë me mendue, më ra ndërmend se ata ndoshta as nuk kanë dashtë me më rrahë, por vepruen kështu tue dashtë me i frigue të tjerët, sepse sigurisht kanë mendue se do të hasi të tjerë sikurse jam unë dhe do t'u tregoj se çka i pret nëse provojnë me kalue në Kaliforní.

„Dhe kështu, na të dy u kthyem në Viljems; dhe në daç besoni në daç jo, ai shoferi — ishte fëmi, i kishte vetëm njizet e katër vjet — më detyroi me marrë prej tij nji dollar, sepse nuk kisha asnji metelik. U tregue shok i vertetë, apo jo, kur mujti me u bâ kaq i mirë, megjithse e shkallmuen për shkak timin. Desh qajta, pashazotin po ju them..."

Drekuem dhe vazhduem rrugën. U gëzova me zemër që e kam marrë n'automobil timin, sepse ajo, shifej qartë, ishte „shok".

Gjumi e muer përsëri... dhe u zgjue në Nju Port, dhe më foli deri në Harisburg:

„... Në Viljems u takova me nji zojë të Baltimorit, jetonte në nji rang afër qyteti, u interesue për mue, dhe kur i tregova pak gjana prej këtyne që po ju flas, ajo ishte e mendimit të kthehem në Lindje. Në Lindje ka mâ shum mundsi, më tha, dhe atje do të çohem mâ shpejt në kambë të mija se sa në Perëndim. Nuk deshta me u kthye në Njujork, prandej ajo më dha nji letër për nji mik të vetin që kishte nji restoran në Baltimor, dhe i cili ndoshta donte me më gjetë punë.

„As vetë nuk dijsha se çka me bâ. Prap dëshirova që të kthehet ai miu i shkretinës, mirëpo ai nuk u kthye, megjithse disa dit shetita andej-kendej rreth Viljemsit. E ndiejsha vedin thuese isha ndonji vajzë e re, vogluesha, pashazotin, po ju them. Aq isha e frigueme saqë çdo pjesë e trupit mu dridhte.

„... N'automobil më pranoi nji njeri me numër të Kalifornis. Ai shkonte n'Albukerk, në Nju Meksiko, dhe më tha se ishte komunist — dhe u mundue me më bâ edhe mue komuniste. M'i dha me lexue disa broshura e më tha se unë isha viktimë e sistemit kapitalist dhe se ka shum vajza — me milione — pokështu të pafat sikurse jam unë, dhe se ata policët që më rrahën janë shërbtorë të sistemit kapitalist... Oh zot! Të gjitha i kishte me përpikni në krye të vet, deri në fund; nuk ka ndonji gjâ në botë që nuk ma ka spjegue, pashazotin po ju them, vetëm se unë nuk mujta të gjitha me i kuptue, sepse të gjitha ato gjana ishin të reja për mue, dhe të thella; e përveç kësaj, ai njeri nuk më pelqeu, megjithse âsht keq prej meje që po them kështu, sepse më muer n'automobil, nuk mërziti aspak, e dini çka po due me thanë, dhe më bleu sendviçe. Më tha se ishte artist.

„Por mujta me e kuptue kur më tregoi për zojën Simpson. Ajo mund të bâhet mbretneshë, më tha, por çka po më hyn n'udhe kjo punë — unë vlej sa vlen edhe ajo, e ndoshta edhe mâ shum. Në sistemin kapitalist mvaret krejt prej rastit se a do të bâhet nji vajzë zoja Simpson apo do të gjindet në rrugë të madhe, sikurse unë; dhe me ju thanë të vertetën, kam mendue

për këtë gjâ, kjo âsht e vertetë, kjo âsht e vertetë, megjithse nuk dij se qysh. Çdo gjâ âsht vetëm rast, natyrisht, punë fati, nxitjeje që ka njeriu, shkollimi dhe edukimi të vertetë; qe çka âsht ky. E çka mendoni ju?"

I thashë se ka diçka të vertetë në fjalët e saja.

„Po pra ka!" tha ajo. „Prandej edhe i thashë policit n'at qytet se jam Vali Simpsonka. *Unë kam mujtë* me u bâ sikurse edhe ajo, po të kisha pasë fatin e saj... Por, sidoqoftë; due me ju tregue edhe faktet tjera në lidhje me rrugën time të madhe. — A âsht kjo interesante?"

„Mjaft interesante," thashë.

„Qe, a po e shifni! Çka ju thashë, e ju nuk më besuet se historija ime do të jetë interesante!" më qortoi.

„Nuk deshta me u tregue kureshtar, thuese due me i zbulue sekretet tueja," ia spjegova.

„E si deshtët me shkrue për mue kur nuk i dini faktet?"

„Kam mujtë me i mendue shum hollsi."

„Nuk keni mujtë me mendue gjana sikurse janë këto për të cilat ju fola."

„Jo të tilla, por të ngjajshme."

„Auu! Ju qenkeni me të vertetë njeri qesharak. Mos ma shifni për të madhe që po e them këtë. Çdokush âsht qesharak në mënyrën e vet."

Pushim.

„Për çdo rast," vazhdoi ajo, „tash i dini faktet... N'Albukerk u nisa në nji kamion prej Kanzasi. Shoferi ishte i pafytyrë, por kur i thashë se çka mendoj për at punë, ai më kërkoi falje dhe mbas asaj u suell si duhet. Udhëtuem krejt at mbasdite dhe krejt natën, sepse ai duhet të mbërrinte në kohë të caktueme në Viçitë në Kanzas, e ishte vonue. Nuk ishte njeri i keq. Ishte i martuem, dhe kishte fëmij. M'u lut që të kisha kujdes që mos ta zejë gjumi në timon dhe t'i japi hapa.

„Hapa?"

„Au, pse a nuk dini — asi hapash që i përbijnë shoferat që mos t'i zejë gjumi. Ata n'automobil marrin njerëz sikurse jam unë, që të kenë kend afër për me u kujdesue dhe me u dhanë hapa — afërsisht nji në çdo

gjymës ore. Pashazotin, nuk âsht shaka me çue kamionin në rrugë të gjatë, këtê mund të ju them unë.

„Në mëngjes mbërrijtëm në nji qytezë që quhej Reton, afër Grykës së Retonit, kufi me Koloradën. Shoferi im më tha se nuk mundet mâ me më marrë në kamion. U mundova me ia spjegue se mue nuk më kapë ligji i Manit, mirëpo ai nuk deshti me rrezikue vedin — mirë u pafshim! — dhe u zhduk.

„Kështu më ngjau shpeshherë — shoferat më zbritshin mu atëherë kur kalojshin prej nji shteti në shtetin tjetër, dhe njeriu nuk mundet me i gjykue për këtë gjâ. Gjithkund ka vajza që shiqojnë me i bâ bisht ligjit të Manit. Njerzit më kanë tregue se në rregulloret e kompanive të mëdha kamionash gjindet nji paragraf, i cili u ndalon shoferave me i kalue vajzat përtej kufijve shtetnorë... E ju më kaluet përtej kufinit ndërmjet Ohajos dhe Pensilvanis. A nuk u friguet, a?"

„Vetëm nji moment," ia pranova." E mandej përfundova se ju jeni vajzë si duhet."

„Çka ju bâni që të përfundoni se unë jam vajzë si duhet?"

„Paj, kështu e ndieva në vedi." Pashë se i pëlqeu e thanmja ime.

„Edhe unë besoj në parandjenja, por të mijat janë shpesh krejt të gabueshme...

„Në Reton, më muer nji njeri dhe grueja e tij, por vetëm nëpër Grykën e Retonit, deri në Trinidad, në Koloradë; e aty hypa në nji kamion me të cilin mbërrijta deri në Kanzas-Siti. Shoferi ishte sikurse ju, nuk frigohej prej meje, dhe më kaloi përtej kufinit ndërmjet Koloradës dhe Kanzasit. Herëmbasëhere ia shtijsha nga nji hap në gojë, dhe kujdesohesha mos ta marrë gjumi.

„Ai më la në pjesën e Kanzas—Sitit që gjindet në Misuri, e aty nji dasë, prej Ilinoisit, e ndali automobilin për me më marrë — e ky ishte horri mâ i madh që kam hasë ndonjiherë n'udhtimet e mija. Nuk ju tregova për horrat tjerë, sepse i harrojsha posa ndahesha prej tyne. Po ky ishte me të vertetë horr, ishte i poshtër në shpirt, e të tjera, e dini mâ se çka po due me thanë, dhe ishte pak i dejun dhe kambëmarrun; mbasi udhtova

me te nja nji gjysë ore, i mbylla syt, tue mendue si ta shtrëngojsha që të më lironte me dalë prej automobilit, kurr pa pritë e kujtue — bum! u përplasëm për diçka, dhe kurr nuk e mora vesht në çka. U përplasa me kokë n'erëmbrojtsen, dhe mbas kësaj nuk dijta mâ deri në momentin kur erdha në veti në stacionin e policis në Kanzas—Siti, e zhlyeme krejt me gjak që më rridhte prej dy të premeve në fytyrë.

„Mendoj, se ngjau kjo: si duket shoferi u përplas në shtyllë telefoni, por vetë nuk u lendue as nuk damtoi automobilin e vet aq sa të mos mund të përdoret. Unë u vrava, u paka; e ai i grahi edhe pak, e mandej më qiti në hendek mbas nji kaçube, bashkë me valixhen time. Sigurisht âsht frigue që mos ta padisi në gjyq. Mâ vonë më gjet nji polic komunikacioni, i cili thirri me telefon automobilin policuer për raste urgjente të ndihmës së parë.

„Au! Sa keq kam qenë. Dëshirojsha të vdes. Dikur isha e bukur, nëse guxoj kështu me thanë; e tash këto dy të gërvishtme në fytyrë! Mjeku në stacionin për ndihmë urgjente kinse më lidhi, por kurrgjâ tjetër; më tha se nuk kam kurrgjâ, megjithse isha krejt e vrame dhe me plot plagë, që i kisha marrë ndoshta kur më pat hedhë shoferi në hendek. Mjeku ka mendue sigurisht se nuk vlej mâ kurrgjâ, se jam nji endacake e vërtetë e vogël ose ndoshta diçka edhe mâ keq.

„Mbeta prap në rrugë, por tash njerzit frigoheshin prej meje. Kisha nji pamje të tmershme, krejt e zezë, e irnueme dhe me plot të preme; fustani dhe palltoja m'ishin shkye. Nuk dij saktsisht, vetëm mendoj se për dhetë ditt e fundit i kam kalue në kambë sëpaku nja njiqind mila, ndërmjet Kanzis—Sitit dhe Klivlendit. Pjesën tjetër të rrugës e kalova tue udhtue pak në disa automobila, e shum vetë që më pranuen n'automobilat e tyne, posa më shifshin për s'afermi, këqyrshin me më heqë qafe sa mâ shpejt. Për çdo ditë bâhesha gjithnji mâ e shëmtuet. Nuk hajsha kurrgjâ. Herën e fundit, para se me ju takue, hangra në Toledo; më qerasi nji shofer.

„Mbas kësaj muer ftoftë, uh! krejt pa pritë, veçanisht në rrugën ndërmjet Toledos dhe Klivlendit. Këto

janë të vetmet rrobe që i kam, e dridhesha prej së ftoftit dhe gjithnji humbsha në peshë — tmer. Shiqojsha si bijshin gjethet prej pemëve, dhe desh qajsha; nuk vlejsha as sa ato gjethe...

„Por, me nji anë kam qenë vetë fajtore, megjithse nuk mujta me veprue ndryshe. Urrej me u përkulë, me lutë dhe me kërkue lëmoshë. E dij se shum njerëz në Klivlend, po t'u kisha trokitë në derë, më kishin lanë me u kalue prakun e vet, më kishin ushqye, dhe më kishin lejue me u nxe, por nuk mujta me trokitë në derë të huej. Asht nji tjetër gjâ me udhtue gratis n'automobila të huej, madje edhe kur dukeni si personifikim i të gjitha atyne gjanave që kurrkush nuk dëshiron me i pa, e krejt tjetër me u futë në shtëpi të huej ku jeton lumtunisht burri me grue e fëmij, ku janë edhe qilimat në dysheme, dhe gjella në frigorifer... Por, a mendoni se shum njerëz janë të lumtun?

„Mendoj se disa janë," thashë, „ose mendojnë se janë, që del afersisht njisoj."

„A jeni ju i lumtun?"

„Mendoj se jam."

„A jeni i martuem?"

„Po."

„Ku âsht grueja juej."

„Në Njujork."

„Uh, isha lidhë me bast se jeni të lumtun..."

Kah fundi i mbasditës iu afruem Harisburgut.

„Cili âsht ky lum?" pyeti.

„Saksehana," u përgjegja.

„Ah, po? Lum i mrekullueshëm, apo jo?"

„Po... Por ndëgjoni," thashë. „Jam i sigurtë se do ta shes këtë tregim në lidhje me ju, ose do ta shtie në ndonji libër, prandej do të ju japë dy herë mâ shum se sa ju premtova."

„Lëmoshë!"

„Jo, jo. Këtê që më treguet do të më paguhet deri në centin e fundit që do të ju japë. Këtê konsideroni si propozim biznisi. Ju po shkoni në Baltimor me pa a do të mundeni me gjetë punë me anë të letrave që ju dha ajo zoja e Arizonës?"

„Po."

„Atëherë, mirë," i thashë. „Ndoshta do të gjeni punë në Baltimor, ndoshta jo. Po ju jap të holla dhe adresën time. Mâ vonë, nëse do të keni nge më shkrueni, e unë do të ju tregoj se a e kam shitë tregimin apo jo. Nëse dëshironi, këto të holla konsideroni si hua, që mundeni me m'i kthye ndonjiherë nëse nuk e shes tregimin, e të cilin do ta shlyejmë nëse e shes."

Ajo kafshonte buzën.

„Dhe", vazhdova, „unë po ju propozoj që të buni në Harisburg, të laheni dhe të fleni mirë. Unë do të shkoj te nji mik i imi, do të ju çoj deri te ndonji hotel, nëse dëshironi. Përveç kësaj, tash ora âsht katër e gjysë, dyqanët janë ende të hapuna, e duhet të bleni ndonji rrobe, këpucë, kapele, dhe të gjitha sendet tjera për të cilat keni nevojë. E në mëngjes hypni n'autobus deri në Baltimor. Do të kthehem te ju kah ora tetë."

Në këto fjalë ajo shpërtheu në vaj, madje edhe mue m'erdh keq, mirëpo e lashë të qajë për nji kohë; e mandej e qortova që më tha se âsht e fortë, kështu që ajo i fshiu lott.

Të nesërmën në mengjes e çova me automobil deri te stacioni i autobusave. Kishte veshë disa rrobe të reja, dhe dukej shum mâ mirë se dje. Flitte shum, dhe më tha se me kënaqsi ka hangër shum mëngjes. Unë kisha ble disa gazeta: çka ka të re për zojën Simpson? . . .

„Si po dukeni?" pyeti.

„Shkëlqyeshëm."

„Po, po e ndiej vedin thuese kam hapë nji fletë të re," tha. „Ndoshta takimi im me ju dje donmethanë se mbas tashit do të kem pak fat, sa për variacion. Thueni se edhe ju shpresoni," tha gati në mënyrë të dëshprueme.

„Shpresoj shum, shum."

„Oh!" E mandej mbas nji çasti: „Asht dam që prej këtyne të premeve të mallkueme do të më mbesin të gërvishtme në fytyrë."

„Ndoshta nuk do të mbesin," thashë.

Para se me hy n'autobus, më puthi shpejt; e mandej më tha: „Nuk ma shifni për të madhe, apo jo?"

„Mos bahuni e marrë," iu përgjegja.

„Tregoni grues suej se ju kam puthë, dhe thoni se ju kam puthë n'at mënyrë saqë as ajo nuk kishte me ma zânë për të madhe, po ta dinte se çfarë puthje ka qenë kjo."

„Mirë. Lamtumirë.

„Lamtumirë!"

Prej autobusit ma bâni me dorë.

Ende nuk më ka shkrue. Ndoshta ka humbë adresën dhe ka harrue emnin tim. Ose ndoshta unë nuk ia kam zhdukë magjit e „fatit të keq", sikurse shpresoi ajo. Ose... Zoti e din.

TOMAS VULF

TOMAS VULF (1900—1938) lindi n'Ashvill, Karolina Veriore, SHBA, si fëmi i prindëve të vobegët. Në moshën pesëmbëdhetë vjeçare u regjistrue n'universitet dhe muer diplomën e letërsis, më 1920. Mbas tri vjet studimesh mâ të naltа në Harvard, qe, prej 1924 deri më 1930, mësimdhanës i gjuhës dhe letërsis angleze n'universitetin e Njujorkut. Romani i tij i parë i madh, „Shife shtëpin, o engjull", i bani të mundshëm (në saje të të njajtit shpërblim që fitoi edhe Adamiçi) udhtimin n'Europë, kështuqë u largue nga detyra e mësimdhansit dhe deri në fund të jetës u muer vetëm me letërsi. Mbas kthimit të tij prej Europe, më 1931, punoi tri vjet, të thuesh pa pushue aspak, në romanin e madh, të cilin e quejti përkohsisht „Panagjyri i tetorit": „Në mbarim të ditës, mbas punës tejet të lodhshme, shpirti im kallej nga mundi dhe kurrfarë mjeti dehës — leximi, poezija, muzika, alkooli, apo ndonji kënaqsi tjetër — nuk ishte në gjendje me e fashitë. Nuk mundsha me fjetë, nuk mundsha me përballue kryengritjen e energjive krijuese dhe, si rezultat i kësaj gjendje, tri vjet brodha rrugëve me gjetë fijen e ngatrrueme të këtij qyteti milion-kambësh dhe e njofta ashtu si nuk e kisha njoftë kurr. Këto kanë qenë dit të zeza në historin e kombit, dit të zeza të jetës sime personale..." (Th. Wolfe, „The Story of a Novel.") Vepra që e shkroi në këtë gjendje qe tepër e madhe; pjesa e saj e parë, „Mbi kohën dhe lumin", më 1935, âsht roman gjysëm-autobiografik dhe vazhdim i romanit të parë të Vulfit „Shife shtëpin, o engjull"; gjithashtu, edhe vepra e përmortshme „Fija dhe shkambi", në pjesën e parë âsht vazhdim i romanit të tij të parë, kurse pjesa e tij e dytë merret si njifarë vazhdimi i „Kohës dhe lumit". Me romanin e vet të fundit, „S'ka kthim mâ në shtëpi", më 1940, Vulfi shprehu besimin e vet për ardhmënin: „Krijimet e njimendta të frymës sonë krijuese, të popullit tonë, të vendit tonë të fuqishëm dhe të pavdekshëm, tash e mbrapa vijnë."

KATËR VETË TË TRETUN

Pa pritë e pa kujtue, mû në fillim të qershorit, ndëgjova prap zanin e babës. At vjet i mbusha të gjashtëmbëdhetat; javën e kalueme u ktheva në shtëpi mbas mbarimit të vjetit të parë në kolexh, kurse entuziazmi i pashoq dhe tmeri nga lufta, në të cilën hymë para dy muejsh, na kishte rrokë mâ në zemër. E lufta u bie njerëzve jetën njisoj si vdekjen. Ajo mbush zemrat rinore me kangë dhe gazmend t'egër. Natën, me yj, ajo nxjerr prej fytit të sec'lit klithma t'egra nga dhimbja dhe kënaqsija e tyne e përgjithshme. I frymzon me profecí t'egër e të pazâshme mbi jetën e jo mbi vdekjen, sepse u flet për toka të reja, për triumfin dhe zbulimin, për veprat heroike, famën dhe shoqnin e trimave, si dhe për dashunin e femnave të panjoftuna magjepse — për fitoren e mrekullueshme dhe të mbërrimet madhshtore të nji bote heroike, si dhe për nji jetë mâ të bukur e mâ të lumtun se jeta që kanë mujtë me marrë me mend deri atëherë.

Në këtë gjendje kemi qenë tanë at vjet. Mbi vendin e madh dhe të tronditun qëndronte pezull, si rêja, e nji damar i vetëm dhe premtimi i luftës. Ndihej kjo në qytetin e vogël në mëngjes, në të gjitha trajtat, e qeta, të rastit dhe të rëndomta, të jetës që fillonte. Ndihej kjo edhe kur shiqojsha djaloshin se si hidhte me zhdërvjelltsi disa gazeta të mbështjelluna në treme, mandej njeriun

pa pallto, që dilte në treme dhe krrusej me i kapë gazetat, edhe kur ndëgjojsha trokitjen e kambëve të kalit që qumshtarit në rrugën e qetë dhe rraptimën e shisheve në qerre, edhe kur mbretnon qetsija e papritun, e mandej hapat e shpejtë të qumshtarit dhe rraptima e shisheve, mandej prap trokitja e kambëve të kalit dhe rropama e rrotave, edhe agimi, qetsija· pastërtija e dritës, edhe kanga e kandshme e zogjve që përhapet rrugës.

Në të gjitha këto trajta të lashta, gjithmonë të reja, të pandryshueshme, kurdoherë magjike edhe të jetës, edhe të dritës edhe të mëngjesit, ndihej pranija tepër e madhe, kërcnuese e luftës. Ndihej kjo edhe në heshtjen e thellë të drekës, në gjeth, në bar e në lule, n'erën e peshkves dhe në kalimin e papritun të tramvajit me ngjyrë të prarueme në të blertë, i cili na parafytyrohej edhe kur shkonte.

Lufta kishte depërtue në gjithçka: ishte në gjanat që lëvizin dhe në gjanat që janë të palëvizshme, në të vdekunën qetsi të kuqe të murit të vjetër prej tullave njisoj si në mbarë jetën e gufueme dhe komunikacionin e rrugëve. Shprehej në fytyrën e njerëzve në rrugë dhe në nji mijë çaste të rëndomta të jetës dhe veprimtaris së përditshme të njeriut.

Edhe e vetmueme, e egër, edhe hijerandë, tue na ftue vazhdimisht me trumbetimin e brinit të vet, jehona e të cilit zhduket në largsi, ajo kishte hŷ në vetmín e magjepsun nga koha të bregoreve magjike rreth nesh, në të gjitha dritat e shpejta, t'egra dhe të vetmueme, të cilat edhe vijnë, edhe kalojnë, edhe zhduken në blerimin e pafund të shkretinës.

Lufta ishte edhe në klithmat e largta, edhe n'ushtimën e trokllimën·e kumbonës në valët e erës, edhe në gëzimin dhe trishtimin e largët, t'egër dhe të përlotun të trenit që shkon dhe vrapon kah lindja, kah deti, kah lufta nëpër Luginën e Jugut, në magjín e blertë dhe në magjepsín e prarueme të qershorit të lulzuem, edhe në shtëpijat ku jetojnë njerzit, mbrapa flakës dhe zjarmit të shkurtë të xhamave të dritareve.

Ishte edhe në fushë, edhe në grykë edhe në gropë, në luginat malore, të blerueme andshëm, që zhduken në muzg, edhe në shpatijet e kodrinave, të kuqlueme prej

dritës së lashtë, që rrëshqasin shpejt në hije të ftofta, të rrëpíjta dhe në heshtje. Ishte në tanë sekretin madhshtuer të tokës, e cila, mbas gjithë tollovis së pluhnosun të ditës, mund të shkrihet me kaq rahati të pavdekshme në qetsi, gëzim, trishtim të natës që pushton.

Lufta kishte hŷ në të gjitha ushtimat dhe sekretet, në pikllim, máll dhe kënaqsi, në mister, û dhe kënaqsi t'egër, që rrjedhin nga thellsija e zemrës së natës erandse, e cila përfshin çdo gjâ. Ajo ishte në shushurimën përkdhelse dhe magjike të gjethëve nëpër rrugë, verës, në rrapllimën e hapave që afroheshin, të qetë, të ngadalshëm dhe të vetmuem, n'errsinën e rrugës së gjethueme, në rraptimën e dyerve që mbylleshin dhe në heshtjen, në lehjen e qenit diku larg, në zanet e largta, gazin, tingujt e paqartë të muzikës në ballo dhe në të gjitha ushtimat e papritunа të natës, të largta, jashtzakonisht t'afërta, mâ intime dhe mâ të zakonshme.

Përnjiherë, ndërsa isha ulë aty, në nji natë plot yj, krenare dhe enigmatike në sekretet e saj, natë me parzma si të kadifes, dhe ndëgjojsha se si jehonte rishtas zani i trashë i babës në treme, lufta, me vetmín e egër dhe të padurueshme të dalldís dhe mállit, m'u kthye n'ushtimën e papritun t'automobilit vrapues, në heshtjen e largët, në parafytyrimin e territ të freskët e të kandshëm në ndonji shpat maluer, në shkëlqimin e bardhë dhe në butsín bujare të femnave. Madje edhe kur mendojsha për këto, ndëgjova në terrin e natës verore, nga tremja mb'at anë rrugës, dridhjen plot begatí e epsh të zanit të femnës, t'untë, të marrun dhe të butë.

Çka ka ndryshue lufta? Çka na ka bâ? Çfarë transformimi të mrekullueshëm ka bâ në jetën tonë? Ajo nuk ka ndryshue kurrgjâ; ka ngritë forcue dhe bâ të famshme të gjitha pamjet e lashta dhe të zakonshme të jetës. Shpresës ia ka shtue shpresën, gëzimit gëzimin, edhe jetës jetën: e prej kësaj magjije jetsore ajo na ka shpëtue jetën tonë nga humbja e shpresës dhe dëshprimi, edhe neve, që kemi mendue se jemi të tretun, na ka thye rishtas në jetë.

Lufta ka mbledhë si duket më nji pamje të vetme edhe gëzimet, edhe fuqit, edhe mundsit e forta krenare të mija pamjeve gëzimesh e fuqish dhe të mbarë jetës

triumfuese, që e kemi pasë gjithmonë, por për të cilën nuk kemi thanë asnji fjalë përpara. Nëpër fusha të natës së qetë dhe magjike na dukej se po ndëgjojmë marshimin e popullit, se po ndëgjojmë, butsisht dhe ushtueshëm, hapin e njânsuem të miliona njerëzve në marsh. Edhe kjo pamje unike e famshme e mbarë gëzimit të bashkuem, bashkimit dhe e fuqis na dhuroi të gjithëve nji jetë të re dhe nji shpresë të re.

Baba im ishte plak, i sëmundë prej kancerit, që lulonte vazhdimisht dhe ushqehej me barkun e tij, pa shpresë dhe bár, tue brejtë ditë për ditë indin e dobët të jetës së tij, kështuqë e dijshim se âsht tue vdekë. Megjithatê, nën ndikimin e jetës magjike dhe shpresës që na pruni lufta, dukej se jeta e tij kishte rilindë prap prej trishtimit të vet të dhimbshëm, prej gëzimit të vet të vdekun, prej trishtimit të kujtimeve që nuk kthehen.

Dukej për nji çast se âsht tue jetue prap plot fuqi. Prandej u liruem të gjithë, përnjiherë, nga tmeri i zi i vdekjes dhe kohës, që i silleshin përrreth, nga anikthi, friga që na kërcnohej vjet me radhë. Përnjiherë u liruem nga magjija djallzore e ditve të pikllueshme dhe kujtimet, që e banë vdekjen e tij të gjallë mâ të tmershme se sa mund t'ishte kurdo vdekja e njimendët.

E përnjiherë, jeta e bukur, jeta e prarueme dhe e gjallë e fëminís, në magjín e plotë të së cilës ishim të përkrahun prej fuqis së jetës së tij, e i cili, kur mendojshim për të, dukej aq i tretun dhe i pakthim, saqë i ngjante ndonji andrre të çudiçme nën ndikimin e shkëndis së papritun, gëzimit dhe luftës, u kthye me të gjitha ngjyrat e veta të shumllojshme dhe ngadhnjyese. Për nji çast, madje, besuem se çdo gjâ do të jetë si përpara, se ai nuk do të plaket as nuk do të vdesi kurr, por do të jetojë gjithmonë dhe se vera, kopshti e agimet e këthjellta do të jenë prap tonat, sa mos të munden me vdekë kurr.

Mujsha me e ndëgjue prap se si flitte për luftat e vjetra dhe hallet e lashta, tue paditë ditën e soçme dhe prijsat e saj, me tanë ashkun e oratoris së tij të bujshme, që uluron, ngrihet, bje, e merr nata dhe hyn në të gjitha kuartet e territ me at të nisun lakuriqe, që ishte karakteristike për zanin e tij n'ato dit pleqnije, kur rrinte

në treme netve të verës dhe flitte, e fqinjët e ndëgjojshin dhe ishin të pazâ.

Tash, kur flet baba im, banuesit e ndëgjojnë prap në treme si përpara, mirëpo kohëmbaskohe ndëgjoj krismën e mëshefltë të karrikës, ndonji fjalë të shqiptueme ngadalë, ndonji pyetje, vërejtje ose pohim, e mandej heshtjen e tyne t'untë dhe kurreshtare derisa flitte baba im. Ai flitte për të gjitha luftat dhe fatkeqsit që kishte përjetue, tregonte se si, kur ishte „djalosh kambëdathun prej katundi" kishte qëndrue pranë rrugës me pluhun, dymbëdhetë mila larg Getisburgut dhe kishte shique kryengritsat zhelana tue shkue rrugës që çonte edhe në vdekje, edhe në përleshje, edhe në shpartallim të të gjitha shpresave të tyne.

Flitte për dridhjen e largët dhe të kobshme të krismave të topave mbi heshtjen e nxehtë dhe të thellë të fushave, se si heshtja, habija dhe pyetjet e pashprehuna mbushun zemrat e gjithë njerëzve dhe se si, si zakonisht, i kryejshin punë te tyne bujqsore. Flitte për vjet që erdhën mbas lufte, kur ishte nxanës gurëgëdhendës në Baltimor dhe flitte për kënaqsit e dikurshme dhe përpjekjet për veprat dhe historit e harrueme, foli atëherë me memorje tepër të sigurtë për Amerikanët e tretun — për Amerikanët e çudiçëm, të tretun, të kahershëm, të vdekun, për fytyrat e largta, memece dhe të parrueme t'Amerikanëve të mëdhej, që më dukeshin mâ të pavërtetë se Egjypti, mâ të largët se limajt tatarë, shum mâ të çudiçëm se Sipangu apo fytyrat e tretuna të dinastis së parë mbretnore, që kanë ndërtue piramida — e që ky i ka pá, ndëgjue, njoftë dhe konsiderue si njerëz të rëndomtë, plot fuqi e epshe dhe lavdi krenare të rinis së vet: të tretun, kaherë, fytyrat e pazâ të Bakananit, Xhonsonit, Dagllasit, Blleinit — ato fytyra krenare të thata, në kohë të vet të çudiçme dhe të parrueme të Garfildit, Arturit, Harisonit dhe Hejsit.

„Ah, o Zot!" tha ai — zani i tij ushtonte si kumbona në terr. „Ah, o Zot! — i kam njoftë të gjithë nga koha e Xhems Bjukenanit[1]) — sepse unë kam qenë fëmi gjashtë

[1]) I pesëmbëdhetti kryetar i SHBA, 1857—61. — Red.

vjeç kur e muer ky pushtetitn në dorë!" Këtu pushoi pak, u krrus përpara në karrikën e tij për luhatje dhe e pshtyni me fuqi duhanin që përtypte, e hodhi përtej dërrasave të tremes në tokën argjilore, n'erën e kandshme të natës prej leheve të geranit. „Po, zotni," thonte seriozisht tue shprehë mirënjoftjen rishtas, ndërsa banuesat e kujdesshëm,t'untë, pritshin në terrin e gjallë dhe rrijshin të palëvizshëm, „më kujtohen të gjithë, qysh prej kohës së Xhems Bjukenanit, e shumicën prej atyne që kanë ardhë mbas Linkolnit i kam pá me syt e mij: — ah, o Zot!" heshti edhe për nji çast të shkurtë dhe luejti me krye, dhimbshëm, në terr, „Më kujtohet mirë ajo ditë, kur u ndala në rrugë të Baltimorit — fëmi i shkretë, jetim, si unë mâ!" vazhdoi me dhimbsuni baba im, por disi pa logjikë, sepse n'at kohë ka qenë gjallë dhe shëndoshë nana e tij, në farmën e vogël në Pensilvani, dhe jetoi jo mâ pak se edhe pesëdhetë vjet tjera, — „djalë i shkretë jetim, prej katundi, gjashtëmbëdhetë vjeç, i vetëm në qytetin e madh, në të cilin pata shkue me mësue zejen time — edhe e ndëgjova Endru Xhonsonin, atëherë kryetar të këtij *populli* të madh,", tha baba im, „tue mbajtë fjalim nga platforma e nji tramvaji kuajsh — edhe ishte *aq i dejun* — aq i dejun" — briti, „kryetari i këtij vendi ishte aq i *dejun*, saqë njerzit detyroheshin me qëndrue rreth e përqark tij dhe me e mbajtë derisa flitte, përndryshe do të binte picingul në kanal!" Këtu u ndal baba, e lagu gishtin e tij të madh, pastroi fytin me andje, prap u kërrus me të shpejtë përpara në karrigën për luhatje dhe pshtyni me gjithë fuqi langun e verdhë të duhanit në lehën e errtë të geranit, të cilës i vinte era dhé.

„Së pari votova për kryetarin në vjetin 1872, në Baltimor," vazhdoi mbas pak baba im, kur u mbështet rishtas, „për at *njeri të madh* — at ushtar të guximshëm dhe fisnik — U. S. Grantin.[1]) Ç'prej asaj kohe gjithmonë kam votue për secilin kandidat republikan për kryetar. Kam votue për Raderford Hejsin, prej Ohajos, më 1875 — ky âsht, siç e dini mirë, vjeti i polemikës

[1]) Gjeneral dhe kryetar amerikan i SHBA (1869—1877) — Red.

së madhe Hejs—Tilden, më 1880 për Xhems Abram Garfildin — njeri *të madh* e të vyeshëm," tha me gjallni, „të cilin e vrau aq trathtisht dhe mizorisht atentatori kriminal." Baba u ndal prap, lagu gishtin e madh dhe, tue marrë frymë me zor, u krrus përpara në karrigën për luhatje dhe përsëri pshtyni. „Në vjetin 1884 votova për Xhems Xh. Bleinin, at vjet kur e mposhti Grover Klivlendi," tha shkurt· „mandej për Benxhamin Harisonin, më 1888, prap për Harisonin më 1892, kur pat mbetë Klivlendi së dyti në fuqi, këtë kohë ka me e mbajtë ndërmend secili prej nesh sa të jemi gjallë," tha baba i mrrolun, „sepse demokratët fituen pushtetin e na kuzhinat e të vorfunve. Dhe, mbani në mend fjalët e mija," briti, „prap kanë me ju ardhë ata, edhe pa kalue këto katër vjet — me siguri, sikurse âsht Zoti në qiell, para se ai Përbindsh i tmershëm, i hatashëm· kriminal, i panjerzishëm dhe shtazarak, që na ka ndalë mos të hyjmë në luftë," baba im flitte me ironi, „të kryejë punë me ju, — sepse ferri, dështimi, mjerimi dhe mallkimi fillojnë përherë kur e marrin demokratët pushtetin. Jini të sigurtë!" tha shkurt, pastroi fytin, lagu gishtin, u krrus me të shpejtë përpara dhe prap pështyni. Për nji çast mbretnoi heshtja e banuesat pritshin.

„Ah, o Zot!" tha mâ në fund baba im dhimbshëm, seriozisht, me zâ të qetë· që memzi ndëgjohej. Dhe përnjiherë e lanë mbarë jeta e tij e vjetër dhe terbimi i flakruem i oratoris së tij: u bâ prap plak, i sëmundë, indiferent, para vdekjes, kurse zani i tij u bâ i plakun, i lodhun, i harxhuem, i mjerë.

„Ah, o Zot!" murmuronte, tue luejtë me kryę në terr, dhimbshëm, pleqnisht, lodhshëm. „Të gjithë i kam pá... I kam pá tue ardhë e tue shkue... Garfildi· Arturi, Harisoni, edhe Hejsi... edhe të gjithë... të gjithë... të gjithë janë të vdekun... Vetëm unë kam mbetë," tha dhe logjikisht, „edhe unë do të shkoj shpejt." Nji çast heshti. „Asht mjaft çudi, kur fillon njeriu me mendue për këtë," pështpëriti. „Pasha Zotin, po!" Heshti, kurse terri, misteri dhe nata ishin gjithkah rreth nesh.

Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi — kohë e kohës së babës· gjak i gjakut të tij, jetë e jetës së tij, kanë

jetue si njerëz të njimendët dhe të vërtetë me epshin, fuqin dhe ndjenjën e rinis së babës. Kurse për mue ishin Amerikanë të tretun: fytyrat e tyne serioze, të thata dhe me mjekrra përziheshin, shkriheshin notojshin të gjitha së bashku në thellsit e detit të së kaluemes, të pambërrijtshme, të largët dhe të panjoftun, sikurse âsht qyteti i vorrosun Persepoli.

Edhe ata kanë qenë të tretun.

Sepse, kush ka qenë Garfildi, njeri i munduem, dhe kush e ka pá në rrugët e jetës? Kush mund të besojë se trokitja e hapave të tij ka ushtue ndonjiherë në kalldërmin e shkretë? Kush i ka ndëgjue fjalët e rastit dhe të zakonshme të Çester Arturit? Ku âsht Harisoni? Ku Hejsi? Cili prej tyne ka pasë zylyfë, e cili mjekërr si gjenerali Bernsajd: Cili âsht cili?

A nuk janë të tretun këta?

Në timpanat e tyne të veshit, njisoj si në tonët, murmuritjet e turmave të harrueme, në trujt e tyne nji milion përshtypje të kohës së tretun dhe përnjiherë në syt e tyne dhimbja e shkurtë dhe gëzimi për disa kujtime të qarta për vdekje, të caktueme, që zhduken: luhatja e gjethit në degëz, ushtima e binarit në kthesë, gjama e largët e gjatë e trenit që largohet.

Garfildi, Hejsi dhe Harisoni kanë qenë Ohajas; por vetëm emni i Garfildit ka qenë prarue me gjakun e tij. Mirëpo natën ata nuk kanë ndëgjue ulurimën e erës së çmendun, as derdhjen e rreptë, të pastër të lendit në tokë. A kanë udhtue edhe gjithë këta dimnit, nëpër rrugë të vetmueme, natën, e kur kanë diktue dritën, e kanë dijtë se âsht e tyne? A e kanë njoftë gjithë këtë egërsín?

A kanë njoftë këta erën e librave të vjetra, të lidhuna në lëkurë viçi, erën e pshtymës së duhanit të fortë t'avokatit-jenki, edhe të nevojtoreve të gjyqit, erën e kuajve, pajimeve, sanës dhe bujqve të djersitun, odave të zhuris dhe sallave të gjyqit — erën e fortë mashkullore të gjykatsit në gjyqin krahinuer, e a thue nuk kanë ndëgjue nëpër koridoret e errta tue ra pika në terr, me monotonín e saktë të kohës, të kohës së errtë?

A kanë studjue — Garfildi, Hejsi dhe Harisoni — ligjin në zyret me erë ngjyrë-gështeje të mbyllët? A kanë vrapue kuajt trok nën dritaret e tyne në rét e pluhunit, nëpër rrugën e shtëpijave të shkapërderdhuna prej dërrasash dhe ndërtesa të rrêjshme? A kanë ndëgjue nën dritare zanet e njerëzve që tresin kohën ,tue ndêjtë pa punë në vapën kotse? A i kanë ndëgjue zanet e rastit, aq shprehse, ngapak depërtuese, të bujqve, dhe a kanë ndëgjue shushuritjen e fustanit, edhe heshtjen e dridhshme, pështpëritjen dinake të paturpsinave e mandej plasjen e gazit, shuplakat në lëkurën e cullakueme, qeshjen e madhe? Edhe në vapën e pluhnosun kotse, ndërsa koha zuket ngadalë, si miza e vogël, a thue Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi kanë ndie erën e lumit, të lumit të lagët, të mrekullueshëm të freskët e gjysëm të helmuem dhe mendue për shtatin e bardhë të femnave që kanë qenë atëherë buzë lumit, dhe ndie nji epsh të ngadaltë në bark, fuqi të randë shkatruese në duer?

Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi shkuen mandej në luftë dhe secili prej tyne u bâ brigadier ose gjeneral-major. Të gjithë qenë njerëz me mjekrra; panë se si gjaku i ndriçëm stërpikte gjethët dhe ndëgjuen se si ushtarët flitshin në terr për ushqim dhe për femna. Në pluhunin e ndriçuem mbajshin kryeurat, në vendet me emna si Mullini i Vilsonit dhe Rruga e Spanglerit, e ushtarët e tyne depërtojshin me kujdes nëpër kaçuba të denduna. Edhe i kanë ndëgjue kirurgët si shajnë mbas betejave, dhe të zdrukthuemit e shkurtë të sharres. I kanë pá djelmoshat tue mos dijtë me qëndrue dhe mbajtë barkun e vet në duer, të cilët dhimbshëm, plot lutje, me sy që shkëlqejnë prej frige, pyetshin, „A âsht rrezik, z. gjeneral? A mendoni se âsht rrezik?"

Kur ia behte ndonji shrapnel, bante kërdi. Pëlcitte nëpër gjethët dhe degëzat e gërshetueme e ndonjiherë i binte trungut të drunit. Ndonjiherë, kur ia qëllonte njeriut, ia merrte rrashtën e kres, ia coptonte muret e rradakes e truni i derdhej në tokë, kurse gjaku i nxihej dhe bâhej droçka-droçka, e njeriu mbetej aty, veshë n'uniformën e trash e të vrazhdë, me erë shurre në lesh, në pozitën e rastit, të ngathtë dhe të pakryeme të

vdekjes së papritun. Kur i panë të gjitha këto, Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi kuptuen se lufta nuk u ngjanë atyne parafytyrimeve që kanë pasë në fëmini, se nuk u ngjanë veprave të Valter Skotit dhe Uiljem Gilmor Simsit. Panë se plaga nuk âsht e pastër dhe e vogël as në mes të ballit dhe se fusha nuk âsht e blertë, as e rrethueme, as e kositun. Mbi tokën tepër të madhe dhe të lashtë shkëlqente drita e dridhshme dhe e nxehtë e mbasditës, natyrisht fusha shtrihej përpjetë deri te pylli valë-valë, mandej, fushë mbas fushe, lugina, gryka, këthesa e mbas kësaj toka shtrihej në xik-xake të vrazhda, të kandshme dhe të pafund.

Mandej Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi u ndalën pak në kryeurë dhe qëndruen pa lëvizë tue shiqué mu në mesditë gjakun e ndriçëm në grunin e shkelun, tue ndie heshtjen e thellë të mbramjeve mbi fusha, nëpër të cilat vrapuen në mëngjes kambët e shpejta, shiquen se si gardhi i ashpër i fushës ishte rrëxue në rrugën me pluhun dhe se si bari dhe lulja e vyshkun e Shën Mitrit rriteshin, buzë rruge, shiquen cektinat e këthjellta dhe filladin e kandshëm dhe të freskët të drujve të krrusun mbi ujë.

Mandej u ndalën afër kryeurës dhe shiquen ujin, Panë rrafshin plotsisht të thatë të mullinit të vjetër, të kuq, që i përngjante disi përendimit të diellit, flladit trishtimit e gëzimit dhe, tue shiqué fytyrat e djelmoshave të vdekun në grun, në mâ — oh — mâ të zakonshmen rrafshinë, ato fytyra të çudiçme Amerikanësh të vdekun, ata qëndruen aty nji çast, tue mendue, tue ndie, tue mendue, me habi të fuqishme, të pazâ, në zemër:

„Kur krruseshim mbi qerçivat e natës, kur rrijshim në shtalkat mâ të çudiçme të dyerve, kur patëm hŷ në heshtje, midis shpatijeve të kodrave dhe dritës terthore, e kur pamë format e çudiçme në tokë, largsit e heshtuna, dhe atëherë kuptuem çdo gjâ — çka mund të thojshim tjetër, pos se gjithë shokët tanë gjinden të shtrimë pa lëvizë rreth nesh dhe se dreka âsht larg?

„Çka mund të themi tash për tokën e vetmueme — çka mund të themi tash për format dhe qenjet e pavdekshme — çka mund të thomi na që kemi jetue këtu me

jetën tonë, eshtnat, gjakun e trunin, dhe me të gjitha gjuhët tona memece· tue ndëgjue në shum rrugë të paprandsishme zane tejet të rendomta Amerikanësh,, na që do të vorrosemi nesër në tokë, dhe e dijmë se fushat do të bijnë në heshtje mbas nesh, se drita tërthore do t'erret në shpatije, se qetsija dhe nata do të mbretnojnë prap — të njajta tash me nji milion formash dhe nji qenje të vetme të tokës sonë, të njajta me natën, me qetsín, me hapin gjigant të natës që pushton, të njajtë, gjithashtu, me mengjesin që vjen?

„O heshtje, na prano, edhe ti, fushë e paqës, rahati e tokës së pafund, edhe ju· largsi të pazvoglueme, formë e nji qenje të vetme dhe nji milion formash, na mbush, na transformo dhe na bashko me pamjet tueja madhështore të paqës dhe gëzimit. O hap i natës valëvitse, eja tash shpejt; na mbulo, na hesht me sekretin tand të madh ylluer, foli zemrave tona për heshtjen, sepse, përveç kësaj, të folun tjetër nuk kemi.

„Qe ura, nepër të cilën patëm kalue, mullini ku fjetëm, qe edhe prroni i vogël. Qe ara, gardhi, rruga me pluhun, vendi i mbjellun me molla dhe e dashtuna prozhme e dendun në breg. Prap janë mbramjet në fusha, tash e gjithnji, sikurse ka qenë dhe sikurse do të jetë deri në mbarim të botës. Kurse disa prej nesh vdiqën në mjes tue ardhë fushës — edhe kjo âsht kohë — kohë — kohë. Na nuk do të kthehemi mâ, na nuk do të kthehemi kurr mâ kësaj rruge, në të cilën patëm ardhë njiherë në mëngjes — prandej, vllazën, të shiqojmë edhe njiherë para se të shkojmë... Qe, atje âsht mullini, e atje gardhi, atje ujët e kthjelltë të prrojeve të vogla e mâ andej flladi mâ i kandshëm dhe mâ i afërt nën druj — e na, padyshim, kemi qenë njiherë aty!" britën ata.

„Oh, vllazën, padyshim kemi ndêjtë natën n'urë, para mullinit dhe kemi këndue buzë prronit të vogël e të kthjelltë maluer, kurse në mëngjes kemi shkue nepër grunishte dhe ndëgjue kangën e kandshme të zogjve se si kumbon nga gardhi para nesh! Ti e thjeshta, oh — mâ e afërta dhe mâ e dashtuna tokë, truell krenar i kësaj toke jashtëzakonisht gjigante, tokë krenare, e vershueme me bujarí në mbarë butsín, egërsín, vrazhdsín dhe tme-

rin tand — tokë madhshtore në mbarë vetmín, bukurín dhe kënaqsín tande t'egër, tokë e tmershme në mbarë frytdhanshmënín tande të pakufishme, ti që në valëvitjen dhe gjarpnimin e pafund mbërrin deri në Përendim — tokë amerikane! — urë, gardh, edhe prrue i vogël, edhe rrugë me pluhun, — ti poezí e thjeshtë dhe e pashoqe e Mullinit të Vilsonit, ku vdiqën sot në mëngjes djelmoshat në grun — ti, vendlindje e magjís jashtzakonisht e afërt dhe e largët intime sa s'ka, për të cilën do të mjaftonte vetëm nji fjalë, sikur të mujshim me e gjetë, për të cilën nji fjalë do të mjaftonte sikur të mujshim me e thirrë me emnin e saj, për të cilën do të mjaftonte fjala, e cila nuk mund të shqiptohet kurr, e cila nuk mund të harrohet kurr dhe e cila nuk do të zbulohet kurr — oh, tokë krenare, e dashtun, e vërshueme me bujari, duket se âsht dashtë me të njoftë përpara! Duket se âsht dashtë me të njoftë gjithmonë, mirëpo prej të gjitha këtyne na dijmë vetëm se njiherë në mëngjes kemi udhtue nepër këtë rrugë, kurse tash gjaku ynë ka ngjyrue grunin dhe se ti je tash e jona, na të tut përgjithmonë — dhe se egziston këtu diçka, që nuk do të na kujtohet kurr — edhe diçka që nuk do ta harrojmë kurr!"

A kanë qenë të rij Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi? Apo të gjithë kanë lindë me zylyfë, mjekrra dhe qafore të gjana, — dhe qysh në parzma të nanës, kanë folë fjalë fisnike, të thata, të kumbueshme të burrave tejpamës të shtetit? S'âsht e mundun. A kanë qenë djelmosha në të Tridhetat, Katërdhetat dhe Pesëdhetat vjet? A thue këta s'kanë brohoritë, si na, natën, nepër rrugët e shkretnueme, n'erën e qmendun? Athue këta s'kanë brohoritë, si na, t'entuziazmuem dhe të gëzuem, kurse tanë fuqija e ûjës së tyne, shpresa e tyne e fuqishme dhe e re, u derdh më nji brohoritje unike pa fjalë?

A thue këta kur ishin të rij s'kanë bredhë, si na, posht'e nalt n'orët e errta të natës, tue shique dridhjen e fenerave të gazit, që hjedhin dritë të bruztë në skajet e rrugëve të kalldërmueme me shtëpija guri ngjyrë gështeje! A thue këta s'kanë ndëgjue trokitjen e vetmueme ritmike të kalit, zhurmën e rrotave të karrocës

nepër këtë kalldërm lakuriq? A thue s'kanë pritë, tue u dridhë në terr, derisa të kalojnë kali dhe karroca, derisa të zhduken në largimin e vetmuem të thundrave të mbathuna e të mos ndëgjohen më?

Mandej, a thue Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi s'kanë pritë, pritë në heshtjen e natës, tue bredhë posht'e nalt, rrugës së vetmueme të kalldërmit, me buzë të dridhuna, me bark të mpimë, me zemër të shtangun? A s'kanë shtërngue fulqijt dhe bâ gjeste të shpejta e të pavendosuna, ndi frigë, gëzim, dalldí dhe pritë, pritë — çka? A thue s'kanë pritë, tue ndëgjue ushtimën e lëvizjes së maqinave në mbramje, n'oborre, tue ndëgjue dihatjen e mektë të maqinave të vogla dhe tue shique shkëlqimin djallzuer, në formë flladitsje të tymnarëve të tyne? A thue s'kanë pritë atje, në rrugën e errtë, me ûjën e egër dhe të vetmueme të djaloshit, që ndien rreth vehtes rahatín e madhe dhe të gjallë të gjumit, të rrahunat e zemrave të dhetë mijë njerëzve të fjetun, ndërsa presin, presin natën?

A thue këta s'kanë shique përpjetë, si na, me pá fytyrën madhështore të natës me yj, terrin e paskaj dhe ngjyrë, drandofilli t'Amerikës në prill? A thue s'kanë ndëgjue fishkllimën e thekshme të lokomotivës që niset? A thue s'kanë pritë, tue mendue, endie dhe shique kontinentin madhshtuer misterioz të natës, tokën e mrekullueshme dhe lirike, aq të papërfillun, të dashtun dhe jashtzakonisht t'afërt, në mbarë sipërfaqen e saj, edhe egërsin, edhe tmerin, në misterin e saj dhe gëzimin, në turrin dhe vrazhdsín e pakufishme të saj· në frytdhansín e saj të butë dhe t'egër? A thue s'i kanë pá në vegim fushat, malet dhe lumejt, që rrjedhin në terr, model madhshtuer i tokës së përhershme dhe egërsis së përgjithshme t'Amerikës?

A thue s'kanë ndie këta, tue pritë natën, sikurse kemi ndie na, tokën e vetmueme madhshtore të natës dhe Amerikës, në të cilën janë mbjellë dhetë mijë qytetza të vetmueme, të përgjumshme? A thue s'e kanë pa rrjetën e thyeshme të binarëve të ndriçëm, të furishëm, të lidhun keq dhe të vogjël an'e mb'anë tokës, në të cilat vrapojnë hekurudhat e vogla, të vetmueme, në terr, tue

hjedhë nji grusht jehona të tretuna në breg të lumit, tue lanë në kreshtë mali jehonën e kumbueshme, që tretet mandej në vetmín e madhe të natës, natën që mbulon gjithçka natën që përfshin gjithçka? Athue këta s'kanë dijtë, sikurse kemi dijtë na, sekretin e pashoq të gëzimit dhe misterit të tokës së përhershme, egërsinngjyrë-drandofilli të mbyllët, të vrazhdë, memece, të përgjithshme, e cila bje në dhetë mijë qytetza të vetmueme, dhetë milion fjetsa të tretun e të vetmuem dhe pret, përherë e zgjueme dhe e palëvizshme?

A thue Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi s'kanë pritë, tue ndie knaqsi të madhe dhe trishtim në zemra, edhe ûjën e tmershme dhe mallin — flakën, zjarmin, tërbimin — tue u shkri me të madhe në vetmín e natës, tue u shkri gjithnji, ndërsa fjetsat flêjshin? A thue këta s'janë shkri, shkri, shkri ashtu sikurse jemi shkri na të tjerët? A thue Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi s'janë shkri natën? A thue këta s'janë shkri gjithnji në heshtjen e qyteteve të vogla, me tanë ûjën e egër, dalldisjen e trentë, mallin e pakufishëm, që djelmoshat e kësaj toke e kanë kuptue në terr?

A thue Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi s'kanë pritë atëherë, sikurse kemi pritë na, me buzë të mpime dhe zemra të shtanguna, kurse dalldisja, gëzimi, entuziazmi dhe tmeri janë përzie në mbrendit e tyne, tue qën drue në rrugën memece, para ndonji shtëpije, krenarë, djallzore, plangprishësa, të pakujdesshëm — besnikë, misteriozë dhe të vetmuem? Dhe posa kanë ndëgjue trokitjen, rrotën, fishkllimën e papritun dhe heshtjen e madhe të përgjumshme të qytetit, a thue s'kanë pritë këta në terr, tue mendue:

„Oh, ka tokë të reja, ka edhe mengjes, edhe qytet të shkëlqyeshëm. Së shpejti, së shpejti, së shpejti!"

A thue Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi, këta djelmosha të ngazlluem dhe të pashoq, që kanë pritë atje, sikurse kemi pritë na, në rrugën e qetë, të shkretnueme, me buzë të dridhuna, me duer të ngurueme, me frigë, me gëzim të vrazhdë, me dalldisje t'egër, të gjallë dhe të turbullueme në mbrendit e tyne — a thue këta s'kanë ndie, sikurse kemi ndie na, kur kanë ndëgjue në

terr fishkllimën e thekshme të hekurudhës që niset, rrapllimën e rrotave të mëdha, e cila thehet në breg të lumit? A thue këta s'kanë ndie sikurse kemi ndi na, derisa kanë pritë atje, n'andjen e padurueshme, egërsín, misterin dhe tmerin e tokës së madhe në muejin prill, dhe njoftë vehten, të vetmuem, të gjallë, edhe të rij, edhe të dalldisun, edhe misteriozë nga lakmija dhe ûja, në heshtjen e madhe dhe të përgjumshme të natës, — a thue s'kanë ndie premtimin e dridhshëm, gjakatar të kësaj toke? A thue s'kanë qenë të përçamë, sikurse kemi qenë na, të përçamë me dhimbje të thekshme dhe lakmi memece, me gjarpni, e kohës, therrën e pranverës, klithmën e thekshme, memece? A thue s'kanë thanë:

„Oh, ka gra në Lindje — edhe tokë të reja, edhe mëngjes ka, edhe qytet të shkëlqyeshëm! Ka shllunga të harrueshme të tymit të ndriçëm mbi Monhaton, morí jarbolash për rreth ishullit të tejpopullsuem ,brazash krenare t'anijeve që shkojnë, flokësh të zanave që rrijnë pezull, gëzimesh t'urës së madhe dhe njerzish me gjysëm cilindra, që kalojnë urën për të na përshëndetë — eni, vllazën, ejani t'i gjejmë të gjithë! Sepse zhurma e madhe e jetës miliona-kambësh të qytetit, e largët, si zukatja e grêjzave, e përgjumshme, e çudiçme, si koha, filloi me iu imponue veshëve tanë me gjithë profetín e vet t'artë mbi gëzimin dhe ngadhnjimin, pasunin, lumtunin dhe dashunín, si nuk e ka dijtë asnji njeri deri sot Oh, vllazën, në qytet, në mrekullín e largët, të ndriçme, të famshme dhe të magjepsun nga koha, të këtij qyteti prralluer do të gjejmë njerëz të mëdhej gra të mrekullueshme dhe pa ndërpre dhetë mijë gëzime të reja, njimijë ndodhí magjike! Do të zgjohemi në nadje në dhomat tona, ngjyrë gështeje në bollëk, me ndëgjue prap trokitjen dhe rrotat nepër rrugët e qytetit dhe me ndie erën e limanit, të freskët, pak të kalbun, me kollanin prej baticës së ndriçme, edhe me pá anijet krenare, që kanë ardhë detit, me pá pastërtín e tij dhe gëzimin e mengjesit të praruem dhe të dalldisun.

„O rrugë e dhanun, me premtimin e vazhdueshëm të jetës sate miliona-kambësh, ty po të vijmë"! britën ata. „Rrugë e rrotëve që trokllojnë në drekë, rrugë e para-

kalimeve të mëdha të njerëzve që marshojnë, e shkëlqimit të hovshëm të muzikës që paraqitet, e valëvitjes së guximshme të flamurit, rrugë e harés dhe brohoritjes, e kambëve të panumërta — rrugë e karrocave me rrapllimë, e thundrave të kumbueshme, e tramvajave kuajsh dhe të rameve kumbonash, rrugë e madhe e jetës dhe e qarkullimit të mahnitshëm, e mesditës dhe e punës plot shend, pamja jote shkëlqen vazhdimisht në zemrat tona, prandej jemi tue t'ardhë!"

„Rrugë e mëngjesit rrugë e shpresës!" klithshin. „Rrugë e freskís, e dritës tërthore, e shkambit kryesuer dhe e grykës së hijes së rrëpinjtë e të kaltërt, rrugë e ujit prarues të dalldisun në baticën mengjesore, rrugë e anijeve të ndryshkuna, të cilat i ka rrahë moti i lig, me trap të topitun, i cili, tue shkumue ujin rreth vehtes, bje fytyra t'imta, të gjitha memece, të gjitha të kthyeme kah ti — o rrugë krenare dhe kryenaltë! Rrugë e erës së madhe dhe të nxehtë të kafes posa të blueme, t'erës së verdhë e të mirë të të hollave t'erës së kalbsinave të limanit me të gjitha kujtimet e jarbolave tueja dhe anijeve tueja, o rrugë e madhe! — Rrugë e godinave të vjetra, e nxime mjaft prej ndysis së nxehtë dhe të butë të komunikacionit, — rrugë e miliona kambëve, të cilat vrapojnë vazhdimisht përpara në mengjes, në të njajtin drejtim — rrugë krenare e shpresës, gëzimit dhe mengjesit, në kanjonin tand të rrëpinjtë do të fitojmë pasunín, lavdín, fuqín dhe respektin që meriton jeta dhe talenti ynë!

„Rrugë e natës" klithshin ata, „rrugë e madhe e sekretit dhe e parandjenjave, e frigës dhe e gëzimit, e mallit dhe e shpresës, rrugë vazhdimisht e kufizueme me rrezikun e errtë të gëzimit kërcnues, me fatin dhe sukseset e panjoftuna, rrugë e harés ngrohtsís dhe së keqes, rrugë e hoteleve të mëdha, e kafeve e restaurantave luksozë, e shkëlqimit të butë, të praruem, të kandilave të zbehtë dhe bardhësis së mija fytyrave të njoma dhe t'etshme në teatrat e mbushun, plot, rrugë e stërmbushun me fytyra të ndriçueme nga milionshi i fenerëve të tu, të gufueshëm, të palodhshëm dhe të pangopshëm në kërkesën e tyne të vazhdueshme të kënaqsive, rrugë e të dashu-

nuemve, që ecin mbi ty me hapa të ngadaltë, me fytyra të ballafaqueme, të tretun në harresën e dashunís ndërmjet fijes amshuese dhe endjes së turmës, rrugë e fytyrave të zbardhuna, e buzëve të skuquna, e syve të bukur dhe magjeps — oh, rrugë e natës, me mbarë sekretin, gëzimin dhe tmerin tand — na kemi mendue për ty, rrugë krenare.

„Edhe na do të lëvizim në mbramje nepër thellsín e butë të qylymave luksozë, me gjithë harén, ngrohtsín dhe fatin e shkëlqyeshëm t'odave të mëdha, e të ndriçueme të natës, të mbushuna me tinguj të butë dhe mál violinash, e mandej femnat mâ të bukura dhe mâ tërheqse në botë — vajzat e dashtuna të tregtarëve të mëdhej, bankierëve, milionarëve, apo vejushat e reja e të pasuna, të bukura, të linduna për dashuni dhe të vetme — lëvizin ngadalë dhe tue u luhatë me krenari, me shprehje butsije të pakufishme në fytyrat e tyne delikate dhe të bukura. Mâ e bukura prej të gjitha këtyne," klithshin këta, „e jona âsht, e jona përgjithmonë, nëqoftëse e duem! Sepse, vllazën, në qytet, në qytetin e largët, të shkëlqyeshëm, magjik dhe të praruem, do të jemi në rrethin e njerëzve të mëdhej grave të mrekullueshme dhe kurr s'do të dijmë gjâ tjetër pos gëzimit të thatë dhe fatit, që do t'i fitojmë me guximin e prirjen tonë, prandej do të meritojmë vendet mâ të nalta dhe mâ të ndriçme në jetën mâ të pasun dhe mâ të lumtun që kanë njoftë njerzit deri sot, vetëm poqese duem të shkojmë e ta përfitojmë!"

Tue mendue, ndie, pritë, sikurse kemi pritë na, në heshtjen e përgjumshme të natës dhe në rrugët memece, tue ndëgjue, sikurse kemi ndëgjue na, fishkllimën e thekshme që qorton, rrapllimën e rrotave të mëdha në breg të lumit, tue ndie, sikurse kemi ndie na, misterin e orës së natës dhe prillit, pranín kërcnuese gjigante, premtimin e egër dhe sekret të tokës së vrazhdë, të vetmueme dhe të përhershme, tue mos gjetë, sikurse nuk gjetëm as na, derë me hŷ, dhe të therun, sikurse u therëm na, me therrën e pranverës, klithmën e thekshme pa fjalë, a thue këta s'kanë bartë — këta djelmosha të së kaluemes, Garfildi, Arturi, Harisoni dhe Hejsi — mû

njashtu sikurse kemi bartë na, në banesat e tyne të vogla prej eshtnash, gjaku, dejsh, djerse dhe mundimesh për vdekje, barrën e padurueshme të mbarë dhimbjes, gëzimit, shpresës dhe ûjës së tmershme, që mund të durojë njeriu, që mund të marri vesh bota?

A thue këta s'janë të tretun? A thue këta s'janë të tretun, sikurse kemi qenë të gjithë na, që kemi dijtë për rinin dhe ûjën e kësaj toke, që kemi pritë, të ligsht, të mahnitun dhe të vetmuem, natën dhe që nuk kemi gjetë, as cak, as mur, as banesë, as derë?

Vjett kalojnë si uji, e nji ditë âsht pranverë prap. A do të kalojnë edhe ndonjiherë përtej dyerve të Lindjes, sikurse patëm bâ njiherë në mengjes, dhe të kërkojmë prap, sikurse patëm kërkue atëherë, toka të reja, premtime lufte dhe lavdi, gëzim, ngadhnjim dhe qytet të mrekullueshëm?

O moshë rinore, ende e plagosun, tue jetue· tue ndie me dhimbje tepër të madhe, tue vajtue ende me vajtim të padurueshëm, tue qenë e etshme ende nga etja e pashueme — ku duhet të kërkojmë? Sepse shtërgata e egër ka plasë mbi ne, tërbimi i egër vlon rreth nesh, ûja e egër âsht kah na përbin — e na jemi të paplang, pa pullaz mbi krye, të pangushlluem dhe gjithmonë të ndjekun; edhe trujt tanë janë turbullue, zemrat tona janë t'egra dhe memece, prandej nuk mundemi me folë.

ARNA BONTAN

ARNA BONTAN âsht zezak, leu në vjetin 1902, në shtetin Lujiziana, SHBA. Mbas shkollimit të rregullt, diplomoi n'universitetin e Kalifornis, më 1923, dhe prej asaj kohe mirret me punë letrare dhe jep mësim në shkollë. Ka marrë shpërblime letrare për poezi dhe tregime. Përveç tjerave botoi edhe nji antologji të poezis zezake. Tash âsht biblioticist dhe profesor n'universitetin zezak të Fiskut.

Zezaku plak Xhef Petoni, puntor, mundohej me e lidhë kravatën. Gishtat iu dridhshin, ndërsa jaka e gjatë e vritte në qafë. Mbas tridhetë apo katërdhetë vjetësh të rendomtë njeriu humb aftsin e duerve për kotsi të tilla. Nji herë apo dy herë në vjet, me rastin e ndonji martese në gjini, ai ndoshta spitullohej; se rendom, rrobet mâ të mira nuk i shërbejshin për gjâ tjetër përveç me zbukurue murin e dhomës së madhe dhe me e ushqye têjën. Kjo ishte përvoja e Xhef Petonit. Këmishën me përparse të lëmuet nuk e kishte veshë mâ shum se disa dheta herë prej se ishte martue. Fraku që gjindej në shtrat, i pastruem me brushë dhe i hekurosun, ishte me plot bira, aspak në gjendje mâ të mirë se kombinezoni i punës që veshte ditve të diela. Têja e kishte damtue shum. U përvishte në mënyrë të shëmtuet tue shtrëngue gojën e vet pa dhambë, tue u mundue me kravatën e tij kryeneçe. Me kambën e shëndoshë e goditi dyshemen, dhe vendosi me e çue duert prej luftës së tij me kravatë.

„Xheni," thirri ai.

„Çka âsht Xhef?" Zani i dridhshëm i grues së tij depërtoi deri në dhomë si ndonji jehonë. Mëmzi dallohej prej pështpëritjes.

„Ndoshta do të më ndihmojsh me lidhë këtë kravatë, shpirt," tha ai ambël. „E hang't dreqi, nuk po dij me e rregullue!"

Përgjegja e saj nuk ishte aq e fortë sa të vijë deri te ai, mirëpo plaka erdh shpejt deri te dera, tue i rrugës me shkop. I përgjante gjethit të vyshkun e të ramë. Trupi i saj, i thatë dhe me gunga si bishtaja e groshës, humbte n'at morí fustanash të shtirsuem që valëvitshin rreth saj. Fustanat ishin varë për nji apo dy gishta sipri këpucëve të palidhuna, e aty, ku i kishin ra çarapat prej kambëve të holla shifeshin gungat groteske.

„Këtë punë duhet ta bâjsh mâ mirë se unë, meqenëse e ke të pamunit e mirë."

„Kështu duhej t'ishte," vërtetoi ai. „Por, gishtat nuk po më ndëgjojnë. Çdo gjâ po më kthehet mbrapshtë në pasqyre, dhe nuk po dij në cilën anë me e lidhë këtë kravatë të mallkueme."

Xheni u ul në skaj të shtratit, e Xhef Petoni plak u ul në nji gjû, ndërsa ajo ia lidhte kravatën. Nji pozitë e tillë ishte mundim për të dyt. Xhefit i dhimbshin eshtnat, gjûjt, dhe në fund, mbasi u mundue nja njizet herë, e lidhi dhe bani diçka që i përngjante kravatës.

„Duhet të vishëm edhe unë," pëshpëriti plaka. „Unë i kam në kambë ende çarapat dhe këpucët e vjetra, e fustanin posa e shpalova."

„Mirë, mos u mundo mâ me mue, shpirt," tha Xhefi. „Unë jam të thuesh gati. Vetëm sa ta veshi pallton dhe jelekun, e mandej jam gati me u nisë."

Xheni humbi përsëri në koridorin e errtë, i cili çonte në dhomë, që ishte ndërtue mâ vonë. Pse ishte e verbët nuk e pengonte aspak në këtë gropë të zezë. Xhefi ndëgjoi kur e la shtagën përskaj murit afër derës, dhe tash e dinte se grueja e tij e ndien vehtën të sigurtë. Veshi pallton, prej mbështetses së shtatit muer cilindrin e ndrydhun dhe tue shkepue u drejtue kah dera. Ishte gati për rrugë. Do të niset posa t'i mbathë Xheni këpucët e festës dhe ta veshë fustanin e zi të mëndafshtë.

Përjashta, jashtë shtëpis së vogël prej drunit, dita ishte e nxehtë dhe plot me dritë dielli. Nji krinë anzash zukatte, e hutueme me entuziazëm me punë në trungun e nji fiku të kalbun. Kitrat e përhimta mblidhshin në bar arra, ndërsa grizlemzat e kaltërta këndojshin tue këcye prej degës në degë. N'anën e majtë, pylli me pisha shtrihej si det i zi. Në këtë pyll ishin të shpërndame nja njizet shtëpija drûni që i përngjajshin asaj të Xhefit, në të cilat banojshin puntorët e zez. Lopt dhe derrat shetitshin lirisht në mes të drûjve. Nuk kishte kurrfarë frige që të humbin. Secili farmer e njifte bagtin e vet dhe bagtin e fqiut mu ashtu sikurse i njifte edhe fëmijt e fqiut.

Teposhtzës në të djathtë shtriheshin arat në të cilat punojshin Zezakët. Shtriheshin deri te lumi, në nji sipërfaqe prej dy milash, e sot në to gjelbëronte fryti i pavjelun i pambukut. Rruga e ngushtë, që kalonte krejt afër përskaj shtëpis së Xhefit, çonte nëpër këto fusha të gjelbërta si vijë e bame me laps.

Xhefi, tue pritë para derës me cilindrin e vet qesharak në dorën e majtë, shiqonte butsisht fushën që shtrihej para tij. Në këto ara ai i ka kalue katërdhetë e pesë vjetë. Ndaj tyne kishte dashuni të paspjegueshme, dashuni që të tjerët kanë për vendlindjen e vet.

Dielli e digjte mu në kokë, jaka e vritte prap, kurse me rrobe feste ishte nxe në mënyrë të paduershme. Xhefi e qiti kapelen në dorën e djathtë dhe filloi me u pahitë me te. Pa pritë u ndëgjue zani i Xhenit prej dhomës së mbarueme mâ vonë.

„Deri sa je tue pritë, mundesh me e prû automobilin para derës". U ndal, e lodhun, e mandej shtoi, „Unë për së shpejti do të jem gati".

„Mirë, shpirt," iu përgjegj Xhefi. Automobilin menjiherë do ta bie." Mirëpo, ai nuk luejti vendit. I erdh nji mendim në krye, prej të cilit mbet gojëhapët. Kur u përmend automobili iu kujtue, me nji forcë të re, udhtimi për të cilin ai dhe Xheni ishin përgatitë. Në syt e tij u pa friga, kurse ngashërimi ia ndali frymën. O Zot, Krisht!

„Xhef... O Xhef," thirrte plaka me pështpëritje.

Erdh në veti, i friguem. „Hoj, shpirt?"

„Çka po ban?"

„Kurrgjâ, vetëm po mendoj, po i rrotulloj gjanat nëpër mend kështu e ashtu".

„Kishe mujtë me e prû automobilin," tha ajo.

„Menjiherë, menjiherë, shpirt."

Shkoi n'izbe, tue çalue me zor për shkak se i ishte marrë njû kambë; n'oborr ishin tre zogj pendëlegjër. Gjithë zogjt tjerë ia kishin mbytë ose vjedhë para do kohe. Vetëm këta zogj pendëlegjër disi kishin shpëtue. E kjo gjâ ishte me të vertetë fat, sepse këto qenje të çuditshme kanë mënyrën e vet që ta hanë „helmin" e oborrit dhe kështu e mbrojnë njeriun prej magjis, baksuzit dhe prej synit të keq. Mirëpo, edhe këta zogj pendëlegjër thuese tash ishin sëmu. Xhefi mendonte se ata janë sëmû sigurisht; besonte se që të tre për së shpejti do të mbarojnë.

Izbja ku e ruejshin Fordin e vjetër ishte në realitet vetëm nji kulm kashte në katër direkë. Ate e kanë ndërtue duert e dridhshme atëherë kur automobili i vogël poterëxhi konsiderohej si pasuní e veçantë. Dhe, për çudi, ajo mbahej përkundër ernave dhe ruzgjerave.

Xhefi e kapi për dorëz dhe e shtyni me krejt peshën e vet. Maqina u ngjall, tue stërpikë e kërsitë, dhe automobili u dridh prej radiatorit deri në dritën e mbrame. Xhefi hyni mbrenda dhe e vuni kambën në akcelerator. Kërsitja dhe dridhja u dyfishue. Kjo duhet. Bante zhurmë mirë, kërset dhe dridhet mirë, e kjo don të thotë automobili i vjetër âsht ende në gjendje me vrapue. Njeriu mund të ketë besim në te për këto udhtim.

Mendimi i Xhefit u shtang prap si i paralizuem. Mendimi për udhtim ia solli nji dhimbje si t'ia kishin ngulë thikën. U dobsue dhe e kapi nji marrementhí. Automobilin e qiti n'oborr, e ktheu dhe e pruni deri te dera. Kur i çoi duert prej timonit, vërejti se po dridhet. Ndali motorin dhe zbriti me e pritë Xhenin.

Mbas disa çastesh, ajo u duk në dritare, e zâni i saj përplasej në xham si roleta e thyeme.

„Unë jam gati, Xhef."

Nuk iu përgjegj kurrgjâ, mirëpo hyni në shtëpi dhe e muer nën krahë. Mandej e çoi ngadal nëpër dhomën e madhe, nëpër shkallë, n'oborr.

„Çka mendon, a duhet ta mbylli?" pyeti ai butsisht.

U ndalën, ndërsa Xheni mendonte çka me u përgjegjë. Më në fund ia bani me krye.

„Le ashtu," tha ajo," nuk po shof ndonji arsye për t'ia vû çelsin."

„Ke të drejtë," u pajtue Xhefi, s'ka kurrfarë arsyeje ta mbyllim."

Xhefi hapi derën dhe i ndihmoi grues me hypë n'automobil. Njifarë rrëqethje e rrëmbyeshme ia përshkoi krejt trupin. O Krisht! Dridhej përsëri.

„Pse po dridhesh kështu?" pështpëriti Xheni.

„Nuk dij," tha ai.

„Ti sigurisht po frigohesh, Xhef"

„Jo, shpirt, nuk po frigohem."

Përplasi derën kur hyni ajo, dhe prap iu afrue motorit me e ndezë. Motorin e ndezi shpejt. Xhefit i erdh keq që âsht kaq i ndëgjueshëm. Ai dëshironte edhe ndonji çast, që të mendojë pak për të gjitha gjanat. Kështu, kur Xheni e qortonte se po frigohej, ai duhej të nisej menjiherë. Automobilin e drejtoi kah rruga e vogël, si vijë e bame me laps, tue e çue ngadalë dhe me kujdes të madh.

Tue bâ zhurmë nëpër fushë të gjelbërt, Fordi i vogël i krrusun dukej me të vertetë i imtë. Xhefin e kapi ai entuziazmi i njoftun, ndërsa zbritshin nëpër teposhtzen kah rrafshi, në të cilin rritej pambuku. Nuk mundi me dyshue që vjelja do të jetë e mirë. Dinte pokështu se çka don me thanë kjo gjâ; vetë e kishte vjelë me duert e veta plot katërdhetë e pesë vjet. Vërté, nja dhetë mushka kanë ngordhë në këtë kohë, mirëpo për këtë fajtor ishte ai Stivënsoni plak, pronari i kësaj toke. Majori Stivënson kishte nji logjikë të çuditshme: se nji mushkë i mjafton çifçiut me punue përgjysë nji tokë prej tridhetë argatësh. Kjo logjikë e tij, i kushtoi shum shtrejtë, sepse mushkat ngordhshin prej mundit të madh, mirëpo plaku nuk lëshonte pê. Xhefi ishte i mendimit se mu kjo gjâ kishte mbytë edhe shum çifçij, mu sikurse edhe

mushkat, mirëpo ata nuk iu dhimbshin. Ai ishte gjithmonë i fortë, dhe ishte mësue mos me ua falë njerëzve dobsit. Grave dhe fëmijve mund t'u falet disi, mirëpo njeri i dobët âsht mallkim. Natyrisht, vetë fëmijt e tij.—

Këtu iu këput mendimi i Xhefit. Ai dhe Xheni nuk përmendshin mâ fëmijt e tyne të vdekun. Natyrisht, ai nuk dëshironte me përqendrue mendimin në ta. Sepse para se me iu kujtue, mund t'i pështonte ndonji fjalë që mund ta pikllonte Xhenin. Ndoshta kishte me qa. Nji grue e tillë sikurse âsht Xheni nuk mund t'i harrojë pesë fëmijt e rritun që i kishin mbarue mbrenda dy vjetsh. Edhe Xhefi ligej gjithnji prej kësaj goditjeje. Në kohë të fundit edhe kujtesa nuk i shërbente mâ së miri. Flitte shpesh vetëmevedi. Me gjithqë mëhifte, dinte se kishte humbë guximin. Natën frigohej edhe prej shushuritjes mâ të vogël. Ditën dronte me shkue larg shtëpis. E zakoni që të dridhet kur frigohej tash kishte kalue fuqin e tij për t'u përmbajtë. Nganjiherë frigohej dhe dridhej, mirëpo as nuk dinte se prej çkafit po frigohet. Friga e përfshinte mu si ethet.

Automobili rrapllonte ngadalë nëpër rrugë të pluhnueme. Xheni ishte ulë tue mbajtë trupin drejt dhe thuese ishte memece, me kapelë qerashake të kapun me nji gjylpanë për flokësh. Syt e saj të verbët dukeshin tejet të mëdhej, shum të zbehtë, thellë në gropat e tyne. Në nji moment Xhefi ndëgjoi zanin e saj dhe u anue që t'i kuptonte fjalët.

„A e kemi kalue shtëpin e Dalije Morit?" pyeti ajo.

„Ende nuk e kemi kalue," tha ai.

„Ti padyshim je tue e çue automobilin shum ngadalë, Xhef."

„Kurrkush nuk po na ndjek, shpirt."

Heshtje. Nji fije e hollë avulli çohej prej radiatorit. Ajri i nxehtë dridhej mbi kapakun e motorit. Shtëpija e Dalije Morit ishte gati nja gjysë mile larg. Xheni së shpejti foli prap.

„Ti nuk je tue u frigue, apo jo?"

„Jo, shpirt, nuk po frigohem."

„A e din si jemi marrë vesht — duhet ta zbatojmë deri në fund."

Kokrra djerse i duelën Xhefit në ballë. Syt e tij iu rrumbullaksuen, ai filloi me i mbyllë ngapak syt, dhe filloi me shique në rrugë.

„Çka dij unë," tha ai me rrëqethje, „mirëpo, mue po më duket se vetëm kjo gjâ na ngel."

„Hëm."

Nji tufë pulëhinesh, që shkëpurdhshin në rrugë, ikën para automobilit. Disa fluturuen; tjerat u fshehën nën kaçuba. Nji grizlemzë, tue u luhatë në degë plot me gjethe, e pengonte nji kitër. Xhefi çonte automobilin me shpejtsi të njatë deri sa mbërrijtën te shtëpija e Dalijes, atëherë e ngadalsoi në mënyrë të ndieshme.

Shtëpija e Dalijes në realitet nuk ishte shtëpi, por nji magazinë e braktisun e bame si shtëpi. Gjindej afër nji udhëkryqi, nën nji qedër të zi e të vetmuem. Dalija, nji plakë inatçore, në moshë të Xhenit, jetonte këtu krejt vetëm. Kurrkush nuk e mban as në mend se kur erdh këtu dhe grat e tipit të Xhenit ia kishin marrë inat qysh moti. Sepse në ditt e rinis së vet Dalija ishte mâ e gëzueshme, e mâ e larme dhe mâ e lirë se sa konsiderohej në këtë anë për të qenë e nderës. Sjellja e saj ndaj meshkujve ishte e dyshimtë. E fakti se kishte aq burra sa edhe fëmij nuk i shkonte për shtat zanit të saj të mirë.

„Qe Dalija plakë" tha Xhefi kur kaluen andej pari.

„Çka po ban?"

„Asht ulë para derës," tha ai.

„A po na sheh neve?"

„Hëm," tha Xhefi, „sigurisht na ka pa."

Xheni u çlirue. I vinte shum mirë kur dinte se anmikja e saj e vjetër e ka pa tue kalue e veshun në rrobet mâ të mira. Do të ketë për çka me mendue ajo shtrigë plakë, dhe me e hangër vetëvehtën, mendoi Xheni. A nuk do t'ishte gjâ e hatashme mos me e pasë zbulue ajo me kohë? Asht ndysi e madhe plaka Dalije! Kjo âsht mu për te. Kështu ka për t'i shpague të këqijat e veta. Ka për ta shpague edhe at momentin, mendoi Xheni, kur i buzëqeshi ashtu Xhefit — atëherë moti, kur i kishte dhambët e bukur.

Tash rruga ishte e rrafshtë dhe e kuqe dhe Xhefi e dijti simbas erës s'ajrit se po i afrohen lumit. Tash mundte me e pa majën e përpjetzës kur lakohet rruga dhe shkon krahas me lumin. Automobili bante zhurmë njisoj. Mbas një heshtjeje të gjatë, Xheni iu afrue Xhefit dhe i tha:

„Çka mendon, sa denka pambuk do të bâhen?"

Xhefi rrudhi ballin tue llogaritë.

„Simbas llogaris sime, nja njizet e pesë."

„Sa pate vjet?"

„Njizet e tetë," tha ai. „Qysh të ra ndërmend me më pyetë këtë gjâ?"

„Qashtu, po mendoj," tha Xheni qetsisht.

„A do të bâhen mâ shum apo mâ pak, krejt nji" tha Xhefi „sepse do t'i mbesim prap borxh atij - Stivensonit plakruq, kur ta llogarisë ai me të vetën. Na u desht nji kohë e gjatë me e zbulue këtë gjâ."

Xheni nuk e ndëgjonte. Ishte tue mendue thellë. Buzët e saja shtrembnoheshin. Mendonte dhe i fërkonte me nervozitet duert e veta gungaçe. Pa pritë e pa kujtue, ajo u krrus përpara, shtini fytyrën në shuplaka të dorës dhe shpërtheu në vaj. Qante me zâ të thatë e të plasun, i cili i përngjante shushuritjes së kallamit të misrit. Qante me zâ, si fëmi, sepse kurr nuk ishte mësue me e ndalë vajtimin e vertetë. Trupi i saj i dobët plake i dridhej me të madhe, dhe dukej se nuk do të jetë në gjendje me i përballue nji dhimbjeje të tillë të madhe.

„Çka ke, shpirt?" e pyeti Xhefi ngathtas. „Përse po qan?"

„Qashtu, vetëm po mendoj."

„Donmethanë, tash ti po frigohesh, apo jo?"

„Nuk po frigohem, Xhef. Por vetëm po mendoj se qysh po i lamë të gjitha këto — të gjitha gjanat me të cilat jemi mësue. E kjo gjâ âsht disi e vajtueshme." Xhefi nuk u përgjegj kurrgjâ, e Xheni e futi fytyrën përseri në duer dhe shpërtheu në vaj.

Dielli ishte gati në zenit. Digjte fort rrugën e pluhnueme, barin e djegun përskaj rrugës dhe automobilin e vogël të shpartalluem. Duert e Xhefit, që shtërngojshin timonin, ishin të laguna prej djerse; balli i shkëlqente.

Buzët e tij u ndanë njena prej tjetrës. Goja iu përvish. Fytyra e tij i ngjante fytyrës së njeriut të dënuem me vdekje në turrë drush në flakë. Mirëpo, mundimi kaloi, dhe pamja e tij u zbut.

„Nuk guxon me qa, shpirt," i tha ai grues së vet „Duhet të bahemi të fortë. Nuk guxojmë me u ligshtue, me u demoralizue."

Xheni priti disa sekonda e mandej tha, „Ti je i mendimit se duhet ta bajmë ate, Xhef? Je i mendimit se duhet ta bâjmë me të vërtetë ate?"

Xhefit i ngeli zâni në fyt; syt e tij iu mjegulluen. U tmerue kur ndëgjoi se Xheni po i flet fjalët që ai vetë i kishte gjatë krejt mëngjezit në mend. Ajo e nxitte atëherë kur ai dëshironte mâ shum se çdo gjâ në këtë botë, që të pritte, që ta shqyrtonte, që pak mâ shum të mendonte për gjithë këtë gjâ. E tash ate e ka kapë friga, Me të vërtetë, për at gjâ nuk kishte mâ nevojë me me ndue përsëri. Sepse puna kishte me mbarue tue marrë prap po të njatin vendim të dhimbshëm. Këtë e dinte Xhefi. Nuk ka kuptim me u mashtrue mâ gjatë.

„Mâ së miri do të jetë ta bajmë ate çka e kemi menduë," tha ai. „kurrgjâ tjetër nuk na mbetet — kjo âsht mâ së miri."

Xhefi mendonte për vështirsít, gati pamundsít, që kështu, me kambën e lëndueme që e mundonte gjithnji mâ shum për çdo ditë, të bante edhe nji vjelje. E përveç kësaj, kishte mundsi që të pësonte edhe nji goditje, sikurse ishte ajo kur iu muer kamba. Goditja tjetër mund ta mbytte krejt. Ose së paku do ta bante të padobishëm. Xhefit iu zû fryma. O Krisht, o Zot! Nuk mundte me durue mendimin që të bâhej i padobishëm, si kërthi, dhe t'i binte në dorë Xhenit. Xhenit të mjerë, të verbët!

Motori i vogël punonte gjithnji mâ vështirë. Vrulli i avullit prej radiatorit të plasun bâhej gjithnji mâ i madh. Xhefi kuptoi se janë tue iu ngjitë nji përpjetze të vogël. Nji moment mâ vonë rruga kishte nji lak t'ashpër, dhe ai pa lumin.

„Xhef."

„Çka?"

„A âsht ky uji që po ndëgjoj?"

„Po, uji."

„Në cilën rrugë je tue çue tash?"

„N'ate teposhtë," tha ai. „Rruga deri diku shkon përskaj ujit."

Ajo priti qetsisht pak, e mandej tha, „Ço mâ shpejt."

„Mirë, shpirt," tha Xhefi.

Uji uluronte në shtratin e vet. Rridhte nja pesëdhetë apo gjashtëdhetë kambë nën nivelin e rrugës. Ndërmjet rrugës dhe ujit shtrihej nji pjersinë e gjatë e lëmueshme, që lëshohej thik teposhtë. Pjersina ishte e thatë, mellë e pjekun prej vapës verore. Uji poshtë, tue ushtue në kanjonin e ngushtë, ishte i egër dhe ushtues.

„Xhef."

„Çka â?"

„Deri ku po don me shkue?"

„Vetëm edhe nji pjesëz rruge."

„Ti nuk po frigohesh, apo jo, Xhef?"

„Jo, shpirt,"tha ai tue u dridhë. „Nuk po frigohem."

„Mos harro qysh jemi marrë vesht. Xhef. Duhet me veprue mu ashtu sikurse kemi thanë. Duhet me guxim."

„Hëm."

Mendja e Xhefit humbi n'errsi. Gjanat tash u banë përnjiherë joreale, si andërr. Mendimet e tija notojshin në mënyrë të marrë, histerike në trû si peshqit e imtë të verbët në liqê të vogël shpelle. Nxitojshin, këcejshin njeni mbi tjetrin, shtyheshin, ndesheshesin, tërhiqeshin dhe sulmojshin përsëri. Xhefit shpejt iu muerën mendt. U dridh me të madhe, prandej i tha grues së vet.

„Xheni, unë nuk mundem me bâ këtë gjâ. Nuk mundem." Zani e trathtoi vajtueshëm.

Dukej se ajo nuk e ndëgjonte. Krejt dhimbja ishte zhdukë prej fytyrës së saj. Ishte e ulun drejt, me sy të hapun të verbët, e tronditun dhe e frigueme. Lëkura e saj e zezë e vetueshme u bâ e mbyllët. Ishte aq e ligë, asht e lëkurë, sikurse ndonji shpend i umtë. Tash, kur e duroi dhe e përballoi dhimbjen e ndamjes prej gjanave të dashtuna, tashma mâ nuk e tregonte vuejtjen e vet. Ishte tretë në mendimet e veta, dhe as që ndëgjoi se Xhefi po i bërtet në vesh.

Xhefi nuk tha mâ asnji fjalë. Për nji moment vetëm nji dritë i shkrepi në trunin e tij. Mâ pak se për nji sekond dhoma e gjanë, e madhe u mbush me përsona që i njifte dhe i donte. Aty ishin qenje të rendomta, të shëndosha, dhe u sillshin ashtu si ishte edhe e kuptueshme për te. Ata kishin elegancën e vet. Por, meqenëse ishte nda moti prej tyne, kujtimi i tyne nuk e piklloi përsëri. Xhef Patoni i ri ishte në mes tyne, ai Xhef Patoni i para pesëdhetë vjetëve, i cili u nis me nji grumbull djelmoshash të katundit në festimin e Javës së bardhë në Nju-Orleans. Tubën e gëzueshme të rinis — djelmoshat me këmisha të larme dhe vajzat e skuquna zeshkane me mëndafsh ngjyrë gjallë — i shifte të gjithë ata sikurse n'andërr. Por megjithatê, nuk u prek. Po në këtë ekskurzion Slim Bernsi e mbyti Xhon Bislin — dhe shoqnija u shpërnda. Prej saj kohe plantazhi e Grinbrajerit paraqitte krejt botën e Xhef Patonit. Nëse ka pasë edhe argëtime tjera nëpër karnevale, ai nuk ndëgjonte për to. Prej asaj kohe nuk kishte mâ as kohë për punë të kota, e vjetët i vërsuleshin si valë deti. Tash ishte plak, i rraskapitun. Vetëm edhe nji sulm paralize (sikurse ai që pati nji herë) kishte me e zhdukë përgjithmonë. Në këtë rast, pranë grues së dobët, të verbët, që duhet të kujdesohet për te, do t'ishte mâ keq se sa të vdiste.

Duert e Xhefit për nji moment u banë mâ të sigurta. Ai me të vërtetë u trimnue. Ngadalsoi motorin dhe me kujdes e ktheu prej rrugës. Poshtë uji buçitte, si nji bumbullimë e qetë në kanjonin e thellë. Xhefi drejtoi automobilin kah pjerrsina, kah lumi, dhe fuqishëm ia vû kambën akceleratorit. Automobili i vogël u vërsul me tërbim nëpër pjerrsinën e thiktë kah lumi. Lëvizjen e bani shpejt dhe drejtpërdrejt të thuesh gati si vërsulja, rrëximi. Të dy pleqt, t'ulun njani afër tjetrit, nuk treguen kurrfarë shqetsimi, tronditje. Në momentin tjetër automobili u plandos n'ujë, dhe u zhduk menjiherë.

Pak mâ vonë u shtri në baltë në nji cektinë. Mbi ujin që rridhte me të shpejtë shifej rrota e fordit të vogël të thyem e të praptuem.

LENGSTON HJUZ

LENGSTON HJUZ âsht Zezak, i lindun më 1902, në Xhoplin, në shtetin Misuri, SHBA. Mbasi kreu shkollën e mesme, nji vjet punoi në Meksikë; mandej studjoi në Kolumbia-universitet, mirëpo u detyrue me lanë studimet e me hy në punë në Njujork; mbas shërbimeve të ndryshme, u bâ detar, dhe lundroi nepër Afrikë dhe Europë; nji dimën e kaloi në Paris, si kuzhinier në nji restaurant nate. Mbasi u kthye në SHBA u bâ kamerier. Më 1925, në konkursin e nji gazete, fitoi shpërblimin për vjershën mâ të mirë nga jeta zezake, dhe, në saje të kësaj, përmbledhja e parë e vjershave të tij u botue më 1926; kjo përmbledhje i ndihmoi gjithashtu me krye studimet dhe me diplomue n'univerzitetin e Pensilvanis, më 1929. „Ç'prej kësaj kohe," thot ai, „jam shkrimtar profesional dhe fitoj të holla me jetue tue shkrue gjini të ndryshme hartimesh letrare dhe tue mbajtë ligjërata. Kam botue nji roman, shum tregime dhe vjersha, kam punue për film në Moskë dhe në Holivud, kam shkrue pjesë teatrale, nji numër artikujsh nga udhtimi për gazetat të ndryshme dhe dy libra për fëmij... Kam përkthye nji numër vjershash të poetëve zezakë nga Kuba dhe nga Ishujt Havajane. Kam mbajtë ligjërata në shkolla dhe kolegje zezakësh në tanë Jugun, kurse njana prej interesimeve të mija ma të mëdha âsht nxitja e veprimtaris letrare ndër shkrimtarët e ngjyrosun. Dimnin e vjetit 1934 e kam kalue në Meksikë, ku kam përkthye nji numër të konsiderueshëm tregimesh kubane dhe meksikane. Kam qenë i vetmi korespondent zezak në Spanjë, më 1937."

Hjuzi âsht drejtor i teatrit të puntorëve në Njujork. Vjershat e tija janë përkthye në gjuhë të ndryshme europjane, kurse shumica prej tyne janë komponue për muzikë.

NJI TË PREMTE NË MJES

Lajmi nuk i ra drejtpërdrejt në vesh Nensi Lis, por erdhi me paralajmime të vogla, të cilat, mâ në fund, u grumbulluen më nji fakt tejet të madh: ajo ka fitue shpërblim! Mirëpo, meqenëse ishte vajzë e urtë dhe e heshtun, ajo nuk tha kurrgjâ, megjithse krejt gjimnazi ushtonte prej zaneve, hamendjeve, deklaratave, kinse të besueshme, nga ana e nxanseve, të cilat nuk kishin kurrfarë të drejtash me dhanë deklarata — sepse asnji vajzë nuk e dinte ende me siguri kush e ka fitue bursën e sivjem për art.

Mirëpo, punimi i Nensi Lis ishte aq i mirë, vijat aq të sigurta, ngjyrat aq të qarta dhe harmonike saqë njimend besohej se asnji nxanse tjetër e klasës mâ të vjetër artistike të gjimnazit „Xhorxh Vashington" nuk ka shum shpresë për sukses. Mirëpo, kushedi! Vjetin e kaluem kurrkuj nuk ia kishte marrë mendja se Xho Uiljemsi do ta fitojë bursën e klubit t'artistave me at akuarel të çudiçëm modernist t'urës varse. Në të vërtetë, ishte shum vështirë me pá njeriu urën, pa shique mjaft gjatë në të. Sidoqë të jetë, Xho Uiljemsi fitoi shpërblimin, kurse piktorët mâ të njoftun, antarët e klubeve dhe personalitete shoqnore e nderuen në banketin e madh në hotelin Park-Rouz dhe tash âsht bursist n'Akademín artistike — të vetmën shkollë arti në qytet.

Nensi Li Xhonson ishte vajzë zezake, e cila pat ardhë para disa vjetësh prej Jugu. Mirëpo, rrallëherë shoqet e saj e shiqojshin këtë si zezake. Ishte e mbarë, e bukur, zeshkane dhe gjindej mjaft mirë në jetën e shkollës. Ishte nxanse e shkëlqyeshme, luente basketboll për mrekulli, kishte nji zâ të butë kadifje, dhe këndonte në korin e shkollës, kështuqë, mbasi nuk imponohej as nuk dallohej me kurrgjâ përveç sjelljes së saj të kandshme, shum rrallë përmendej ngjyra e lëkurës së saj.

Nensi Li harronte edhe vetë ndonjiherë se âsht Zezake. I donte shoqet e veta të shkollës dhe shkollën e vet. E donte sidomos mësimdhansen e vizatimit, zojushën Ditrih, grue të gjatë flokëkuqe, e cila e mësoi që vijat e brushës t'i ketë të forta, kurse ngjyrat të qarta, e cila ia mësoi zakonet dhe rregullin e punës; edhe bukurín e punës, hap mbas hapi, derisa mos të kryhet piktura, të krijohet plani; ose derisa mos të gëdhendet klisheja prej kurrçkafes përveç ides dhe katrorit të lëmuet të linoleumit, e të lyhet me bojë, të bâhen provat dhe, mâ në fund, të vêhet në letër vulja e pastërt, e qartë dhe e bukur individuale, që ndryshon nga çdo vulë tjetër në botë, tue i dhanë letrës në këtë mënyrë kuptim, të cilin nuk mund t'i japi askush tjetër përveç Nensi Lis. Kjo âsht ajo mrekullija e krijimtaris së njimendët. Ke bâ diçka që nuk mundet me bâ askush tjetër në botë — vetëm ti.

Zojusha Ditrih ishte prej sojit t'atyne mësimdhanseve, të cilat janë në gjendje me nxjerrë kualitete mâ të mira prej nxansave të veta — mirëpo kualitetet e tyne mâ të mira personale, e jo kopjen e kualiteteve të hueja mâ të mira. Sepse kualitetet e hueja mâ të mira, qofshin këto edhe të mëdha, qofshin edhe të Mikelangjelos, nuk mund ta kënaqshin zojushën Ditrih, e cila drejton instinktet krijuese të djelmoshave dhe vajzave amerikane në nji qytet amerikan të Perendimit të Mesëm.

Nensi Li ishte krenare pse ishte Amerikane, Amerikane e zezë, me gjakun e të parëve, të cilët e kanë lanë Afrikën qyshkur, shum gjenerata përmbrapa, sa me mbërrijtë me i numrue. Mirëpo, prindët e saj i tregojshin për bukurit e Afrikës, për fuqin e saj, kangën,

lumejt e fuqishëm, shkrimjen e shpejtë të hekurit dhe për piramidet e saj e civilizimet e lashta e të randsishme. Kurse zojusha Ditrih kishte zbulue tipare të theksueme dhe humoristike të sklupturës afrikane, Benin, Kongo, Makonde. I ati i Nensit Lis ishte shpërdas poste, e ama puntore shoqnore në nji shtëpi kulture të qytetit. Të dy prindët vijojshin kolegjet e Zezakëve në Jug. E ama madje, muer edhe nji diplomë mâ të naltë në nji universitet të Veriut, nga lamija e punës shoqnore. Prindët e saj, si shumica e Amerikanëve, ishin njerëz të thjeshtë, të rëndomtë, të cilët punojshin vazhdimisht dhe vështirë, derisa shkolloheshin. Tash kujdeseshin qe Nensi Li të shkollohej mâ naltë se sa kanë pasë mundsi ata. Ata do të jenë tepër të lumtun, kur të marrin vesh se bija e tyne ka fitue shpërblimin — por megjithatê Nensi Li nuk u tha kurgjâ. Do të jetë mâ mirë me i habitë. Përveç kësaj, ekzistonte edhe nji premtim.

Kinse rastsisht, zojusha Ditrih e pyeti nji ditë Nensi Lin se cila ngjyrë kornize do t'ishte mâ e mirë për pikturën e saj. Ky ishte paralajmimi i parë.

„E kaltërt", tha Nensi Li. Megjithse piktura ishte dhanë për konkursin e Klubit qysh para nji mueji, Nensi Li nuk dyshoi në pikëpamje të ngjyrës së kornizës, mbasi mundte me e pá gjithni pikturën me syt e vet të mbrendshëm, mbasi fotografija që pritte kornizën e kaltërt kishte rrjedhë prej shpirtit të saj, prej vetë jetës së saj dhe, me ndihmën e zojushës Ditrih, kishte lulzue në bukuri të pashoqe. E dinte se ky âsht akuareli mâ i mirë që ka vizatue mbrenda katër vjetëve të gjimnazit të naltë dhe gëzohej që ka krijue diçka, e cila zojushës Ditrih i pëlqeu aq shum, saqë i lejoi me marrë pjesë në konkurs, para se ta jepte maturën.

Kjo nuk ishte pikturë moderniste, për ta shique mjaft kohë me e kuptue ç'âsht. Ishte nji sqenë e thjeshtë në parkun e qytetit: nji ditë pranvere, degët ende lakuriqe, që si danteli vijzohen kah qielli, bari i ri âsht i njomë dhe i verdhë, flamuri valon në shkopin e naltë, në midis luejnë fëmijt, kurse në nji bankë âsht ulë plaka zezake, me krye të kthyem. Shum për nji fotografi, njimend, mirëpo të gjitha këto nuk janë paraqitë

me detale të randa dhe të caktueme, si në kalendar. Hijeshija e kësaj pikture gjindej në faktin se çdo gjâ ishte e lehtë dhe ajrore, e haréshme si pranvera, me mjaft qiell të kaltërt, ré të bardha si letra dhe ajr. Njeriu mund të shifte se plaka zezake shiqonte flamurin dhe se flamuri ishte krenar në flladin pranveruer, dhe se flladi bante që fustanat e fëmijve të hapen gjatë lojës.

Zojusha Ditrih e mësonte Nensi Lin si me vizatue pranverën, njierzit dhe flladin në letër të thjeshtë, të bardhë, nga dollapi me mjete. Mirëpo, zojusha Ditrih nuk thoshte që këto t'i vizatonte „i cilindo motiv tjetër „pranvera-njerzit-flladi". E la që kjo të mbetej punë personale e Nensi Lis. Prandej ndodhi që të gjindet në të edhe plaka zezake, që shiqonte në flamur — sepse në fantazín e saj flamuri, pranvera dhe grueja përbâjshin njifarë trekandshi, që përmban andrrën, të cilën dëshironte me shprehë Nensi Li. Yjt e bardhë në fushën e blertë, pranvera, fëmijt, zhvillimi i vazhdueshëm i jetës dhe nji plakë. A thue do t'i pëlqejë kjo zhyris së Klubit t'artistave?

Nji mbasdite prilli me shi, zojusha O'Shej, zëvendës drejtori, thirri Nensi Lin me shkue në zyren e saj mbas mbarimit t'orëve. Nxanset pa çadra dhe mantila shiu ishin tubue ke hymja, tue shpresue me mbërrijtë në shtëpi ndërmjet shiut të rreptë. Qielli ishte përjashta i zymtë. Edhe mendimet e Nensi Lis u banë përnjiherë të zymta.

Nuk ia merrte mendja se ka gabue gjâ, por megjithatë diçka e shtrëngoi në fyt, kur iu afrue derës së dhomës së zojushës O'Shej. Ndoshta e ka rrapllue tepër dollapin e vet për rrobe, prandej ndoshta përsëritej kjo. Ndoshta fletëza, të cilën e shkroi frengjisht dhe ia dërgoi, Salës, në skajin tjetër të klasës, nuk ka mbërrijtë te Sala, por në duer të zojushës O'Shej. Apo, ndoshta, ka notë të dobët nga ndonji landë, prandej nuk do ta lanë me hy në maturë. Kimija? Dhimbje e thekshme e përshkoi në bark.

Trokiti në derën e dhomës së zojushës O'Shej. Zani i njoftun, i fuqishëm dhe i sigurtë, tha „Hyn".

Zojusha O'Shej dinte me qenë e njerzishme, kështuqë njeriu nuk dinte me u tronditë, madje as edhe nëqoftëse e thërrasin me e përjashtue.

„Uluni, Nensi Li Xhonson," tha zojusha O'Shej. „Due të ju them diçka." Nensi Li u ul. „Mirëpo, duhet të më premtoni se këtë gjâ, tash për tash, nuk do t'ia tregoni askuj."

„Askuj s'i them, zojushe O'Shej," tha Nensi Li, tue u habitë a thue çka ka me i thanë drejtoresha.

„Ju gjindeni para maturës," tha zojusha O'Shej. „Do ta ndiejmë mungesën tuej, kur të shkoni. Keni qenë nxanse e shkëlqyeshme, nxanse, prandej nuk do të mbeteni pa lëvdata në maturë. Këtê e dini, padyshim."

N'at çast dikush trokiti në derë ngadalë. Zojusha O'Shejt bërtiti, „Hyn," dhe hyni zojusha Ditrih. „A guxoj me marrë pjesë edhe unë në këtë bisedë?" pyeti ajo, e gjatë dhe e buzëqeshun.

„Natyrisht," tha zojusha O'Shej. „Mu në këtë çast i thashë Nensi Lis çka mendojmë për tê. Mirëpo, ende nuk ia kam kumtue lajmin e ri. Ndoshta dëshironi ju, zojusha Ditrih, me ia thanë personalisht."

Zojusha Ditrih ishte gjithmonë zemërmirë. „Nensi Li" tha, „piktura juej âsht shpërblye — keni fitue bursën e Klubit t'artistave".

Syt e vajzës zeshkane, truphjedhun, u hapën, zemra nisi me i rrahë me të shpejtë, e mandej iu ngushtue fyti prap. Provoi me buzëqeshë, mirëpo në vend të kësaj i rrodhën lott.

„E dashtun Nensi Li," tha zojusha O'Shej, „na gëzohemi tepër për ju." Grueja e bardhë, pak si në moshë, ia kapi dorën dhe e shtërngoi, kurse zojusha Ditrih shkëlqente prej krenarije.

Nensi Li, padyshim, prej gëzimit këceu gjatë gjithë rrugës deri në shtëpi. Asaj nuk i kujtohej aspak si kishte mbërrijtë atje nëpër shi. Shpresonte se ka pasë qëndrim krenar. Mirëpo, siguristt nuk âsht ndalë në rrugë me ia thanë kuj sekretin e vet. Pikat e shiut, buzëqeshjet dhe lott përziheshin në faqet e saj zeshkane. Shpresonte se e ama nuk ka mbërrijtë ende në shtëpi dhe se e ka shtëpin thatë. Dëshironte të ketë kohë me u qetsue

dhe të duket e natyrsshme, para se ta shifte kendo. Nuk donte që ta shifte kushdo se âsht tue vlue prej tronditjes — se ka nji sekret të cilin e ruen.

Thirrja e zojushës O'Shej në zyre pat për qëllim përgatitjen dhe këshillimin. Zêvendsja e drejtorit, grue e njerzishme pak si në moshë, flitte se ajo nuk pajtohet që vajzat e reja të jenë të papërgatituna, madje edhe kur âsht fjala për lëvdata, prandej dëshironte që Nensi të dinte se ka me marrë shpërblimin mbas nji kohe të shkurtë. Kur të flasi, me rastin e marrjes së shpërblimit, dëshironte që të jetë e qetë, e pahutueme, e jo e shqetsueme, e tretun dhe e frigueme, prandej i tha Nensi Lis që të mendojë çka ka me thanë, kur t'i japin shpërblimin mbas disa ditsh, si në mbledhjen e rëndomtë të të gjitha nxanseve të premten në mjes, kur do të kumtohet ky lajm, ashtu edhe në banketin e mbramjes në Klubin e artistave. Nensi Li i dha fjalën zëvendses së drejtorit se do të mendojë mirë për fjalët që ka me i folë.

Zojusha Ditrih kërkoi mandej disa shenime për prindët e saj, për rrethin prej cilit kishte rrjedhë dhe për jetën e saj, mbasi padyshim të gjitha këto do të nevojiteshin për gazeta. Nensi Li i tha se si, para gjashtë vjetësh, kishin ardhë prej Jugut mâ të largët, kur baba i saj ia mbërrijti transferimit, për të cilin bani lutje të shumta, për të mujtë me shkollue Nensi Lin në Veri. Tash banojshin në nji kuart modest Zezakësh, shkojshin me shique çfaqjet mâ të mira, kur vijshin trupat teatrale në qytet dhe kursejshin, për me dërgue Nensi Lin n'Akademin e artit, nëqoftëse e lejojnë me u regjistrue. Mirëpo, bursa do të ndihmojë mjaft, sepse ata nuk janë njerëz të pasun.

„Nana do të ketë mundsi me ble pallto të re dimnin e ardhshëm", mendoi Nensi Li, „mbasi harxhimet e mija shkollore do të jenë të rregullueme për nji vjet. Mbasi të shkoj n'Akademi, do të ketë edhe shpërblime tjera të cilat mund t'i fitoj."

Andrrimet i vallzuen në krye, planet dhe ambicjet, mrekullinat që do t'i krijojë vetëvehtes, prindëve të vet, popullit zezak — sepse Nensi Li kishte nji krenari të thellë dhe të fuqishme të racës. Mund të shifte plakën

në pikturën e vet (realisht, gjyshën e vet në Jug), se si çon kryet ka yjt e qartë në flamurin atje larg. Zezaku n'Amerikë! shpesh i fyem, i diskriminuem, ndonjiherë i lynçuem — mirëpo yjt kanë qenë aty gjithmonë — fusha e blertë e flamurit. A thue ekziston ndonji flamur tjetër në botë, që ka kaq shum yj? Nensi Li u thellue në mendime, por nuk i ra ndërmend asnji nga të gjitha enciklopedit dhe shkrojat që i ka shfletue deri sot.

„Lidhe fatin tand me yll," mendoi Nensi Li, ndërsa kërcente tue shkue, nëpër shtëpi, në shi. „Kush kanë qenë krijuesat e flamurit tonë?"

Agoi e premtja, dita kur do të marri vesh bota — e saj gjimnaziste, bota gazetare, nana e saj dhe baba i saj. Baba nuk ka me marrë pjesë në ceremoni as me ndëgjue kumtesën, nuk ka me pá pikturën e saj të shpërblyeme, t'ekspozueme në sqenë, me ndëgjue fjalimin e shkurtë që ka me mbajtë Nensi Li me këtë rast, mirëpo do të vijë nana, megjithse nana s'e kishte të qartë pse Nensi Li ngulte kambë aq shum që kjo të vijë në shkollë mû at të premte të caktueme në mëngjes.

Kur ngjan diçka, diçka e re dhe e mrekullueshme, diçka që ia ndryshon njeriut edhe vetë jetën, natën âsht vështirë me fjetë nga mendimet e shkreta dhe s'âsht lehtë me frenue zemrën që mos të rrahë shum, apo mos me të shtërngue diçka në fyt prej gëzimit. Nensi Li u la, u ra flokëve me brushë derisa nuk shkëlqyen dhe ra në shtrat, tue mendue për ditën e nesërme, at ditë të madhe, kur, para tri mijë nxansave dhe nxanseve, do të jetë e vetmja për të cilën bâhet tanë ai kremtim, kur se piktura e saj shpallet si mâ i miri punim i nxansave n'at vjet. Fjalimi i shkurtë, me të cilin do të shprehi mirënjoftjen e vet, ishte gati. E përsëriti ndërmend, jo fjalë për fjalë (sepse ajo nuk donte që të pranishmit të mendojnë se e ka mësue përmendsh), por la që t'i rrjedhin mendimet thjesht dhe sinqerisht në mend shum herë.

Kur kryetari i Klubit t'artistave t'ia jepë medaljen dhe dëftesën për bursën që ia kanë dhanë, ajo do të thotë:

„Antarë të zhyris dhe antarë të Klubit t'artistave. Due me shprehë mirënjoftjen për këtë shpërblim, i cili

ka domethanje të madhe për mue personalisht, e në saje temën edhe për popullin tim, banorët zezakë të këtij qyteti, që ngandonjiherë janë frigacakë dhe të habitun, tue mendue se lëkura e trupit dhe vobeksija janë kundër tyne. Po e marrë këtë shpërblim me mirënjoftje dhe mburrje, madje jo vetëm për vehte por edhe për racën time, e cila i beson volís amerikane dhe drejtsis amerikane — dhe yjve të qartë në flamurin tonë. I shprehi mirënjoftjen zojushës Ditrih dhe mësimdhanseve të kësaj shkolle, të cilat ma kanë bâ të mundshme me përftue këtë dije dhe aftsín me vizatue, me pikturën time me gëzue këtë nderë, të cilën po ma dhuroni. Kur erdha këtu, para disa vjetësh, prej Jugu, nuk isha e sigurtë se si do të më pritni. Më pritët mirë. Ma shtritë dorën dhe me, ndihmuet në rrugën që kam marrë. Mendoj se antarët e zhyris e dijnë që çdo javë, këtu, me rastin e ceremonis, nxansat e kësaj shkolle i betohen flamurit. Do të përpiqem me qenë e denjë për këtë betim dhe e denjë për ndihmën, miqsín dhe mirëkuptimin e bashkëqytetarëve të mij të cilës do racë e fé qofshin, dhe për andrrën tonë amerikane mbi Lirin dhe të drejtat e të gjithëve!"

Kjo do të jetë përgjegjëja e saj para nxanseve, në mëngjes. Sa krenarë dhe të lumtun do të jenë nxansat zezak, ndoshta njisoj sikurse krenohen me të vetmin yll zezak në skuadrën e futbollit. Nana e saj siguruisht ka me qa prej gëzimit. Kështu e muer gjumi Nensi Lin, tue andrrue të nesërmen e mrekullueshme.

E zgjoi agimi dielluer i prillit. Mandej mëngjesi me prindët — e fytyrat e tyne pak kurreshtare dhe pak të habituna mb'at anë tryeze si të pyetshin çfarë sekreti mund të jetë që ia kanë bâ syt aq të ndriçëm. Ecja e shpejtë deri në shkollë; ora e kullës ishte afër nandë; qinda nxanës nguten me hy në ndërtesën e madhe dhe të gjatë të gjimnazit mâ të naltë në qytet; qetsija e shpejtë në klasë mbas ziles; e mandej mësimdhansja hap ditarin, me thirrë emnat. Mirëpo, mû para se të fillojë, shiqoi nëpër klasë, derisa iu ndal shiqimi te Nensi Li.

„Nensi," tha mësimdhansja, „zojusha O'Shej don që të shkoni në zyren e saj."

Nensi Li u çue dhe doli, ndërsa mësimdhansja thirrte emnat e nxansave e mbas fjalës „këtu" vente nga nji pikë pranë secilit emën. Ndoshta tashmâ paskan ardhë reporterët e gazetave, mendoi Nensi Li. Ndoshta dëshirojnë me e fotografue para ceremonis, e cila do të mbahet n'ora dhetë. (Vjetin e kaluem u botue në fletoret e mëngjesit fotografija e fituesit të shpërblimit, posa u shpall kumtesa.)

Nensi Li trokiti në derën e dhomës së zojushës O'Shej.

„Hyn."

Zëvendja e drejtorit qëndronte pranë tryezës së vet në dhomë. Askush tjetër nuk ishte mbrendë. Mbretnonte njifarë heshtje e jashtëzakonshme.

„Uluni, Nensi Li," tha. Zojusha O'Shej nuk qeshi aspak. Mbretnoi heshtje e gjatë. Sekondat kalojshin ngadalë. „Nuk dij si të ju them atê që duhet t'ju kumtoj," filloi grueja pak si në moshë, me sy të ngulun mbi letrën në tryezë. „Jam e zemrueme dhe turpnohem nga vetëvehtja dhe ky qytet." Mandej çoi kryet dhe shiqoi Nensi Lin, se si, veshë në fustan të kaltërt e të pastër, ishte ulë aty, para saj.

Përjashta, në koridor, zilet elektrike lajmojshin me të madhe dhe mjaft gjatë pushimin e parë. Zojusha O'Shej heshtte gjithnji. Vajzës zeshkane, e cila ishte ulë në karrigë, dhoma iu bâ menjiherë e vogël, e vogël, dhe e paajr. Nuk mujti me çelë gojën.

Zojusha O'Shej tha, „Kur muer vesh Komisioni se jeni zezake, ndërrroi vendimin e vet."

Nensi Li nuk tha ende kurrgjâ, sepse nuk kishte ajr me u dhanë frymë mushknive të saj.

„Qe letra e komisionit, Nensi Li." Zojusha O'Shej e muer letrën dhe lexoi pjesën e fundit.

„Na duket mâ e arsyeshme që tash e tutje, simbas konstatimit të lirë, t'u ndajmë shpërblimet gjimnazeve të ndryshme të qytetit. Aq mâ parë në këtë rats, mbasi ka ngjâ që âsht zgjedhë nxansja zezake, rrethanë kjo e cila, mjerisht, sikur ta kishim dijtë mâ parë, ka mujtë me evitue këtë gjâ të papëlqyeshme. Mirëpo, kurr nuk ka pasë studenta zezak n'akademin e këtushme t'artit,

kështuqë pranija e nji nxansi të tillë në të do të mund të krijonte vështirsi për gjithë t'interesuemit. Çmojmë pamasë njifarë talenti të Nensi Li Xhonson, por jemi të mendimit se do t'ishte paarsyeshme sikur t'ia jepshim shpërblimin e Klubit t'artistave." Zojusha O'Shej heshti. Lëshoi letrën.

„Nensi Li, më vjen shum keq që jam e detyrueme me ju kumtue këtë porosi."

„Po fjalimi im," tha Nensi Li, „ka qenë për..." iu muer goja. „...për Amerikën..."

Zojusha O'Shej u çue, u kthye kah dritarja dhe shiqoi tulipanët n'oborrin shkolluer.

„Mendojsha, mbasi shpërblimi jepet para njerzëve të mbledhun, menjiherë mbas betimit për besnikí," fjalët tash filluen me u çkoklue pothuej historikisht prej fytit të Nensit Lis, „se do t'ishte mirë që fjalimi im të ketë nji përshëndetje flamurit. E dini, zojushe O'Shej, at pjesë për lirín dhe të drejtat e të gjithëve."

„E dij," tha zojusha O'Shej, tue u kthye prap ngadalë kah dhoma. „Mirëpo, Amerikë âsht vetëm ajo, çka na, të cilët i besojmë, krijojmë prej saj. Unë jam Irlandeze. Ju, ndoshta, nuk e dini këtë, Nensi Li, mirëpo përpara neve na thirrshin Irlandezë të ndytë e turmat çoheshin kundër nesh në qytete të mëdha dhe na shtyjshin të kthehemi atje prej kah kemi ardhë. Mirëpo, na nuk shkuem. As që u dëshpruem, sepse i besojshim andrrës amerikane dhe fuqis sonë, që këtë andërr ta sendersojmë. Vështirsi, po. Bjeshkët me i kalue, po. Me i durue disfatat, po. Me krijue demokracín, po. Këtu âsht puna, Nensi Li! Në këtë botë na duhet me krijue edhe mâ demokracín. Ju dhe unë, Nensi Li. Mirëpo, mendimi dhe baza janë fjalët e Proklamatës së pamvarsis dhe fjalët e Linkolnit janë, si dhe yjt në flamurin tonë. Ata që po ju mohojnë këtë burse nuk dijnë çfarë domethanje kanë ata yj, mirëpo na e kemi për detyrë t'i udhzojmë me i kuptue. Si mësimdhanse e nji shkolle shtetnore të këtij qyteti, do të paraqitem para këshillit shkolluer dhe do të kërkoj me shlye prej sistemit tonë shkolluer çfarëdo burse a shpërblimi, që nuk do të mund t'i shfrytzonte çdo nxanës, pa marrë parasysh racën

dhe ngjyrën e lëkurës". Zojusha O'Shej heshti përnjiherë. Syt e saj të këthjelltë u thelluen në syt e vajzës para saj. Syt e kësaj grueje ishin plot fuqi dhe guxim. „Kryet nalt, Nensi Li, dhe buzëqesh."

Zojusha O'Shej qëndronte para dritares së hapun, kurse përjashta shtrihej livadhi me tulipane, drita diellore luente në flokët e saj, zani i saj i jepte fuqi shpirtit të lënduem të Nensi Lis. Abolicionistat, që i kanë besue liris tue qenë robnija ende, sigurisht janë dukë kështu.

Nensi Li çoi kryet dhe buzëqeshi. Lott qenë vetëm pika të shiut të prillit.

Ra zilja për t'u mbledhë në ceremoni. Nensi Li kaloi nëpër koridorin e gjatë, plot me nxanse, në sallën e çfaqjeve.

„Do të ketë shpërblime tjera," mendoi Nensi Li. „Ekzistojnë shkolla edhe në qytete tjera. Kjo nuk ka me më deshprue. Mirëpo, kur të rritem, do të luftoj që gjanat e tilla mos t'u ngjajnë vajzave tjera sikurse ngjanë me mue. Mashkujt dhe femnat. sikurse âsht zojusha O'Shej, do të më përkrahin."

Zuni vendin e vet ndërmjet maturanteve. Dera e sallës u mbyll. Kur doli drejtori në podium, nxanset dhe nxansat u çuen në kambë dhe drejtuen shiqimin kah bina, kah flamuri me vija të kuqe dhe të bardha e me yj në fushë të kaltërt.

Nji dorë u ndal ke zemra, tjetra u zgjatë kah flamuri. Tre mijë zane u ndëgjuen. Ndër këto qe edhe zani i vajzës së zezë, faqet e së cilës u lanë përnjiherë me lot.

„Betohem se do t'i qëndroj besnik flamurit të Shteteve të Bashkueme t'Amerikës dhe Republikës, të cilën e përbâjnë këto." Fjalët u banë mâ të fuqishme, zani i vajzës së zezë mâ i fuqishëm, gjithashtu. „Nji popull i pandashëm, edhe lirija, edhe drejtsija për të gjithë."

„Ky âsht vendi të cilin duhet ta krijojmë," mendoi ajo.

XHON STEINBEK

XHON STEINBEK leu në vjetin 1902, në Salinas, në Kaliforni, SHBA. Mbasi kreu shkollën e mesme, kaloi katër vjet si student jo i rregullt n'univerzitetin e Stanfordit, ku studioi biologjin, tue u interesu veçanisht për jetë në det. Para se me pasë sukses si shkrimtar, Steinbeku ishte për nji kohë të gjatë i vobegtë. Ka qenë gazetar, murator, moler, rojtës i nji pasunije bujqsore, puntor bujqsije — me mëditje, argat etj. Punën e vet të parë letrare „Kupa e artë", e botoi në vjetin 1929, dhe prej asaj kohe botoi shum romane trgime dhe novela- ngjarja e të cilave zhvillohet në fusha të ndryshme bujqsore, „ku njerzit jetojnë të lidhun ngushtë me tokën, dhe ku fuqít e mallkueme — thasija ose kushtet e punës dhe të tregut t'imponuem me nji sistem jo të drejtë shoqnuer — prishin këto raport jetik." Suksesin mâ të madh korri me romanin „Frytet e revoltit", në vjetin 1939, në të cilin përshkroi eksploatimin si në robni dhe mbarimin tragjik të puntorëve të patokë në bujqsi. Romani ia solli shkrimtarit shpërblimin amerikan të letërsis, u nxuer në film, dhe u pagzue „Kasolla e xha Tomit të shekullit njizet"; ishte nji ndër romanet që „u dogj, u ndalue, u huajt, u shpërnda kontrabandë, dhe, mâ së shumti u ble."

SULMI

I

Në qytetin e vogël i Kalifornis ishte terr kur duelën dy vetë prej vagonit për hae dhe u drejtuen pa frigë nepër rrugë të vogla, sekundare. Ajri ishte plot me erë t'ambël të vlimit të pemëve që vinte prej fabrikës për pakim. Dritat e kaltërta të pishave luhateshin n'erë sipri kandëve të rrugëve dhe lëshojshin hijet e lëvizshme të telave të telefonit. Ndërtesat e vjetra prej drunit pushojshin në qetsi. Drita e rrugëvet reflektohej vrantë prej dritareve të përlyeme.

Ata dy kishin, të thuesh, të njajtën gjatsi, mirëpo njeni ishte shum mâ i vjetër se tjeri. Flokët i kishin të qethuna shkurt dhe kishin veshë rrobe të kalterta puntorësh. Ai mâ i vjetri kishte veshë bluzë të vrazhdë marine, ndërsa i riu xhemperë me jakë të naltë të mbyllun. Ndërsa ecshin në rrugën e errtë, zhaplima e hapave të tyne jehonte ndërmjet shtëpijave prej drûni. I riu filloi me fishkllue „Eja, te unë, eja, e dashuna ime e vajtueshme." Pa pritë u ndalë „T'isha lirue prej kësaj medalje. Qe, gjithë ditën po më pështjellohet nëpër kokë. E kjo kangë âsht e moçme."

Shoku i tij iu drejtue. „U frigova, Rut. Thuej të drejtën. U frigova se jo mahí."

Kaluen nën nji dritë të kaltërt rruge. Fytyra e Rutit muer nji pamje mâ të vendosun që mund ta bante, i rrudhi syt dhe me idhnim u zgërdhi. „Jo, nuk u frigova." Kaluen dritën e rrugës. Fytyra e tij muer nji pamje mâ të butë. „Po t'isha vetëm mâ i udhzuem si kryhet kjo punë. Ti edhe përpara ke qenë në teren, Dik. Ti e din çka mund të presë njeriu. Por unë kurr nuk kam dalë."

„Praktika âsht shkolla mâ e mirë," tha Diku proverbalisht. „Me të vertetë kurr njeriu nuk mund të mësojë prej librave kurrgjâ."

Kaluen rrugën e hekurudhës. Në semafor, atje naltë hekurudhës, si yj në largsi, shifeshin drita të gjelbërta. „Sa terr që âsht," tha Ruti. „A do të lind mâ vonë Hana. Rendom lind kur âsht kështu terr. Ti do të flasish i pari, Dik?"

„Jo, ti do të flasish. Unë kam përvojë mâ të madhe se ti. Do t'i shiqoj njerzit derisa të flasish, e mandej unë do t'u mëshoj aty ku janë mâ të ndieshëm. A e din për çka do të flasish?"

„Natyrisht që e dij. Krejt i kam në krye, secilën fjalë. Kam shënue dhe dij raste kur njerzit marrin fjalë e nuk mund të thonë kurrgjâ, por pa pritë në nji moment fjalët rrjedhin vetë, thuese flet ndokush tjetër, mu sikurse uji prej çepit. Majk Shini i madh tregoi se edhe atij i ka ndodhë nji gjâ e tillë. Mirëpo unë nuk deshta me rrezikue kurgjâ, prandej i kam shkrue mirë të gjitha.

Treni fishklloi vajtueshëm, sa çelemëshel syt kaloi kthesën, dhe dritën e vet të hatashme e drejtoi rrugës teposhtë. Vagonat e ndriçuem kaluen shpejt. Diku u ndal me shiqe trenin. „Në këtë tren nuk paska shum njerëz," tha ai me kënaqsi. „A the ti se plaku yt punon në hekurudhë?"

Ruti u përpoq me e heqë idhtin e zanit të vet. „Po, punon në hekurudhë. Asht frenues. Më përzuni kur muer vesht se çka po punoj. U frigue shum se mos po e humbte shërbimin, punën. Nuk mujti me kuptue çashtjen. I fola, mirëpo ai nuk mujti me e kuptue kurrsesi. Më përzuni prej shtëpije." Në zanin e Rutit ndihej nji farë vetmije. Ai në nji moment e pa dobsín e vet dhe sa âsht

përmallue për shtëpi. „Kjo âsht vështirsija me ta," vazhdoi ai ashpërsisht. „Ata shiqojnë vetëm shërbimin e vet. Nuk kuptojnë se çka ngjan me ta. Po mbahen fort në pranga që u kanë vû.

„Mbaje në mend këtê," tha Diku. „Këtë gjâ e tha shum mirë. A âsht kjo pjesë e fjalimit tand?"

„Nuk âsht, por mund me e shtie, nëse ti mendon se âsht mirë."

Dritat e rrugës ishin gjithnji mâ të rrallta. Çiçibanozat rriteshin përskaj rrugës, shtëpija kishte gjithnji mâ pak, ndërsa natyra merrte hov. Përskaj rrugës së pashtrueme me pllaka ishin disa shtëpija të vogla me bahçe të papunueme.

„O Krisht! Sa terr i madh âsht këtu," tha Ruti. „Të kisha me dijtë a do të kem telashe. Nata âsht si e krijueme për ikje, në rast se ndodh ndonji gjâ."

Diku qeshi me vedi. Për nji kohë ecën pa bëza.

„A kishe me u përpjekë me ikë, Dik?" pyeti Ruti.

„Jo, pashazotin. Ikja âsht kundër urdhnit. Çka do që të ngjajë, duhet me qëndrue deri në fund. Ti je ende i vogël. Ti kishe me ikë, natyrisht, po të kisha lëshue unë."

Ruti ia trusi, „Ti po mendon se je zotiedin sa i randsishëm vetëm pse ke dalë disa herë në teren. . Kur të ndigjon njeriu, kishte me thanë se ke dalë së paku njiqind herë."

„Sidoqoftë, nuk jam i verdhë afër sqepit," tha Diku.

Ruti ecte me krye teposhtë. Ai tha prâjshëm, „Dik, a je i sigurtë se nuk ke me ikë? A je i bindun se ke me qëndrue në vend dhe me pritë qetsisht ate që vjen?"

„Natyrisht se jam i bindun. Edhe përpara kam qenë i tillë. Kështu âsht urdhni, apo jo?" E shiqonte Rutin nëpër terr. „Për çka po pyet, çun? Po frigohesh mos po ikë, a? Nëse frigohesh, ti nuk e ke vendin këtu."

Rutin e kapi rrënqethja. „Ndëgjo, Dik, ti je njeri i mirë. Mos i thuej askujt këtê që do ta them, a s'do t'i thuesh? Unë kurrnjiherë nuk jam sprovue. Ku mundem me dijtë se çka do të bâj nëse ndokush më godit me dajak në fytyrë. Kush mund të thotë se çka kishte

me bâ n'at rast? Mendoj se nuk do t'iki. Do të mundohem mos me ikë."

„Mirë, çun. Le të mbetet kështu. Por, nëqoftëse fillon me ikë, do të paraqes. Te na nuk kanë vend qyqanët, frigacakët. Mbaje në mend këtë, çun!"

„Oh, mjaft mâ me këtê „çun"! Çka t'u ka qitë kjo!"

Sa mâ larg që shkojshin, çiçibanozat ishin gjithnji mâ të dendun. Era shushuritte lehtë nëpër gjethe. Në nji oborr lehu qeni. Nji mjegull e lehtë u lëshue dhe i përbini yjt. „A i ke përgatitë të gjitha?" e pyeti Diku. „A i kemi llambat? A janë gazetat atje? Të gjitha këto gjana t'i kam vû ty për detyrë."

„Mbas dite përgatita çdo gjâ që duhet," tha Ruti. „Vetëm nuk i kam vû ende pllakatat, por ato janë atje në kuti."

„A i mbushe llambat?"

„Kishin qenë të mbushuna plot. Por, Dik, ndoshta ndonji pis na ka denuncue, çka mendon?"

„Ndoshta. Gjithmonë ka spijuj."

„Po them, mos ke ndëgjue se po përgatitet ndonji sulm?"

„Prej kah dreqi me ndëgjue! A do vijnë me më tregue se do të ma luejnë trollin. Qëndro, Rut. Shtërngo shokën!"

II

Iu afruen nji ndërtese t'ulët që dukej në terr të natës e mbyllët dhe vranët. Hapat u jehoshin nëpër trotoar të drûjtë. „Ende nuk âsht kurrkush", tha Diku. „Eja t'i hapim dyert dhe t'i ndezim llambat." Iu afruen magazes së braktisun. Vitrinat e vjetra ishin të turbullta prej ndysis. Reklama për cigare „Llaki Strajk" qëndronte e ngjitun në nji anë të dritares, kurse n'anën tjetër gjindej nji karton i madh me pikturë përbindshe të grues që reklamonte pijen „Koka-Kola", Diku hapi derën me dy kapakë dhe hyni. Mandej ndezi shkrepsën dhe llambën e karbitit, rregulloi xhamin, dhe la dritën në arkë të drejtueme për molla. „Hajt, Rut, duhet me bâ çdo gjâ gati."

Muret e ndërtesës nuk ishin të lyeme mirë. Në kand gjindej nji grumbull gazetash të shpërndame e të pluhnosuna. Atje thellë, prej dy dritareve vareshin fillet e pëlhurës së marimangës. Përveç tri arkave për molla, kurrgjâ tjetër nuk gjindej në magaze.

Ruti iu afrue nji arke dhe nxuer pllakatin, në të cilin ishte vizatue nji portret mashkulli me ngjyra të kuqe e të zeza të forta. Ai vari portretin në mur të ngjyrosun mbas llambës. Mandej vari edhe nji pllakat afër tij, simbolin e madh të kuq në fundament të bardhë. Mâ në fund drejtoi edhe nji arkë dhe mbi te paloi afishet dhe broshurat. Hapat e tij jehojshin shum në dyshemen e drûjtë të pashtrueme. „Ndize llambën tjetër, Dik! Këtu âsht me të vertetë terr i madh."

„A edhe prej territ po frigohesh, çun?"

„Nuk po frigohem. Për së shpejti do të mbërrijnë njerzit. Kur të vijnë duhet të jetë nji dritë mâ e madhe. Sa âsht ora?"

Diku shiqoi orën e vet. „Edhe pesembëdhetë minuta në tetë. Disa djelmosha tash mbërrijnë shpejt." Ai shtiu duert në xhepat e naltë të bluzës dhe pa të keqe iu afrue arkës me broshura. Njeriu nuk kishte ku me u ulë. Portreti kuqezi shiqonte dhomën rrebtë. Ruti u mbështet për muri.

Drita e nji llambe u zvoglue dhe flaka iu shkim ngadalë. Diku iu afrue. „Paj, ti the se âsht plot me voj. Kjo llambë qenka e zbrazët."

„Mendova se ka mjaft. Shiqo! Kjo tjetra qenka gati plot. Mundeni me derdhë pak në këtë llambë."

„E qysh me e bâ këtë punë? Duhet me i shkimë të dyjat për të mujtë me qitë voj prej njenës në tjetrën. A ke fije shkrepse?"

„Ruti preku xhepat e vet. „Vetëm dy fije".

„Qe, a po e sheh! Tash duhet me e mbajtë këtë mbledhje vetëm me nji llambë. Mbas dite âsht dashtë ta shiqojsha këtë punë. Por, qe, kisha punë në qytet. Mendova se mund të mbështetem në ty."

„Ndoshta do të mundemi me qitë shpejt pak voj në safë, e mandej ta derdhim në llambë tjetër."

„Po, edhe ta ndezim magazen. Ndihmës i mrekullueshëm më je ti."

Ruti u mbështet përsëri në mur. „Kam dëshirë që të vijnë mâ. Sa âsht ora, Dik?"

„Tetë e pës minuta."

„Po çka po u pengon? Çka po presin? A u ke thanë n'ora tetë?"

„Uh! Shuj, çun! Shpejt ke me m'idhnue. Ku dij unë se çka u pengon njerëzve. Ndoshta u kanë mërdhi kambët. Hajt, lidhe pak tash!" Ai shtiu prap duert në xhepa të bluzës së vet. „A ke nji cigare, Rut?"

„Nuk kam."

Mbretnonte nji qetsi e madhe. N'afërsít e qendrës së qytetit kalojshin automobilat; ndëgjohej zhurma e motorave të tyne dhe ndonji sirenë. Në njenën prej shtëpijave të afërta, nji qen lehu rendom. Era me sulme të furishme luhatte çiçibanozat.

„Përgjo, Dik! A po ndëgjon zâne? Po më duken se po vijnë."

Ata u kthyen dhe hapën veshët.

„Unë nuk po ndëgjoj kurrgjâ. Ty t'u ka bâ se ke ndëgjue."

Ruti iu afrue nji dritarje të ndytë dhe shiqoi përjashta. Tue u kthye, u ndal te grumbulli i broshurave dhe i rregulloi. „Sa âsht ora, Dik?"

„Rri mirë, të lutem! Po më shkon në nerva. Për nji punë të tillë njeriu mund të ketë ngatrresa. Pashazotin, banu pak trim!"

„Po, a e din, Dik, se unë ende nuk kam dalë kurr në teren."

„Pse, a po mendon se kështu nuk mundet me thanë gjithkush? Këtë gjâ e the tashmâ mjaft qartë."

Era shushuritte me të madhe nëpër çiçibanoza. Dera kryesore u hap, ndërsa nji kapak i saj krisi në çivi të vet. Nji puhí e lehtë e re përziu grumbullin e gazetave të pluhnosuna në qoshe dhe i dridhi, si t'ishin perde, pllakatet në mur.

„Mbylle at derë, Rut... Jo, lene çelë. Kështu do ta ndëgjojmë mâ mirë ardhjen e tyne." Ai shiqoi orën. „Gati tetë e gjymsë."

„A mendon se do të vijnë? Deri kur do t'i presim, nëse nuk vijnë?"

I moçmi shiqonte nëpër derë të hapun. „Prej këtu nuk do të luejmë sëpaku deri n'ora nandë e gjymsë. Urdhni âsht se duhet ta mbajmë këtë mbledhje."

Shushuritjet e natës ndëgjoheshin gjithnji mâ qartë nëpër derë të hapun — loja e gjetheve të çiçibanozit nëpër rrugë, të lehunit e ngadalshëm e të pandërpremë të qejve. Prej murit, në këtë dritë të dobët, portreti kuqezi shiqonte me kërcnim. Pjesa e tij e fundit valviti prap. Diku e shiqoi. „Ndëgjo, çun," tha ai qetsisht. „E dij se je frigue. Kur të frigohesh, shiqo vetëm ate." Me gisht të madh e tregoi pikturën. „Ai nuk âsht frigue. Sill ndërmend vetëm atë çka ka bâ ai."

I riu shiqoi portretin. „Ti mendon se ai nuk âsht frigue kurrnjiherë?"

Diku e qortoi rrebtë. „Nëse po, ai kurr nuk e ka çfaqë. Le të jetë kjo gjâ mësim për ty: kurr mos i trego çdokujt se çka ndien."

„Ti je njeri i vyeshëm, Dik. Nuk dij çka do të bâj kur do të më dërgojnë vetëm?"

„Ke me tregue trimni, çun! Ti ke guxim në vedi. Unë këtë po e shof. Por ende nuk ke qenë në flakë."

Ruti shpejt shiqoi derën. „Ndëgjo! A po ndëgjon se dikush po vjen!"

„Lësho teposhtë tash këtë gjâ! Kur të vijnë, vijnë..."

„Por — si do t'ishte ta mbyllim derën. Këtu âsht ngapak ftoftë. Ndëgjo! Dikush po vjen."

Hapa të shpejtë ndëgjoheshin në rrugë, ata u shndërruen në vrap, dhe kaluen nëpër trotoar të drunit. Nji njeri me rrobe puntorësh dhe me kapele të molerëve në krye hyni në dhomë. Ishte mbushë frymë. „O shokë, ikni prej këtuhit sa mâ shpejt!" tha ai. „Po përgatitet sulmi kundër nesh. Asnjeni prej shokëve nuk do të vijë në mbledhje. Hajt, ikni! Merrni plaçkat tueja dhe shkoni! Ndjeksat janë nisë."

Fytyra e Rutit u zbe dhe u shtangue. Ai me shqetsim shiqoi Dikun. Njeriu mâ i vjetër dridhej. Futi duert në xhepat e naltë dhe rrudhi krahët. „Falemi-

ndërës," tha. „Falminderës që na lajmuet. Ju tash ikni! Për ne mos kini dert."

„Bash deshtën me ju lanë me mbarue," tha njeriu.

Diku bâni me krye. „Natyrisht, ata nuk shofin ardhmenin. Nuk shofin kurrgjâ përtej hunde. E tash ikni deri sa nuk ju kanë kapë."

„Pse, a nuk po doni edhe ju me ikë, shokë? Do të ju ndihmoj me bajtë materialin."

„Na do të mbesim," tha Diku budallisht. „Urdhni thot se duhet të qëndrojmë deri në fund."

Njeriu u drejtue kah dera. Mandej u kthye. „A të mbes edhe unë me ju?"

„Jo, ju jeni shok, i mirë. Nuk ka nevojë me mbetë. Ndoshta do të kem dobí prej teje në ndonji rast tjetër."

„Paj bana çka mujta."

III

Diku dhe Ruti e ndëgjuen kur kaloi nëpër trotoar të drunit dhe vrapoi në terr. Shushuritjet e natës tash ndëgjoheshin prap. Gjethet e vdekuna shushuritshin nëpër tokë. Prej qendrës së qytetit ndëgjohej zhurma e motorave.

Ruti shiqoi Dikun. Pa se grushtat e tij ishin shtrëngue në xhepat e naltë të bluzës së tij. Muskujt e fytyrës së tij ishin shtangë, mirëpo ai qeshi me djaloshin. Pllakatat valvitën në mur dhe u kthyen prap në pozitën e përparshme.

„A po frigohesh, çun?"

Ruti deshti me thanë po, por çoi duert naltë. „Po, po frigohem. Ndoshta unë këtu nuk do të sjelli kurrfarë dobije."

„Mos u frigo, çun" tha Diku ashpër. „Bahu trim!"

Diku ia përmendi fjalët, „Atyne që luhaten duhet me u dhanë shembull trim — trimnije. Masave të gjana popullore duhet me u hapë syt për padrejtsi. Qe. Rut, kështu âsht urdhni". Ai prap heshti. Qeni lehu mâ shpejt edhe mâ fort.

„Ndoshta janë ata," tha Ruti. „Çka mendon, a do të na mbysin?"

„Jo, ata nuk mbysin ashtu shpesh."

„Por, do të na rrahin dhe do të na shkelmojnë, apo jo? Do të na rrahin në fytyrë dhe do të na thejnë ndoshta ashtin e hundës. Majkut të madh ia thyen nofullën në tri vende."

„Mos u frigo, çun. Bahu trim dhe ndëgjo se çka po të them: nëse të godit ndokush, nuk të godit ai, por Sistemi. Ai nuk të godit ty. Ai godit Parimet. A mundesh këtë me e mbajtë ndërmend?"

„Unë nuk due me ikë, Dik. Pashazotin nuk due. Nëse filloj me ikë, ti më mbaj, Dik, a don?"

Diku iu afrue dhe ia rrahi krahët. „Ti ke me u mbajtë mirë. E njof unë njeriun që âsht i zoti me durue."

„Si do t'ishte ta mshefim shtypin, në mënyrë që mos të na kallet krejt!"

„A, jo, ndoshta ndokush do të marrë nji broshurë dhe do ta shtjerë në xhep, e mâ vonë do ta lexojë. Kështu, ajo prap do të sjellë ndonji dobí. Librat le të rrijnë atje. Tash, shuj! Mâ keq âsht kur të flitet."

Qeni lehu prap ngadalë e pa gjallni. Në derën e hapun dredhja e erës solli gjethet e vdekuna. Pllakati me portret u shkul në nji qoshe. Ruti iu afrue dhe e ngjiti përsëri. Diku në qytet krisën frejt e automobilit.

„A po ndëgjon ndonji send, Dik? A po ndëgjon se janë tue ardhë?"

„Jo."

„Dik! Majku i madh mbeti dy dit me fulqi të thyeme para se me e ndihmue ndokush."

Njeriu mâ i vjetër iu drejtue me idhnim. Nji grusht i shtrënguem duel prej xhepit të bluzës së tij. Syt iu rrudhën ndërsa shiqonte djaloshin. Ai iu afrue dhe ia vûni njenën dorë në sup. „Ndëgjo mirë se çka do të them, çun", tha ai. „Unë nuk dij shum, por në këtë zjarm edhe përpara jam regjë. Vetëm nji gjâ mund të them me siguri. Kur të bâhet — nuk dhemb. Nuk dij shkakun, por nuk dhemb. Nuk të dhemb edhe nëse të mbysin." Ai lëshoi dorën dhe u drejtue kah dera. Mandej shiqoi përjashta dhe përgjoi në të dy anët e rrugës para se me u kthye.

„A po ndëgjon ndonji gjâ?"

„Jo. Nuk po ndëgjoj kurrgjâ."

„Çka — çka mendon, pse nuk po vijnë ende?"

„Ku mundem me dijtë unë këtë gjâ?"

Rutit iu shtrëngue fyti. „Ndoshta nuk do të vijnë. Ndoshta âsht rrenë krejt ajo që na tha ai njeri, vetëm ndonji mahí."

„Ndoshta."

„Paj — paj, a do të presim gjithë natën për me na thye rradaket!"

Diku tha në mahí, „Po, do të presim gjithë natën të na thejnë rradaket."

Era shushuritte me furi të madhe, e mandej çdo gjâ u qetsue. Qeni nuk lehte mâ. Nji tren fishklloi afër kthesës, dhe vazhdoi shpejt rrugën, tue lanë natën në qetsi edhe mâ të madhe. Në nji shtëpi t'afërme ra zilja e orës së zgjimit. Diku tha, „Dikush po çohet heret në punë. Ndoshta roja e natës." Në qetsi zâni i tij jehoi me të madhe. Dera kërsiti ngadalë, e mbyllun.

„Sa âsht ora, Dik?"

„Nandë e pesëmbëdhetë minuta."

„O Krisht !Nuk ka mâ shum se nandë e pesëmbëdhetë! Mendova se âsht mëngjesi... Thuej të drejtën, a nuk dëshiron që të vijnë mâ dhe t'i heqim qafe. Dik: Ndëgjo, Dik! — Po më duket se ndëgjova zâne."

Qeni lehu prap, kësaj here me zemrim. U ndëgjue nji pështëritje e shkurtë, e prâjshme. „Shiqo, Dik! Thuese pashë dikend, atje te ajo dritare..."

Mâ i vjetri qeshi pa qejf. „Kjo âsht për arsye që të mos mundemi me ikë. E kanë rrethue ndërtesën. Mbaju, çun! Tash po vijnë. Mbaje ndërmend se ata nuk janë ata, ata janë Sistemi."

U ndëgjue zhapllima e kambëve të shpejta. Dera u hap me rrëmbim. Turma depërtoi mbrenda; turma e veshun keq me dajaqe dhe shtaga në duer. Diku dhe Ruti qëndruen drejt me mjekërr përpara, gati me sy të mbyllun.

Kur hynë mbrenda, sulmuesat e ndien vedin në pozitë të keqe. E banë nji gjysërrethi rreth këtyne dy njerëzve, të mrrolun, tue pritë që ndokush të lëvizi.

Ruti i ri shiqoi përanash Dikun dhe pa se shoku i vjetër e shiqonte me gjakftoftsi, në mënyrë pyetse, thuese çmonte qëndrimin e tij. Ruti shtyni duert e veta të dridhuna në xhepa. Mandej e shtërngoi vedin të bâjë disa hapa përpara. Zani i tij ishte i hollë, fishkllues, prej frige. „Shokë," bërtiti ai, ju jeni njerëz sikurse edhe na. Të gjithë na jemi vllazën." Dikush ferflloi nji gur të madh katër me tetë, i cili e goditi mu në kokë. Goditja jehoi topitun. Ruti ra në gjûj, dhe u mbajt me duer.

Njerzit i kishin zgurdhatë syt dhe nuk lëvizshin.

Ruti u ngrit ngadalë në kambë. Prej veshit të premë i rridhte nëpër qafë curril i kuq. Nji anë e fytyrës iu irnue e iu skuq. Ai u drejtue prap. Merrte frymë tronditshëm. Tash duert e tij ishin të fuqishme, zâni i sigurt dhe i fortë. Syt i digjshin prej zjarmis. „A nuk po shifni?" klithi ai. „Krejt kjo âsht për ju. Për ju jemi tue bâ këtê. Të gjitha këto. Nuk dini çka jeni tue bâ."

„Mëshoju mijve të kuq!"

Dikush qeshi në mënyrë histerike. N'at moment vala u vërsul. Tue ra, në nji moment, Ruti pa nji buzëqeshje revolti në fytyrën e Dikut.

IV

Disa herë duel në sipërfaqe, mirëpo nuk mujti plotsisht me ardhë në vedi. Mâ në fund hapi syt dhe kuptoi çdo gjâ. Fytyra dhe koka iu kishin randue prej lidheve. Mujti me pa vetëm nji vijë drite nëpërmes kapakëve t'ajun të syve. Për nji kohë qëndroi i shtrimë, tue u mundue me u përgjetë. Mbas pak, aty afër, ndëgjoi zanin e Dikut:

„A je çuet, çun?"

Ruti provoi zanin dhe pa se i ishte marrë mjaft. „Ndoshta jam."

„Të kanë goditë në kokë. Mendova se mbaroi puna jote. Kishe pasë të drejtë kur fole atëherë për ashtin e hundës. Hundën s'ke për ta pasë mâ ashtu të bukur."

„E si je ti, Dik?"

„Oh, ma thyen dorën dhe dy brîj. Duhesh me u mësue si kthehet fytyra kah toka. Në këtë mënyrë ruen syt". U ndal dhe muer frymë ngadalë. „Njeriu me brî të thyem ndien dhimbje kur merr frymë. Kemi pasë fat. Policët na mblodhen dhe na prunë këtu."

„A jemi në burg, Dik?"

„Në burg. Në qeli të spitalit."

„E për çka jemi t'akuzuem?"

Ndëgjoi Dikun si mundohej me qeshë, tue u lakue prej dhimbjes. „Për shkak të nxitjes së kryengritjes. Do t'i hamë nga gjashtë muej, ndoshta. Policët e zunë krejt shtypin."

„Mos më thuej se jam i papjekun, Dik. A nuk do të më thuesh, Dik?"

„Jo, nuk do të them. Por, mâ mirë, shuj. Zâni nuk po të tingllon mâ së miri. Rri i qetë."

Ruti rrinte i shtrimë. Nuk bëzante. Valavitej me dhimbjen e vet. Mirëpo, në nji moment, ai foli prap. „Nuk më dhimbi, Dik. Ishte gjâ e çuditshme. E ndiejsha vedin të fuqishëm — dhe mirë."

„Kalove mirë, çun. Qëndrove si mâ i miri që kam pa deri tash. Kam me të lavdue në komitet. Qëndrove mirë."

Ruti mundohej me mendue ndonji gjâ. „Kur më rrihshin, deshta me u thanë se për mue âsht krejt nji."

„Ashtu âsht, çun. Këtë gjâ edhe ta pata thanë. Ata — nuk ishin ata. Ata ishin Sistemi. Njeriu nuk dëshiron me i urrejtë. Ata nuk dijnë kurrgjâ mâ të mirë."

Ruti flitte si nëpër gjum. Dhimbja e lodhi tepër, e raskapiti. A të kujtohet, Dik, në Librin e shejtë âsht nji vend ku thuhet afërsisht kështu, „Falju, sepse nuk dijnë se çka bâjnë?"

Përgjegja e Dikut qe e ashpër. „Lësho teposhtë fén, çun." Dhe shtoi, „Feja âsht opium i popullit."

„Natyrisht, këtë gjâ e dij," tha Ruti. „Por në këtë të thanme nuk ka kurrgjâ fetare. Vetëm deshta — qe, deshta me thanë — Kështu disi e ndieva vedin."

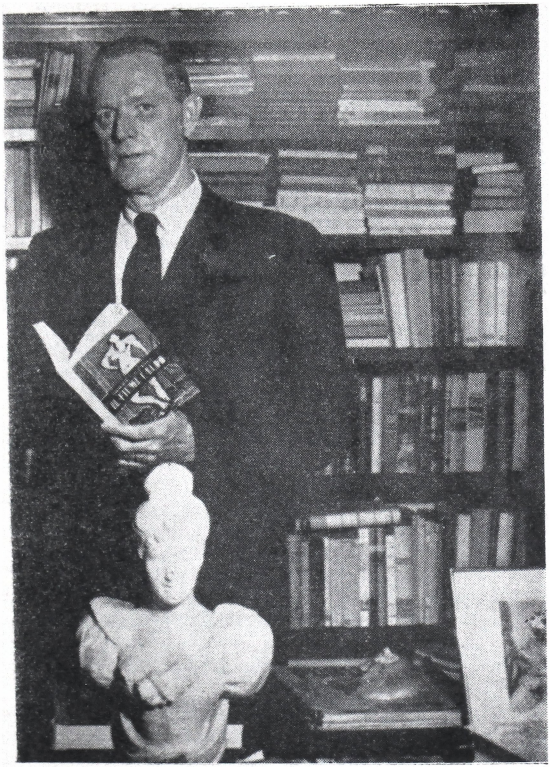

ERSKIN KOLDVEL

ERSKIN KOLDVELI leu më 1903, në shtetin Xhorxhija, SHBA, „në një krahinë me mila larg vijës hekurudhore apo postës. Ky vend âsht mbas shpine, as që ka emën." Mbas një shkollimi tejet të parregullt — „prej lindjes e deri sa mbusha njizet vjet rrallë ndonjiherë kam jetue më shum se gjashtë muej në një vend" — dhe qëndrimit të shkurtë n'universitet, e muer detin në sy me anije, e cila bante kontrabandë me armë, dhe disa muej i kaloi në Meksiko. Para se me iu botue tregimi i tij i parë, shkroi shtatë vjet rresht, e gjatë kësaj kohe ishte lojtar profesional futballi, reporter i ri gazetari, agjent për shitëblemjen e tokave, vjelës pambuku, kamerier, gjellbamës, dhe tjera. Prej asaj kohe botoi disa romane dhe më shum se njiqind tregime. Dramatizimi i novelës së tij më të njoftun, „Tabako Rod", më 1933, âsht çfaqja më e gjatë teatrale në historin e teatrit amerikan.

BURRI DHE GRUEJA

N'ag, që nuk kishte kurrfarë ngjyre të dallueme, iu ngjitshin rrugës ngadalë si hije, që la nata mbas vedit. Trupat e tyne, të thuesh, nuk lëvizshin, por megjithkëtë me kambë çojshin pluhun, që ulej mbas tyne poashtu shpejt sikurse dhe ngrihej. Mbas çdo hapi që bâjshin, çojshin syt kah horizonti tue i shique me kujdes rrezet e para të kuqrrimta të diellit.

Grueja kafshonte fort me dhambë buzët e poshtme. Kafshimi i buzës i dhimbte, mirëpo kjo ishte mënyra e vetme me detyrue vedin të shkojë përpara hap mbas hapit. Nuk kishte tjetër mënyrë si me shtrëngue vedin me tërheqë njenën kambë mbas tjetrës, nji milë mbas milës. Nganjiherë shpërthente në vaj, mirëpo nuk qante me zâ.

„Koha âsht që të ndalemi dhe të pushojmë prap," tha Ringu.

Ajo nuk iu përgjegj.

Vazhduen rrugën.

Në maje të kodrës u ballafaquen me diellin. Vetëm nji e katert e tij kishte le, që në horizontin e pastër dukej thuese ishte pré me thikë. Poshtë, nën ta, shtrihej fusha e mbulueme me mjegull që ngrihej ngadalë prej tokës. Mujtën me pa disa shtëpija dhe farma, por shumica e tyne ishin aq larg sa që nuk mund të dallo-

heshin në mjegull. Prej tymtarit të shtëpis së parë ngrihej tymi.

Ruti shiqoi burrin afër vedit. Rrezet e kuqrrimta të diellit thuese e lyejshin me gjak fytyrën e tij të zbehtë. Mirëpo syt e tij ishin të lodhun dhe pa gjallni. Dukej se mezi mbahej në kambë, dhe se në momentin tjetër do të humbte ekuilibrin dhe do të rrëxohej për dhé.

„N'at shtëpin e parë do të na japin pak ushqim," tha ajo e mandej priti gjatë përgjegjen.

„Këtu do të na japin ndonji gjâ," tha ajo prap, tue u përgjegjë në vend të tij. „Do të na japin siguristht."

Dielli u çue mbi horizont, i flakët dhe i kuqrrimtë. Bashkat e rêve të murrme, si shtresa tymi, lundrojshin mbi fytyrat e tyne. Gati poashtu shpejt sikurse lindi, dielli u bâ si nji sumbull e vogël që digjte syt, sa që njeriu nuk mundte me shique në te.

„Paj, të provojmë", tha Ruti.

Ringu e shiqoi në dritën e qartë të ditës, dhe e pa për të parën herë qyshse prendoi dielli mbramë. Fytyra e saj ishte mâ e zbehtë, faqet mâ të varuna.

Pa fjalë, ai i pari zbriti kodrës. Nuk e ktheu kokën me pa a po vinte ajo mbas tij, por zbritte rrugës tue tërheqë nji kambë dhe tue shty me krejt fuqin përpara. Kjo ishte mënyra e vetme që të mund të ecte në tokë.

Kur ajo mâ në fund e mbërrijti, ai tashmâ ishte ndalë para shtëpis dhe shiqonte tymin që valvitej në qiell.

„Po hyj e po provoj," tha ajo. „Ti ulu dhe pusho."

Ai hapi gojën me thanë diçka, mirëpo iu shtrëngue fyti dhe nuk tha asnji fjalë. Shiqoi shtëpin, me prakun e saj të ngranun, me dritare të mbulueme me perde dhe tymtarin prej të cilit dilte me të madhe tymi, dhe ndërsa shiqonte këto gjana nuk e ndiente vedin si i huej në vend të huej.

Ruti hyni në derë t'oborrit, shkoi rreth e përqark shtëpis dhe u ndal para derës së kuzhinës. U kthye dhe pa Ringun tue hy prej rrugës n'oborr.

Dikush i shiqonte mbas perdes në dritare.

„Trokit," tha Ringu.

Ajo mbështeti shuplakën e djathtë të dorës në murin e shtëpis dhe filloi me i ra drrasës derisa i dhimbti dora.

Mandej u kthye dhe shiqoi shpejt Ringun, e ai bani me kokë.

Tash dera e kuzhinës u hap disa gishta dhe nëpër gavër u duk koka e nji grueje. Ishte me moshë mesatare, me fytyrë të përdhezun, e në ballë kishte nji gërvishtje të gjatë e të gjanë, e cila dukej se i kishte mbetë shêj ndoshta prej ndonji goditje të ndonji tegle.

„Largohuni," tha ajo.

„Nuk do t'ju mërzisim," tha Ruti sa mâ shpejt që mujti. „Vetëm deshtëm me ju pyetë a mundeni me na dhanë ndonji gjâ për hae. Vetëm nji patate, nëse kini patate, ose bukë, ose çkado."

„Unë nuk dij kush jeni ju dhe çka bâni këtu," tha grueja. „Nuk i due njerzit e panjoftun rreth shtëpis sime."

Ajo gati mbylli derën, mirëpo për nji moment e hapi dhe fytyra e saj u duk prap.

„Vajzës do t'i jap bukë," tha ajo mâ në fund, „por këtij njeriu nuk mundem me i dhanë kurrgjâ. Nuk kam mjaft për të dy."

Ruti u kthye shpejt, tue futë thembrat në tokën ranore. Ajo shiqoi Ringun. Ai bâni gjallnisht me krye.

Ai pa se lëvizi buzët e diçka tha, megjithqë nuk mundte me e ndëgjue. Ajo ia bani me kokë.

Ringu u drejtue kah ajo.

„Të provojmë në ndonji vend tjetër," tha ajo.

„Jo," tha ai. „Ti hyn dhe ha çka të japë. Unë do të provoj të gjej ndonji gjâ në shtëpin e parë që do të hasi."

Ajo nuk donte me hy në shtëpi pa te. Grueja hapi derën nji shuplakë ose pak mâ tepër, dhe pritte që ajo të ngjitet shkallëve përpjetë.

Ringu u ul në bankë nën nji pemë.

„Unë do t'ulem këtu dhe do të të pres derisa të hajsh ndonji gjâ në shtëpi," tha ai.

Ruti hypi ngadalë shkallëve deri në hajat dhe hyni në shtëpi. Kur hyni, grueja ia tregoi karrikën pranë tryezës, dhe ajo u ul.

Kishte patate të vokta, prej së mbramshmes, dhe kore të thata buke. Këto gjana grueja i vûni në tryezë para saj, e mandej ia mbushi nji filxhan me kafe të nxehtë, dhe ia la para pjatës.

Ruti filloi me hangër sa mâ shpejt që mundte, tue thithë kafen e zezë të nxehtë dhe tue përtypë patatet dhe bukën, ndërsa grueja me fytyrë të mërdhezun qëndronte mbas saj afër derës, prej kah mundte me shique herë Ringun herë ate.

Rutit i shkoi dy herë për dore me shti copa buke në gji, e mâ në fund dhe nji gjysë patate e futi në xhepin e fundit. Grueja e shiqonte me dyshim, kur nuk shiqonte Ringun përjashtë n'oborr.

„A po shkoni larg?" pyeti grueja.

„Po," u përgjegj Ruti.

„A jeni prej ndonji vendi të largët?"

„Po," tha Ruti.

„Kush âsht ai njeri me ty"

„Burri im," tha Ruti.

Grueja shiqoi përsëri n'oborr, e mandej prap Rutin. Për nji kohë nuk tha mâ kurrgjâ.

Ruti u mundue me e shti në xhep edhe nji patate, mirëpo grueja e shiqonte me kujdes mâ të madh se përpara.

„Nuk besoj se ai âsht burri yt," tha grueja.

„Po, âsht," u përgjegj Ruti, „burr e kam."

„Burrë i mrekullueshëm më qenka ky që lejueka gruejën të lypi kështu bukë nëpër katunde."

„Ka qenë i sëmundë," tha shpejt Ruti, tue u kthye kah grueja dhe tue e shique drejt në sy. „Ka qenë i shtrimë, sëmundë, pesë javë para se të marrim rrugë."

„Pse nuk ngelët atje ku keni qenë, në mënyrë që mos ta bâni vedin endacak? A nuk mundet ai me gjetë ndonji punë, apo ndoshta nuk don me punue?"

Ruti u çue, tue lëshue nji copë bukë prej dore.

„Ju falënderoj për mëngjesin," tha ajo. „Unë tash po shkoj."

„Prano kështillin tim," tha grueja, „dhe le këtë njeri posa të vijë rasti i parë. Nëse ai nuk don me punue, ti je e marrë..."

„Ai ka punue, ka pasë shërbimin e vet, por âsht sëmu prej njifarë nxehtësije."

„Nuk të besoj. Kisha me të rrahë që po rren, kur po flet për te."

Ruti iu afrue derës, e çeli vetë, dhe duel prej shtëpis. Në hajat ajo u kthye dhe shiqoi gruen, e cila i dha me hangër pak.

„Nëse ka qenë i sëmundë, sikurse po thue ti," pyeti grueja tue dalë mbas saj, „atëherë pse âsht çue dhe âsht nisë me u sjellë rrugave, e këndej nuk kini çka me hangër?"

Ruti pa Ringun t'ulun në bankë nën pemë, dhe nuk pat ndërmend me iu përgjegjë grues, por nuk mujti mos me thanë diçka.

„Na jemi nisë kështu në kambë, meqenëse motra na ka shkrue dhe na ka lajmue se na ka vdekë fëmija. Kur u sëmû burri im, unë fëmin e çova te motra. Tash po shkojmë me e pa vorrin ku e kanë shti."

Ajo u lëshue teposhtë shkallëve dhe shkoi sa mâ shpejt që mujti nëpër oborr. Kur mbërrijti te kandi i shtëpis, Ringu u çue dhe u nis mbas saj në rrugë. Asnjeni nuk tha asnji fjalë, mirëpo ajo nuk mujti me e përmbajtë vedin dhe mos me u kthye kah shtëpija prej kah grueja i shiqonte nëpër derë të hapun pak.

Kur kaluen nja pesëdhetëhapa, Ruti shpërthekoi bluzën dhe nxori copat e bukës. Ringu i muer pa fjalë. Kur i hangri të gjitha, ajo ia dha patatën. Ai e hangri me unti, tue i folë me sy, ndërsa përtypte dhe përbinte.

Ecën gati gjysë ore e asnjeni nuk foli.

„Ajo ishte nji plakë e keqe," tha Ruti. „Mos me pasë qenë puna për bukë, isha çue dhe isha largue para se me e hangër ate çka më dha."

Ringu nuk foli gjâ për nji kohë të gjatë. Para se të foli ai prap, kishin mbërrijtë në fushë dhe kishin fillue me iu ngjitë anës tjetër të kundërt.

„Po të kishte dijtë kah po shkojmë, ndoshta nuk kishte me u tregue ashtu e keqe ndaj teje," tha Ringu.

Ruti ndali vajin.

„Edhe sa ka deri atje?" pyeti ajo.

„Afër tridhetë deri katërdhetë mila."

„A do të mbërrijmë nesër?"

Ai bani me kokë në shêj mohimi.

„E mbasnesër?"

„Nuk dij."

„Po të na merrte ndokush me qerr, ndoshta kishim mbërrijtë edhe sonte?" tha ajo, e mâ nuk mujti me e ndalë vajin me zâ, i cili ia merrte frymën në fyt dhe në gjoks.

„Po," tha ai. „Po të na merrte dikush me qerr, kishim me mbërri shum mâ heret."

Ai ktheu kokën dhe shiqoi rrugën mbas vedi, mirëpo horizonti ishte i shkretë. Atëherë shiqoi tokën në të cilën ecte, dhe filloi me i numrue hapat që i bante me kambën e djathtë, e mandej me të majtën.

RIÇARD RAJT

RIÇARD RAJTI, Zezak, lindë më 1908, në plantazhin afër Naçeut, në shtetin Misisipi, SHBA. I vorfën dhe i pashkolluem, mbetë herët pa prindë, lexoi shumë dhe pat mendue me u bâ shkrimtar. Herët iu afrue lëvizjes puntore, u interesue për komunizëm dhe, kur botoi disa vjersha me varg të lirë, u bâ një prej bashkëpuntorëve të rregullt të revistës „Turmat e reja". Në konkursin e shpallun për tregimin mâ të mirë, të cilin do ta shkruente ndonji puntor, fitoi më 1938 shpërblimin për tregimin „Fëmijt e xha-Tomit", e mandej, me këtë titull, botoi po n'at vjet edhe përmbledhjen e tregimeve të veta. Vjetin e ardhshëm fitoi gjithashtu shpërblimin letrar, i cili i bani të mundshme që mbrenda tetë muejsh ta shkruejë romanin „Djali — bashkëvendas", për të cilin, më 1940, iu dha Medalja e Spingarit në shêj të pohimit për „pasqyrimin e fuqishëm ... ndikimin e damkosjes, diskriminimin dhe mohimin e kushteve ndaj Zezakut amerikan." Libri i tij „Dymbëdhetë miliona zana të zez", më 1941, âsht pritë si „tekst i shkurtë i historis popullore të Zezakëve amerikanë, në të cilin shkrimtari komenton plot dinamizëm shekujt e robnis, ndjekjet dhe skâmjen."

POTHUEJ BURRË

Devi i ra trup fushave, tue shique shtëpin nëpër muzg. Nuk del gjâ nga biseda me ata zezakë në fushë! Mâ në fund, nana e tij e shtron darkën në tryezë. Kurrgjâ nuk kuptojnë ata zezakë. Nji dite të bukur ka me ble ky nji revole dhe do të mësojë me krisë, e mandej askush nuk mund të flasi me tê si t'ishte ndonji fëmi i papjekun. Ndali hapin tue shique tokën. Ta hajë dreqi, nuk u frigohem unë atyne, megjithse janë mâ të mëdhej se unë! Aha, e dij ç'duhet me bâ... Po shkoj kah dyqani i plakut Xho, ia kërkoj katalogun e çmimeve të Sirs Roubakut, dhe po shiqoj çfarë revolesh ka. Ndoshta më lejon Nana me ble revole, kur t'ja paguej Hokinsi fitimin tim. Do ta lus me m'i dhanë pak të holla. Unë jam rritë sa me pasë revole. I kam mbushë të shtatëmbëdhettat. Gati, jam burrë. Ecte i vetëdijshëm për gjymtyrët e veta të gjata dhe të vrazhda. Ta hajë dreqi, kur mundohet njeriu kështu gjith ditën, duhet me pasë nji revole të vogël...

Mbërrijti afër dyqanit të Xhout. Feneri i verdhë ishte ndezë në treme. Hypi shkallëve dhe hyni, mandej ndëgjoi se si u përplas dera mbas tij. Vinte erë, e fortë gazi dhe lokardash. E ndjeu vehten tepër të sigurtë derisa e pa Xhoun e trashë tue ardhë prej derës së mbrapme, e mandej nisi me e lanë guximi.

„Tungjatjeta, Dev! Çka deshte?"

„Tungjatjeta, z. Xho! Paj, nuk due me ble kurrgjâ. Vetëm deshta me pyetë a thue më lejoni me shique pak katalogun e çmimeve që keni."

„Natyrisht! A don me e shique këtu?"

„Jo, zotni. Kisha dashtë me e marrë në shtëpi. Ua kthej nesër, kur të kthehem prej fushe."

„A ke ndërmend me ble gjâ?"

„Po, zotni."

„Nana âsht tue të lejue tash me pasë të holla tueja, apo jo?"

„Eh, po, z. Xho. Edhe unë po bâhem burr, si çdo njeri tjetër."

Xhou qeshi dhe fshiu me faculetë të kuqe fytyrën e vet të bardhë e t'yndyrshme.

„Çka don me ble?"

Devi shiqoi dyshemen, kroi kryet, kroi kofshën dhe buzëqeshi. Mandej çoi syt turpshëm.

„Ju them, z. Xho, nëse më premtoni se nuk më trathtoni."

„Premtoj."

„Pra, due me ble revole."

„Revole? Çka të duhet ty revolja?"

„Due me e pasë."

„Ti je ende fëmi i papjekun. Nuk të duhet gjâ revolja."

„Ju lutem, ma jepni katalogun, jua kthej."

Xhou doli kah dera e mbrapme. Devi krenohej. Shiqoi rreth e përqark vozga me sheqer e miell. Ndëgjoi Xhoun që kthehej. Zgjati qafën me pá a âsht tue prû katalogun. Po, po e bje! Për zotin âsht tue e prû!

„Qe, por kij kujdes të ma kthejsh katalogun. Ky âsht i vetmi që kam."

„Mos kini gajle, z. Xho."

„Ndëgjo, nëse përnjimend don me ble revole, pse nuk e blen prej meje? Unë mundem me ta shitë revolen."

„A mundet me kërcitë?"

„Natyrisht, mundet."

„Po çfarë âsht?"

„Oh, pak âsht i vjetër... „Hviler", me dollap në të majtë. Revole. E madhe."

„A ka plumba në tê?"

„Plot âsht."

„A mund ta shof?"

„ Ku i ke të hollat?"

„Sa kërkoni për tê?"

„Ta jap për dy dollarë të vetëm."

„Vetëm dy dollarë? Besa, kaq kisha mujtë me pague, posa ta marr fitimin."

„Ka me të pritë këtu, kur vendosë me e ble."

Doli dhe prap ndëgjoi se si u përplas dera mbas tij. Pak të holla m'i jep nana dhe s'e la pa ble revolen! Vetëm dy dollarë! Vuni katalogun e trashë nën sqetull dhe u ngut kah shtëpija.

„Ku je deri tash, he rrugaç?" Nana e tij mbante enën me groshë të larme që avullonte.

„A din, Nanë, veçsa u ndala pak me shokë në rrugë."

„Ti e din se duhet të mbërrijsh me kohë për darkë."

U ul tue lanë katalogun në skâj të tryezës.

„Çou prej aty dhe shko në bunar, të lahesh! Unë nuk i ushqej derrat në shtëpin time!"

E kapi për krahu dhe e shtyni. Ai doli prej dhome tue marrë në thue e mandej u kthye me marrë katalogun.

„Ç'âsht ajo?"

„Kjo? S'âsht gjâ, Nanë, vetëm katalog."

„Kush ta dha?"

„Xhou, atje në dyqan."

„Ani, s'âsht keq. Mund të na shërbejë për shtëpi."

„Jo, Nanë." Ai vrapoi mbas saj. „Ma jep katalogun tim, të lutem."

Ajo nuk e lëshoi katalogun dhe shiqoi të birin me idhnim.

„Mos më bërtit ti mue! Çka ke ti? A je i marrë?"

„Mirëpo, Nanë, të lutem. Katalogu s'âsht i imi! Asht i Xhout! Edhe më tha me ia kthye nesër!"

Ajo e lëshoi librin. Ai zbriti shkallëve të mbrame, tue marrë në thue e tue mbajtë nën sqetull librin e trashë. Kur e lagu pak fytyrën dhe duert, u kthye në kuzhinë dhe kërkoi mjaft me gjetë peshqirin. Muer në thue më nji karrikë dhe u rrëxue në dysheme. Katalogu iu hap para kambëve. Posa fëshiu syt, prap e kapi librin dhe e vuni nën sqetull. Nana e tij ishte ndalë dhe e shiqonte.

„E, në daç me e bâ vehten budallë me këtë libër, ta marr e ta djegi."

„Mos, Nanë, të lutem."

„Atëherë, pra, ulu e rri urtë."

Devi u ul dhe tërhoq llampën e gazit kah vedi. Filloi me shfletue librin, pa vû re gjellën që ia vuni nana në tryezë. Hyni edhe baba i tij. Mandej hyni edhe vllau i vogël.

„Ç'âsht ajo, Dev?" pyeti baba.

„Nji katalog," përgjegji ai, pa çue kryet.

Aha, qe tek janë! Syt e tij shkëlqyen, kur panë revolet e zeza dhe të kaltërta. Çoi shiqimin tue ndie vehten përnjiherë si fajtuer. Baba e kundronte. Ai lëshoi librin ngadalë nën tryezë dhe e vendosi mbi gjûj. Mbas uratës nisi me hangër. Kapte groshën dhe gëlltitte mishin e yndyrshëm, pa e tretë mirë. Me hirrë i njomte kafshatat. Nuk donte me përmendë të hollat para të jatit. Do të jetë mâ mirë me iu ngjitë Nanës, kur të jetë vetëm. I shqetsuem, e shiqoi babën vjedhas.

„O kalamâ, hiqu mâ atij libri dhe hâ darkë mirë!"

„Siurdhno."

„A âsht i kënaqun me ty Hokinsi plak?"

„Urdhno?"

„A je shurdhue? Pse nuk ndëgjon. Të pyeta a âsht i kënaqun me ty Hokinsi plak?"

„Shum i kënaqun, babë. Unë lëvroj mâ shum se çdonjeri tjetër që punon te ai."

„Besa, duhet ta bâjsh mirë punën që t'ipet."

„Siurdhno."

Mbushi pjatën plot me melasë dhe e ngjeu ngadalë nji copë të madhe buke kollomboqe. Kur shkuen të

gjithë prej kuzhine, përveç nanës së tij, ai mbeti afër tryezës dhe nisi me shique prap revolet në katalog. Ah, sikur ta kisha këtë revole të bukur. Gati ia nisi me ndie nën gishta at armë të lëmuet. Sikur ta kisha nji revole të tillë, kisha me e pastrue dhe mbajtë sa mos me u ndryshkë kurr. Dhe do ta mbajsha të mbushun, po për zotin.

„Nanë?"

„Ç'âsht?"

„A t'i ka dhanë të hollat e mija Hokinsi plak?"

„Po, por kot e ke me e lodhë trunin si me i harxhue. Unë i ruej këto të holla për me t'i ble rrobet, kur të shkojsh këtij dimni në shkollë."

Ai u çue dhe iu afrue nanës me katalogun e hapun në shuplaka. Ajo lante enët, me krye t'ulun mbi nji fëltere. Tue u frigue, ai çoi librin e hapun. Kur foli, zani iu pat marrë dhe mezi ndëgjohej.

„Për zotin, Nanë, due ta kem nji të tillë."

„Çka ashtu?" pyeti ajo, pa çue kryet.

„Nji të tillë," tha ai prap, pa guxue as me tregue me gisht. Ajo shiqoi faqen e librit, mandej atê, me sy të zgurdulluem.

„O zezak, a ke luejtë menç krejt?"

„A din, Nanë — "

„Hup! Mos ma përmend revolen! He budallë!"

„Nanë, mundem me e ble për dy dollarë."

„Me dijen time jo, pasha zotin."

„Mirëpo, ti ma ke premtue nji — "

„Nuk më interesón çka të kam premtue! Ti je fëmi ende!"

„Nanë, në më dhaç me ble revole, kurr mâ nuk të kërkoj kurrgjâ."

„Të thash që të hupish! Asnji peni nuk ta jap për revole! Prandej z. Kokinsi u detyrue me m'i dhanë mue mëditjet, sepse e din që nuk ke mend."

„Mirëpo, Nanë, na nevojitet revolja. Baba nuk ka revole. Na duhet nji revole në shtëpi. Njeriu nuk din kurr çka mund të ndodhi."

„Mos provo me më bâ budallë, more rrugaç! Edhe sikur të kishim revole, ti nuk kishe guxue as me e prekë me dorë!"

Ai lëshoi librin dhe e përqafi me dorë rreth belit.

„A din, Nanë, kam punue sa kam mujtë tanë verën, dhe kurrgjâ nuk kam lypë prej teje, thuej, a kam lypë?"

„Ashtu duhet të jetë!"

„Mirëpo, Nanë, unë due të kem nji revole. M'i jep dy dollarë prej të hollave të mija. Të lutem, Nanë. Mund t'ia jap Babës... Të lutem, Nanë! Të due, Nanë."

Zani i saj ishte i butë dhe i marrun, kur foli.

„Çka të duhet ty revolja, Dev? Ty nuk të duhet gjâ kjo. Të bje në situatë të keqe. E sikur vetëm t'i shkojë ndërmend Babës tand se të kam dhanë të holla me ble revole, kishin me e lanë mendët."

„E mëshefi, Nanë. Kushton vetëm dy dollarë."

„O zot, ç'âsht kështu me ty?"

„Kurgjâ, Nanë. Unë tashmâ jam pothuej burr. Due të kem revole."

„Kush ta shet ty revolen?"

„Plaku Xho, në dyqan."

„Dhe nuk kushton mâ shum se dy dollarë?"

„Vetëm kaq, Nanë. Vetëm dy dollarë. Të lutem, Nanë."

Ajo largonte pjatat; duert i lëvizshin ngadalë, si të mendohej. Devi heshtte i brengosun. Mâ në fund, ajo iu kthye.

„T'i jap të hollat me ble revolen, nëqoftëse më premton diçka."

„Çka ashtu, Nanë?"

„Nëqoftëse ma bje mue drejt, a ndëgjon? Ia japim Babës."

„Siurdhno! Më lësho tash, Nanë."

Ajo u përkul, u kthye pak anash, çoi kindin e fustanit, ngrehu pjesën e sipërme të çorapës dhe u drejtue me nji mbështjellse të hollë monedhash në dorë.

„Qe," tha ajo. „Zotin e kam dëshmitar se ty nuk të duhet gjâ revolja. Por babës tand po. Mue me mâ prû drejt, a more vesh? Unë e mëshefi. E nëqoftëse nuk

ndëgjon, i tham Babës me të zdrukë, sa mos me e harrue deri sa të jeshë gjallë."

„Siurdhno."

Ai i muer të hollat, vrapoi shkallëve e mandej oborrit.

„Dev! Ooooo Deeeev!"

Ndëgjoi, por tash nuk dilte gjâ me e ndalë. „Jo, për zotin!"

Në mëngjes, posa u zgjue, gjâja e parë që bani ishte me futë dorën nën jastëk dhe me kërkue revolen. Në dritën e përhimtë të agimit e mbante shlirshëm, dhe njifarë ndjenje fuqije e përfshiu të tanë. Me këtë revole mund të vrasi njeriun. Mund të vrasi kendo, Zezakun ose njeriun e bardhë. E kur e mban këtë revole në dorë, askush nuk guxon me u tallë me të; secili detyrohet me e nderue. Revolja ishte mjaft e madhe, me grykë të gjatë dhe me dorëz të randë. E çonte dhe e ulte në dorë, tue adhurue peshën e saj.

Nuk u kthye me revole drejt në shtëpi, ashtu si i pat urdhnue nana; në vend të kësaj mbeti në fushë, tue mbajtë revolen në dorë dhe tue marrë në shêj, kohë mbas kohe, ndonji kundërshtar të menduem. Mirëpo, nuk kërcitte; frigohej mos e ndëgjon i ati. Përveç kësaj, nuk ishte i sigurtë nëse din si kërcet revolja.

Për të mos u detyrue me dorzue revolen, hyni në shtëpi vetëm kur u bind se kanë fjetë të gjithë. E kur e ama, at natë vonë, mbërrijti në maje të gishtave deri ke shtrati i tij dhe kërkoi me ia dorzue revolen, ai mâ së pari u shti se flen; e mandej i tha se e ka mëshefë revolen përjashta dhe se ia jep në mëngjes. Tash ishte i shtrimë, tue sjellë revolen ngadalë në dorë. E hapi, i nxori plumbat, i preku e mandej i vuni prap në vend të vet.

U përvodh prej shtratit, muer prej nji valixhe nji copë të gjatë flaneli të vjetër, mbështolli revolen me të dhe, të mbushun, e lidhi për kofshë. Nuk shkoi në kuzhinë me hangër mëngjes. Megjithse ende nuk ishte bâ ditë, u nis kah Xhim Hokinsi. Kur lindi dielli, mbërrijti deri ke shtalla ku gjindeshin mushkat dhe parmendat.

„Hej! A je ti Dev?"

Ai u kthye. Xhim Hokinsi ishte ndalë dhe e shiqonte dyshimshëm.

„Çka don ti këtu kaq heret?"

„As mendja nuk ma muer se jam çue kaq heret, z. Hokins. Deshta me ngjitë matufen Xheni dhe me u nisë në fushë."

„Mirë. Mbasi je çue kaq heret, do t'ishte mirë të lëvrojsh at copë atje afër pyllit."

„Nuk kam kurrgjâ kundër, z. Hokins."

„Bukur. Filloja, pra, punës."

Ngjiti Xhenin në parmendë dhe u nis kah fushat. Mrekulli! Kjo âsht tamam si e porositun. Kur të jetë atje poshtë, afër pyllit, mund të kërcasi dhe askush nuk do ta ndëgjojë. Ecte mbas parmendës, tue ndëgjue kërcëllimën e dizginave, tue ndie revolen të lidhun mirë për kofshën e vet.

Kur mbërrijti ke pylli, lëvroi dy braza të tana, para se të vendosi me nxjerrë revolen. Mâ në fund, u ndal, shiqoi rreth e përqark e mandej zgjidhi revolen dhe e muer në dorë. U kthye kah mushka dhe buzëqeshi.

„A din ti, Xhen, ç'âsht kjo? Jo, ti nuk mund ta dijsh këtë! Ti je vetëm nji mushkë matufe! Megjithatë, kjo âsht revole, dhe mund të kërcasi, besa!"

Shtriu dorën në të cilën mbante revolen. Ta hajë dreqi, të kërcas njiherë! Përsëri shiqoi Xhenin.

„A po ndëgjon ti, Xhen! Kur ta ngrehi unë tash këtë kambzë, nuk due të më ikish dhe të sillesh si budallë."

Xheni qëndronte kryeulun, me veshë të ngrehun e të shkurtë. Devi u shmang nja njizet hapa, shtriu revolen sa mujti para vehtes dhe ktheu kryet. Ta hajë dreqi, tha në vedi. Po unë nuk frigohem. Revolja iu crrol pak në dorë dhe ai si i humbun mendësh u mat disa herë me tê; mandej rrudhi syt dhe e ngrehu me gishtin tregues. Bum! Krisma ia shurdhoi veshët dhe iu duk se grushti i djathtë iu bâ copë-copë. Ndëgjoi Xhenin tue hingllue dhe vrapue me të katra fushës, dhe pá vehten të gjûjzuem, tue shtërngue gishtat ndërmjet tulit të kofshëve. Dora iu kishte mpî; e futi në gojë, tue

provue me e nxe, tue provue me largue dhimbjen. Revolja kishte ra afër kambëve të tij. Nuk e kishte krejtsisht të qartë ç'kishte ndodhë. U drejtue dhe me sy të zgurdulluem shiqoi revolen si krijesë të gjallë. Kërcilloi me dhambë dhe e shqelmoi. Përpak ma theve dorën! U kthye me pá ku âsht Xheni, dhe e vërejti ajte tej arës, se si hidhte kryet dhe qitte shqelma si e egër.

„Rri urtë, ti mushkë matufe!"

Kur mbërrijti me e zanë, ajo dridhej, tue kthye kah ai të bardhat e mëdha të syvet. Parmenda ishte mâ larg, dizginat të këputun. Përnjiherë, Devi u trand, zgurdulloi syt prej mosbesimit. Xhenit i shkonte gjaku. Tanë ana e saj e majtë ishte e kuqe dhe e lagët prej gjakut. U afrue mâ ngat. O zot, më mëshiro! A âsht e mundun ta kem qëllue mushkën? Këceu me e kapë Xhenin për jele. Ajo u shmang, turfulloi dhe u kthye, tue hjedhë kryet.

„Hajde, qetsoju, Xheni! Qetsoju!"

Mandej pá varrën n'ijt e Xhenit, mû ndërmjet brijve. Ishte e rrumbullakët, e lagët, e kuqe. Ujvara e kuqe derdhej teposhtë kambës së përparme të Xhenit, dhe rridhte shpejt. O zot! Unë nuk e kam gjuejtë mushkën... E rroku paniku. E dinte se duhet me e ndalë at gjak, përndryshe Xheni do të derdhi shum gjak dhe do të cofi. Kurr në jetën e vet nuk kishte pá kaq shum gjak. Gjysë mile të tanë vrapoi mbas mushkës, me e nxanë. Mâ në fund u ndal, tue marrë frymë me të vështirë, ndërsa bishti i tij i shkurtë ishte gjysëm i ngrehun. E kapi për jele dhe e ktheu mbrapa, aty ku gjindeshin parmenda dhe revolja. Aty u ndal, kapi nji grusht smonicë dhe provoi me mëshelë varrën. Xheni u dridh, hinglloi dhe u shkëput prej tij.

„Qetsoju, Xheni! Hajde, qetsoju!"

Provoi prap me mëshelë varrën, por gjaku rridhte vazhdimisht. Gishtat iu banë të nxehtë dhe të ngjitshëm prej gjakut. I fërkoi shuplakat sa mujti me dhé, për t'i pastrue disi. Mandej prap provoi me mëshelë varrën, por Xheni i frigohej dhe hidhte shqelma sa mundte. Ishte ndalë e nuk dinte ç'me bâ. Diçka duhet ndërmarrë. Vrapoi drejt Xhenit, por ajo iu largue.

Shiqonte se si curgu i kuq i gjakut rridhte teposhtë kambës së Xhenit dhe formonte pellg të ndriçëm ke thundrat e saj.

„Xheni... Xheni..." thirrte me fuqi të fundit.

Buzët e tij u dridhën. Ajo ka me cofë prej derdhjes së gjakut. Shiqoi në drejtim të shtëpis, deshti me u kthye, deshti me thirrë njerzit në ndihmë. Mirëpo, pá revolen në smonicën e lagët. E rroku nji ndjenjë e çudiçme se gjithë kjo nuk do t'ishte, vetëm nëse ndërmerrte ai diçka; Xheni nuk do të qëndronte aty dhe nuk do të dërdhte gjak për vdekje.

Kur iu afrue këtë herë, ajo nuk lëvizi. Qëndronte me sy të përgjumshëm, andrrues, e kur e preku, ajo turfilloi pak dhe u gjûjzue në tokë, e gjûjt e saj u zhytën në pellgun e gjakut.

„Xheni... Xheni..." pëshpëritte.

Ajo e mbajti edhe mâ qafën drejt, mandej i ra kryet. Brijt iu zgjanuen prej frymës së madhe dhe u rrëxue.

Devi ndjeu se e kishte barkun të zbrazët, tepër të zbrazët. Çoi revolen dhe e mbajti me kujdes ndërmjet gishtit të vogël dhe atij tregues. E shtini në dhé, nën nji drû. Muer njifarë shtage dhe provoi me mëshelë me dhé pellgun e gjakut — por çfarë dobije prej saj? Këtu gjindet e shtrime Xheni, me gojë të hapun dhe me sy të rrotulluem, të qelqtë. Nuk mund t'i thotë Xhim Hokinsit se ka vra mushkën e tij, mirëpo diçka detyrohet me thanë medoemos. Po, do të them se Xheni nisi me hjedhë shqelma dhe se ra në pluer... Por, kjo s'âsht fort e bindshme se mund t'i ngjajë mushkës. U nis ngadalë fushës, kryeulun.

Dielli ishte tue perëndue. Atje përtej, afër skajit të pyllit, dy puntorë të Xhim Hokinsit hapshin gropën, në të cilën do të shtijshin Xhenin. Devi qëndronte i rrethuem prej nji grupi njerzish; të gjithë shiqojshin mushkën e cofët.

„Unë nuk e kam aspak të qartë si ka ndodhë kjo pun," tha Xhim Hokinsi për të dhetën herë.

Grupi u nda dhe nana, baba e vllau i Devit u futën në mes.

„Ku âsht Devi?" briti nana e tij.

„Qe tek âsht," tha Xhim Hokinsi.

Nana e tij e kapi.

„Çka ka ngjâ, Dev? Çka ke bâ?"

„Kurrgjâ."

„Hajde, hê rrugaç, fol," tha baba.

Devi muer frymë thellë dhe e rrëfeu tregimin, të cilin e kishte trillue, megjithse e dinte se nuk ka me i besue askush.

„Anii," e zgjati. „E pruna Xhenin matufe këtu, për me lavrue. I lavrova nja dy braza, qe, sikurse po shifni." U ndal dhe tregoi brazat e gjata të tokës së kthyeme. „Atëherë padyshim e kapi ndonji tërbim Xhenin matufe. E zuni diçka e papritun. Nisi me fry bulshît dhe me hjedhë shqelma. Provova me e qetsue, por ajo kundërshtonte, ngrihej dhe xhilitonte. Mandej, mû atëherë kur plori ishte ngrehë për pjetë, ajo u kthye disi përmbrapa dhe ra mbi të. Qe, kështu u shpue dhe nisi me derdhë gjak. Para se të mbërrijsha me ndërmarrë çkado, ajo cofi."

„A ka ndëgjue kush nji gjâ të tillë deri sot?" pyeti Xhim Hokinsi.

Ndër njerzit që qëndrojshin aty kishte edhe të bardhë edhe të zez. Ata pëshpëritën. Nana e Devit iu afrue dhe e shiqoi me të rreptë.

„Thueje të vërtetën, Dev," tha ajo.

„Mue po më duket kjo si plagë e plumbit," tha nji njeri.

„Dev, çka ke bâ me at revole?" pyeti nana e tij.

Njerzit u ngushtuen me e pá. Ai futi duert në xhepa, luejti kryet ngadalë prej të majtës në të djathtë, dhe nisi me u shmangë. Syt i kishte të hapun dhe të vuejtun tepër.

„A ka pasë revole ky?" pyeti Xhim Hokinsi.

„Për zotin po, ju thashë se kjo âsht plagë revolje!" tha nji njeri dhe u ra kërdhokllave.

Baba e kapi Devin për krahësh dhe nisi me e tundë, derisa nuk i kërcluen dhambët.

„Thuej ç'ka ndodhë! Thuej, he hor!.."

Devi shiqoi kambët e shtangueme të Xhenit dhe nisi me qa.

„Ku e ke lanë revolen?" e pyeti e ama.

„Ku e muer ky revolen?" pyeti baba.

„Hajde, prano të vërtetën," tha Hokinsi. „Nuk të bajmë kurrgjâ..."

Nana depërtoi prap deri ke Devi.

„A e ke vra ti mushkën, Dev?"

Devi mezi i shifte, prej lotve, fytyrat e bardha dhe të zeza.

„Unë nnuk e kam vvvra mmmushkën... Betohem sse nuk e kam vra... Vetëm provova me pppá a do të kërcasi rrrevolja — "

„Ku e more ti revolen?" e pyeti baba.

„E bleva prej Xhout, në dyqan."

„Po ku i more të hollat?"

„M'i dha nana."

„Më pat mërzitë vazhdimisht, Bob... U detyrova... I thashë me ma prû revolen mue drejt... Kjo revole ishte për ty."

„Po çka t'u desht me e vra mushkën?" pyeti Xhim Hokinsi.

„Unë nuk e gjuejta mushkën, z. Hokins. Revolja këceu, kur e ngreha kambzën... Ddhe sa çel, e mshel syt, Xheni u la në gjak."

Dikush prej grumbullit qeshi. Xhim Hokinsi iu afrue Devit dhe iu kërcnue me fytyrë.

„Ani, Dev, po duket se ia ke ble mushkën vetëvehtes."

„Ju betohem, z. Hokins, se nuk kam dashtë me e vra mushkën."

„Por e vrave."

Tash qeshi tanë grupi. Njerzit çoheshin në gishta, ia shtyjshin kryet njani tjetrit mbi krahë.

„Besa, o rrugaç, ti si duket e paske ble mushkën e vdekun! Hahaha!"

„Çfarë dami!"

„Hohohohoho!"

Devi qëndronte kryeulun dhe mihte tokën me shputën e kambës.

„Por, mos u mërzit aspak për këtë, Bob," i tha Xhim Hokinsi babës së Devit. „Vetëm dërgoje rrugaçin të punojë prap dhe m'i paguej nga dy dollarë në muej."

„Sa kërkoni për mushkën tuej, z. Hokins?"

Xhim Hokinsi rrudhi syt.

„Pesëdhetë dollarë."

„Ku e ke lanë revolen?" pyeti baba i Devit.

Devi heshtte.

„A don ta kapi dajakun e të të zbruj mirë, mandej e shef si flet?"

„Po, due!"

„Ku e ke lanë revolen?"

„E kam hjedhë."

„Ku?"

„E kam hjedhë... E kam hjedhë në lum."

„Aha... tash eja në shtëpi. E në mëngjes, posa të zgjohesh, shko në lum dhe gjeje revolen."

„Siurdhno."

„Sa ke dhanë për të?"

„Dy dollarë."

„Revolen do ta kthejsh e të hollat do t'i marrish mbrapa dhe do t'ia japish z. Hokinsit, a ndëgjove? Dhe mos harro se për këtë kam me ta skuqë mirë mbrapanicën tande të zezë! E tash hup në shtëpi!"

Devi u kthye dhe u nis ngadalë. Ndëgjoi njerzit se si qeshnin. Plasi prej zemrimit, e syt iu mbushën me lot. Nji idhnim i flakët vlonte në të. Mandej gëlltiti pshtymën dhe shkoi tue zanë në thue.

At natë Devi nuk i mësheli syt njiherë. Gëzohej që kaloi aq lehtë për vrasjen e mushkës, mirëpo ishte i fyem. Saherë i kujtohej se si e përqeshën, ndiente si ta kapte njifarë flake në krejt shtatin. Sillej në shtrat dhe prekte jastëkun e vet të fortë. E Baba thot se ka me më rrahë... Iu kujtuen rrahjet e tij dhe iu rrënqeth trupi. Jo, jo, nuk la mâ me më rrahë ashtu... Le t'i hajë dreqi të gjithë! Asnjani nuk i ka dhanë kurr gjâ.

Vetëm i duhet me punue si kafshë. Sillen me mue si t'isha mushkë... E mandej edhe më rrahin... Shtërngoi dhambët. Madje edhe Nana nuk mujti pa më trathtue.

Ani, nëse detyrohet, ia dërgon Hokinsit plak ata dy dollarë. Por, kjo do të thotë se duhet me shitë revolen. E ai don me e mbajtë at revole. Pesëdhetë dollarë për nji mushkë të coftë.

U kthye n'anë tjetër, tue mendue si i kërciti revolja. Diçka e cytte me kërcitë edhe njiherë. Në dijshin të tjerët, besa edhe unë dij! U qetsue, tue përgjue. Ndoshta janë në gjumë tash të gjithë... Në shtëpi mbretnon qetsija. Ndëgjoi frymëmarrjen e lehtë të të vllaut. Po, tash âsht koha! Do të shkojë poshtë, do ta marrë revolen, dhe do të shof a din me kërsitë! U çue me kujdes dhe veshi kombinezonin e vet të punës.

Jeshtë ishte drita e hanës si ditë. Devi vrapoi rrugës, thuej gjithë rrugën deri në pyll. Zente në thue rrugës, tue kërkue vendin ku e kishte mëshefë revolen. Aha, qe ku âsht. E nxuer prej dheut me gishta, si qeni i untë kur nxjerr ashtin që e ka shti në dhé. I mbushun frymë, frynte dheun prej kambzës dhe grykës. Hapi revolen dhe pá katër plumba të pakrisun. Shiqoi rreth e përqark; fushat ishin plot heshtje dhe dritë hane. E shtrëngoi revolen mirë e fuqishëm. Mirëpo, saherë donte me e ngrehë kambzën, mbyllte syt dhe kthente kryet anash. Jo, nuk vlen me kërsitë symbyllun dhe me krye të kthyem anash. Hapi syt me mundim të madh; mandej e ngrehi kambzën. Buuum! u shtang pa marrë frymë. Revolja ishte ende në duert e tij. Për zotin, mirë âsht! Kërsiti prap Buuum! Qeshi. Buuum! Buuum! Shkloc, shkloc. Qe! Nuk ka mâ plumba. Në dijtë kush me kërsit me revole, unë dij. Futi revolen në xhepin e mbramë dhe u nis fushave.

Kur hypi në maje të nji bregu, u ndal dhe u ngreh me krenari në dritën e hanës; shiqonte shtëpin e madhe dhe të bardhë të Xhim Hokinsit dhe ndinte peshën e revoles në xhep. Për zotin, të kisha vetëm edhe nji plumb kisha me gjuejtë at shtëpi. Kisha dashtë me e

frigue pak plakun Hokins... Vetëm sa me i dhanë me kuptue se Dev Sendersi âsht burr.

Rruga kthente majtas, tue u shtri nëpër hekurudhën kryesore për Ilinois. Çoi kryet, tue përgjue. Prej së largu ndëgjohej huuf-huuf; huuf-huuf; huuf-huuf... Ky âsht numri i tetë. Hodhi nji shiqim të shpejtë në shtëpin e bardhë të Xhim Hokinsit; iu kujtuen baba, nana, vllau i tij i vogël dhe shokët. Iu kujtue mushka e vdekun dhe ndëgjoi huuf-huuf; huuf-huff; huuf-huuf... Nguroi në vend. Dy dollarë në muej Prit të shofim... Domethanë se kjo do të zgjasi afër dy vjet. E jo, për zotin! Qofshin mallkue të gjithë grumbull!

U nis rrugës, kah hekurudha. Aha, qe po vjen! Qëndroi afër hekurudhës dhe mbahej i ngrehun. Qe po vjen, mbrapa kthesës... Mâ shpejt, mâ shpejt! Mbante dorën mbi revolen e tij; diçka i lëvizi në bark. Mandej treni ushtoi në kalim, vagonat e përhimtë dhe të blertë për transport rrokulliseshin dhe ushtojshin. Ai shtërngoi revolen fuqishëm; mandej e nxuer dorën prej xhepit. Billi, besa, nuk kishte guxue me bâ këtë gjâ! Lidhem me kusht se jo... Vagonat rrëshqitshin në kalim, çeliku gëdhendte çelikun. Për zotin ke me më marrë sonte. Ishte bâ krejt zjarm. Ngurroi vetëm nji ças; mandej u kap për nji vagon, këceu, hypi në pullaz, dhe u shtri. Preku xhepin; revolja gjindej ende aty. Përpara, në dritën e hanës, shkëlqejshin binarët e gjatë dhe shtriheshin dikah në largsi, dikah në largsi, dikah ku mund të bâhet burr...

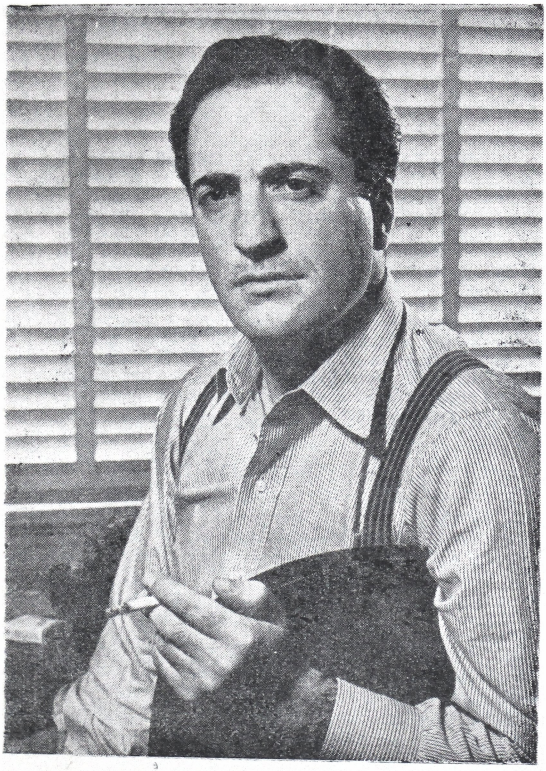

UILJEM SAROJAN

UILJEM SAROJANI lindi më 1908 në Fresën të Kalifornis, SHBA; për shkak të vorfnis së prindëve, Jermenë t'ardhun, u detyrue me lanë shkollën qysh në klasën e dytë gjimnaz dhe të hyjë në punë; tue ndërrue detyrë të ndryshme — ishte shitës gazetash, shpërndas telegramash, bujk, etj. — u bâ, mâ në fund, në moshën shtatëmbëdhetë vjeçare, nëpunës poste në San Francisko. Megjithse i pashkollë, Sarojani lexoi shum qysh në moshën rinore, dhe filloi me shkrue. Nji prej tregimeve të tij të para âsht „Djaloshi i guximshëm në trapezin fluturues", më 1934, me të cilin pat konrë sukses menjiherë, dhe të njajtin vjet e botoi në krye të përmbledhjes së vet të parë. Qysh atëherë, Sarojani botoi shum përmbledhje tregimesh dhe disa pjesë teatrale.

DJALOSHI I GUXIMSHËM NË TRAPEZIN FLUTURUES

I. A n d r r a

Horizontalisht i zgjuem mid'is gjansive univerzale, qeshja dhe haréja, satira, përmbi të gjitha, Roma dhe natyrisht Babiloni, dhambët e shtërnguem, kujtimi, shum nxehtsi vullkanike, rrugët e Parizit, luginat e Jerihonit, shum rrëshqitje si rrëshqanthat in abstracto, galerit e akuarelave, deti dhe peshqit me sy, simfonija, tryeza në skajin e Kullës s'Ajfelit, xhezi n'opera, ora zgjuese dhe loja trokllues kobi, biseda me drunin, lumi Nil, „Kadillaku" për Kanzas, ulurima e Dostojevskit dhe dielli i vrantë.

Kjo tokë, fytyra e njanit që ka jetue, trajta pa peshë, vaji në borë, muzika e bardhë, lulja e zmadhueme dy herë mâ e madhe se gjithsija, rét e zeza, panteri përgjon prej kafazit, sipërfaqe e pavdekshme, z. Eliotit, me mangë të përvjeluna pjek bukë, Floberi e Gij de Mopasani, rima pa fjalë, me kuptim që mund të paramendohet. Finlanda, matematika tejet e ndriçme dhe e lëmuet si qepa në dhambë, Jerusalemi, rruga kah paradoksi.

Kanga e thellë e njeriut, pështëritja dinake e atij që nuk shifet, por kuptohet si në mjegull, orkani në fushë, partija e shahut, mbretnesha, mbreti, Karl Fran-

ci, Titaniku i zi, z. Çaplini qan, Stalini, Hitleri, morija e Ebrejëve, nesër âsht e hane, s'ka lojë nëpër rrugë.

O çast i shpejtë i jetës: e pat, tash âsht prap tokë.

II. Z g j i m i

Ai (i gjalli) u vesh dhe u rrue, tue qeshë me vetëvehten në pasqyre. Mjaft i papëlqyeshëm, tha; ku e kam kravatën? (Kishte vetëm nji.) Kafja dhe qielli i zymtë, mjegulla e Oqeanit të Qetë, kërcëllima e rrotave të tramvajit, njerzit shkojnë në qytet, prap koha, dita, proza dhe poezija. Zbriti shpejt shkallëve dhe tue shkue rrugës përnjiherë mendoi. *Vetëm n'andërr kuptojmë se jetojmë. Vetëm n'andërr, në këtë vdekje të gjallë, gjejmë vehten dhe tokën e largët, Zotin dhe shêjtnit, emnat e etënve tanë, supstancën e çasteve të largta; andrra i shkrin shekujt saora dhe të paskajshmen e ban atom t'imtë, të kuptueshëm t'amshueshmënis.*

Doli në ditë i këthjelltë sa mujti, ushtima e hapave të tij âsht ndëgjue padyshim në kalldërm, ndërsa me syt e vet vërente të vërtetat e sipërfaqshme të rrugëve dhe ndërtesave, të vërtetat e parandsishme të realitetit. Mendja e tij këndonte padobi. *Ai fluturon n'ajr me lehtsin mâ të madhe; nj' ai djalosh i guximshën në trapezin fluturues;* mandej qeshi me tanë fuqin e qenies së vet. Mëngjesi ishte njimend i ndriçëm: i zymtë, i ftoftë dhe i paharéshëm, mëngjes për këndellje të mbrendshme; ah, o Edgar Gest, tha, se máll të madh ndiej për muzikën tande!

N'olluk gjeti nji monedhë, nji peni me datë 1923 dhe, mbasi e vuni në shuplakë, e shiqoi me kujdes, tue iu kujtue ky vjet dhe tue mendue për Linkolnin, profili i të cilit ishte gëdhend në të. Me nji peni pothuej s'ka çka ban njeriu. Do të blej nji automobil, mendoi. Do të vishem simbas modës, si fiqfiriq, do të shkoj në hotel me ndonji mantenutë, do të ha e do të pij, e mandej do të kthehem në jetën e qetë. Ose, do ta fus monedhën në vrimën e vagës automatike, e do të matem.

Mirë âsht me qenë i vorfën, edhe Komunist — por âsht e tmershme me qenë i untë. Sa apetit kanë njerzit dhe sa shum e duen ushqimin. Barqet e thatë. Iu kujtue se ka nevojë të domosdoshme për ushqim. Çdó ushqim i tij përbâhej prej buke, kafes dhe cigareve, e tash s'ka mâ bukë. Kafja pa bukë nuk mund të përdoret si darkë njerzore, kurse në park nuk ka barishte që mund të zihen, si zihet spinaqi.

Sikur të dihej e vërteta, ûja pothuej e kishte lodhë, e ende s'kishte ardhë fundi i librave, që duhet me i lexue para se të vdesi. Iu kujtue Italiani i ri në nji spital të Bruklinit, i cili tha dëshpruesh ëm, „Kisha dashtë me e pá njiherë Kalifornín, para se të vdes." E ky mendoi seriozisht, „Do të duhej ta lexoj së paku *Hamletin* edhe njiherë; ose ndoshta *Hakëllberi Finin*".

Tash u zgjue plotsisht: sa iu kujtue vdekja. Zgjimi u bâ tash gjendje e ngjajshme me nji tronditje të kufizueme. I riu mund të zhduket edhe në mënyrë mjaft të pavërejtun, mendoi; e veç, që s'ishte tue vdekë ûje. Uji dhe proza janë të shkëlqyeshme, këto plotsojnë shum sipërfaqe joorganike, mirëpo janë të pamjaftueshme. Sikur t'egzistonte ndonji punë, ku do të fitonte pak të holla, ndonji punë të parandsishme n'emën të tregtis. Vetëm sikur ta lejshin me u ulë tanë ditën pranë tryezës së shkrimit dhe me mbledhë shifra në librat tregtare, me zbritë, shumzue e mbledhë, atëherë ndoshta nuk do të kishte vdekë. Do të blente ushqim, gjellë gjithfare: ambëlsina të pashijueme prej Norvegjis, Italis e Francës; mish lopësh dhe qingjash të ndryshëm, peshq, djathë, rrush, fiq, dardha, molla, ftoj, të cilët i adhuronte kur fâhej. E vente kalaveshin e kuq në pjatë, e pranë kalaveshit edhe dy kokrra fiq të zez, nji dardhë të verdhë dhe mollë të kuqe. Orë të tana kënaqej me erën e ftonit të premë. Blente vekna të mëdha franceze të bukës së zezë, edhe perime gjithfarësh, edhe mish; blente jetën.

Prej bregut pá se si qyteti shtrihej madhnisht në lindje, pá pyrgjet e nalta dhe morín tepër të madh të njerëzve, kështuqë përnjiherë ndjeu se ndodhej jashtë tanë kësaj, pothuej i bindun se kurr nuk do të ketë të

hymë, pothuej i bindun se dikush ka mbërrijtë në tokë të gabueshme, ose ndoshta në kohë të gabueshme, prandej tash nji djalosh njizet e dy vjeç do të hidhet përgjithmonë prej andej. Ky mendim nuk e pikllloi. Ai i tha vetëvehtes, Detyrohem ta shkruej tash shpejt *Lutjen për leje që të jetoj.* Pa keqardhje ndaj vetëvehtes apo ndaj njeriut. Pranoi mendimin e vdekjes, tue besue se do ta kalojë sëpaku edhe nji natë në gjumë. Dhoma e tij ishte pague vetëm edhe për nji ditë; ka edhe nji nesër. E mandej do të shkojë edhe ky atje ku shkojnë gjithë ata që nuk kanë shtëpi. Mund të kthejë madje edhe n'Ushtrin e shpëtimit — me i këndue Zotit dhe Krishtit (atij që nuk e don shpirtin tim), që të shpëtojë, të hajë dhe të pijë. Mirëpo, e dinte se nuk ka me e bâ këtë. Jeta e tij âsht jetë e tij personale, gjâ e tij private. Këtë fakt nuk donte me e shkelë. Çdo mundsi tjetër do t'ishte mâ e mirë.

N'ajr me trapezin fluturues, i sillej ndërmend. Asht interesant kjo, jashtzakonisht qesharake. Me trapez te Zoti, ose te kurrçkafja, me trapez fluturues te ndonji lloj amshueshmënije; lutej me gjithë zemër që të jetë i fortë me krye fluturimin në mënyrë gracioze.

E kam nji qindar, tha. Kjo âsht monedhë e vogël amerikane. Sonte kam me e lëmue, me shkëlqye si dielli, dhe do t'i lexoj fjalët.

Tash ecte mû nëpër qytet, ndërmjet njerëzve të gjallë. Duhej të shkonte në nji ose dy vende. Pá vetëvehten në xhamat prej biluri të vitrinave dyqanesh dhe e dëshproi dukja e tij. Nuk dukej aspak i fortë, as aq sa ndiente; me të vërtetë, dukej se çdo pjesë e trupit ishte raskaptitë, qafa, krahët, duert, shtati dhe gjûjt. Kjo s'âsht mirë aspak, tha, dhe me zor mblodhi gjymtyrët e veta, u bâ i ngrehun, i drejtë dhe i fortë artificialisht.

Me vetëmohim madhështuer kaloi pranë restauranteve të shumtë edhe pa i shique, e mâ në fund mbërrijti ke nji ndërtesë, dhe hyni në të. Hypi me lift në katin e shtatë, mandej shkoi nëpër koridor dhe, mbasi hapi nji derë, hyni në zyrën e ndërmjetsimit për të papunët. Aty gjindeshin edhe nj'a njizet të rij tjerë; ai zuni vend më nji skaj dhe qëndroi kështu tue pritë që ta

pranojnë. Mâ në fund pat ndërin me gëzue këtë privilegjë të madhe dhe nji zojushë e lëgësht dhe e habitun pesëdhetëvjeç e mori në provim.

E tash më thoni, i tha, çka dini me punue ju.

U habit. Dij me shkrue, tha me patetikë.

Doni me thanë se keni dorëshkrim të bukur? A po jo? pyeti kjo virgjine plakë.

Po, natyrisht, u përgjegj ai. Mirëpo, deshta me thanë se unë dij me shkrue.

Çka me shkrue? pyeti zojusha, gati me idhnim.

Prozë, tha shkurt.

Mbretnoi heshtja. Mâ në fund, zojusha tha:

A dini me shkrue me maqinë?

Natyrisht, tha djaloshi.

Animirë, konkludoi zojusha, adresën tuej e kemi; ju lajmojmë me letër. Sot nuk kemi kurrgja, bash kurrgja.

Në byron tjetër u përsërit pothuej e njajta gjâ, me nji përjashtim se këtu e pyeti nji djalosh mendjemadh, i cili i ngjante pamasë derrit. Prej byros shkoi në nji dyqan të madh: aty pat shum pompezitet, pak përulje, të cilën e duroi, dhe mâ në fund kumtesa se nuk ka punë. Nuk ndjeu kurrfarë keqardhje për këtê, e madje, për çudi, nuk ndjeu se tanë kjo mârri i përket këtij. Ishte djalosh i gjallë, të cilit i nevojiteshin të hollat me mbetë gjallë edhe ndonji ditë, e mënyrë tjetër me pasë të holla nuk kishte, përveç me i fitue; mirëpo, nuk gjente punë. Ky ishte problem thjesht abstrakt, prandej dëshiron me provue për herë të fundit me gjetë zgjidhje. Tash ishte i kënaqun që kishte mbërrijtë në fund të kësaj pune.

Filloi me pá caktimin e rrjedhjes së jetës së vet. Me përjashtim të momenteve, zakonisht ishte i pasherr, mirëpo tash, në shtegun e fundit vendosi me qenë sa mâ pak i frenuem.

Kaloi përbrî shum dyqaneve dhe restauranteve në rrugën e vet drejt H. z. m. 1., ku muer letër e ngjyrë dhe nisi me shkrue *Lutjen* e vet. Tanë nji orë e humbi tue shkrue këtë dokument e mandej përnjiherë, për shkak të lokalit të paajrosun dhe ûs, nisën me iu marrë

mendët. I bâhej se ishte tue notue dhe se me hove të shpejta ishte tue u largue prej vetëvehtes, prandej doli me të shpejtë prej ndërtese. Në parkun kryesuer të qytetit, përkundruell Bibliotekës popullore, piu gati nji litër ujë, dhe u freskue. Nji plak ishte ndalë në mes të bulevardit rrethue me pulëbardha, pëllumba dhe gushëkuqa. Prej qeses së madhe letre mbushte grushtat me troha buke dhe ua hidhte pa kursim zogjve.

Padashtas ndjeu nji cytje me lutë plakun për me i dhanë pak aso troshash ,mirëpo ky nuk i lejoi këtij mendimi pothuej as me depërtue në vetëdije; hyni në Bibliotekën popullore dhe nji orë lexoi Prustin, e mandej, kur ndjeu prap se po notonte dikah, u turr përjashta. Piu rishtas ujë në kronin e parkut dhe u nis kah dhomza e tij e largët.

Po shkoj atje e po flêj edhe pak, tha; nuk kam çka të bâj tjetër. Tash e dinte se ishte tepër i lodhun dhe i dobët për me mashtrue vehten se ishte mirë, megjithse mendja e tij dukej disi ende e këthjelltë dhe e gjallë. Si t'ishte qenje në veti, mendja e tij trillonte mahina të vrazhda në lidhje me vuejtjen e tij tejet të njimendët trupore.

Mbasdite heret mbrrijti në dhomën e vet dhe menjiherë poq kafen në primusin e vogël të gazit. Në teneqze nuk kishte tambël, kurse gjysë funte sheqer, që kishte ble javën e kalueme, ishte harxhue; i ulun në shtratë, piu nji filxhan langu të zi e të nxehtë.

Prej H. z. m. 1. kishte marrë nja dhetë fletë letrash shkrimi, në të cilat mendonte me krye dokumentin e vet, mirëpo tash i vinte vështirë edhe me mendue për shkrim. Nuk ka çka me thanë. Muer me gëdhendë penin që gjet në mëngjes, kështuqë ky akt i pakuptim i zgjonte kënaqsi të pashoqe. Asnji copë e të hollave amerikane nuk mund të shkëlqej aq shum sa mundet peni. Sa peni do t'i nevojiteshin për të mujtë me jetue edhe mâ. A thue s'ka kurrgjâ mâ me shitë? Shiqoi dhomën e vet lakuriqe. Nuk ka. Ora e tij ka shkue; edhe librat e tij gjithashtu. Të gjitha ato libra të mrekullueshme; nandë libra për tetëdhetë e pesë qindarë. Iu bâ se âsht i sëmundë dhe u turpnue që âsht nda prej librave të

veta. Rrobet e veta mâ të mira i shiti për dy dollarë, mirëpo nuk âsht kundër kësaj. Rrobet nuk i dhimben aspak. Por librat. Kjo âsht tjetër gjâ. I erdhi shum keq, kur mendoi se nuk janë tue u respektue njerzit që shkruejnë.

Vuni penin e ndriçëm në tryezë dhe nisi me e shique me kënaqsín e koprracit. Sa mirë që buzëqeshet, mendoi. Pa lexue, shiqoi fjalët. *E Pluribus Unum One Cent United States of America,* e kur ktheu monedhën, pá Linkolnin dhe fjalët *In God We Trust Liberty*[1]) 1923. Sa gjâ e bukur mendoi.

Nisi me e marrë gjumi dhe ndjeu se si njifarë dhimbje e tmershme âsht tue i hy në gjak, ndjeu diçka si t'ishte tue vjellë dhe tue u coptue. I tmeruem, qëndronte para shtratit të vet, tue mendue se tash ka *mbetë i vetëm.* Tashmâ kishte ndie se si me hapa të mëdhej ecte nëpër fluidin e tokës, se si notonte atje kah fillimi. U rrëxue përmbys në shtrat, tue thanë, Do t'ishte mirë që mâ parë t'ia jap këtë monedhë ndonji fëmije. Me nji peni, fëmija mundet me ble shum gjana.

Mandej, me të shpejtë, shkathtas, me graciozitetin e djaloshit në trapez, e la trupin e vet. Për nji çast t'amshueshëm ai qe gjithçka në të njajtën kohë: zog, peshk, shtazë brejtse, rrëshqanth dhe njeri. Oqeani i zi valëvitej pa fund dhe errsisht para tij. Qyteti digjej flakë. Turmat janë çue në kryengritje. Toka, tue u sjellë, shkonte dikah, e djaloshi, tue dijtë se po bante këtê, ia ktheu fytyrën qiellit të thatë, e andrrat u zhdukën, jeta u zhduk, kurse ai u bâ i përsosun.

[1]) Shpresen e kemi te zoti: Lirija. — Përkth.

SHTATËDHETË MIJË ASIRAS

Nuk jam qethë katërdhetë dit dhe katërdhetë net, kështuqë kam marrë nji pamje të violinistit të papunë. Ju mâ e dini si duket ai: gjení i humbun... Na njerëz t'egjer prej Azis së Vogël jemi popull leshatak: kur duhet me u qethë, atëherë kemi me të *vërtetë* nevojë. Kam qenë në hall me të vërtetë të madh, — e vetmja kapelë e imja u bâ e vogël për mue. (Po shkruej nji tregim serioz, ndoshta nji prej tregimeve mâ serioze që kam shkrue ndonjiherë. Qe pse po llastohem. Lexuesat e tregimeve të Shervud Andersonit do të kuptojnë pak mâ tutje se çka due me thanë: do të shofin se qeshja ime âsht mjaft melankolike). Isha i ri dhe kisha nevojë me u qethë. Prandej u drejtova në Shkollën e Berberëve, në Rrugen e tretë në qytetin e San Franciskos, që të qethem për pesëmbëdhetë centi.

Rruga e tretë, që gjindet mâ poshtë Haurdit, âsht nji kuart i tanë; mendonje Baueri e Njujorkut, Rrugën kryesore të Los Angjellsit: mendonji pleqt e të rijt pa punë që bredhin, pijnë duhan, bisedojnë për qeverin, presin ndonji ndërrim të mirë, që vetëm presin diçka. Ishte mëngjes i nji dite të hanë, në gusht. Në dyqan kishin ardhë mjaft endacakë që të rregullohen pak. Japonezi i ri, që punonte në karrigën gratis, kishte në listë njimbëdhetë vetë që pritshin; të gjitha karrigat tjera ishin të zanuna. U ula dhe prita. Qethja tjetër-

kund, sikurse kishte me thanë Hemingveji *(Dielli po lind prap; Lamtumirë armë; Vdekja mbasdite; Fituesi nuk fiton),* kushtonte pesëdhetë centi. Unë kisha vetëm njizet centi dhe nji gjysëm kuti me duhan „Bull Darem". Mbështolla nji cigare, kutín ja zgjata nji bashkohasit tim, i cili kishte padyshim nevojë për nikotin, dhe fillova me thithë tymin e thatë, tue mendue për Amerikën, për ate çka po ngjan në jetë politike, ekonomike dhe shpirtnore. Bashkohasi im ishte nji djalosh gjashtëmbëdhetë vjeçar. Si duket ishte prej Ajove; nji amerikan me themel, në të cilin fshefshin mundsí të shkëlqyeshme, por i padisponuem, tejet i padisponuem. Pak flen, nga disa dit nuk i heq rrobet, pak frigohet, etj. Kisha dëshirë të madhe me dijtë emnin e tij. Shkrimtari dëshiron gjithmonë t'i paraqesë besnikisht protagonistat. Ajovasi tha, „Qësa mbërrijta prej Salinasit. Në kopshte nuk ka punë. Tash po shkoj në veri, në Portland; do të mundohem me hypë në ndonji anije." Deshta me i tregue si qëndron çashtja ime: *Skribneri* ma refuzoi tregimin, *Jeili* ma refuzoi esejin, nuk kam pare për cigare të mira, këpucët janë të bajtuna, këmishat e vjetra, mirëpo mendova se nuk ka kuptim me ia paraqitë hallet e mija. Hallet e shkrimtarit gjithmonë janë të mërzitshme, ngapak jo reale. Njerzit janë të prirun me mendue, *Paj mirë, para së gjithash, kush kërkon prej teje me shkrue?* Njeriu duhet me u shti se nuk âsht shkrimtar. I thashë, „Ju qoftë rruga e mbarë në Veri!" Ajovasi bâni me kokë: „Do ta zbatoj vendimin. Paj, duhet me u përgjegjë. Nuk kam çka me humbë." Djaloshi i mrekullueshëm„ shpresoj se nuk ka vdekë, shpresoj se nuk âsht mërdhi, këto dit âsht ftoftë i madh (dhetuer 1933), shpresoj se nuk ka shkue nën akull; meriton me jetue. O Ajovas, shpresoj se ke gjetë punë në Portland; shpresoj se po fiton të holla; shpresoj se ke dhomë të pastër me shtrat të nxehtë, shpresoj se natën flen, se han rregullisht bukë, se jeton si qenje njerzore, shpresoj se je i lumtun. Ajovas, të dëshiroj çdo të mirë. Shum lutje kam këndue për ty. (Megjithate mendoj se ai tash âsht i vdekun. Vdekja ishte në te. At ditë kur e pashë, ia pashë fytyrën e saj dinake, të shëmtut, e n'at kohë

të gjitha teatrat e amerikës jepshin filmin e gëzueshëm të vizatuem, ku ishte nji kangë me titull „Kush frigohet prej ujkut të madh e të keq?" Dhe, qe çka tregon kjo: njerzit që kanë të holla qeshin me vdekjen, e cila futet tinzisht në çuna sikurse âsht Ajovasi i ri, shtihen se nuk egziston, qeshin të teatër të ngroftë. Unë jamë lutë për Ajovasin, dhe mendoj se jam qyqan. Ai tash âsht siguristi i vdekun, e unë rrij në dhomen e vogël dhe flas për te, vetëm flas.)

Fillova me e shique Japonezin e ri i cili nxente me u bâ berber. Qethte nji endacak plak me fytyrë të shëmtuet, nji prej atyne fytyrave që bâhen të tilla mbas shum vjetsh të vështira, vjetsh të kalueme në pasigursí, në ndiesí se nuk i takon kurrkujt, nuk ka kurrgjâ. dhe Japonezi i vogël ktheu hundën (hundën e vet) anash, në mënyrë që mos ta ndiente duhmën e endacakut plak. Kjo gjâ âsht nji cikrrim i vogël në tregim, shenim i vogël që nuk ka vend në vepër artistike, por megjithate, unë këtë e shkrova. Shkrimtari i ri frigohet gjithmonë se do t'i kalojë pa shënue ndonji fakt të randsishëm. Ai dëshiron me shënue çdo gjâ që shef. Deshta me e marrë vesht emnin e Japonezit të ri. Mue m'interesojnë shum emnat. Kam zbulue se emnat mâ origjinalë janë ata, që nuk i njofim. Qe për shembull nji emën i madh, sikurse âsht Endru Melon. Japonezin e vogël e shiqova me kujdes shum të madh. Në bazë t'asaj se qysh e mbante hundën larg prej gojës dhe birave të hundës s'endacakut plak, dëshirojsha me kuptue se çka ishte tue mendue dhe si e ndiente vehten. Para shum vjetsh, kur i kisha shtatëmbëdhetë vjetë, kita vneshtën e dajës sim, në veri të Sangerit, në luginën e lumit San Joakim, dhe atje ishin disa Japonezë që punuen me mue. Joshio Enomoto, Hideo Suzuku, Kacumi Suimoto, dhe disa të tjerë. Prej gjithë Japonezëve kam mësue nga disa fjalë të rendomta, *tungjatjeta, si je, ditë e mrekullueshme, apo jo, lamtumirë,* e tjera. Nxansit, që mësonte zanatin e berberit, i thash japonisht: „Si je?" Ai m'u përgjegj japonisht, „Shum mirë, faleminderës." E mandej me nji anglishte të shkëlqyeshme, „A dini me folë japonisht? A keni qenë në Ja-

poni?" „Jo, fatkeqsisht," thashë. „Dij me thanë vetëm dy-tri fjahë, Kam punue së bashku me Joshio Enomoton, Hideo Suzukin dhe Kacumi Suimoton; a i njifni?" Ai vazhdoi punën, tue mendue për emnat. Dukej se pështpëritte, „Enomoto, Suzuku, Suimoto". Tha, „Suzuki. Nji i vogël?" U përgjegja, „Po." Ai më tha, „E njof. Tash jeton në San Hoze. Asht martue."

Dëshiroj që të dini se m'interesojnë jashtëzakonisht ato gjana që u kujtohen njerëzve. Shkrimtari i ri futet midis njerëzve dhe bisedon me ta. Ai përpiqet me marrë vesh se çka u kujtohet atyne. Unë nuk përdori material të pasun për të shkrue nji tregim të shkurtë. Në këtë pjesë nuk do të ngjajë kurrgjâ. Unë nuk trilloj fabulë fantastike. Nuk krijoj protagonista të paharrueshëm. Nuk përdori stil të lëmuet, të bukur shkrimi. Nuk krijoj atmosferë të kandshme. Nuk dëshiroj që këtë tregim ose ndonji tjetër t'ia shes revistës *Ivning-Post* ose *Kosmopoliten* ose *Harper*. Nuk due me bâ gara me tregimtarë të mëdhej, sikurse âsht Sinkler Luis, Xhozef Hegesmaer dhe Zen Grej, me njerëz që dijnë me të vërtetë si shkruhen, si krijohen tregimet që shitën. Ata janë njerëz të pasun, që dijnë të gjitha rregullat përsa i përket thurjes, protagonistave, stilit dhe atmosferës, dhe të gjitha tjerat. Unë nuk lakmoj me fitue famë. Unë nuk punoj që të fitoj shpërblimin e Pulicerit ose shpërblimin e Nobelit ose çfarëdo shpërblimi tjetër. Jetoj këtu në Përendimin e largët, në San Francisko, në nji dhomë të vogël në rrugën e Karlit, u shkruej letra njerëzve të rëndomtë, u flas me gjuhë të thjeshtë për ato gjana që ata i dijnë mâ. Unë vetëm shënoj dhe, nuk ia qëlloj bash mirë, kjo âsht për arsye se unë nuk ngutem dhe se nuk i dij rregullat. Nëse kam çfarëdo dëshire, ajo âsht që ta paraqes vllaznimin e njerëzve. Kjo deklaratë âsht e randsishme dhe tingllon disi e kurdisun. Njeriu rëndom turpnohet me dhanë deklarata të tilla. Frigohet mos ta përqeshin spirituozët e aftë. Por, për mue âsht krejt nji. Unë kërkoj që njerzit spirituozë të qeshin. Prandej edhe egziston spirituoziteti. Unë nuk besoj në raca. Nuk besoj në qeveri. Jetën e shoh si nji jetë të vetme në nji kohë, jetën e

kaq milionave, në mbarë botën. Foshnjet, që nuk kanë mësue ende me folë asnji gjuhë, janë e vetmja racë në tokë, raca e hjeriut: të gjitha tjerat, ate që e quejnë civilizim, urrejtje, frigë, lakmi për fuqi, të gjitha ato janë mashtrim,... E foshnja âsht foshnje. Edhe në vajin e saj shprehet vllaznimi i njerëzve, në këtë vaj të të martuemve rishtas. Rritemi dhe mësojmë fjalë të nji gjuhe, dhe gjithësin e kuptojmë nëpërmjet gjuhës që dijmë, e nuk e kuptojmë me anë të të gjitha gjuhëve ose t'asnji gjuhe, nëpërmjet të heshtjes, përshembull, dhe vetmohemi në gjuhën që e dijmë. Këtu na vetmon anglishtja, ose gjuha amerikane, siç e quen Menkeni. Të gjitha gjanat e amshueshme e tregojmë me fjalë tona. Nëse dëshiroj me bâ diçka, duhet të flas me nji gjuhë mâ të përgjithshme. Me gjuhën e zemrave njerzore, e cila âsht e amshueshme edhe e përbashkët për të gjitha racat.

Tash filloj me e ndie vedin të shtangët dhe të pafuqishëm. I përdora të gjitha këto fjalë e po e ndiej se nuk kam thanë kurrgjâ. Kjo ndiesi, që nuk ka thanë kurrgjâ, shkrimtarin e ri e sjellë deri në çmendim. Nji gazetar i rendomtë do të jetë në gjendje krejt këtë gjâ me e shkrue në titull prej tri fjalësh. Njeriu âsht njeri, kishte me thanë ai. Kishte me thanë diçka shum të mpreftë, me plot domethanje që nënkuptohen. Por unë dëshiroj ta përdori gjuhën që do të krijojë nji domethanje të vetme. Dëshiroj që kjo domethanje të jetë e saktë, dhe ndoshta mu për këte gjuha âsht kaq e pasaktë, ndoshta për këtê po rrotullohem rreth objektit tim, rreth përshtypjes që dëshiroj me e krijue, dhe po përpiqem me e kuptue nga të gjitha anët, sepse due me pasë nji parafytyrim të gjithanshëm, parafytyrimin e tansís. Zemra njerzore âsht ajo që po përpiqem me e futë në këtë vepër.

Më lejoni që të provoj përsëri. Për nji kohë të gjatë nuk isha qethë, kështuqë fillova me marrë nji pamje të njeriut të lanun, dhe prandej u drejtova në Shkollën e Berberëve në Rrugën e tretë, ku u ula në karrigë. Thashë, „Mbrapa mos prekni kurrgjâ. Kam kokën e ngushtë, kështuqë, nëse më qethni mbrapa do

të dal prej këtuhit si ndonji kal. Përpara mundeni me heqë sa të doni. Pa losion, mos më lagni, vetëm me krehni." Leximi krijon njeriun e plotë, të gjithanshëm, të shkruemit e krijon të saktë, sikurse po shifni. Qe, kështu ka qenë. Kjo nuk âsht ndonji tregim i madh, për arsye se kam lanë pa përmendë berberin, të riun që më qethi.

Ai ishte i gjatë, kishte nji fytyrë serioze zeshkani, buzët e trasha, që dukeshin thuese do të qeshin megjithqë ishin të zymta, qerpikë të dendun, sy melankolikë, hundë të madhe. Emnin e tij e pashë në letër, që ishte ngjitë për pasqyre, Teodor Badall. Emën i bukur, origjinal, i ri, i mirë, origjinal. Teodor Badalli iu përvesh punës rreth kokës sime. Berberi i mirë nuk flet kurr derisa mos i çelish rrugë me folë, sadoqë ta ketë zemrën plot.

„Ky emën," thashë, „Badall. Ju jeni Jermen?" Unë jam Jermen. Këtë gjâ e kam thanë edhe përpara. Njerzit shiqojnë njeni tjetrin dhe çuditen, e atëherë unë u thom haptas, „Unë jam Jermen," qe kështu. Ose njerzit lexojnë ndonji gjâ që kam shkrue, dhe çuditen, e unë atëherë u them, „Unë jam Jermen," qe kështu. Ky âsht spjegim i parandsishëm, mirëpo bota pret me e thanë, dhe unë qe këtë e bâj. Nuk kam idé se çka âsht me qenë Jermen apo Anglez apo Japonez, apo çkado. Mundem me parafytyrue jo qartë çka don me thanë me qenë gjallë. Kjo âsht e vetmja gjâ që më interesón. Kjo dhe tenisi. Shpresoj se nji ditë do të shkruej nji vepër të madhe filozofike për tenis, diçka sikurse âsht *„Vdekja mbas dite"*, por po frigohem se nuk jam ende gati me iu përveshë nji pune të tillë. E ndiej se zhvillimi i tenisit në proporcione të mëdha në mes popujve të botës do të kuntribuojë shum në zhdukjen e grindjeve, paragjykimeve, urrejtjeve, raciste, etj. Posa ta përsosi „drajvin" dhe „serven", shpresoj se do t'ia filloi skicës së kësaj vepre të madhe. (Ndoshta disa njerëzve spirituozë do t'u duket se po përpiqem me e përqeshë Hemingvejin. Këtë nuk e kam kursesi ndërmend. *Vdekja mbas dite* âsht nji vepër mjaft e fuqishme prozaike. Kurrnjiherë nuk kam mujtë me ia gje-

të ndonji të metë, si prozë. Madje nuk mundem me i kundërshtue as si filozofi. Mendoj se filozofija e tij âsht mâ e mirë se filozofija e Vill Durantit osę e Vallter Pitkinit. Madje edhe atëherë kur Hemingveji âsht budallë, ai sëpaku âsht budall taman. Ai ju flet për ate që ngjan me të vërtetë, dhe nuk lejon që shpejtsija e ngjarjeve të ndikojë në shpejtsin e parashtrimit të tij. E kjo gjâ don me thanë shum. Kjo paraqet nji farë përparimi në literaturë. Me tregue dalëngadalë natyrën dhe kuptimin e asaj që zgjat tejet shkurt.)

„A jeni ju Jermen?" e pyeta.

Na jemi popull i vogël, dhe për ne âsht ngjarje e madhe kurdo që takojmë njeni tjetrin. Na gjithmonë kërkojmë ndonjenin me të cilin mundemi me bisedue në gjuhën tonë. Partija jonë mâ e guximshme politike llogarit se në mbarë botën jetojmë dy milion, por shumica jonë nuk mendon ashtu. Na shpesh ulemi, marrim lapsin, nji copë letër, dhe atëherë mendojmë se Jermen mund të jetojnë mâ së shumti në nji pjesë të caktueme të botës, dhe kështu shënojmë numrin mâ të madh në letër, e mandej po kështu shqyrtojmë edhe pjesët tjera të botës, Hindin, Rusin, Jermenin Sovjetike, Egjyptin, Italin, Gjermanin, Francën, Amerikën, Ameriken e Jugut, Australin e tjera, dhe kur t'i mbledhim të gjitha shifrat mâ optimiste, shuma del mâ pak se nji milion. Atëherë marrim me mend sa të mëdha janë familjet tona, sa e madhe âsht rritja jonë, e meqenëse mortaliteti te na âsht i ulët (përveç në kohë lufte kur na therrin si dreqën), mendojmë se sa shpejt do t'ishim shumue po të na lijshin të qetë nji të katërt shekulli, dhe e ndiejmë vedin mjaft fatlum. Na kurr nuk llogarisim termetet, luftat, therrjet, urin, etj, e kjo âsht gabim. Më kujtohet agjitacioni që u bâ në qytetin e vendlindjes sime për t'i dërgue ndihmë Lindjes së Afërme. Mixha im ishte oratori ynë. Ai dinte me i shpërthye në vaj të gjithë Jermenët në sallë. Ai ishte avokat dhe orator i madh. Do me thanë, fatkeqsija e parë ishte lufta. Anmiku zhdukte popullsin tonë. Ata që mbetshin gjallë, ngelshin pa kulm mbi krye dhe vdisshin prej uris, *gjinija jonë e lindun dhe gjaku ynë,* sikurse tha mixha im, dhe

na të gjithë qajshim. Mandej mblodhëm të holla dhe u dërguem ndihmë vllazënve tanë n'atdhe. Mâ vonë, mbas luftës, kur u bâna mâ djalosh i madh, erdh agjitacioni tjetër për ta ndihmue Lindjen e Afërme, mixha im' qëndroi në sqenë dhe foli, „Shyqyr Zotit, kësaj here nuk âsht dushmani, por tërmeti. Zoti na ka krijue me vuejtë. Zotin e kemi lavdue edhe atëherë kur na vizituen sprovimet dhe mjerimet, vuejtja dhe sëmundja, keqperdorimi dhe tmeri dhe (mixha im qajti, shpërtheu në vaj) marrija e dëshprimit, dhe ai tash e bani këtë punë, e na edhe tash e lavdojmë, edhe tash e kremtojmë. Na nuk i kuptojmë rrugët e Zotit." Mbas kësaj unë shkova te mixha dhe e pyeta, „A ke mendue me të vërtetë ate çka the për Zotin?" e ai më tha, „Kjo âsht retorikë. Duhet me mbledhë ndihmë. Çfarë Zoti? Kjo âsht marri." „ E kur fillove me qa?" e pyeta, e mixha u përgjegj, „Ajo ishte përnjimend, e vërtetë. Nuk mujta me e përmbajtë vedin. Nuk mujta pa qa. Pse, për emën të Zotit, pse duhet me i durue të gjitha këto mundime të ferrit? Çka kemi bâ që t'i meritojmë të gjitha këto vuejtje? Njerzit nuk duen me na lanë të qetë. Zoti nuk don me na lanë të qetë. A kemi bâ ndonji gjâ? Pse, a nuk thonë se na jemi popull fetar? Ku âsht mëkati ynë? I tmershëm âsht ky Zot. Njerzit ma kanë prû shpirtin në fyt. E vetmja arsye që më shtie me u çue dhe me folë âsht që nuk guxoj me heshtë. Nuk mundem me durue mendimin se njerzit tanë vdesin gjithnji O Jezu Krisht, çka kemi gabue?"

E pyeta Teodor Badallin a âsht Jermen.

U përgjegj, „Unë jam Asiras."

Mirë, edhe kjo âsht diçka. Këta, Asirasit rrjedhin prej pjesës sonë të botës, hundët i kanë si hundët tona, syt si tanë, zemrat si zemrat tona. Flasin në gjuhë tjetër. Kur flasin, nuk i kuptojmë, por neve na përngjanjnë shum. Nuk u gëzova aq sa kisha me u gëzue po t'ishte Badalli Jermen, por prap — mirë âsht edhe kështu.

„Unë jam Jermen," thashë. „Kam njoftë disa çuna asiras, atje në qytetin e vendlindjes sime, Jozef Sargi-

sin, Nito Elijin, Toni Salehun. A e njifni ndonjenin prej tyne."

„E njof Jozef Sargisin," u përgjegj Badalli. „Të tjerët nuk i njof. Na kemi jetue në Njujork deri para pesë vjetsh, e mandej shkuem në Perëndim, në Turllog. Mandej erdhëm në San Francisko."

„Nito Elija âsht," thashë, „kapiten n,Ushtrin e shpëtimit, (Nuk dëshiroj që ndokush të mendojë se po trilloj ndonji gjâ, ose se po përpiqem të bâj ndonji mahí). „Toni Salehu ka vdekë para tetë vjetsh. I kishte hypë kalit, mirëpo kali e rrëxoi, dhe Toni nuk mujti me nxjerrë kambën prej zengjis, kështuqë kali e tërhoqi me vrap nji gjymsë ore, e kur u ndal, njerzit u afruen dhe e panë se Toni kishte vdekë. Atëherë ishte katërmbëdhetë vjeç. Në shkollë shkojshim së bashku. Toni ishte djalë shum i zgjuet, aritmetika i shkonte shum mirë.

Filluem me bisedue për gjuhën asirase dhe për gjuhën jermene, për atdhuen e vjetër, për kushte atje, e tjera. U qetha për pesëmbëdhetë centi dhe shiqova njikohsisht sa âsht e mundun që të mësoj dicka, të njofi ndonji të vërtetë të re, ndonji vlersim të ri të mrekullive jetike dhe densis njerzore(Denjsija njerzore âsht e madhe, mos mendoni se nuk âsht.)

Badalli tha, „Nuk dij me lexue asirisht. Kam le n'atdheun e vjetër, por dëshiroj me e harrue."

U dukte i lodhun, jo fizikisht por shpirtnisht.

„Pse?" e pyeta. „Pse dëshironi me e harrue?"

„Paj," qeshi ai, „për shkak krejt të thjeshtë, sepse në te âsht shlye çdo gjâ." Po i përsëris fjalët e tija, tekstualisht, tue mos shtue kurrgjâ timen. „Na dikur kemi qenë popull i madh," vazhdoi ai. „Mirëpo, kjo ka qenë dje, pardje. Tash jemi kapitull i shekullit të vjetër në histori. Kemi pasë civilizim të madh. Bota edhe tash e admiron. Unë tash jetoj n'Amerikë dhe po mësoj zêjen e berberit. Na si popull jemi shlye, kemi mbarue, çdo gjâ ka mbarue. Meqenëse âsht kështu pse atëherë ta mësoj këtë gjuhë? Na nuk kemi shkrimtarë, nuk kemi gazeta — paj, dijmë nji të re të vogël. Anglezët kohë mbas kohe nxisin Arabët të bâjnë terror mbi ne, kjo âsht krejt. Kjo gjâ âsht e moçme, e dijmë mirë të gji-

thë. Në çdo rast. lajmet i marrim nëpërmjet „Shtypit të bashkuem".

Mue, si Jermen, më shkaktuen dhimbje këto spjegime. Mendimi se populli im po zhduket më ka qenë gjithmonë i hatashëm. Kurrnjiherë nuk kam ndëgjue ndonji Asiras të flasë për këto gjana n'anglisht. Ndjeva nji dashuni të madhe ndaj këtij të riu. Mendoj se tash ndiej dashuni ndaj gjithë njerëzve, madje edhe ndaj anmiqve të Jermenis, të cilët, me kaq takt nuk i përmenda. Mbarë bota e din se kush janë ata. Kurrnjenit prej tyne veçmas unë nuk iu shof për të madhe për kurrgjâ, sepse mendoj për ta si individë, që kalojnë jetën e tyne, dhe e dij, jam i bindun, se njeriu, si individ, âsht i paaftë me bâ krime të tilla të çudiçme që i ban turma e pakontrollueme. Unë vetëm dënoj turmën e pafrenueme.

„Po," thashë, „edhe pozita jonë âsht gati njisoj. Edhe na jemi po kështu popull i moçëm. Na edhe tash kemi fen tonë. Edhe tash kemi ende disa shkrimtarë, Aharonijani, Isahakijani, dhe disa të tjerë, por rasti ynë âsht gati i njajtë."

„Po," tha berberi. „E dij". Jemi marrë me gjana të gabueshme. Jemi marrë me gjana të rëndomta, kemi dëshirue paqën, qetsin dhe jetën familjare. Na nuk jemi dhanë mbas maqinave, zaptimeve dhe militarizmit. Nuk jemi marrë me mashtrime diplomatike dhe me zbulime mitrolozash e gaznasht të helmuem. Por çka vlen me u ankue! Koha jonë ka kalue, ndoshta."

„Na të gjithë shpresojmë," thash. „Nuk ka asnji Jermen, i cili nuk andrron edhe tash për Jermenin e pamvarun."

„Andrron?" tha Badalli. „Po, kjo âsht diçka. Asirasit madje as nuk andrrojnë mâ. Paj, a e din se jemi ende në botë?"

„Dy-tre milion," thashë me të qëlluem.

„Shtatëdhetë mij," u përgjegj Badalli. „Vetëm kaq. Shatëdhetë mijë Asiras në mbarë botën, e Arabët po na zhdukin gjithnji. Shtatëdhetë njerëz tanë i mbytën në muejin e kaluem me rastin e nji revolti të vogël. Për këtë ishte nji shënim i vogëm në gazeta. Edhe shtatë-

dhetë vetë na zhdukën. Për së shpejti do të na zhdukin plotsisht. Vllau im âsht i martuem me nji Amerikane, dhe ka nji djalë. Nuk ka mâ shpresë. Na po përpiqemi ta harrojmë Asirín. Im at lexon edhe tash disa gazeta që vijnë prej Njujorku, mirëpo ai âsht njeri plak. Do të vdes për së shpejti."

Mandej zani i tij u ndërrue, nuk foli mâ si Asiras dhe tha si berber, „A të kam heqë mjaft prej së nalti?"

Pjesa tjetër e tregimit nuk ka randsi. Asirasit të ri i thash *mirë u pafshim,* dhe dola prej dyqani. Kalova në kambë katër mila nëpër qytet, deri te dhoma ime në Rrugen e Karlit. Mendova për të gjitha: për Asirín dhe për këthough Asiras. Për Teodor Badallin, që po mësohet me u bâ berber, për pikllimin në zanin e tij, për pozitën e tij të pashpresë. Kjo ngjau para disa muejsh, në gusht, por prej atëherë kam mendue gjithnji për Asirín, dhe kam dëshirue të them diçka për Teodor Badallin, birin e nji rase të lashtë, për nji të ri plot jetë, të cilin, megjithkëte, e ka përfshi dëshprimi. Shtatëdhetë mijë Asiras, vetëm shtatëdhetë mijë kanë mbetë prej atij populli të madh, e gjithë të tjerët qanë të vdekun dhe krejt madhnija âsht bâ hi e pluhun, dhe kurrkush nuk don me dijtë për këthough populli, e nji i ri n'Amerikë mëson zejen e berberit, dhe ky i riu vajton me idhtí rrotën e historis.

Pse mos të trilloj thurje dhe mos të shkruej tregime të bukura dashunije që mund të bâhen sqenario filmi? Pse mos t'i qes në dreq të mallkuem të gjitha këto gjana të parandsishme dhe të mërzitshme? Pse mos të përpiqem me i pëlqye publikut lexues jenmen?

Po, unë jam Jenmen. Majkel Arlem[1]) âsht po kështu Jermen. Ai shkoi simbas qejfit të publikut. E admiroj jashtëzakoshnit shum dhe mendoj se ka stil të bukur shkrimi dhe të gjitha gjanat tjera, mirpëo nuk dëshiroj me shkrue për njerzit, për të cilët ai dëshiron me shkrue. Para së gjithash, ata njerëz janë të vdekun. Por ta marrim Ajovasin, Japonezin e ri, dhe Teodor Badallin, Asirasin; e, ata munden me shkue nën akull,

[1]) Romansier anglez, i lindun në Rushçuk, në Bullgari, me origjinë Jermene.

fizikisht, sikurse Ajovasi, dhe në vdekje, ose shpirtnisht, sikurse Badalli, të shkojnë në vdekje, por ata janë prej asaj materje që âsht e amshueshme në njeriun, mue m'interesojnë njerëz të tillë. Ata nuk mundeni me i gjetë në sallë të shkëlqyeshme tue bâ mahí për grá dhe tue bâ vërejtje të parandsishme për art. Do t'i gjeni këtu, ku i gjeta unë, dhe ata do të jenë aty përgjithmonë, soj i njerëzve, pjesë e njerëzve, t'Asirís po aq sa edhe t'Anglis, i cili nuk mund të zhdukët, të cilin terrori nuk mund ta zhduki, të cilin termeti, as lufta, as urija, as çmendija dhe kurrgja në botë nuk mund ta zhduki.

Kjo vepër âsht për nderë të Ajovës, Japonis, Asiris, Jermenis, për nderë të sojit njerzuer kudo që të gjindet, për dinjitetin e këtij soji, vllaznis së qenjeve të gjalla. Nuk pres që kompanija e filmit „Paramaunt" ta xhirojë këtë vepër. Unë mendoj për shtatëdhetë mijë Asiras, në secilin veç e veç, mendoj për sojin e madh të gjallë. Mendoj Teodor Badallin, i cili âsht vetë shtatëdhetë mijë Asiras e shtatëdhetë milion Asiras; i cili âsht vetë Asirí, dhe njeri, dhe i cili gjindet në rrojtore, në San Francisko, më 1933, edhe âsht, ai vetë, mbarë soji.

ALBERT MALC

ALBERT MALCI lindi më 1903 në Bruklin, SHBA. I ati i ardhun prej Litve, vdiq i helmuem prej plumbit; e ama, e ardhun prej Polonije, u verbue si rrobeláse. Malci studjoi filozofin e dramaturgjin dhe erdhi në përfundim „në të cilin themelohet dhe do të themelohet mbarë puna ime: që njerzit, veç e veç, nuk jetojnë në vakuum, por në shoqni, dhe se shkrimtari nuk mundet me shkrue të vërtetën për njerzit dhe karakteret, nëse gjithashtu nuk e paraqet botën ku ata jetojnë." Botoi disa pjesë teatrale, tregime dhe nji roman.

Xhesi ishte gati me shpërthye në vajë. Rrinte tue pritë që të vinte Tomi në barakë, i lumtun që i kishte ardhë rasti me shlodhë kambën e lëndueme dhe pritte qetsisht e gëzueshëm çastin kur do t'i thoshte Tomi, „Ta merr mendja, Xhesi, mundesh me ia fillue punës, posa të bâhesh gati!"

Dy javë rresht u suell prej Kanzas-Sitit, në Misuri, deri në Tals, n'Oklahomë, nëpër nett me shi dhe ditt e nxehta me diell, pa gjumë dhe ushqim të nderës, kurse e vetmja mbështetje ishte parafatyrimi i këtij takimi. Mbas kësaj, Tomi hyni në zyrë. Hyni shpejt, me nji tubë letrash në dorë; e shiqoi Xhesin, duhet pranue, vetëm fluturimthi, por prap mjaft. Nuk e njofti. U kthye n'anë tjetër... E Tom Brakiti ishte vllau i grues së tij.

A mos ndodhi kjo për shkak të rrobeve të tija? Xhesi i dinte se dukej i tmershëm. Ai u mundue me u rregullue diqysh në kronin e parkut, por as kjo nuk i erdhi për dore; i tronditun, u pré tue u rrue, kështuqë i mbeti në fytyrë gërvishtja e shëmtuet. E prej rrobeve të veta nuk mujti me shkundë kurrqysh pluhunin e kuqrremtë të bamjeve, megjithse i rrahu, sa iu lodhën të dyja duert... Apo kjo vinte për shkak se *vërtet* kishte ndryshue aq?

Me thanë të drejtën, këta s'ishin pá tash pesë vjet; mirëpo Tomi dukej pesë vjet mâ i moçëm dhe kjo ishte e gjithë. Ai âsht po ai Tom. O zot! Vallë, a kaq âsht ndryshue *ai?*

Brakiti kreu bisedën në telefon. Mandej u mbështet në karrikën e lëvizshme dhe me syt e imtë, të shkathët dhe të kaltërt, shiqoi Xhesin dyshueshëm dhe panjerzisht. Ai ishte i bâshëm, barkalec katërdhetë vjeç, me flokë të gështêjtë dhe me dukje mjaft të vrantë. Fytyrën e kishte plot tul, tiparet e dukshme dhe të forta, hundën të fryme dhe të kuqe në maje. Dukej si njeri i sigurtë, i rregullt, i aftë dhe i punës, që âsht komandues i degës së vendit të Lidhjes amerikane[1]) — gjâ që edhe ishte. E mati Xhesin në mënyrë të ftoftë dhe indiferente, haptas pa dëshirë me humbë kohë me të. E Xhesit iu duk se ky edhe kleçkën e vet e mbante në gojë me njifarë përbuzje.

„E pra!" tha menjiherë Brakiti. „Çka dëshironi?"

S'ka fjalë, zanin e ka të njerzishëm, mendoi Xhesi. Kishte pritë me qenë mâ i vrazhdë. Iu afrue tezgjahut të drunit, që ndante barakën. Me nji lëvizje nervoze të dorës preku flokët e vet të ngatrruem.

„Duket se ti nuk po më njef, Tom," tha me njifarë dyshimi. „Unë jam Xhes Fultoni."

„Çka?" ia priti Brakiti. Dhe kurrgjâ tjetër.

„Po, unë jam Xhesi, e Ela të ban shum të fala."

Brakiti u çue dhe iu afrue tezgjahut. Sy më sy, e shiqonte Fultonin me pabesim, tue kujtue fizionomin e dhandrrit të vet dhe tue u përpjekë me gjetë sa i ngjante ky atij. Ky âsht i gjatë, do të ketë nj'a tridhetë vjet. Kjo pajtohet! Tiparet e këtij janë të çeluna, pamja e ndershme, shtati i hjedhun. Edhe kjo mirë. Por fytyra i âsht thá tepër, trupi ligshtue shum, rrobet i rrijnë si thes. E dhandrri i tij ishte djalosh i bâshëm dhe i shëndoshë, me muskuj të fuqishëm. Dukej se po e shiqonte nji fotografi të zbehtë, të bame keq, tue u mundue me njoftë fytyrën: ngjajshmënî ka, por ndry-

[1]) Organizatë patriotike e veteranëve të Luftës së parë botnore.

shimi âsht tepër i madh. E shiqoi në sy. Këta, të paktën, iu dukën të njoftun mirë, të murrmë, me nji shprehje të turpshme, por të ndershme. Atij i kishte pëlqye kurdoherë kjo shprehje e syve të Fultonit.

Xhesi rrinte gatitu. Vlonte. Brakiti dukej si njeriu që shiqon ndonji kalë asht e lëkurë; në syt e tij shifej shprehja e keqardhjes. Kjo e egërsoi Xhesin. Ai e dinte se nuk kishte ra aq tepër.

„Po, po shof se je ti," tha mâ në fund Brakiti, „por, me të vërtetë qenke ndryshue."

„Ta merr mendja, kanë kalue pesë vjet!" tha me neveri Xhesi. „E na jemi pá vetëm dy-tri herë." E mandej, me vedi, me buzë të mbylluna, me ndjenja të përzieme t'idhnimit dhe turpit: „Ani çka edhe nëqoftëse jam ndryshue? A s'ndryshojnë edhe tjerët? As unë nuk jam coftinë."

„Paj, ke qenë mâ i shëndoshë," vazhdoi mâ ngadalë Brakiti, me të njajtin zâ mosbesimi dhe çuditje. „Duket se ke humbë në peshë?"

Xhesi heshti. Kishte nevojë shum për Brakitin, sa me guxue me shkaktue idhnimin e tij. Por, vetëm në saje të fuqis së vullnetit mujti me u përmbajtë. Heshtja zgjati, u bâ e mërzitshme. Brakiti u çel. „Dreqi e marrtë, më fal, të lutem," bërtiti menjiherë. Çoi hapsen e tezgjahut. „Hyn, Ulu! Për zotin, djalosh," — muer Xhesin për dore dhe u qok me të — „unë *me të vërtetë* gëzohem që po të shof; mos mendo ndryshe. Por, m'u duke si i stërkequn."

„S'ka gjâ," belbëzoi Xhesi. Mandej u ul dhe përshkoi me dorë flokët kaçurrela e të pakrehun.

„Pse çalon?"

„Shkela në nji gurë; m'u ka shpue shollë i këpucës." Xhesi i futi kambët nën karrikë. I vinte turp prej këpucëve. Ia kishin falë prej Fondit të ndihmave, e për dy javë ecjeje i ishin shkatrrue. Gjatë atij mëngjesi ishte betue në nji mënyrë të kënaqshme dhe me solemnitet qesharak se, para çdo gjâje, madje edhe para rrobeve, do të blejë nji palë këpucë të reja, të forta.

Brakiti ruhej mos me i këqyrë kambët e Xhesit. E dinte mjerimin e djaloshit, kështuqë zemra e tij ishte

plot dhimbsuni. E gjithë kjo ishte e tmershme. Ai kurr s'kishte pá njeri që të dukej kaq mjerueshëm dhe buzëplasun. Motra i shkruente çdo javë, por s'i kishte tregue se ishin kaq keq.

„Ani, ndëgjo," filloi Brakiti, „Kallxomë ç'âsht. Si âsht Ela?"

„Oh, ajo âsht mirë," përgjegji Xhesi hutueshëm. E kishte zanin e butë, të kandshëm dhe mjaft të turpshëm, që pajtohej me syt e tij të murrmë dhe të butë. Mundohej se si me ia nisë.

„E kalamajt?"

„Oh, mirë janë ata... Por," shtoi Xhesi me kujdes, „ai i vogli âsht i shtërnguem me mbajtë kukza. Nuk mundet me ngá posht e nalt. Por âsht i zgjuet. Vizaton mirë dhe din çdo gjâ."

„Po," tha Brakiti. „Mirë," dhe nguroi. Për nji çast mbretnoi heshtja. Xhesit s'i zinte vendi vend. Tash, që i ka ardhë rasti, i vinte randë. Brakiti u përkul përpara dhe ia vuni Xhesit dorën mbi gjû. „Ela nuk më ka thanë se jeni kaq keq, Xhesi. Kam mujtë me ju ndihmue."

„Po, si me thanë," përgjegji Xhesi ngadalë, „edhe ti ke pasë hallet tueja, apo jo?"

„Po," Brakiti u drejtue. Fytyrës së tij të kuqe i ra nji hije e pikllueshme dhe e zymtë. „A e din ti që kam humbë hekurtoren?"

„Po, ta merr mendja," tha Xhesi i habitun. „Këtë deshta me thanë."

„E kam harrue," tha Brakiti. „Edhe vetë çuditem për këtë. Nuk po thom se vlente shum," shtoi me neverî. „Punët kanë fillue mbrapshtë qe tri vjet. Por, mue më duket se e kam dashtë at dyqan, vetëm pse ka qenë i imi." Qeshi me zor dhe tharbët. „Po, lene, më trego gjâ për ty," tha. „Çka u bâ me punën që kishe?"

Xhesi u përgjegj menjiherë dhe me tronditje: „Lene atê, Tom, unë kam vendosë diçka tjetër."

„A mos ka të bajë me ty dhe Elën?" pyeti Brakiti plot kujdes.

„Jo, more!" Xhesi u ul prap. „Si po të shkon mendja me mendue nji gjâ të tillë? Po Ela e unë — " u

ndal tue qeshë. „Tom, unë e due Elën shum. Ajo âsht grue e mrekullueshme. Ajo âsht krejt jeta ime, Tom."

„Më fal. Harroje këtê." Brakiti qeshi me keqardhje dhe këqyri anash. E habiti kundërshtimi i menjihershëm i djaloshit. Ai dëshiroi me gjithë shpirt me mujtë e me bâ diçka për ta. Të dy ishin shum të vyeshëm dhe s'ishte e drejtë që të vuejshin aq shum. Ela, si dhe ky djalosh, ishte e turpshme dhe tepër e ndieshme.

„Ndëgjo, Tom," tha Xhesi, „unë kam ardhë këtu me nji qëllim të caktuem." Çoi dorën në flokë. „Dëshiroj që t'më ndihmojsh ti."

„Ani, djalosh," ofshani Brakiti. Ai edhe e pritte këte. „Nuk mundem shum. Unë marr gjithsejt tridhetepesë në javë, e, besa, i falemnderit edhe për kaq."

„Po, e dij këtê," theksoi Xhesi me shqetsim. Prap ndiente at kënaqsin e egër dhe t'ambël, e cila e kishte kaplue n'orët e para të mëngjesit. „E dij që nuk mundesh me na ndihmue me të holla! Por, jemi pá me nji njeri që punon te ti! Ka qenë në qytetin tonë! Ai më tha se ti mundesh me më gjetë punë!"

„Kush të ka thanë?"

„Oh, pse nuk ma ke tregue këtê?" tha Xhesi me qortim. „Posa ndëgjova, u nisa me ardhë. Qe dy javë që shtyhem si i mârrë për këtu."

Brakiti ofshani me zâ. „Dy javë ke ecë kambë prej Kanzas-Siti deri këtu për të gjetë unë punë?"

„Po, Tom, ta merr mendja. Çka të bâjsha tjetër?"

„O, zot, këtu s'ka kurrfarë pune, Xhes! Tash s'âsht sezonë pune. E ti nuk merr vesh nga punët e naftës. Kjo âsht diçka e veçantë. Unë kam këtu miq të Lidhjes, por ata s'munden me bâ kurrgjâ. Mendon se nuk të kisha kërkue, sikur të paraqitej ndonji rast?"

Xhesi u godit randë. I dukej se shpresa që e mbante gjatë dy javëve të fundit i ishte mbledhë si nji lamsh brenge në bark. Atëherë bërtiti me tërbim: „Ndëgjo këtu, ai njeri më ka thanë se *ti* i merr njerzit në punë! Ai me ka *thanë* këtê! Ai u grah kamionave të tu! Më tha se juve ju duhen njerëz *gjithmonë!*"

„Oh!... Ti mendon për sektorin *tim?*" ia ktheu Brakiti me zâ t'ulët.

„*Po*, Tom. Ashtu âsht!"

„Jo, jo, ti nuk duhet me punue në sektorin tim," tha Brakiti me të njajtin zâ. „Ti s'e din çfarë pune âsht ajo."

„E dij," tha Xhesi. „Njeriu më kallxoi gjithçka për tê. Ti je dispeçer, apo jo, Tom? Ti i dërgon kamionat me dinamit?"

„Kush âsht ai njeri, Xhes?"

„Everiti, më duket se quhet Everit."

„Egberti? Njeri me shtat tim?" e pyeti ngadalë Brakiti.

„Po, Egberti. Ai s'âsht ndonji burralec, apo jo?"

Brakiti qeshi. Për të dytën herë qeshja e tij qe e çudiçme. „Jo, ai nuk âsht burralec." E mandej, me nji zâ të ndryshuem: „Lene, pash zotin, djalosh, âsht dashtë me më pyetë para se me u nisë në këtë rrugë."

„Këtê s'kam dashtë me e bâ," spjegoi Xhesi me nji dhelpnî të pafajshme. E kam dijtë se ti kishe me thanë, „Jo". Njeriu më tha, Tom, se kjo âsht punë e rrezikshme. Por, për mue âsht njisoj."

Brakiti kërciti gishtat. Fytyra e tij e gjallë e plot tul muer nji pamje të preme. „Sidoqoftë, unë them jo, Xhes!"

Xhesi rrënkoi. Atij s'i shkonte as nepër mend, se Brakiti nuk do të pajtohej. I âsht duk se ardhja në Talls ka qenë i vetmi problem që e ka pasë pengue. „Oh, jo," lutej, „nuk guxon mos me më pranue. A thue s'ka asnji punë, Tom?"

Po, punë ka. Madje âsht edhe vendi i Egbertit, nëqoftëse ka nevojë kush për tê."

„A e keni nxjerrë prej pune?"

„U vra."

„Oh!"

„Në punë, Xhes. Mbramë, po deshte me dijtë."

„Oh!" Mandej, „Për mue âsht njisoj."

„E tash, ndëgjo," tha Brakiti. „Po të kallxoj do gjana, për të cilat âsht dashtë me pyetë, para se me u nisë për këtu. Këtu nuk mbartim dinamit. Në shpuemjen e pusave të naftës nuk përdoret nji mjet kaq i parrezikshëm, si âsht dinamiti. Njerzit kishin dashtë me e

përdorë, por nuk munden. Përdoret nitroglicerini! Lang!"

„E dij unë këtë." tha Xhesi me vetëbesim. „Burri ma qiti në mend këtë, Tom. Mos kujto se nuk e dij."

„Prâj njiherë," urdhnoi me idhnim Brakiti. „Ndëgjo! Mjafton vetëm *me e shique* at lang, hej! Vetëm *me u kollitë* dhe çdo gjâ shkoi n'erë! A e din si e mbartin? Në tanksa që kanë trajtën e tillë, a kupton, si pahitsja? Për me pasë vend për ndamje, sepse çdo ndamje duhet të jetë e mveshun me gomë. Vetëm kështu mund të *mendohet* mbartja e tij."

„Ndëgjo, Tom — "

„Prit pak, Xhes. Pash zotin, vetëm mendo pak. Unë dij se ti ke nevojë shum për punë, por duhet të kuptojsh. Ky material mbartet vetëm me kamiona të posaçëm! Natën. Dhe këta kamiona shkojnë rrugës së veçantë! Nuk guxojnë me kalue nëpër qytete! E nëse e ndalin diku udhtimin, duhet të vendosen në garazha të posaçme. A merr vesh çka don me thanë kjo? A nuk të mjafton kjo me pá sa e rrezikshme âsht puna e tillë?"

„Kam me i grahë me kujdes," tha Xhesi. „Di unë me nga kamionin, e çoj ngadalë."

Brakiti rënkoi. „Mendon ti se Egberti nuk e ka çue maqinën me kujdes, ose që nuk ka dijtë me i grahë?"

„Tom" foli Xhesi seriozisht, „nuk mundesh me më trembë. Mendimi im âsht përqëndrue vetëm në nji gjâ: Egberti tha se merrte nga nji dollar për mile. Më tha se fitonte pesë deri gjashtëqind dollarë në muej për pesëmbëdhetë dit punë. A mundem me marrë edhe unë kaq?"

„Po, mundesh edhe ti me marrë po aq," ia priti me tërbim Brakiti. „Nji dollar për milë. Punë e kollajshme. Por, çka mendon: perse âsht e shtërngueme kompanija me pague aq? Punë e kollajshme — derisa nuk ndesh më ndonji gur që s'ta kanë ndriçue dritat, si i ndodhi Egbertit, ose të plasi goma! Ose të bjerë diçka në sy, kthen timonin, e kamioni tundet! Ose të ndodh ndonji rast tjetër fatkeqsije, në të cilin njeriu as nuk mendon! Nuk mundem me e pyetë Egbertin çka i ka ndodhë. Asht zhdukë edhe kamioni, që t'epte ndonji spjegim.

Nuk âsht as kufoma. S'ka kurrgjâ! Nesër, ndoshta, do të gjejë dikush nji copë hekuri të lakuem në ndonji arë. Mirëpo, kurr nuk e gjejmë shoferin. Madje as thonin e tij. E gjithçka dijmë âsht se ai s'ka mbërritjtë në kohën e caktueme. Atëherë presim me na thirrë policija. A din çka ka ndodhë mbramë? Diçka ka ndodhë mbi urë. Ndoshta Egberti ka qenë nervoz. Ndoshta ka prekë anët e urës me parafangon. Por, ura s'âsht mâ. As kamioni. As Egberti. A po merr vesh tash? Qe çka fiton për at dollarin e mallkuem në mile!"

Mbretnoi heshtje për nji çast. Xhesi rrinte tue kërcitë gishtat e hollë. Goja i ishte hapë e shprehja e fytyrës e brengosun. Mandej msheli syt dhe foli ngadalë: „Por, kjo âsht njisoj për mue, Tom. Mâ tërhoqe vërejtjen. Tash duhet të jeshë i mirë ndaj meje dhe t'ma apish at punë."

Brakiti i ra me shuplakë tavolinës. „Jo!"

„Ndëgjo, Tom," foli me zâ t'ulët Xhesi, „ti me të vërtetë s'kupton." Hapi syt. Ishin mbushë me lot. Brakiti u shtërngue me u kthye më nji anë. „Më shiqo, Tom. A nuk të flet kjo mjaft? Çka mendove për mue, kur më pé për herë të parë? Mendove: Pse ky vagabond nuk më hiqet qafet dhe s'heq dorë prej lëmoshës? A s'âsht kështu, Tom? Tom, unë, vërtet, nuk mundem mâ me jetue kështu. Unë duhet të bâhem i zoti me kalue rrugës kryenaltë."

Ti ke dalë menç" murmuroi Brokiti. „Çdo vjet humb nga nji prej pesë shoferave. Kjo âsht afërsisht. E sa vlen kjo?"

„E jeta ime a vlen gjâ tash? Na në shtëpi po vuejmë ûje, Tom. Nuk kanë nisë ende me na dhanë prap ndihmën e Fondit."

„Asht dashtë, pra, me ma thanë këtê," bërtiti me ashpërsi Brakiti. „Dreqi e marrtë, vetë je fajtuer për këtê. Njeriu nuk ka të drejtë me qenë krenar i rrjeshëm, kur familja e tij s'ka çka me hangër. Unë po t'ap hua pak të holla, e t'ia dërgojmë Elës telegrafisht. Mandej ktheu në shtëpi dhe paraqitu për ndihmë."

„E mandej?"

„Mandej prit, ta hajë dreqi! Ti nuk je plak. Nuk ke të drejtë me humbë jetën tande mârrisht. Dikur do të gjêjsh njifarë pune."

„Jo, s'kam me gjetë!" tha Xhesi dhe këceu. „S'kam me gjetë. Edhe unë kam besue në këtê, por tash e kam humbë besimin," bërtiti me idhnim. „Unë s'kam me gjetë punë, njisoj si s'ke me gjetë mâ as ti hekuntoren. E kam humbë shkathtsîn, Tom. Për punë në linotyp duhet shkathtsija. Unë tashmâ jam ndryshkë. U mbushën gjashtë vjet qyshse jetoj me ndihma. Kam punue vetëm me kazëm e lopatë. E kur, në këtë pranverë, e mora prap at punë, më mbajshin për puntor të dorës së parë. Por, unë s'kam qenë i tillë. E tash i kanë edhe maqinat e reja. Më qitën, posa nisën me u paksue punët."

„Ani çka?" e pyeti Brakiti ashpër. „A nuk ka punë tjera?"

„Ku ta dij unë?" përgjegji Xhesi. „Për mue nuk ka tash gjashtë vjet. Madje tash kisha edhe me u tutë me i hŷ ndonji pune. Ka qenë vështirë me pritë javë e javë derisa të merret ndihma prap."

„Po ti duhet me pasë pak guxim," briti Brakiti. „Nuk duhet me humbë shpresën."

„Unë jam i guximshëm sa të duesh," përgjegji Xhesi me të nxehtë, „por qe, s'kam shpresë. Shpresa ka vdekë në mue gjatë këtyne gjashtë vjetve që kam pritë. I vetmi je ti, te i cili mbaj shpresë ende."

„Ti je çmendë," tha Brakiti. „Nuk lejoj këtê. Mendo pak për Elën, pash zotin!"

„A nuk e din që *mendoj* për tê? ia ktheu Xhesi ngadalë. Ndukte mangën e Brakitit. Prandej kam vendosë këtê, Tom." Zani i tij u bâ i mbytun, pështëritje e dhimbshme. „At ditë që qe Egberti te na, shiqova Elën, si ta shifsha për herë të parë. *Ajo nuk âsht mâ e bukur, Tom!*" Brakiti tundi kryet dhe u largue pak. Xhesi shkoi mbas tij dhe ofshani thellë, si me rënkue. „A nuk të flet mjaft kjo, Tom? Të kujtohet, Ela dukej si kukëll. Unë s'kam mujtë me kalue kurr rrugës e që dikush mos ta kthente kryet mbas saj. Ajo s'i ka mbushë ende njizet e nandë vjet, Tom, e i ka humbë bukurija."

Brakiti u ul lodhshëm, me shpatulla të krrusuna. Shtërngoi fort grushtat, përkulë përpara dhe me sy të ngulun në dysheme.

Xhesi qëndronte para tij, e fytyra e hajthme ishte skuqë prej ndjenjave dhe kishte nji pamje gati të pakandshme dhe idhnake të përuljes. „Për Elën s'kam bâ sa âsht dashtë. Ela ka meritue shum mâ tepër. Ky âsht i vetmi rast, që më paraqitet në jetë për me bâ diçka për të. Nuk kam pasë fat."

„Mos fol mârrina," tha Brakiti ambël. „Nuk je ti fajtuer për këtë. Mû si nuk jam as unë. Miliona njerëz janë në të njajtën gjendje. Kjo âsht vetëm krizë financiare, ose stagnacion, ose ndonji „Nju-dill"[1]) i nemun, ose . . .! Shau e mandej heshti.

„Oh, nuk âsht ashtu," e qortoi Xhesi me vzâ të dhimbshëm të njeriut që e din mirë atë për të cilën flet, „kjo mundet me qenë arsyetim për tjerët. Por jo për mue. Prej meje mvarej nëse mundesha me mbërrijtë ndonji gjâ mâ të mirë. Vetë jam fajtuer!"

„Dokrra!" tha Brakiti. „Mâ parë janë fajtore njollat në diell, se sa ti!"

Në fytyrën e Xhesit duelën njollat e kuqe të të smundit. Fytyra i dukej si e âjun. „E çka më hyn mue në punë!" bërtiti ai me egërsi. „Çka më hyn mue në punë! Duhet të ma apish at vend! Unë duhet me e ngritë kryet. Kalova tashmâ nëpër nji pjesë të ferrit, por nuk mundem me shkue edhe nëpër tjetrën. Mos don që gjithmonë t'i shiqoj kambët rakitike të vocrrakut tim dhe t'i thom vehtes se ai s'kishte me qenë i tillë, po të kisha pasë punë? Sa herë që ec ai, mue më duket si me thanë: „rakitisi m'i ka zbutë eshtnat e për këtë je fajtuer ti, pse nuk më ke ushqye si duhet. „O Jezu Krisht, a thue mendon ti, Tom, se unë do të rrij duerkryq dhe do ta këqyri kështu edhe gjashtë vjet?"

---

[1]) New Deal, „ndamje e re", thanje për programin e reformave shoqnore dhe ekonomike, të cilat në SHBA, tue fillue prej vjetit 1932, përgatitte udhëheqsija shtetnore e Rusveltit.

Brakiti këceu. „Po çka ndryshon, nëqoftëse njimend nuk rrin?" bërtiti ai. „Po thue se mendon për Elën. Si ka me bâ ajo nëqoftëse vritesh?"

„Ndoshta nuk vritem," mprohej Xhesi. „Duhet të kem edhe unë kanjiherë pak fat."

„Të gjithë mendojnë kështu," u përgjegj Brakiti i fyem. „Kur ta marrish këtë punë, fati yt âsht në pikëpyetje! Asht e sigurtë vetëm se heret a vonë do të vritesh."

„Atëherë, bukuri!" bërtiti Xhesi. „Do të vritem e kurrgjâ kurrkujt! Por, në ndërkohë do të fitoj diçka? A nuk do të mundem me blé nji palë këpucë? Kqyrmë! Do të mundem me blé tesha që nuk do të flasin „Fondi i ndihmave", por mbas shtatit. Do të mundem me pi duhan. Do të mundem me u blé fëmijve sheqera. Edhe vetë kam me mujtë me hangër nga nji kokërr. Po, për zotin, kisha dashtë me e hangër ndonji sheqer. Kisha me dashtë nji gotë birrë në ditë. Kisha me dashtë që Ela të jetë e veshun mirë. Kisha me dashtë që të hajë mish tri herë në javë, edhe katër herë. Kisha me dashtë me e çue familjen time në kinema."

Brakiti u ul. „Prâj," tha i lodhun.

„Nuk due," tha Xhesi me zâ t'ulët, i ngashruem, „nuk mund të më reshtesh. Ndëgjo, Tom," lutej ai, „unë i kam marrë parasysh të gjitha. Me gjashtëqind dollarë në muej, merre me mend sa mundem me kursye! Nëqoftëse mbetem gjallë vetëm tre muej, merre me mend — njimijë dollarë dhe — mâ tepër. E ndoshta do të qëndroj edhe mâ shum. Ndoshta edhe dy vjet. E siguroj Elën për tanë jetën e saj!"

„Mjaft," ia ndërpreue fjalën Brakiti. „Ti mendon ndoshta se Ela do të jetë e kënaqun, kur ti të bâjsh nji punë të tillë?"

„Unë kam mendue për të gjitha," përgjegji Xhesi me ngashrim. „Ajo s'ka me dijtë kurrgjâ, a po kupton? Do t'i them që fitoj vetëm katërdhetë dollarë. E kusurin ti, Tom, do t'm'i derdhish në bankë, nën emnin e saj.

„Oh, pusho njiherë." tha Brakiti. „A mendon se do të jésh i lumtun? Çdo çast në zgjandërr dhe n'andërr ke me pyetë vehten a ke me qenë nesër gjallë. E mâ

të randa kanë me t'u dukë ditt e lira, kur nuk udhton. Krye çdo dy dite duhet me pushue medoemos, për të qetsue nervat. Dhe do t'endesh nëpër shtëpi, tue shtrydhë vetëvehten. Qe, kështu do të jesh i lumtun."

Xhesi qeshi. „Do të jém i lumtun! Mos kij kujdes, do të jém aq i lumtun, sa kam me këndue prej lumtunis! O zot, po unë atëherë, Tom, mbas shtatë vjetve për herë të parë kam me ndie *krenari* në vetëvehte!"

„O, prâj, prâj," tha Brakiti.

Në barakën e vogël mbretnoi heshtja. Mbas pak Xhesi pështpëriti. „Patjetër, Tom. Patjetër. Patjetër."

Prap heshtje. Brakiti kapi kryet me të dyja duert, tue shtërngue tamthat me shuplaka.

„Tom, Tom —" tha Xhesi.

Brakiti ofshani. „Oh, mallkim!" tha ai mâ në fund, „le të bâhet, po të marr, e zoti të ndihmoftë." Zani i tij qe i ulët. I marrun, tejet i lodhun. „Nëqoftëse je gati me udhtue sonte, mundesh edhe sonte."

Xhesi nuk u përgjegj. Nuk mundej. Brakiti e shiqoi. Fytyrës së Xhesit rrëshqitshin lot. Fyti i shtërngohej, muer me folë, por ndëgjoheshin vetëm belbëzime të pakuptueshme, të këputuna.

„Do t'i telegrafoj Elës," tha Brakiti po me at zâ të ngjirun dhe të lodhun. „Do ta lajmoj që ke hy në punë dhe se mbrenda disa ditve do t'i dërgojsh të holla për mbajtje. Atëherë ke me pasë do të holla — domethanë, me fjalë tjera. nëqoftëse mbetesh gjallë deri në fund të javës, gomar!"

Xhesi vetëm tundi kryet. I dukej se zemra donte me i dalë jashtë dhe e shtërngoi me të dyja duert, si me dashtë kështu me e ndalë në krahnuer.

„Ktheu këtu n'ora gjashtë," tha Brakiti. „Qe pak të holla. Ha mirë."

„Faleminderit," pështpëriti Xhesi.

„Ndalu pak," tha Brakiti. „Qe adresa ime." Ai e shkroi në nji copë letre. „Hyp në tramvajin e parë që shkon n'at drejtim. Pyet konduktorin se ku duhet me zbritë. Laju dhe ban nji grimë gjumë."

„Faleminderit," tha Xhesi. „Të falem nderit, Tom."

„Shko, dil tash prej këtu," tha Brakiti.

„Tom!"

„Çka don?"

„Unë vetëm — " Xhesi u ndal. Brakiti kqyri fytyrën e tij. Syt i kishte të përlotun, por fytyra e tij e hajshme tash dukej e ndritun prej njifarë shkëlqimi t'egër.

Brakiti i ktheu shpinën. „Kam punë," tha ai.

Xhesi duel. Mbuloja e lagësht ia mirrte syt, por atij i dukej se e gjithë bota ishte prarue. Shkeponte ngadalë, tamthat i rrihshin, e nji gëzim i egër, i patregueshëm, ia kaplonte zemrën. „Unë jam njeriu mâ i lumtun në botë," përshpëritte. „Unë jam njeriu mâ i lumtun në gjithë rruzullimin."

Brakiti ndêjun shiqonte mbas Xhesit, derisa ky mâ në fund ktheu në brrylin e rrugëns dhe u zhduk. Atëherë ai u përkul dhe lëshoi kryet ndër duer. Zemra i rrihte randë, si diçka e vjetrueme. E ndëgjonte se si i rrihte. Rrinte në nji qetsi të dëshprueme dhe kryet e shtërngonte me duer.

ERVIN SHO

ERVIN SHO lindi më 1913 në Njujork. Mbasi kreu studimet, shkroi për radio, gazeta dhe për film; mandej shkroi pjesë teatrale dhe tregime. Në ndërkohë, pat qenë shofer kamioni, mësoi nxansat e dobët, punoi në laboratorin kozmetik, qe shegërt në dyqan dhe profesionalist në futboll. Kur shpalli Amerika luftë u paraqit n'armatë si ushtar i thjeshtë.

„Çashtja që po më mundon," thoshte Shnajderi me zanin e tij të naltë e të butë, „âsht çashtja e xhezit tim — a âsht ky xhez i vërtetë, apo vetëm xhez europjan?" Gjindej në barin e restaurantit me kopësht, në rrugën ndërmjet Tel Avivit dhe Jafës, ku kishte qenë përpara Konsullata gjermane dhe, tue iu drejtue togerit Miçell Ganisonit me fjalî të shkurta e të shpejta, buzëqeshte ngapak dhimbshëm e ngapak me dhelpni, kurse kohë mbas-kohe prekte pak mangën e tij me maje të gishtave. „Po due me thanë," tha ai, „unë jam i vetëdijshëm se kjo âsht mjaft e mirë për Palestinën, mirëpo çka do të thojshin n'Amerikë për nji pianist të tillë, sikurse jam unë?"

„Pra," tha Ganisoni seriozisht, „unë mendoj se këtë do ta çmojshin atje si xhez të vërtetë." Ishte i ri, flitte ngadalë dhe dukej se ishte tue mendue me të madhe, para se t'i përgjigjej ndonji pyetjeje.

„Nuk dini," tha Shnajderi tue fsha, „sa më kurajuet. Unë ndëgjoj pllaka, natyrisht, mirëpo të gjitha janë të vjetra, kështuqë njeriu nuk mundet me dijtë kurr ç'âsht tue ngjâ përnjimend n'Amerikë dhe, mâ në fund, në këtë luftë, sikurse âsht kjo — e zoti e di sa do të zgjasi — muzikanti e hup lidhjen shpejt. E kur njeriu hup lidhjen, atëherë mund të vdesi. Shkurt, me vdekë."

„Nuk keni arsye të mërziteni," tha Miçelli. „Ju do të shkaktoni senzacion n'Amerikë."

„Në mbërrijsha ndonjiherë atje." Shnajderi buzëqeshi dhimbshëm dhe çoi pak supat. „Nesër duhet të vini medoemos. Jam tue përgatitë nji përpunim të ri me xhezistin. Rumbë, në stilin vienez. Komponimi âsht qesharak, por besoj se ka me ju pëlqye."

„Më vjen keq," tha Miçelli, „nesër nuk do të jem këtu."

„Animirë, atëherë natën tjetër," tha Shnajderi.

„Nuk do të jem as atëherë'„ tha Miçelli. „Nesër po shkoj. Më mbaroi pushimi."

Mbretnoi nji heshtje e shkurtë ,e Shnajderi uli syt dhe filloi me i ra gotës së vet të birrës me thue, tue prodhue nji zâ të thyeshëm muzikuer në barin e errët, të veshun me drû lisi. „Edhe pak përleshje?" pyeti Shnajderi.

„Po, edhe pak përleshje," tha Miçeli, tue pohue me krye serioz.

„Ju padyshim fluturoni," tha Shnajderi. „Nuk dëshiroj me u përzie në sekrete shtetnore, mirëpo shêji në krahnuer..."

„Unë jam vëzhgues." Miçelli buzëqeshi.

„Kjo âsht, padyshim, detyrë interesante. Me matë largsín ndërmjet dy ujve." Shnajderi e piu ngadalë birrën e vet. „Pra, *shallom allehem*... Që don me thanë: me fat! Ose, edhe mâ saktsisht, ju dëshiroj paqë e rahati."

„Faleminderit," tha Miçelli.

„N'ebraishte të vjetër," tha Shnajderi. „Më vjen turp me folë ebraishtën e vjetër para atij që e din këtë gjuhë. Theksin e kam, thonë, të tmershëm. Mirëpo, kjo nuk ju pengon, apo jo?"

„Jo," tha Miçelli. U kthye kah kamerieri. „z Abrams," tha „ju lutëm edhe nji birrë për z. Shnajderin."

„Jo, jo." Shnajderi bani me dorë në shêj mohimi. „Artisti nuk guxon me pi para ekzekutimit. Mâ vonë... Asht punë tjetër... Ah," tha tue u përkulë njerzishëm. „Fraulein, jemi të magjepsun."

Miçelli u kthye. Para tyne qëndronte Ruti, e cila dukej se ishte ngutë dhe e mbushun frymë, por e buzëqeshun dhe mâ e bukur se asnjiherë, veshë në fustan të lehtë pambuku, e djegun diellit, kurse prej syve të saj shkëlqente kënaqsija dhe gëzimi që e shifshin.

„U frigova," tha ajo, kur iu afrue dhe e kapi për dore, „u frigova se do të zemroheni e shkoni."

„Nuk kam pasë ndërmend me shkue," tha Miçelli. „Së paku derisa mos të më përzanë e të ma mbyllin derën."

„Po më vjen mirë." Ruti buzëqeshi dhe shtërngoi dorën e tij. „Po më vjen shum mirë."

„Pranija ime," tha Shnajderi, tue përshëndetë, „mendoj se âsht e tepërt. Ju falem nderit shum për birrë, toger. E tash më duhet me ekzekutue, përndryshe z. Abramsi ka me u ankue se âsht tue më pague kot. Ndëgjoni me kujdes, nëqoftëse nuk ju duket tepër e mërzicme, përpunimin tim të „Pluhunit ylluer".

„Do të ndëgjojmë me interesim të madh," tha Miçelli.

Shnajderi doli në kopësht dhe mbas pak mbërrijtën në bar akordet e para dhe fragmentet e melodis, si përgatitje për punën e mbramjes.

„Ashtu, a?" Ruti u kthye me fytyrë kah Miçelli dhe e shiqoi me njifarë shprehje, e cila ishte gjysë pronare e gjysë dëfryese. „Ashtu. Çka keni bâ tanë ditën?"

„Pra," filloi Miçeli, „na . . ."

„Ju jeni togeri mâ i bukur n'ushtrîn amerikane," tha Ruti tue buzëqeshë.

„Pra, kemi qenë me notue," tha Miçelli, i lumtun dhe i habitun, tue u shtî se nuk ndëgjoi kurrgjâ. „Dhe kemi tretë kohën kot. E mandej i bamë dy-tri misione nëpër bare. Xhini dhe langu i portokallit."

„Portokajt e Palestinës janë të pashoq, apo jo?" pyeti Ruti si patriote.

„Kolosalë!" tha Miçelli. „N'Amerikë nuk ka portokaj të tillë."

„Ju jeni rrenacak kolosal!" Ruti u përkul dhe e puthi ngadalë.

„Kishte mbërrijtë prej Anglije nji pilot i Regjimentit të tetë ajruer," tha Miçelli, „dhe na tregoi se kishin qenë në rrezik përmbi Vilhelmshafen, kurse na i treguem atij rrenë për Plloeshtin, e mandej mbërrijti koha me u rrue dhe me u nisë ke ju."

„Çka keni mendue tue u rrue? A ju erdhi keq që u detyruet me lanë shoqnin tuej interesante e të niseni ke unë?"

„Me zemër të coptueme," tha Miçelli.

„Ju keni fytyrë aq të bukur e të ligësht," Ruti preku skajin e nofullës së tij. „Jeni të bukur si ndonji togер anglez. Unë nuk i due Angezët, por asnji ushtri nuk ka togera aq të bukur sikurse i ka Anglija."

„Na i dërgojmë në Pacifik togerat tanë të bukur," tha Miçelli. „Guadalkanal. I ruejmë për vajzat amerikane."

Ruti i bani shêj z. Abramsit me i prû pije. „Sot isha në Jeruzalem. I thashë shefit tim se jam e sëmundë, prandej shkova atje. Mjerisht — asnjiherë nuk kemi shkue sëbashku me pá Jeruzalemin."

„Ndonjiherë tjetër," tha Miçelli. „Kthehem e shkojmë në Jeruzalem."

„Mos më rreni," tha Ruti seriozisht. „Ju lutem mos rreni. Ju nuk do të ktheheni. Ju nuk keni me më pá mâ. Kurrfarë rrenash, ju lutem."

Miçellit iu duk vehtja mjaft i ri. Ndjeu se duhet me thanë diçka, dhe se ndonji njeri mâ i vjetër kishte dijtë çka me thanë, e ky si të kishte mbetë pa gojë, si t'ishte i mjerë dhe fatkeq, e kjo shifej qartë në fytyrën e tij derisa soditte gotën, sepse Ruti buzëqeshi dhe ia preku buzët me gishta, tue i thanë, „Ju keni fytyrë tepër tragjike për nji Amerikan. Prej cilit vend t'Amerikës jeni?"

„Prej Vermonti," tha Miçelli.

„A thue gjithë Vermontasit kanë këso fytyre?"

„Të gjithë."

„Do të shkoj atje." Ruti e çoi krejt gotën. „Kam me shkue nji dítë."

„Ju ap adresën time," tha Miçelli.

„Natyrisht," tha Ruti njerzisht. „Detyroheni me na shkrue njiherë."

Dolën në kopësht dhe u ulën rreth nji tryeze në sipërfaqen e asfaltueme nën nji palmë, me drita të kaltërta, të mbylluna, të cilat i ndriçojshin pak uniformat dhe fustanet e zbehtë, kurse hana lundronte nëpër Mesdhe dhe hidhte hije vezulluese përmbi lojtarët, të cilët gëzojshin tash të drejtën e këtij vendi, ku jetoi dikur konsulli gjerman me udobi. Miçelli porositi shampanjë, sepse kjo ishte nata e tij lamtumire. Shampanja ishte siriane, nuk ishte e keqe, ndërsa luhatej n'enën e vet t'argjendit me akull, të dyve u zgjonte njifarë ndjenje solemne të kësaj nate. Eriku, kamerieri i çalë, muer ceremonialisht kuponat e ushqimit prej duerve të Rutit, kurse Shnajderi, tue ndejtë me xhezistin në skajin tjetër, me xhezin e ndriçuem përmbrenda me dritë diskrete ngjyrë portokalli, për të cilën krenohej Shnajderi pamasë, ekzekutonte „Kohën verore", sepse kishte konkludue se Miçelli e don këtë kangë mâ së shumti. Kjo kangë e vjetër, e ekzekutueme me mjeshtri dhe bukuri në këtë kopësht, në saje të njifarë vulje të pashlyeshme në shpirtin e Shnajderit, ta kujtonte disi Karolinën, Vienën dhe Balkanin, kurse vende-vende i ngjante ndonji melodije të vjetër ebreje, gjâ që përshtatej jashtzakonisht bukur me këtë vend ndërmjet mureve të trasha të gurit buzë Shkretinës së Sinajit.

„Jam xheloze në të," tha Ruti, tue folë nëpër skajin e gotës së vet.

„Në kend?"

„Në Shnajderin!"

„Pse?" pyeti Miçelli.

„Për shkak të mënyrës se si ju shiqon. Ka luejtë menç për ju. A ju ka thirrë me pi çaj te nana e tij?"

„Po," tha Miçelli, tue u përpjekë mos me qeshë.

„Syt kam me ia nxjerrë," tha Ruti. „Jam gjeloze në secilin që ju shiqon kështu. Në vajzat e Vermontit dhe në këto të këtushmet, të Kryqit të kuq."

„Nuk keni pse të mërziteni për këtë punë," tha Miçelli. „Askush nuk më shiqon mue ashtu si po mendoni ju. Madje as Shnajderi, as ju."

„Kjo âsht gjâja juej mâ e mirë," tha Ruti. „Ju nuk vëreni kurrgjâ. Jam mësue me njerëz, të cilët e dijnë saktsisht sa hapa, prej shtratit, âsht i gjatë çdo shiqim që ua hjedh ndonji femën. Detyrohem me shkue n'Amerikë mbas lufte..."

„Njimend, kah do të shkoni?" pyeti Miçelli. „Mbrapa në Berlin?"

„Jo." Ruti shiqoi plot mendime pjatën. „Jo, nuk do të kthehem në Berlin. Kurrë mâ, jo, në Berlin. Gjermanët i kanë shprehë shum mirë ndjenjat e veta ndaj meje. Nji cikrrim, sikurse âsht lufta, nuk ka me i ndryshue. Qingji nuk kthehet mâ në therrtore. Sidoqë të jetë, atje nuk ekziston askush. Ka qenë dikur nji njeri i ri..." U përkul pak, muer shishen dhe, e tretun, mbushi gotën e Miçellit dhe të vetën. „Nuk dij çka ngjâ me të. Ndoshta Stalingradi, ndoshta Alameini... Kush e di?"

Katër njerëz hynë në kopsht dhe kaluen nëpër sipërfaqen e vogël të ndriçueme me llampa të kaltërta. Tre ishin Arabë me rrobe europjane, kurse i katërti kishte veshë uniformën e Armatës amerikane me shênjin e këshilltarit civil teknik në sup. U ndalën afër tryezës. Tre Arabë përshëndetën Rutin, pak në mënyrë ceremoniale, kurse Amerikani tha, „Mendojsha se jeni sëmundë."

„Ky âsht z. Karveri," i tha Ruti Miçellit tue ia tregue me dorë Amerikanin. „Asht shefi im."

„Hej, o toger!" tha Karveri. Ishte i bâshëm, i trashë, i lodhun, me fytyrë t'âjun e inteligjente. Ai u kthye prap kah Ruti. „Mendojsha se jeni sëmundë," përsëriti ai me nji zâ të kandshëm, të fuqishëm, ngapak të dejun.

„Kam qenë e sëmundë," tha Ruti haréshëm. „Jam shërue në mënyrë të hatashme."

„Armata amerikane," tha Karveri, „pret prej secilës puntore civile me krye detyrën e vet."

„Nesër," tha Ruti. „E tash, ju lutem, shkoni me miqt tuej. Togeri dhe unë kemi nji bisedë intime."

„O toger..." tha njani prej Arabëve, mâ i vogli prej atyne treve, njeri i pabâshëm, zeshkan, me fytyrë

të rrumbullakët dhe sy të mjegulluem. „Unë quhem Ali Kazen. Më lejoni të njifem, mbasi këtu, si duket, askuj s'âsht tue i ra ndërmend me u sjellë ashtu si duhet."

Miçelli u çue. „Miçell Ganisoni," tha tue shtri dorën.

„Më falni," tha Karveri. „Unë jam nën ndikimin e pijes... Ky âsht Said Taifi." Tregoi mâ të madhin ndër Arabët, njeri moshe mesatare, me buzë të shtërngueme dhe fytyrë të rreptë e të bukur. Miçelli u qokë me të.

„Ky nuk i don Amerikanët," tha Karveri me zâ. „Asht gazetar i dalluem në botën arabe të vendit, shkruen për tridhetë e pesë gazeta të Shteteve të Bashkueme t'Amerikës dhe nuk i don Amerikanët."

„Çka jeni tue thanë?" pyeti Taifi njerzisht, tue shtrembnue kryet pak.

„Gjithashtu âsht i shurdhët," tha Karveri. „Përparsi tepër e dobishme për çdo gazetar."

Askush nuk e pá të nevojshme me prezantue edhe Arabin e tretë, i cili qëndronte pak përmbrapa dhe shiqonte Taifin me sy të flakët e admirues, si qeni para kambëve të zotnis së vet."

„Pse nuk shkoni të gjithë me hangër darkë?" pyeti Ruti.

„O toger," tha Karveri, pa ça kryet për fjalët e saj. „pranoni këshillën e nji veterani prej Lindjes së Mesme. Mos bini në rrjetat e Palestinës."

„Ky s'âsht prej atyne që zihen në rrjetat e Palestinës," tha Ruti. „Ky zihet në rrjetën time."

„Rujuni prej Palestine." Karveri bëlbëzonte pak. „Gjinija njerzore âsht denue në Palestinë me mija vjet. Prehen malet, digjen qytetet, çfarosen njerzit. Nuk âsht vend ky për Amerikanët."

„Ju pini tepër, z. Karver," tha Ruti.

„Megjithatê," bani Karveri tue luejtë lodhshëm kryet e vet të madh. S'âsht gjâ e rastit që mû në këtë vend e kanë mbërthye Krishtin në kryq. Pesëqind vjet me lypë njeriu nëpër hartën e botës, nuk kish mujtë me gjetë vend mâ të mirë për ta mbërthye Krishtin në kryq. Unë personalisht jam kveker, prej qytetit Fila-

delfí të Pensilvanis, e tanë ajo që po shof këtu âsht gjaku i njerzimit që derdhet. Kur të kryhet kjo luftë do të kthehem në Filadelfí dhe do të pres me lexue nji ditë në gazetat e mëngjesit se si nji natë mâ parë janë çfarosë gjithë njerzit në Palestinë." Me hapa të pasigurtë iu afrue karrigës në të cilën ishte ulë Ruti, u përkul mbi tê dhe shiqoi me kujdes fytyrën e Rutit. „Vajzë e bukur," tha, „vajzë e vetmueme, e bukur." Mandej u drejtue. „O Ganison, unë po ju tërheqi vërejtjen, si oficeri dhe xhentëlmeni, mos e lëndoni as fijen e flokut të kësaj vajze të bukur."

„As për fije floku," tha Miçelli serozisht, „mos u mërzitni derisa âsht me mue."

„Nëqoftëse detyroheni me pi," i tha Ruti Karverit me t'egër, „pse nuk pini me Amerikanët? Pse shkoni me kriminela dhe vrasësa, sikurse janë këta këtu?" bani me dorë në drejtim t'Arabëve. Gazetari buzëqeshi, kurse fytyra e tij e bukur ishte e akullt në dritën diskrete.

„Paansí!" briti Karveri. „Paansí amerikane! Na jemi të përmendun për këtê. Na nuk jemi as mik as anmik i kurrkuj. Na vetëm ndërtojmë aeroporte dhe turbina nafte. Paansí. Nesër ha drekë me kryetarin e agjensís ebreje."

Ruti u kthye kah gazetari. „O Taif," tha ajo me zâ, „ e kam lexue artikullin tuej të fundit."

„Ah, po," përgjegji ai me zâ disi të vdekun dhe të pangjyrë. „A ju ka pëlqye?"

„Ju do të jeni përgjegjës për vdekjen e mija Ebrejëve," tha Ruti.

„Ah, ju faleminderit," tha ai. Mandej buzëqeshi. „Kjo âsht shpresa ime mâ e kandshme." Ai u kthye kah Miçelli. „Natyrisht, o toger," tha ai, „Ruti ynë e vogël hirplote âsht krahmbajtse për këtë gjâ. Duhet me paraqitë anën arabe të këtij problemi." Ai filloi me folë seriozisht, me theksimin e rreptë oratorik, si ndonji predikues. „Bota gjindet në hije nga ajo që patën bâ Ebrejët në Palestinë. Qytetet e bukura, të pastra, me ujësjellsa dhe kanalizim. Industrija. Atje ku përpara ishte

shkretinë, tash lulojnë drandafillet dhe ullishtet. E tjera."

„O Taif, mik i vjetër," e ërthoq prej dore Karveri. „Eja të shkojmë tash në darkë, kurse togerit mund t'i mbani ligjëratë ndonjiherë tjetër."

„Jo, nëqoftëse lejoni." Gazetari u lirue njerzisht nga dora e Karverit. „Përshëndes këtë rast me bisedue me miqt tanë amerikanë. Shifni, i dashtuni toger, juve ndoshta ju pëlqen fabrika dhe ujësjellsi e, shique nga njifarë aspekti, rrotë mund të jenë edhe gjanat e mira. Por ato nuk kanë kurrfarë lidhje me Arabin. Ndoshta Arabi e don shkretinën mâ tepër ashtu sikurse ka qenë. Arabi e ka kulturën e vet personale..."

„Kur ndërgjoj fjalën „kultura," tha Karveri, „mue përnjiherë më shkon dora ke revolja. Cili Amerikan i famshëm e pat thanë këtê?"

„Amerikanëve dhe Europjanëve," vazhdoi gazetari me zanin e vet të vdekun dhe ndër hundë, „kultura e Arabit ndoshta u duket e mbrapambetun dhe e tmershme, por, na falni. Arabi e don këtê mâ shum. Vetít që janë shprehimisht arabe shprehen në mënyrë primitive të jetës. Ndërmjet gypave t'ujësjellsave këto vdesin."

„Tash ndëgjuem diçka të re," tha Ruti. „Vrajeni Ebrejin, sepse ban në shtëpi banjë me dush."

Gazetari i buzëqeshi pajtueshëm Rutit, si ndonji fëmije të mençëm. „Unë personalisht," tha ai, „nuk kam kurrgjâ kundër Ebrejëve. Betohem se nuk ia dëshiroj të keqen asnjanit Ebrej që jeton sot në Palestinë. Mirëpo, unë do të luftoj deri në frymën e fundit, që asnji Ebrej mos të hyjë mâ në këtë tokë. Ky âsht shtet arab, prandej duhet të mbetet shtet arab."

„Ganison," tha Karveri. „a nuk po ju vjen mirë që keni ardhë?"

„Gjashtë milion Ebrejë gjetën vdekjen n'Europë," tha Ruti, kurse zani i saj iu duk Miçellit i idhët, i revoltuem dhe i jashtëzakonshëm. „Ku dëshironi me shkue ata që kanë mbetë gjallë?" Ajo dhe gazetari patën harrue të tjerët dhe u zunë me fjalë afër tryeze.

Gazetari uli supat dhe shiqoi nji çast qiellin e zi përmbi gjethët e mëdhej të palmës. „Kjo âsht," tha ai,

„çashtje të cilën duhet me e zgjidhë bota. Pse Arabi i shkretë duhet me pasë në shpinë tanë barrën e këtij vendimi? Na kemi pranue shum mâ tepër se sa âsht e drejtë. Nëqoftëse bota njimend dëshiron që raca Ebreje të mbetet gjallë, atëherë le ta marri ajo. Amerika, Britanija, Rusija. Nuk kam vu re se këto shtete të mëdha të kenë marrë ndonji numër të konsiderueshëm Ebrejësh."

„Nuk ka ndonji numër të konsiderueshëm," tha Ruti. Ekziston vetëm nji grusht njerëz."

Taifi uli supat. „Ani, le të jetë edhe ashtu. Ndoshta âsht e vërtetë," — ai u ndal pak si të dyshonte dhe ia kujtoi Meçellit nji mësimdhanës të vjetër të gjuhës latine, i cili, tue përkthye Ciceronin në klasë, ndalej dhelpnisht për shkak të përshtypjes, para se t'u tregonte nxansave a âsht fjala n'ablativ, apo në dativin absolut — „ndoshta âsht e vërtetë se bota njimend dëshiron që të vdesi raca ebreje." Ai u kthye dhe buzhqeshi me zemër kah Miçelli. „Ky âsht supozim i mirë, o toger. Do t'ishte tejet interesante me e shqyrtue para çfarëdo bisede tjetër të mâtejshme për Palestinën." Iu afrue Rutit, u përkul mbi tê dhe e puthi pak në ballë. „Natën e mirë, Rut e vogël," tha ai dhe shkoi në drejtim të nji tryeze në skajin tjetër të kopështit, i shoqnuem prej Arabit të heshtun dhe admirues.

„Në ju pafsha edhe njiherë me këtë njeri," i tha Ruti atij që u njoft me Miçellin ,dhe mbeti afër tryezës së tyne, „nuk flas kurr mâ me ju."

Arabi shiqoi Miçellin me të shpejtë, me nji shiqim të mësheftë, të rreptë dhe kurreshtar, dhe i tha Rutit diçka arabisht.

„Jo" tha Ruti premas dhe rreptë. „Kurrsesi jo!"

Arabi u përkul pak, i shtriu dorën Miçellit, dhe, ndërsa u qokën, tha, „Gëzohem shum që u njoftta me ju, o toger," e mandej shkoi me iu shoqnue miqve të vet në tryezën tjetër.

„Dansing në Tel-Avivin e vjetër," tha Karveri. „Bjerini fëmijt. Natën e mirë." Shkoi shalavriq kah tryeza tjetër.

„Rut," pëshpëriti Miçelli.

„Toger Ganison..." ishte zani i ulët dhe i njerzishëm i Shnajderit, që u ndëgjue anash. „Sa shum dëshiroj me ndëgjue mendimin tuej! Çka mendoni për „Pluhunin ylluer?"

Miçelli largoi syt ngadalë prej Rutit, e cila rrinte plot nervozitet në karrigë. „Shum gjâ e bukur, Shnajder," tha Miçelli. „Kolosale, për zotin."

Shnajderi deshti me fluture prej gëzimit. „Ju jeni tepër të sjellshëm," tha. „Po shkoj me ju ekzekutue edhe njiherë „Kohën verore".

„Faleminderit shum," tha Miçelli. Shtriu dorën dhe mbuloi me të atê të Rutit, që gjindej në tryezë. „A jeni mirë?" e pyeti.

Ajo buzëqeshi. „Natyrisht," tha. „Unë i pëlqej bisedat abstrakte politike." Fytyra e saj u bâ serioze. „A doni me dijtë çka më tha Kazeni pak mâ parë arabisht?"

„Jo, nëqoftëse nuk dëshironi me më tregue."

„Dëshiroj me ju tregue." Ruti përkdheli habiçëm gishtat e tij. „Më pyeti a kam qejf me u takue me të mâ vonë."

„Ani," tha Miçelli.

„I thashë, jo."

„Ndëgjova." Miçelli buzhqeshi. „Padyshim ju kanë ndëgjue edhe në Kairo."

„Nuk deshta që të shqetsoheni apo të dyshoni. Kjo âsht nata jonë e fundit," tha Ruti.

„Unë jam shum i kënaqun."

„Kam shkue me tê katër vjet." Luejti nji çast me ushqimin në pjatë, që pat vû kamerieri para saj. „Kur pata mbërrijtë këtu, isha tepër e frigsueme dhe e vetmueme, kurse ky qe jashtzakonisht i sjellshëm. Âsht sipërmarrës — punon me Amerikanët dhe Britanezët — dhe âsht bâ pasanik gjatë lufte. Mirëpo, kur mbërrijti Romeli para Aleksandris, ky me miqt e vet gëzoheshin mësheftas. Nuk po mundem me e durue mâ. Unë i them gjithmonë, kur miqsohem me ndonji mashkull tjetër. Mirëpo, kurr nuk tret shpresën. Ah, në fund, sigurisht, ka me më bindë me u martue me tê. Nuk jam mâ e fuqishme sa duhet." Shiqoi Miçellin dhe provoi me buzëqeshë. „Mos u tmeroni aq shum, i dashtuni im," tha

ajo. „Amerikanët nuk munden me kuptue se sa e lodhun mundet me qenë raca njerzore." U çue në kambë menjiherë. „Ejani të luejmë."

Dolën në vendin e cimentuem për lojë, e Shnajderi i ra „Kohës verore" dhe u hodhi nji buzëqeshje të rrëjshme, kur i pá tue luejtë. Ajo luente shum bukur, lehtë dhe me afsh, kështuqë Miçellit ia muer mendja se ka me kujtue këto çaste, ndonjiherë kur kthehet prej detyrës së kryeme, e predhat kundërajrore eklpodojnë mbrapa tij, mâ vonë, nëqoftëse mbetet gjallë, në malet me borë t'atdheut të tij — ia muer mendja se ka me kujtue prekjen e lehtë e të butë të fustanit laraman prej pambuku, fytyrën zeshkane, vezake dhe delikate, trokitjen e lehtë të hapave të saj në vendin e cimentuem nën palma, muzikën e mirë pianiste nën dritëzat e kaltërta në telin pranë murit prej guri të ndërtesës. Në fytin e tij grumbulloheshin nji milion gjana që dëshironte me i thanë, mirëpo nuk kishte si. Ai ia puthi faqen, kur pushoi muzika, e ajo e shiqoi, buzëqeshi dhe tha, „Ashtu, kjo âsht tash mâ mirë!" dhe të dy qeshnin kur mbërrijtën ke tryeza e tyne.

Ai pagoi pijen dhe dolën, tue i dëshirue Shnajderit natën e mirë e pa shique në drejtim të tryezës ku rrijshin Karveri dhe tre Arabët, mirëpo ndëgjuen zanin e trashë të Karverit, se si murmuronte në terr, tue u përzie me muzikën, „A i nevojitet kuj aeroporti? Unë mundem me ia ndërtue. A i nevojitet kuj kunora e therrave? Unë mundem me ia thurrë."

Para restaurantit pritte nji karrocë e vjetër, karrocaxhiu kotej, fenerët memzi ndriçojshin, e kur hynë në karrocë dhe u ulën pranë njani tjetrit, karrocaxhiu, u grahu kuajve dhe u nisën ngadalë kah qyteti. Flladi pushoi, si çdo natë tjetër, n'ora nandë, dhe ndjehej nji frymë e lehtë, e nxehtë dhe e njelmët e Detit Mesdhe, kurse kohë mbas kohe fluturonte skaj tyne ndonji xhip në pyllin e shtërgatës amerikane, ndërsa dritat e tij diskrete, me të preme si syt e macës, krijojshin njifarë shiriti të lëvizshëm dhe të thyeshëm në terr, kështu kërcllima e karrocës së vjetër dukej edhe mâ e

vjetër, mâ e dashtun dhe mâ e afërt, derisa ata të dy rrijshin pa zâ në karrocë, të ngjitun njani për tjetrin.

Dolën prej karroce në nji rrugë para asaj ku banonte Ruti, për arsye se njerzit që ia kishin dhanë dhomën me qirá ishin tejet moralista dhe nuk lejojshin që qiramarrsja e tyne të dilte në shetí me ushtarë. Kaluen kah skaji, në të cilin bombardierët italianë, nji të premte në mëngjes të vjetit të kaluem patën vrá njiqind e tridhetë njerëz dhe u kthyen në rrugën e Rutit. Prej nji dritarje t'errsueme u ndëgjuen tingujt e taktit të tretë të koncertit të Bramsit për violinë, të cilin e ushtronte dikush, e Miçelli nuk u durue pa buzëqeshë, kur mendoi se njani prej kujtimeve të tij mâ të thellë për Tel-Avivin do të jenë tingujt e Çajkovskit, Bramsit dhe Betovenit, se si ndëgjohen prej dritareve të hapuna në çdo rrugë, ku banorët, tepër të kulturuem i ushtrojnë taktet me zellë të jashtëzakonshëm.

Të gjitha shtëpijat gjindeshin në terr, mirëpo shiriti i hollë i dritës s'argjendtë shifej gjatë nji dritarje, që i takonte banesës së katit të tretë, ku banonte Ruti, kështuqë, kur e panë, nguruen në vend.

„Ende nuk ka ra!" tha Ruti.

„Athue flen ndonjiherë ajo?" pyeti Miçelli me idhnim.

Ruti qeshi dhe e puthi. ..Paj, tanë natën nuk mundet pa fjetë," tha Ruti. „Po shetisim pak, e kur të kthehemi ajo do të jetë në gjumë."

Miçelli e muer për krahu dhe të dy u nisën ngadalë kah deti. Ushtarët e mantenutat dhe çiftat e trashë, të rahaçëm, shetitshin në trotuarin prej betonit gjatë limanit, ndërsa Deti Mesdhe çohej pak nën dritën e hanës, thente për limâ valët e vogla e të bardha të shkumueme, bashkë me ushtimën e përhershme, të jashtzakonshme, krejtsisht tjetër nga ulurima e Oqeanit Atlantik në limojt e ftoftë veriore të atdheut të tij. Prej nji kafeje, njiqind jardë larg tyne, ndëgjoheshin tingujt e kuartetit të harqeve, i cili ekzekutonte nji vals të Shtrausit, si të mos kishte ra Viena kurr, si mos t'ishte shue valsi kurr para anmikut.

Miçelli dhe Ruti zbritën shkallëve në ranë. Nji tetar Britanik, tue hypë shkallëve me vajzën, u shtangue dhe përshëndeti me dorë të ngrime, që dridhej prej respektit ndaj gradës. Miçeli përshëndeti, kurse Ruti shpërtheu në gaz.

„Pse po qeshni?" pyeti Miçelli, kur e kaluen tetarin.

„Më merrë gazi," tha Ruti, „saherë që ju shof tue salutue."

„Pse?"

„Nuk dij pse. Por, po, më merr gazi. Më falni." U dath dhe shkeli zdathun ranën mû ngat skajit t'ujit. Deti luhatej ngadalë tue ardhë prej Gibraltarit, Kirenajkës dhe Aleksandris, e dredhej mbi gishtat e saj të kambëve.

„Deti Mesdhe!" tha Ruti. „E urrej Detin Mesdhe!"

„Çka i mungon?" Miçellit i mbetën syt në rrugën e argjendtë vezulluese të dritës së hanës që shtrihej mbi ujë.

„Kam qenë në tê," tha Ruti, „tridhetë e tri ditë. Në nji magaze të nji anije greke, e cila përdorej dikur për bartje qimentoje. Ndoshta nuk duhet me ju folë për këto gjana. Ju jeni djalosh i lodhun, të cilin e kanë dërgue këtu me kalue sa mâ bukur, për të mujtë me luftue mirë, kur të kthehet në njisín e vet..."

„Më tregoni çka të doni," tha Miçelli. „E unë kam me luftue, mos kini kujdes."

„A të ju tregoj edhe për Berlinin? A dëshironi me ndëgjue për Berlinin?" Zani i Rutit u bâ i fortë dhe i ftoftë, e ngapak edhe përqeshës, as me i ngjâ madje zanit që ndëgjoi Miçelli gjatë tanë javës së miqsis së tyne. Takimi me gazetarin në restaurant zgjoi njifarë pikllimi në tê, diçka që nuk pat vërejtë mâ parë, dhe ndjeu se duhet ta njofi edhe këtë anë të natyrës së saj, para se t'udhtonte.

„Më tregoni çka të dini për Berlinin," tha Miçelli.

„Kam punue në nji gazetë," tha Ruti, tue shti e nxjerrë gishtat e kambës në ranë, „madje edhe kur e muerën pushtetin nacistat, dhe dashunojsha njanin që kishte rubrikën ekonomike, por edhe ai ishte i dashunuem në mue..."

„Rubrikën ekonomike!" Miçelli ishte në dymendje.

„E dini, bursa. Parashiqimet dhe arsyetimet."

„Oh," tha Miçelli, tue u përpjekë me ia parafytyrue vehtes njeriun që ka dhanë prognoza burse në gazeta të vjetit 1934, në Berlin.

„Ai ka qenë tepër i gjallë," tha Ruti. „Tepër i ri, por elegant, me jelek katrorësh, bânte monokël dhe të gjitha të hollat i humbte në vrapime. Quhej Joakim. Më merrte në vrapime dhe në kafe, e kjo e bante nanën time me u çmendë, sepse po të diktohej se jam Ebreje, do të më denojshin me vdekje, sepse tue shetitë me nji Arievas ndyej gjakun e kombit gjerman. Edhe atê do ta dërgojshin gjithashtu në kampin e përqëndrimit, mirëpo ai nuk mërzitej shum për këtë punë, qeshte dhe thonte, „Kryesorja âsht me qenë i guximshëm", kështuqë askush nuk na pyeti gjâ asnjiherë, e unë shkojsha çdo natë në çdo klub nate të Berlinit. Madje edhe atëherë kur Geringu dhe Gebelsi gjindeshin në të njajtën sallë.

„Kur e mbyllën babën tim në kampin e përqëndrimit, vendosëm se ishte koha të largohem, Joakimi mblodhi të gjitha të hollat që pat për dore, m'i dha, dhe në këtë mënyrë unë udhtova në Vienë. Duhej të shkojsha në Palestinë, po mujta me shpërthye, e mandej ta thërras nanën e babën, po pat fatin me shpëtue ndonjiherë prej kampit të përqëndrimit. Në Vienë gjindej nji zyre, ku mblidheshin emigrantat e mbarë Gjermanis, dhe mblodhëm të hollat me pague udhtimin e me i dhanë ryshfet kombsive të botës, për ta marrë ndonjenin prej nesh. Unë flêjsha në kadë, e fjalët i bâjshim me marinarë, hajdutë, vrasësa dhe pronarë anijesh mashtruesa, e mâ në fund u muerëm vesh që të na marri nji anije greke në Gjenovë, nëqoftëse mundemi me mbërrijtë n'at qytet. Atij i dhamë 75.000 dollarë në dorë, qysh përpara, për arsye se nuk pranonte ndryshe, kështuqë ia mbërrijtëm disi, me njifarë shume, që pushtetet austriake dhe italiane të shtihen se nuk na shofin, prandej na ngarkuen e na mbyllën në vagona të transportit. Ishim tetëqindë vetë, gra e fëmij, kështuqë rrijshim njeni mbi tjetrin, ndërsa udhtimi deri në Gjenovë

zgjatte tetë dit, e kur mbërrijtëm atje, anijen nuk e gjetëm fare. Greku na i muer 75.000 dollarët dhe u zhduk. Ekzistojnë gjithfarë Grekësh, nuk kam gjâ kundër tyne, por ky ishte i panjerzishëm. Pushteti italian na ktheu mandej në Vienë, e gjashtë vetë banë vetëvrasje, sepse nuk mujtën me durue këtë, dhe prap ia filluem të gjithave rishtas."

Miçelli kundronte shiritin e zi të detit, n'at vend ku bashkohej me purpurin e qiellit. Provoi me paramendue si do të dukej sikur motra e tij dhe nana t'ishin të mbyllun në vagonat e eksportit të Rutlandit dhe të detyroheshin me udhtue tetë dit, bie fjala deri në Kvebek, për të pritë ndonji anije kontrabandistash, e cila do t'i barte më ndonji vend të panjoftun. Nana e tij âsht grue e gjatë, e matun, me flokë të thîmë, ndërsa motra e qëndrueshme, e bukur, dhe i ka disa manire të padurueshme, të cilat i muer në nji shkollë të çudiçme vajzash në Meriland, ku e patën dërgue prindët plot nji vjet, pa mendue mirë.

„Eja të shkojmë në shtëpi", tha Ruti. „Nëqoftëse âsht zgjuet zoja e shtëpis, po e pushkatojmë."

Ata lanë mbas vedit valët e qeta, të shkumueme, dhe u drejtuen, dorëpërdore, nëpër shtresën e trashë të zallit kah grumbulli i zi i ndërtesave të qytetit.

„Pra," tha Miçelli, „a po ma tregoni mbarimin?"

„Jo, ju nuk dëshironi me e ndëgjue," tha Ruti. „Më falni që ju tregova edhe këto deri tash. Gjana tepër të dhimbshme janë këto."

„Dëshiroj me ndëgjue," tha Miçelli. Tanë at javë, sa zgjati njoftja e tij me Rutin, ajo ishte e çelët dhe e haréshme, kështuqë i ndihmoi mjaft me harrue aeroplanat, të cilët, mbetë pa kontroll, përmbysën dhe njerzit tue vdekë, që lahen në gjakun e vet të ngrimë, ndërmjet telave të ngatrruem dhe poditë të thyem t'aluminiumit të „Liberatorit", kështuqë tash e ndjeu vehten t'obliguem, edhe ndaj vetëvehtes edhe ndaj Rutit, me marrë me veti edhe pak agoni të saj, e jo vetëm buzëqeshjen e saj, mahit e saj të buta dhe harén e saj që largon hallet. Përnjiherë, sonte, ajo iu bâ jashtëza-

konisht e dashtun, prandej e ndjeu vehten t'obliguem ndaj saj, sa për asnji vajzë tjetër deri atëherë.

„Folni," tha.

Ruti uli supat. „Kur u kthyem në Vienë," tha ajo, „filluem çdo gjâ rishtas. Na u nevojitën dy muej për këtë punë, policija zuni shumicën prej nesh ,e koha na kalonte mâ së shumti tue u mëshefë dhe ushtrue, por ia mbërrijtëm më mbledhë të hollat prap, dhe me gjetë nji Grekë tjetër që doli i ndershëm. Ose, së paku, i ndershëm aq sa njerzit e asaj kohe dojshin me qenë të ndershëm ndaj Ebrejve pa pashaporta. Këtë herë mbërrijtëm në Gjenovë mbas plot pesë ditsh, hymë n'anije natën, e mbi ne ngujuen vrimat e kuvertës mbasi paguem edhe qindarin e fundit të shumës së parapame me kotratë, kështuqë anija u nis para agimit. Ishte e ndërtueme më 1887." Tash gjindeshin në skaj të ranës dhe Ruti u mbështet në krahun e Miçellit derisa i mbathi këpucët. „As mendja s'ia merr kuj", tha Ruti ndërsa hypshin shkallëve të vend-shetitjes, „as mendja s'ia merr kuj ç'âsht papastërtija, kush, me shtatëqind krijesa tjera njerzore, nuk ka qenë i mbyllun mâ se nji muej në barkun e anijes greke, pesëdhetë vjet të vjetër. Njerzit vdisshin çdo dit, e kapiteni i anijes i lejonte nji rabini dhe tre vetëve tjerë me dalë natën në kuvertë dhe me krye ceremonin funerale e mandej ta hjedhin kufomën në det. Ushqeheshim vetëm me peksimet dhe me mish të konzervuem gjash, të gjitha plot me krymba, madje edhe uji kishte krymba, dhe të gjithëve na dolën puçrra nepër shtat, kurse pleqt dhe plakat u ligshtuen aq shum, saqë nuk mujshin me lëvizë, dhe fëmijt qajshin gjithë ditën, ndërsa vaji i kushërijve t'atyne që kishin vdekë u ndëgjue mjaft gjatë. Ai që nuk ka qenë n'at anije nuk mund ta marri me mend erën e keqe që na zente frymën, mû në mes të verës në Detin Mesdhe, me sistemin e ajrosjes të caktuem në Selanik qysh në vjetin 1903."

Kthyen prej limanit dhe u drejtuen ngadalë kah qendra e qytetit, pranë shtëpijave të pastra, të bardha dhe mjaft moderne për banim, me kopshtije, ujvarse dhe balkone që shiqojshin detin.

„Duhej të zbarkoheshim në Turqi," vazhdoi Ruti me zâ monoton, pothuej pa ndjenja, si të lexonte fatura afariste nga libri tregtar i ndonji firme të madhe të vjetit 1850. „I kishim dhanë Grekut të hollat me i bâ për veti gjithë nëpunsat e limanit, mirëpo diku na dështoi diçka, prandej u detyruem me iu lëshue prap detit, mandej u nisëm në drejtim të Palestinës, megjithse patrullat britanike kontrollojshin çdo milë të bregdetit. Mirëpo, nuk kishim kurrfarë shtegdalje tjetër. Njerzit e untë bijshin në halucinacione, ndërsa detarët na shitshin nji sendviç a limon për njizet dollarë, ose nji pjatë çorbë për shandan ari. Tri vajza nuk mujtën me durue mâ ujën, prandej iu dorzuen detarëve për çdo natë, si kundërvleftë për racionet e tyne të rregullta t'ushqimit. Ishte vështirë me i gjykue, mirëpo të vjetrit i mallkojshin kur i shifshin se si çdo natë shkojshin kah shkallët, e njiherë nji Polake, e cila kishte dy vajza të vogla, e rrëxoi në dysheme njanën prej këtyne vajzave dhe desh e mbyti me thikë kuzhine, që e kishte pasë në torbën e vogël."

Kthyen në rrugën e Rutit dhe shiquen dritaren mû në çastin, kur u zhdukën shiritat e hollë të dritës nën perde. U ndalën dhe u mbështeten në parmakët prej shtukature para nji shtëpije të thjeshtë, tepër të bardhë, me kaktuse dhe fiq n'oborr.

„Mbetëm n'at anije tridhetë e pesë dit," tha Ruti, „dhe iu afruem bregdetit të Palestinës ndërmjet Haifes dhe Rehovotit, në mes të natës. Ndoshta dikush kishte hangër ryshfet, apo ndoshta ky ishte vetëm fati ynë, por njerzit kishin dalë me na pritë me barka, kështuqë mbrenda tetë orëve u zbarkuem të gjithë. Me ne ishte nji grue që dukej e shkathët dhe e fortë, kjo ishte grue për të qenë dhe e mençme, e haréshme dhe e shëndoshë dukej kur hyni me ne në barkën e vogël, por vdiq menjiherë, dhetë pash para bregdetit, ku uji ishte aq i ekët, saqë edhe fëmija mundte me shkelë. Për fat të mirë, nata ishte e errtë, patrullat nuk na panë dhe na bartën me automobila deri në nji kinema të nji vendi të vogël afër Haifes. N'at kinema luente ato dit Beti Grebëll në filmin muzikuer „Rrëfimet", dhe gjithkah ishin

vû pllakatat me fotografín e saj në pantolla të ngushta dhe pupla të strukthit, kurse drejtorija kishte shkrue përmbi të gjitha këto pllakata, „këtë javë mbyllun për shkak riparimesh".

„E kam pá at film," tha Miçelli. Ai e kishte pá nji natë në Kembrixh, dhe i kujtohej se si disa të rij prej publikut fishkllluen kur zojusha Grebëll puthi protagonistin.

„Na thanë se duhet të jemi krejtsisht të qetë," vazhdoi Ruti, „sepse patrullat britanike bredhshin nepër qytet. Diçka u kishte ra në vesh, padyshim, sepse at javë tre nëpunsa të naltë policorë u pezulluen dhe u muerën në hetime. Nuk ishte aq vështirë me mbajtë qetsín ndër të vjetrit, por ishte tmer me fëmijt, kështuqë nji njeri propozoi seriozisht që nji vajzë të vogël, e cila qante gjithë ditën ta mbysin për të mirën e të tjerëve. Aty mbetëm nji javë të tanë, tue pështpëritë, tue bréjtë si mija mij në dollapin e kuzhinës, dhe përnatë vijshin automobilat e nga disa vetë shkojshin në nji kooperativë bujqsore diku në bjeshkë. Má në fund erdhi edhe radha ime, dhe mbeta dy vjet n'at farmë, tue punue në fushë dhe tue mësue fëmijt me lexue e shkrue gjermanisht.

„Mbas dy vjetësh, nëqoftëse ju vjen përdore me u bishtnue Britanezëve, ata ju apin letër-njoftimet, kështuqë edhe unë mora dokumentat e mija dhe hyna në punë në nji fabrikë konzervash afër Tel-Avivit. Babën tim e liruen prej kampit të përqëndrimit, me 1938, por anijen e tij e kthyen para Haifes dhe atê e hodhën prap në kampin e përqëndrimit në Gjermani. Atje gjindet ende, megjithse âsht má tepër për të besue se ka vdekë.

„Joakimi më ka shkrue prej Berlini, e i ka shkrue edhe nanës sime. Kur u nisa unë, ata dy u miqasuen, dhe ai i binte ushqim, ndërsa të premteve vinte me pá se si e dhez qiriun. Nana më shkruente se i ka thanë që e ka nji dashnore, por s'âsht i kënaqun me tê, sepse i dukej se i kanë hy në zemër Ebrejet." Ruti buzëqeshi pak tue i ra në mend djaloshi me jelek katrorësh dhe monokël, kurse Miçelli pytej mos ku djalosh ka hjedhë bombën në treg t'Afrikës, të Sicilis apo t'Italis.

„I ka ndihmue nanës sime me u largue prej Gjermanis," vazhdoi Ruti, tue shique nalt dritaren e shtëpis së vet, e cila ishte mbyllë tash në terr. „Ajo ka hypë në nji anije portugaleze, për të cilën ndëgjova se po vjen dhe isha n'ishullin e Haifës, kur mbërrijti. Mirëpo, Britanezët nuk i lejuen që të ndalet buzë bregut, dhe mbas gjashtë ditësh urdhnuen që anija të kthehet, e në bregdet gjindeshin mija njerëz, kushërij e miq t'atyne që kishin ardhë me anije dhe gjâja mâ e vështirë që kam ndëgjue gjatë jetës qenë klithmat e atyne njerëzve në bregdet, kur u kthye anija dhe shkoi kah gryka e Haifes. Mirëpo ajo anije nuk lundroj prej limanit." Ruti u ndal, lagu buzët e mandej vazhdoi me shtrue faktet premas. „Ndodhi nji eksplodim. Mâ së pari pamë tymin, e zi e mandej, mjaft kohë mbas kësaj, ndëgjuem krismën, njerzit në bregdet klithshin, qeshnin dhe qajshin. Mandej u duk flaka, dhe anija nisi me u fundosë, ndërsa njerzit që ishin në bregdet këcyen në barkat e para që gjetën dhe lundruen në drejtim t'anijes, kurse disa që nuk mujtën me gjetë barka shkurt këcyen n'ujë, bashkë me rrobe, dhe notuen, kështuqë kurr nuk u muer vesh me saktsi sa njerëz u mbytën at ditë, sepse plot tri javë mbas kësaj uji i hidhte kufomat në bregdet. Nana ime u mbyt dhe pesëqind të tjerë që qenë në det, por shtatëqind vetë shpëtuen, mandej Britanezët u detyruen me i lirue në tokë, gjâ të cilën e kishin llogaritë padyshim ata që e hodhën bombën. Disa do të mbarojnë, por të tjerët do të shpëtojnë. Sikur t'ishte kthye anija n'Europë, të gjithë do të vriteshin. Natyrisht, deridiku u mashtruen, nuk pritshin zjarmin dhe menduen se anija do të fundoset mâ ngadalë dhe se vetëm ndonjani do të mbarojë, mirëpo megjithatê kjo gjâ ishte mendue mirë." Ruti ndezi cigaren qetsisht dhe ia mbajti shkrepsen me e ndezë edhe Miçelli. „Nanën time e hodhi uji mbas nji jave, e tash sëpaku vorri i saj âsht në Palestinë. Babës sim nuk kam mujtë me i thanë se nana ka vdekë, dhe tue i shkrue në kampin e përqëndrimit, i kam dërgue letra të falsifikueme të nanës sime, sepse, mbasi kisha letra të saj të shumta, ia mbërrijta me imitue dorëshkrimin e saj. Madje edhe tash i dërgoj letra

me anë të kryqit të kuq, kinse prej nanës sime, dhe, nëqoftëse âsht gjallë, ai beson se nana ime jeton me nji familje në nji pasuní polake afër Rehovotit."

Ruti thithi thellë tymin e cigares dhe në dritën e forcueme prej saj Miçelli shiqoi fytyrën e saj dhe mendoi prap, sikurse pat mendue shum herë, sa gjâ e mrekullueshme dhe e tmershme âsht kjo aftsí e gjinis njerzore me mbulue aq shum plagët e veta, kështuqë Ruti, tue qëndrue aty, mbas gjithatyne vuejtjeve, të mëshefunave, djegëjeve, fundosjeve, të përvjedhunave dhe vdekjeve në të kaluemen — mund të duket, me buzë të skuquna dhe flokë të butë të krehun me mjeshtri, n'at fustan të saj të butë, prej pambuku, si cilado prej mija vajzave tjera në ndonji ballo t'Amerikës, që nuk ka kurrgjâ tjetër me vedi përveç pareve xhepi, të cilat i merr prej babe dhe dy argtime sezonale në Nju Hevën ose Kembrixh.

„Ah," tha Ruti, tue hjedhë cigaren, „ndoshta ka fjetë deri tash. Po shkojmë!" Ajo buzëqeshi, me sy të thatë dhe, e dashtun, e muer për dore dhe ngadalë hypën shkallëve gjysëm t'errta deri në dhomën ku jetonte. Ajo hapi derën ngadalë dhe i bani me dorë, tue mbajtë gishtin në buzë, dhe kur mbërrijtën mirë në dhomën e saj dhe mbyllën derën mbas vedit, ajo mbërtheu në gaz si fëmija që ka bâ ndonji dredhí të rrallë në llogarí të të rritunve, e mandej e puthi plot afsh në terr. „Miçell, o Miçell."

Ai e mbante fort, por ajo u shkëput prej përqafimit të saj. „Ende jo, toger," tha tue qeshë, „ende jo!" Ndezi nji dritë dhe iu afrue dollapit me syza, që gjindej në skaj dhe nisi me kërkue diçka nën disa shalla. „Kam diçka për ju. Uluni dhe pritni, si djalosh i edukuem bukur."

Miçelli u ul në sofën e ulët, tue rrudhë syt në dritë. Dhoma ishte vogël, e lyeme me të bardhë dhe shum e pastër. Në murin mbi shtrat gjindej nji copë e batikut egjyptian ngjyrë kuqe dhe e blertë, kurse në tryezën e toaletit gjindeshin tri fotografi. Miçelli shiqoi fotografit — nji grue e trashë, e buzëqeshun, nana e Rutit, fotografí e bame shum para atij mëngjesi kur u fundos anija

në limanin e Haifës. Në dy fotografit tjera ishin fytyrat e dy mashkujve. Njani i ngjante Rutit, padyshim baba i saj, e fytyra e tij kishte shprehjen e përsiatshmënís dhe humorit, fytyrë mjaft e njomë, me eshtna të thyeshëm e t'imtë dhe sy të frigshëm, fëminuer. Tjetri ishte djaloshi me jelekun kaltruer, që ishte trup hjedhun, i buzëqeshun dhe i kënaqun me vetëvehten, me monokël në sy, si ndonji familje gjenerali gjerman apo artisti anglez.

„Qe!" Ruti iu afrue dhe u ul afër tij. Në dorë mbante nji qese të butë prej lëkurës së kaprollit dhe në të tinglloi diçka, kur ia vuni në grusht. „Po, këtë do ta merrni me vedi," tha ajo.

Miçelli hapi qesen ngadalë. Medaloni i randë prej argjendi në zinxhir, që shkëlqente topitshëm në dritën e llampës, i ra në shuplakë. Ruti, e gjûjzueme në sofë, afër tij, e kundronte me kujdes fytyrën e tij, me pá a do të pranohet dhurata me kënaqsi. Miçelli e solli në dorë. Ky ishte nji Shën Kristifor, plak trajte të parregullt, prej argjendi të randë, me fytyrë të ngathtë e të mprehtë, të cilën e kishte gëdhendë me dashuni ndonji argjentar i vdekun qyshkur.

„Po ju jap për rrugë të mbarë," tha Ruti me të shpejtë. „Për vështguesin, mendova, mund të jetë shum — shum i dobishëm..." Ajo buzëqeshi me pasigurí. Natyrisht," tha, „kjo nuk pajtohet me besimin tim, mirëpo mendoj se nuk âsht gjâ në qoftëse ju fali juve. Për këtë kam shkue në Jeruzalem. Nji gjâ e tillë, e shêjtë, mund të ndikojë mâ shum nëse âsht prej Jeruzalemi, apo jo?"

„Natyrisht," tha Miçelli. „S'ka dyshim aspak."

„A do ta báni?" Ruti i hodhi nji shiqim të shpejtë dhe të turpshëm, ndërsa rrinte ulë aty dhe luente medalonin në zinxhir.

„Gjithmonë," tha Miçelli. „Ditë e natë, në çdo detyrë, në çdo udhtim me xhip, prej vjeti në vjet."

„A guxoj me ju vû rreth qafe?"

Miçelli zbërdheu qaforen dhe ia shtriu medalonin Rutit. Ajo u çue ndërsa ai uli kryet dhe ajo ia vuni

medalonin rreth qafe. Mandej uli kryet edhe ajo dhe puthi qafën e tij n'at vend ku zinxhiri prekte lëkurën.

Ajo u tërhoq mbrapa. „E tash," tha premas, „edhe këtë e kryem." Mandej iu afrue llampës. „Kjo nuk na nevojitet mâ," dhe shqyrni dritën mandej iu afrue dritares dhe hapi perdet e nji fllad i butë hyni në dhomë tue prû me vedi krypë dhe erë lulishtesh. Ajo u ndal ke dritarja, tue shique përjashta, kurse Miçelli iu afrue, tue ndie ftoftsi të çuditshme nga medaloni që ia prekte gjoksin. Ai qëndroi mbas saj, pa zâ, dhe e përqafi me të butë, tue shique përjashta mbi pullazet e shtëpijave. Ndërtesat e bardha shkëlqejshin nën rrezet e forta të hanës, njikohsisht moderne dhe të hershme, ndërsa prej perëndimit vinte ushtima e dobët e detit. Miçelli dëshironte t'i thotë se nuk ka me e harrue, se nuk do të harrojë kurrgjâ në lidhje me të, nanën e saj që âsht mbytë dhe babën e burgosun, adhuruesin e saj të dikurshëm, të fuqishëm, se si pin shampanjë në kafet naciste: dëshironte me i thanë se nuk do të harrojë marrëveshtjen me detarin grek, barkun e anijes së ndërtueme më 1887, dhe Ebrejët n'agoní, të cilët e paguejnë nji limon me shandan ari; dëshironte me i thanë se, kur të fluturojë përmbi Gjermanë n'Europë dhe të vërejë borën e parë në Stou, do t'i kujtohet kërcllima e barkës në zallin e errtë afër Rehovotit, edhe ajo javë në kineman e mbyllun ndërsa jashtë kalojnë patrullat britanike; dëshironte me i thanë se friga dhe guximi nuk do të harrohen, mirëpo nuk dinte si me ia thanë këtë, dhe përveç kësaj, i ndershëm në shpirt, e dinte, kur të kthehet në Vermont, të gjitha këto do të bâhen të paqarta dhe t'ernta, dhe do të duken të pamundshme, si përralla për fëmij, të lexueme para shum vjetësh e tash pothuej të harrueme. Ai e përqafi edhe mâ fort, por nuk tha kurrgjâ.

„Qe tek âsht," tha Ruti me zâ të pakujdesshëm. „A po e shifni si qëndron atje poshtë, menjiherë pranë asaj shtëpije me dyer të mëdha..."

Miçelli shiqoi përmbi krahun e Rutit. Poshtë, në rrugë, tridhetë jardë larg hymjes së shtëpis së Rutit,

qëndronte nji silhuetë e vogël dhe e zezë, pothuej e tretun në hije.

„Ali Kazemi," tha Ruti. „Ai vjen madje edhe nën dritaren time. Ah..." shfryni ajo. „Ai ka me më vra mâ në fund, s'ka dyshim."

Ajo u kthye prej dritares dhe e çoi atê përmbrapa kah sofa, tue kalue nepër shiritin e rrezeve të hanës që shtriheshin në mes të dhomës. E shiqoi seriozisht, e mandej e shtyni përnjiherë, me të butë, në sofë, ra edhe vetë afër tij dhe u ngjit për tê. E përqafi dhe e puthi në faqe, tue buzëqeshë ngadalë dhe me ndërpremje. „E tash, toger," tha, „më tregoni për Vermontin".

P Ë R M B A J T J A

Faqe

PARATHANJE 5

XHEK LONDON
Fragment i çudiçëm, përktheu Masar Muntezai 13

O. HENRI
Dhurata e t'urtëve, përktheu Ramiz Kelmendi 25

DEODOR DRAJZER
Fibja e humbun, përktheu Masar Muntezai 35

VILLA KATER
Vorrimi i skulptorit, përktheu Ramiz Kelmendi 57

PERLL BAK
Shpirtkeqi plak, përktheu Masar Muntezai 75

XHON DOS PASOS
Trupi i nji amerikani, përktheu Ramiz Kelmendi 93

UILJEM FOKNER
Drandofillja për Emilin, përktheu Ramiz Kelmendi 101

STIVËN VINSENT BENE
Qyteti im, përktheu Ramiz Kelmendi 115
Lirija âsht e shtrejtë, përktheu Masar Murtezai . . 131

LLUJ ADAMIÇ
Vajza në rrugë, përktheu Masar Muntezai 151

Faqe

TOMAS VULF
Katër vetë të tretun, përktheu Ramiz Kelmendi 178

ARNA BONTAN
Tragjedija verore, përktheu Masar Murtezai 207

LENGSTON HJUZ
Nji të premte në mjes, përktheu Ramiz Kelmendi 221

XHON STEINBEK
Sulmi, përktheu Masar Murtezai 235

ERSKIN KOLDVEL
Burri dhe grueja, përktheu Masar Murtezai 249

RIÇARD RAJT
Pothuej burrë, përktheu Ramiz Kelmendi . 257

UILJEM SAROJAN
Djaloshi i guximshëm në trapezin flutrues, përktheu Ramiz Kelmendi 275

Shtatëdhetë mijë Asiras, përktheu Masar Murtezai . 283

ALBERT MALC
Njeriu mâ i lumtun në botë, përktheu Ramiz Kelmendi 297

ERVIN SHO
Medaloni prej Jeruzalemi, përktheu Ramiz Kelmendi . 313

TREGIME BASHKËKOHORE AMERIKANE

Redaktor teknik
ALI REXHA

Korektor
NAZMI SAHITI e JUSUF HUMOLLI

Tirazhi 2000 copë.

U shtyp në dhetuer 1958 në Shtypshkrojën e Sipërmarrjes gazetare-botuese „Rilindja" — Prishtinë.